ANDREW ROBINSON

ISTORIA SCRISULUI

Alfabete, hieroglife şi pictograme

III317 830
BCU IASI

EDITURA ART

III317 830
BCU IASI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISTORIA SCRISULUI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISTORIA SCRISULUI

664 419

cu peste 355 de ilustrații, dintre care 50 color

Andrew Robinson

0 000010 48845 BCU IASI

ALE

EDITURA ART

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Dedic această carte mamei mele, care m-a îndemnat să citesc.

Nota autorului

Un producător de televiziune cu vederi largi, pe nume Brian Lapping, mi-a oferit posibilitatea să întreprind o cercetare în domeniul sistemelor de scriere în anii 1989–1990. Îi rămân profund îndatorat.

Este imposibil ca o singură persoană să fie specialist în toate sistemele de scriere discutate în această carte. Personal, nu pot pretinde că aș fi specialist în nici unul dintre ele. Iată de ce m-am bazat pe lucrările unor experți autentici, de la care nu mă pot aștepta să fie mulțumiți cu prezentările mele foarte rezumative ale unor chestiuni extrem de complexe și de subtile. Am căutat să țin cont de observațiile lor pertinente, dar mă grăbesc să adaug – mai apăsat decât este firesc în cazul oricărui autor – că mă fac răspunzător de toate eventualele erori.

Le mulțumesc sincer lui John Chadwick (*Descifrarea codului maiaș*), John DeFrancis (*Limba chineză* și *Limbajul vizibil*), Asko Parpola (*Descifrarea scrierii de pe Valea Indului*) și J. Marshall Unger (*Eroarea generației a cincea*) pentru comentariile amănunțite și încurajările pe care mi le-au transmis. Le mulțumesc și lui Irving Finkel, Carol Andrews, Simon Martin, Nicholas Postgate, Emmett Bennett, Ann Brown, Stephen Houston, Mogens Trolle Larsen, Iravatham Mahadevan, David Parsons și John Ray, pentru materialele-sursă pe care mi le-au furnizat.

Pentru limba japoneză, de un ajutor fundamental și plin de imaginație s-a dovedit a fi Tetsuo Amaya; tot el mi-a dat câteva mostre de scriere japoneză. Krishna Dutta mi-a oferit câteva mostre de scriere bengali.

În legătură cu Michael Ventris și descifrarea scrierii Lineare B, le mulțumesc lui Patrick Hunter, fost profesor de limbi clasice al lui Ventris, care a fost martor la începutul obsesiei acestuia din urmă, în 1936; lui Prudence Smith, producătoare la postul de radio BBC, care a fost martora momentului de succes al lui Ventris, în 1952; și lui Oliver Cox, prieten al lui Ventris și coleg cu el în domeniul arhitecturii. Patrick Hunter a avut amabilitatea să-mi dea câteva obiecte personale cu scrisul de mână al lui Ventris, pe care le voi prețui întotdeauna. Îmi place să cred că, la scrierea cărții de față, am fost inspirat, în măsura posibilităților mele, de intelectul generos și de vastă percepție al lui Michael Ventris.

Pagina 1: *Femeie ținând în mână un codex* – pictură murală de la Pompei, anterioară anului 79 d.C. [Muzeul Arheologic Național din Napoli, foto Scala – Florența]
Pagina 2: Detaliu dintr-o pictură murală egipteană [foto John Ross]

Traducere din limba engleză de Mihnea Gafița
Redactor: Georgiana Paraschiv
DTP: Robert Antonescu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ROBINSON, ANDREW
Istoria scrisului / Andrew Robinson; trad. de Mihnea Gafița. – București: Art, 2009
ISBN 978-973-124-390-0

I. Gafița, Mihnea (trad.)

003(100)

The Story of Writing
Published by arrangement with Thames & Hudson, London
© 1995 and 2007 Thames & Hudson Ltd, London
This edition first published in Romania in 2009 by Editura ART, Bucharest.

© Editura ART, 2009, pentru prezenta ediție

Tipărit și legat în Slovenia de MKT Print d.d.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY
24 MAR. 2016

TABLA DE MATERII

Introducere 7

I CUM FUNCȚIONEAZĂ SCRISUL 18–19

Capitolul 1 Citirea pietrei de la Rosetta 20

Imaginea clasică a Egiptului • Înțelepciunea hieroglifelor • Descoperirea pietrei de la Rosetta • Începutul descifrării • Champollion sparge codul egiptean • Esența hieroglifelor egiptene

Capitolul 2 Sunet, simbol și scriere 36

Vorbirea vizibilă și invizibilă • Limbajul semnelor • Teoriile cititului • Formă verbală și formă scrisă • Transmiterea înțelesului în scris • Rebusurile • Stenografia • Clasificarea sistemelor de scriere • Limbă și scriere • Prestigiul unei scrieri • Dimensiunea grafică • Pictografia

Capitolul 3 Proto-scrierea 52

Simboluri din era glaciară • Răbojuri • Pictogramele amerindiene • O scrisoare de dragoste siberiană • „Jetoanele" de lut • „Plicurile" de lut • Cele dintâi tăblițe de lut • Numărătoarea în Orientul Mijlociu antic • Evidențele contabile în perioada arhaică

II SCRIERI DISPĂRUTE 68–69

Capitolul 4 Cuneiformele 70

Mesopotamia antică • Descifrarea cuneiformelor • Primii pași înainte • Rawlinson și inscripția de la Behistun • Descifrarea cuneiformelor • Arta cuneiformelor • Meșteșugul cuneiformelor • Evoluția semnelor • Numerale și aritmetică • Calculatoarele și cuneiformele • „Literatura" în scriere cuneiformă • Cuneiformele hitite și hieroglifele hitite

Capitolul 5 Hieroglifele egiptene 92

Evoluția scrierii egiptene • Direcția scrierii egiptene • Sonoritatea limbii egiptene antice • „Alfabetul" hieroglific • Puterea ascunsă a hieroglifelor • Tipuri de hieroglife • Cartea morților • Câteva cuvinte hieroglifice • O placă de ceramică smălțuită cu numele lui Ramses II • Profesia de scrib

Capitolul 6 Scrierea Lineară B 108

Munca de descifrare a lui Arthur Evans • Cheia cipriotă • Descifrarea scrierii Lineare B • Marea descoperire • „Tăblițele sunt în GRECEȘTE!"

Capitolul 7 Glifele maiașe 120

Mitul vechilor maiași • Cine sunt maiașii? • Numerele și timpul maiașilor • Datele maiașilor • Codexul de la Dresda • „Alfabetul" maiașilor • Începuturile descifrării • Un sistem de scriere mixt • Silabarul maiaș • Un „Tutankhamon" maiaș • Nașterea și moartea lui Pacal • Picturile murale de la Bonampak • Cupa de ciocolată a maiașilor

Capitolul 8 Scrierile nedescifrate 144

Dificultățile descifrării • Secretele sigiliilor de pe Valea Indului • Scrierea de pe Valea Indului • Scrierea Lineară A din Creta • Discul de la Phaistos • Proto-elamita • Grecește, dar nu limba greacă: etrusca • Inscripțiile etrusce • *Rongorongo*

III SCRIERI EXISTENTE 156–157

Capitolul 9 Cel dintâi alfabet 158

Enigma alfabetului • Cele mai vechi inscripții „alfabetice" • Un alfabet cu caractere cuneiforme • Literele feniciene • Ce auzeau grecii

Capitolul 10 Alfabete noi din vremuri vechi 168

Familia de alfabete • Literele grecești și latine • Ebraica și scrierea aramaică • Scrierea arabă • Sistemele de scriere indiene • Un alfabet inventat de un rege • Runele • Cititul runelor • „Alfabetul" indienilor *cherokee* • Mistica alfabetului

Capitolul 11 Scrierea chinezească 182

Cititul oaselor • Evoluția caracterelor chinezești • Clasificarea caracterelor chinezești • Silabarul lui Soothill • Limba chineză • Caligrafia chineză • Trasarea caracterelor: meșteșug și artă • *Pinjin*: romanizarea limbii chineze

Capitolul 12 Scrierea japoneză 198

Învățarea scrierii *kanji* • Două silabare japoneze: *hiragana* și *katakana* • *Kana* sau *kanji*? • Cel mai complicat sistem de scriere din lume • *Romaji*: Romanizarea limbii japoneze • *Kanji*, *kana* și *romaji* • Viitorul scrisului în Japonia • Computerizarea semnelor *kanji*

Capitolul 13 De la hieroglife la alfabete – și înapoi? 210

Postfață: Intrarea scrisului într-un nou mileniu 219

Răspunsuri 226

Lecturi suplimentare 226

Lista ilustrațiilor 228

Indice 231

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INTRODUCERE

Scrisul este una dintre cele mai mari invenţii din istoria omenirii, poate *cea mai mare* invenţie, din moment ce a făcut posibilă istoria însăşi. Chiar şi aşa, este o deprindere pe care toţi cei ce scriu o consideră de la sine înţeleasă. Învăţăm să scriem la şcoală, pornind de la literele alfabetului, sau – dacă trăim în China ori în Japonia – de la caracterele chinezeşti. La vârsta maturităţii, rareori se întâmplă să ne gândim mai bine la procesul deopotrivă mental şi fizic prin care ne transformăm gândurile în simboluri pe o foaie de hârtie sau pe un ecran video, ori în biţi de informaţie pe un disc din interiorul calculatorului. Puţini dintre noi mai ţin minte cu adevărat cum au învăţat să scrie.

O pagină de text într-o scriere străină, cu totul de neînţeles pentru noi, ne aduce aminte forţat de calitatea acestei realizări. O scriere dispărută, precum hieroglifele egiptene sau cuneiformele din Antichitatea Orientului Apropiat, ne uimeşte ca şi cum ar fi ceva de-a dreptul miraculos. Prin ce mijloace au învăţat să scrie acei pionieri ai scrisului de acum patru sau cinci mii de ani? Cum reuşeau simbolurile lor să le codifice vorbirea şi gândirea? Cum reuşim noi (sau încercăm) să descifrăm simbolurile lor după secole întregi de tăcere? Oare sistemele de scrieri din ziua de astăzi funcţionează într-un mod complet diferit faţă de cele din Antichitate? Dar scrierile chinezească şi japoneză – sunt ele asemănătoare cu hieroglifele antice? Prezintă oare hieroglifele vreun avantaj în comparaţie cu alfabetele? În fine, ce fel de oameni erau scribii din cele mai vechi timpuri – şi ce fel de informaţii, idei şi sentimente ajungeau ei să lase posterităţii?

Cartea de faţă încearcă să răspundă la aceste întrebări. Ea trece în revistă multe culturi, multe limbi şi aproape toate etapele evoluţiei umane; se foloseşte de idei şi informaţii dintr-un evantai de discipline, printre care antropologia, arheologia, economia, istoria artei, istoria politică şi socială, lingvistica, matematica, psihologia şi teologia; şi atinge chestiuni legate de literatură, de manuscrisele medievale şi renascentiste, de caligrafie, culegere de texte şi tipografie. Dar, cu toate că zona ei de interes este atât de vastă – pe cât de influent s-a dovedit scrisul –, cartea nu realizează un portret. Nu reconstituie dezvoltarea scrisului din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre; nici nu menţionează fiecare sistem de scriere semnificativ din trecut şi din prezent – sunt mult prea multe. Se poate spune, mai curând, că trece în revistă sistemele de scriere folosite în culturile importante din lumea antică, sistemele de scriere majore pe care le utilizăm astăzi şi principiile de bază care fac legătura între primul şi al doilea grup de sisteme. Pentru că sistemele antice de scriere s-au dovedit a nu fi doar nişte litere moarte, doar nişte curiozităţi ezoterice. În esenţă, felul în care scriem astăzi, la începutul mileniului trei, nu diferă de felul în care scriau vechii egipteni. Aceasta este ideea simplă, chiar dacă surprinzătoare, care a stat la baza cărţii de faţă.

Fără scris, n-ar exista istorie. În toate civilizaţiile, scribii au fost cei care au transmis cultura, ei au fost cei dintâi istorici. Scribii budişti înfăţişaţi aici de o pictură murală de secol X d.C. de la o mănăstire din Karaşahr (China) erau la fel de importanţi pentru civilizaţia chineză ca şi călugării din Europa medievală sau ca scribii din Egiptul antic.

BCU "LUCIAN BLAGA" UNIVERSITY LIBRARY

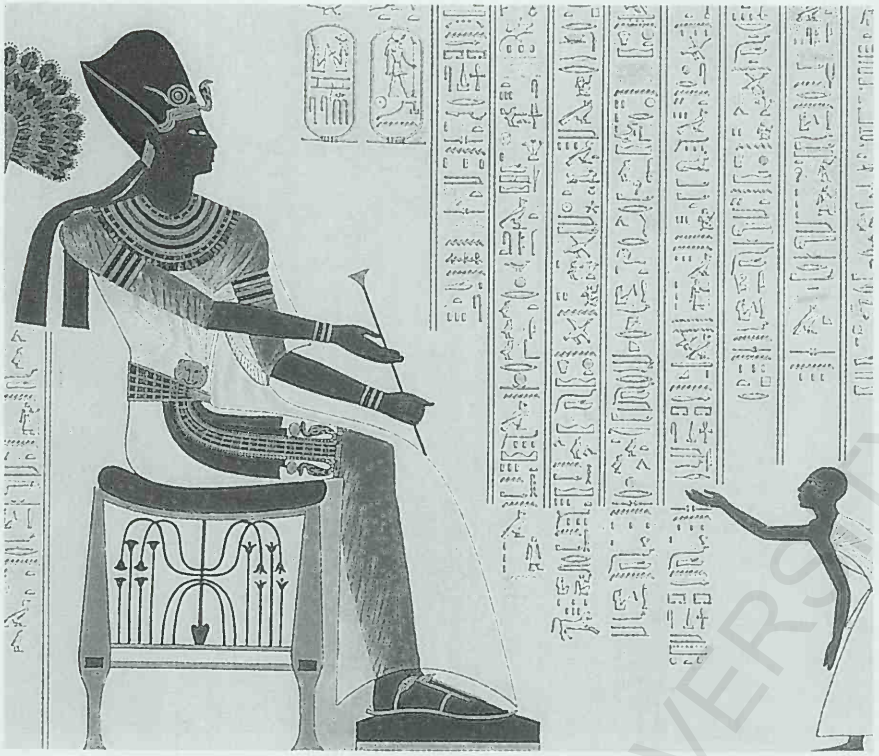

Scrisul cu scop de propagandă. În ajunul bătăliei de la Kadeș (cca 1285 î.C.), faraonul egiptean Ramses II discută planul de atac împotriva hitiților. După Ramses II, aceasta a fost o mare victorie a egiptenilor; dar, potrivit unei inscripții hitite, adversarii egiptenilor au fost cei victorioși.

Funcția scrisului

Scrisul și știința de carte sunt privite, în general, ca forțe ale binelui. Se înțelege de la sine că un om care știe să scrie și să citească are mai multe și mai mari perspective de împlinire în viață, față de unul neștiutor de carte. Dar există și neajunsuri ale răspândirii scrisului, care au însoțit pe tot parcursul istoriei capacitatea de a scrie, chiar dacă nu au fost întotdeauna foarte evidente. Scrisul a fost folosit pentru a spune și minciuni, nu numai adevăruri; pentru a semăna confuzie și a exploata, nu numai pentru a educa; pentru a îndemna mintea omului să lenevească, nu numai pentru a o cultiva.

Socrate sublinia caracterul ambivalent al științei de a scrie atunci când spunea povestea cu zeul egiptean Thoth, inventatorul scrisului, care venise la rege să-i ceară binecuvântarea pentru invenția sa prealuminată. Regele i-a spus lui Thoth: „Tu, care ești părintele literelor, te-ai lăsat împins de sentimente și le-ai atribuit o putere exact contrarie față de cea pe care o posedă cu adevărat... Ai inventat un elixir nu al memoriei și al aducerii-aminte; și le oferi ucenicilor tăi numai aparența înțelepciunii, și nu adevărata înțelepciune, pentru că ei vor putea citi astfel multe lucruri fără să fie îndrumați și de aceea li se va părea că știu multe lucruri, când, în realitate, vor fi mai degrabă ignoranți.“ Într-un secol XXI înecat în informație scrisă și asaltat din toate părțile de tehnologii informaționale uimitoare prin viteza, utilitatea și puterea lor, aceste vorbe rostite în Antichitate capătă un ecou surprinzător de actual.

Liderii politici s-au folosit dintotdeauna de scris în scopuri propagandistice. Patru mii de ani și un sistem de scriere total diferit separă celebrul cod de legi pe bazalt negru al regelui Hammurabi din Babilon de sloganurile și afișele din Irakul anilor 1990 – dar mesajul este unul asemănător. Hammurabi își spune „puternicul Rege, Rege al Babilonului, Rege al întregii țări Amurru, Rege al Sumerului și al Akkad-ului, Rege

al celor Patru Colțuri ale Lumii – și dă asigurări că, dacă legile sale vor fi respectate, atunci toți supușii săi vor avea numai de câștigat. După cum afirma H.G. Wells în *Scurtă istorie a lumii*: „Prin scris au fost consemnate acorduri, legi, norme. Așa a devenit posibil ca unele state să crească mai mari decât vechile orașe-stat... Voința preotului sau a regelui și sigiliul acestuia puteau ajunge mult mai departe decât vederea și vocea lui și-i puteau supraviețui după moarte."

Din păcate, da – cuneiformele babiloniene și asiriene, hieroglifele egiptene și glifele maiașe din America Centrală, cioplite pe zidurile palatelor și templelor, erau folosite așa cum folosea și Stalin în Uniunea Sovietică afișele care-l înfățișau pe Lenin: ca să le amintească oamenilor cine era cel mai tare, cu ce mari triumfuri se lăuda el, cât de strâns legată de divinitate era autoritatea lui. La Karnak, în Egipt, pe zidul exterior al unui templu, sunt cioplite reprezentări ale bătăliei de la Kadeș, în care egiptenii conduși de Ramses II i-au înfruntat pe hitiți în jurul anului 1285 î.C. Hieroglifele menționează un tratat de pace încheiat între faraon și regele hitiților și proclamă o mare victorie a egiptenilor. Dar o altă versiune a aceluiași tratat, descoperită în capitala hitiților, Bogazkioi, vorbește despre victoria hitiților în bătălie!

Scrierea cu scop de divinație. Cele mai vechi inscripții chinezești sunt „oasele-oracol", de pe vremea dinastiei Shang (cca 1200 î.C.). Aceste simboluri sunt precursoarele unora dintre caracterele chinezești.

Dorința de nemurire s-a dovedit întotdeauna de cea mai mare importanță pentru scribi. De pildă, cele mai multe din miile de fragmente cunoscute de scriere etruscă sunt inscripții funerare. Putem să citim numele morților, datele și locurile deceselor, pentru că au fost scrise într-un alfabet adaptat după cel grecesc; dar, dincolo de acest nivel, nu mai știm nimic despre limba enigmatică a unei populații importante, care a împrumutat alfabetul de la greci și l-a dat mai departe romanilor, care, la rândul lor, l-au răspândit în restul Europei. A încerca să descifrezi limba etruscă este ca și cum ai încerca să înveți englezește necitind altceva decât pietre de mormânt.

O altă menire a scrisului era prezicerea viitorului. Toate societățile antice erau obsedate să afle ce le rezerva soarta. Scrisul le permitea să-și codifice temerile. La maiași, acesta lua forma unor cărți cu filele din scoarță de copac pictate cu desene complexe, în culori, și legate în piele de jaguar. Previziunile se bazau pe un sistem calendaristic scris, atât de complicat, încât măsura datele astronomice până în urmă cu 5 miliarde de ani, adică mai mult decât vârsta estimată în prezent, cu mijloace științifice, a Pământului. În China, pe de altă parte, în timpul dinastiei Shang din epoca bronzului, întrebările despre

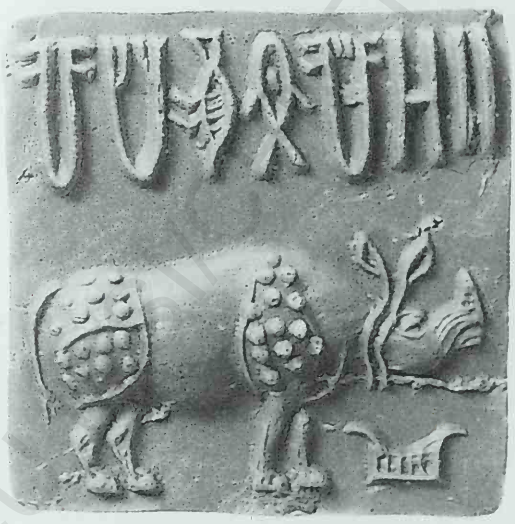

Stânga **Scrierea cu scop de identificare. Sigiliile de piatră ale civilizației de pe Valea Indului (cca 2000 î.C.), minunat cioplite, dar rămase nedescifrate, erau folosite probabil ca semnături și însemne de proprietate.**

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

viitor se scriau pe carapace de țestoase și pe oase de bou, așa-numitele „oase-oracol". Osul era încălzit cu o torță până crăpa, înțelesul formei pe care o lua crăpătura era interpretat, iar răspunsul la întrebare era înscris și el pe os. Mai târziu, ceea ce chiar se întâmpla din tot procesul de divinație putea fi adăugat pe os.

Dar, desigur, în cea mai mare parte, scrisul servea unor scopuri lumești. De pildă, putea fi folosit pentru echivalentul unei cărți de identitate antice sau al unui însemn de proprietate. Cartușul conținând numele lui Tutankhamon a fost găsit pe toate obiectele din mormântul său, de la tronul cel mai grandios până la ultima cutiuță. Oricine era cineva printre conducătorii antici avea nevoie de un sigiliu personal pentru a semna tăblițele de lut și alte inscripții. La fel, oricare negustor sau orice persoană cât de cât influentă. (Astăzi, în Japonia, se folosește în mod curent un sigiliu, mai degrabă decât o semnătură de mână, în stil occidental, pentru a iscăli documentele de afaceri sau legale.) Această practică a inscripționării numelor este întâlnită în zone foarte îndepărtate unele de altele, cum ar fi Mesopotamia, China sau America Centrală. Sigiliile de piatră din civilizația de pe Valea Indului, care era înfloritoare în jurul anului 2000 î.C., sunt deosebit de interesante: nu numai că sunt minunat cioplite – înfățișând, printre alte motive, un misterios unicorn (vezi p. 144) –, dar simbolurile înscrise pe ele au rămas nedescifrate. Spre deosebire de inscripțiile babiloniene, scrisul de pe Valea Indului nu apare pe ziduri sub formă de inscripții publice. În schimb, au fost găsite sigilii răspândite prin locuințele și pe străzile orașului-„capitală". Probabil că se purtau înșirate pe un șnur împletit sau din piele și erau întrebuințate pentru „semnăturile" personale sau pentru a indica funcția deținută de persoana respectivă, bărbat sau femeie, ori grupul socio-profesional căruia îi aparținea.

Scrisul folosit la ținerea evidențelor contabile era mult mai răspândit decât cel de pe sigilii ori însemne. Cele mai vechi exemple de scriere, cele de pe tăblițele de lut sumeriene din Mesopotamia, reprezintă liste de materii prime și produse, precum orzul și berea, liste de lucrători și muncile lor, liste de parcele agricole și deținătorii

Scrierea evidențelor contabile. La sfârșitul secolului VIII î.C., doi războinici asirieni se întâlnesc după o bătălie; doi scribi înregistrează numărul celor uciși de fiecare. Scribul din prim-plan scrie în limba aramaică imperială, o scriere alfabetică, folosind o pensulă pe papirus. Colegul său cu barbă scrie cu caractere cuneiforme tradiționale pe o tăbliță de lut sau acoperită cu ceară.

lor, veniturile şi cheltuielile templelor ş.a.m.d. – toate conţinând calcule ale nivelurilor de producţie, date şi locuri de livrare şi datorii. Aceeaşi descriere rămâne valabilă, în linii generale, şi în cazul celor mai vechi exemple de scrieri descifrate din Europa, tăbliţele din Grecia şi Creta pre-homerice, inscripţionate cu aşa-numita scriere Lineară B. Tăbliţa care a prilejuit, în 1953, descifrarea scrierii Lineare B era, pur şi simplu, un inventar de cazane pe trepied (unul dintre ele având picioarele calcinate) şi de urcioare de diferite dimensiuni şi având un număr diferit de mânere.

Originile scrisului

Majoritatea savanţilor sunt de acord astăzi că scrisul a început cu ţinerea evidenţelor contabile, deşi contabilitatea este prea puţin reprezentată în exemplele de scriere care s-au păstrat din Antichitate din Egipt, China şi America Centrală. Citând un expert în tăbliţele sumeriene timpurii, scrisul s-a dezvoltat „ca o consecinţă directă a cerinţelor inevitabile ale unei economii aflate în plină expansiune". Cu alte cuvinte, spre sfârşitul mileniului patru î.C., relaţiile comerciale şi administrative din vechile cetăţi mesopotamiene ajunseseră la un nivel de complexitate la care depăşeau puterea de memorare a elitelor conducătoare. Devenise esenţial ca tranzacţiile de orice fel să fie înregistrate sub o formă care să le facă rememorabile şi permanente. Administratorii şi negustorii şi-au permis, de atunci înainte, să spună echivalentul sumerian al formulelor: „Să punem toate acestea pe hârtie" sau „Îmi puteţi da o dovadă scrisă?"

Ceea ce nu explică însă cum a apărut scrisul, concret, din ne-scris. Originea divină care i-a fost atribuită iniţial – şi care a constituit explicaţia preferată până în secolul XVIII, când a fost combătută de Iluminism – a lăsat locul teoriei originii pictografice. Se consideră, în general, că primele simboluri scrise au fost pictogramele, adică reprezentările picturale de obiecte concrete. Unii savanţi cred că scrisul a fost rezultatul unor căutări întreprinse în mod conştient de un anume sumerian din cetatea Uruk, rămas necunoscut, în jurul anului 3300 î.C. Alţii cred c-a fost rezultatul eforturilor unui grup, eventual de administratori şi negustori inteligenţi. Iar alţii cred că nu a constituit o invenţie, ci o descoperire întâmplătoare. Mulţi văd în scris rezultatul unei evoluţii îndelungate, mai degrabă decât al unei inspiraţii fulgerătoare. O teorie deosebit de răspândită susţine că scrisul s-a dezvoltat dintr-un sistem de numărare folosit mult timp, cu nişte „jetoane" de lut (asemenea „jetoane", al căror scop exact nu e cunoscut, au fost găsite în multe situri arheologice în Orientul Mijlociu): înlocuirea acestor jetoane cu semne

Scrierea sub formă de almanah. Această pagină din Codexul de la Dresda (sec. XV d.C.) conţine date maiaşe. Maiaşii utilizau un sistem calendaristic foarte complicat.

BCU CLUJ CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

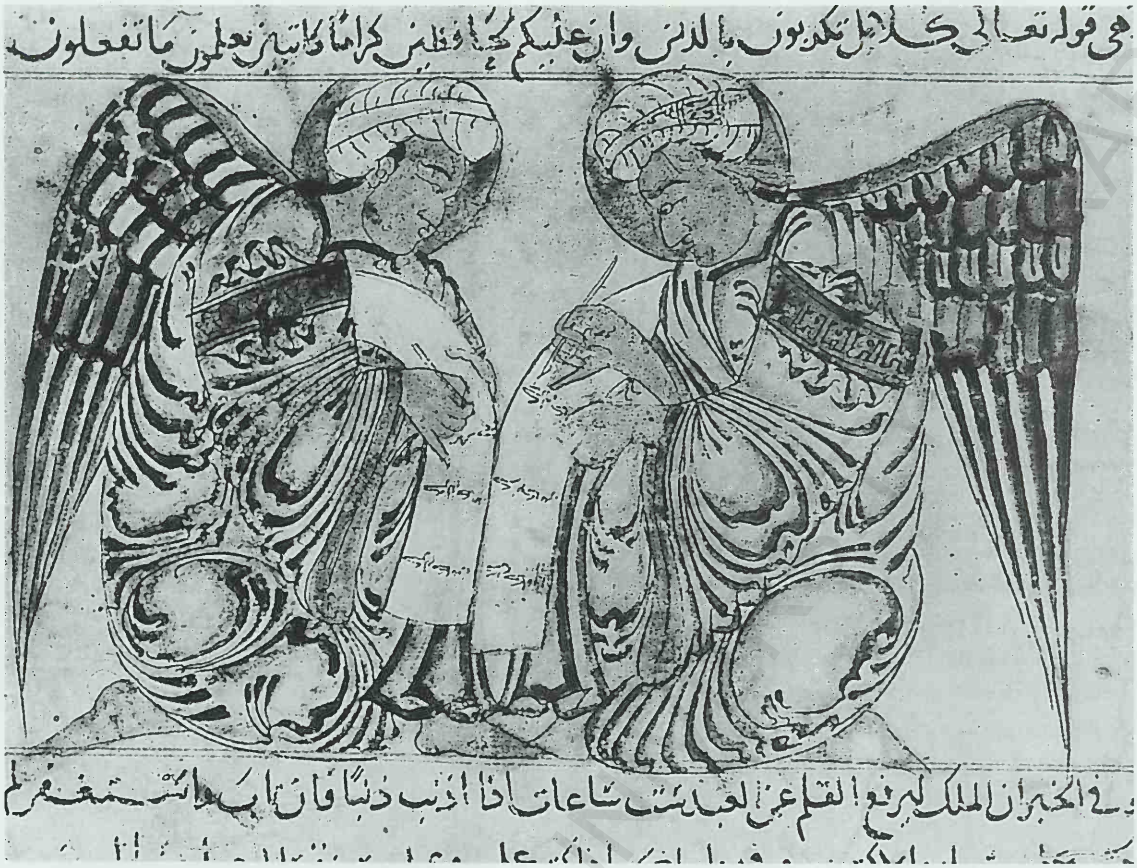

Scrisul cu caracter sacru. Doi îngeri așternpe hârtie faptele bune și rele ale omenirii într-un manuscris cu iluminuri realizat de al-Qazwini în 1280. Scrierea arabă este venerată în Islam, Coranul fiind considerat cuvântul lui Dumnezeu.

bidimensionale, semnele respective fiind asemănătoare cu formele jetoanelor, a reprezentat primul pas pe calea scrisului.

În orice caz, esențială pentru dezvoltarea scrisului propriu-zis, care este altceva decât scrisul oarecum limitat, strict pictografic, al indienilor nord-americani şi nu numai al lor, s-a dovedit a fi descoperirea principiului care stă la baza rebusului. Acesta constă în ideea revoluționară că un simbol pictografic poate fi utilizat pentru valoarea lui fonetică. De pildă, în hieroglifele egiptene, imaginea unei bufnițe putea reprezenta un sunet consonantic pronunțat ca un *m* nazal; iar în englezește, pentru cineva care ar gândi în acest mod, imaginea unei albine – *bee* –, urmată de imaginea unei frunze – *leaf* –, ar putea reprezenta cuvântul *belief* („credință").

Dezvoltarea scrisului

Odată inventat, descoperit din întâmplare sau ajutat să evolueze – după cum dorește să creadă fiecare –, se poate spune că scrisul s-a răspândit din Mesopotamia în lumea întreagă? Cele mai vechi dovezi de scriere egipteană datează din anul 3100 î.C., cele din Valea Indului din anul 2500 î.C., cele din Creta din anul 1900 î.C., cele din China din anul 1200 î.C., cele din America Centrală din anul 600 î.C. (toate aceste date sunt aproximative). Pornind de la această realitate, se poate trage concluzia că noțiunea de scris – și nu simbolurile propriu-zise ale unei scrieri anume – s-a răspândit treptat de la o cultură la alta, din ce în ce mai

departe. 600 sau 700 de ani i-au trebuit ideii de tipar ca să ajungă din China până în Europa și chiar mai mult noțiunii de hârtie: de ce n-ar fi durat și mai mult pentru ca scrisul să ajungă din Mesopotamia până în China?!

Și totuși, în absența unor probe incontestabile care să dovedească transmiterea noțiunii de scris (chiar și în cazul unor civilizații mult mai apropiate una de alta, cum erau cele din Mesopotamia și Egipt), cei mai mulți savanți cred că scrisul s-a dezvoltat independent în toate marile civilizații ale lumii antice. Optimistul – sau, în orice caz, antiimperialistul – va scoate în evidență inteligența și inventivitatea societăților omenești; pesimistul, care adoptă o viziune mult mai conservatoare asupra istoriei, va pleca de la premisa că oamenii preferă să copieze cât mai fidel cu putință ceea ce există deja, limitându-și inițiativele novatoare la cazurile de strictă necesitate. Aceasta din urmă este explicația predilectă pentru modul în care grecii au împrumutat alfabetul de la fenicieni, ei nefăcând altceva decât să-i adauge vocalele, care lipseau din scrierea feniciană.

În cazul anumitor împrumuturi de scriere nu există dubiu, cum ar fi faptul că romanii au preluat scrierea etruscă, japonezii au adoptat caracterele chinezești și, mai aproape de vremurile noastre, turcii – sub conducerea lui Kemal Atatürk – au renunțat la scrierea arabă în favoarea alfabetului latin. Într-o scriere împrumutată apar modificări pentru că limba cea nouă are sunete care nu existau în limba pentru care sistemul de scriere fusese folosit inițial (de pildă, *u* cu *Umlaut* din numele *Atatürk*). Acest procedeu este ușor de înțeles atunci când cele două limbi sunt asemănătoare, dar poate fi foarte dificil de aplicat dacă între cele două limbi există diferențe substanțiale, ca, de pildă, între japoneză și chineză. Pentru a compensa diferențele respective, scrierea japoneză prezintă *două* seturi de simboluri, total deosebite unele de altele: caracterele chinezești (de ordinul miilor) și semnele silabice japoneze (în jur de 50), care marchează sunetele de bază din limba japoneză. Iată de ce o propoziție scrisă în limba japoneză prezintă un amestec de caractere chinezești cu semne silabice japoneze, fiind rezultatul sistemului de scriere considerat cel mai complicat din lume.

Împrumutul unei scrieri. Sistemele de scriere au fost împrumutate de diversele limbi de-a lungul întregii istorii. În Turcia, Kemal Atatürk a înlocuit scrierea arabă cu alfabetul latin în 1928. Aici este înfățișat învățându-i pe turci noul sistem de scriere.

Scrisul, vorbirea și limba

De la europenii și americanii cu o educație medie se așteaptă să recunoască și să scrie în jur de 52 de semne alfabetice, plus o sumedenie de alte simboluri, cum ar fi numeralele, semnele de punctuație și simbolurile care înlocuiesc anumite cuvinte întregi: +, &, L, $ – numite uneori *logograme*. De la japonezi, în schimb, se așteaptă să cunoască și să fie în stare să scrie în jur de 2.000 de simboluri, iar, dacă posedă o educație superioară, să fie în stare să recunoască vreo 5.000 de simboluri, dacă nu și mai multe. Cele două situații, cea din Europa/America și cea din Japonia, par să fie diametral opuse. De fapt, ele sunt mult mai asemănătoare decât s-ar spune la prima vedere.

BCU TRANSILVANIA UNIVERSITY LIBRARY

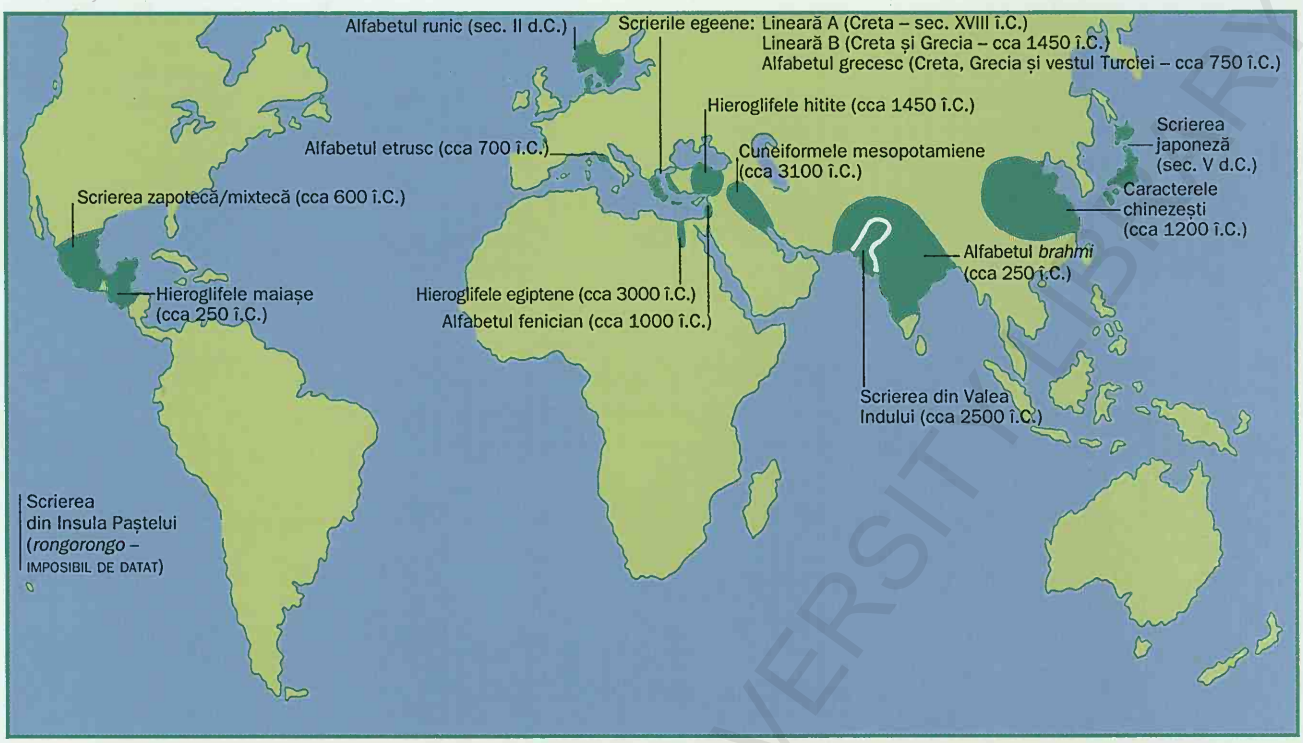

Toate sistemele de scriere complete – adică „sistemele de simboluri grafice care pot fi utilizate pentru a transmite tot ceea ce ține de gândirea de orice fel" (după definiția dată de John DeFrancis, un distins expert american în limba chineză) – funcționează în virtutea unui principiu de bază, spre deosebire de ceea ce cred majoritatea, inclusiv unii oameni de știință. Atât alfabetele, cât și scrierile chineză și japoneză se folosesc de simboluri pentru a reprezenta sunetele: acestea sunt semnele fonetice; și toate sistemele de scriere utilizează un amestec de semne fonetice și semantice. Diferența constă – dincolo de forma exterioară a simbolurilor, desigur – în *raportul* dintre semnele fonetice și cele semantice. Cu cât acest raport este mai mare, cu atât e mai ușor de ghicit pronunția unui cuvânt. În limba engleză, raportul este unul mare, în chineză, este mic. De aceea, în limba engleză, scrierea redă pronunția sunet cu sunet, cu o mai mare precizie decât redau caracterele chinezești pronunția limbii chineze mandarine; dar scrierea finlandeză redă pronunția limbii și mai bine. Grafia limbii finlandeze este deosebit de eficientă din punct de vedere fonetic, în timp ce grafia chineză (și cea japoneză), dimpotrivă, sunt profund deficiente în acest sens.

Sus **Începuturile scrisului**

Jos **Limba scrisă față de cea vorbită (după DeFrancis și Unger). Sistemele de scriere sunt prezentate pe o axă teoretică a scrisului, de la fonografia pură până la logografia pură; scrierea finlandeză este cea mai eficientă din punct de vedere fonetic, iar scrierea chineză – cea mai puțin eficientă.**

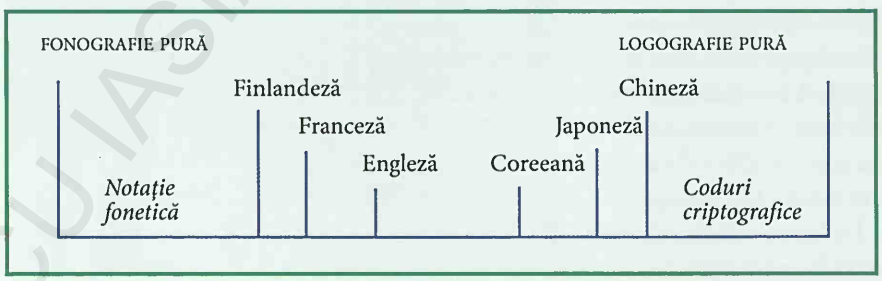

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Revoluția culturală din China, de la mijlocul anilor 1960. Mao Zedong a susținut că avea de gând să renunțe definitiv la caracterele chinezești, pentru ca milioanele de neștiutori de carte chinezi să poată învăța să scrie și să citească în alfabetul latin. Dar opoziția conservatoare a fost prea puternică, așa încât, în timpul Revoluției culturale, Gărzile Roșii au distrus orice mostră de scriere în alfabet latin.

Fără îndoială, sistemele de scriere chinez și japonez sunt greu de învățat. În Japonia, pe la mijlocul anilor 1950, au avut loc un val de sinucideri în rândurile adolescenților, care par să fi fost legate de răspândirea educației la nivel de mase, în perioada postbelică, prin folosirea scrierii japoneze nesimplificate, cu cele câteva mii de caractere ale ei. Un chinez sau un japonez are nevoie de mai mulți ani din viață decât un european sau un american pentru a deprinde citirea fluentă.

În schimb, este la fel de adevărat că există multe milioane de europeni sau americani care nu au reușit să deprindă scrisul și cititul. Nivelul științei de carte este mai înalt în Japonia decât în Occident (deși, probabil că nu este chiar atât de înalt cum se spune). Faptul că au o scriere dificilă nu i-a împiedicat pe japonezi să devină o mare putere economică, nici nu i-a determinat să renunțe la folosirea caracterelor chinezești în favoarea unui set de semne mult mai mic, bazate pe sistemul lor deja existent de semne silabice – trecere care ar fi, măcar teoretic, mult mai ușor de făcut.

CRONICA EVOLUȚIEI SCRISULUI

Era glaciară (după anul 25000 î.C.)	Se folosește o proto-scriere, adică o comunicare pictografică
de prin anul 8000 î.C.	În Orientul Mijlociu se folosesc jetoane de clei pentru numărătoare
3300 î.C.	Tăbliţe de lut sumeriene acoperite cu scris (Uruk, Irakul de astăzi)
3100 î.C.	Primele inscripţii cuneiforme din Mesopotamia
3100–3000 î.C.	Primele inscripţii hieroglifice din Egipt
2500 î.C.	Primele scrieri de pe Valea Indului (Pakistan, nord-vestul Indiei)
secolul XVIII î.C.	Primele inscripţii în scriere Lineară A din Creta
1792–1750 î.C.	Domnia lui Hammurabi, regele Babilonului; codul său de legi este inscripţionat pe o stelă
secolele XVII–XVI î.C.	Primul alfabet cunoscut, utilizat în Palestina
1450 î.C.	Primele inscripţii în scriere Lineară B din Creta
secolul XIV î.C.	Inscripţiile cuneiforme alfabetice de la Ugarit (Siria de astăzi)
1361–1352 î.C.	Domnia faraonului Tutankhamon în Egipt
circa 1285 î.C.	Bătălia de la Kadeş dintre egiptenii conduşi de Ramses II şi hitiţi; ambele părţi o celebrează ca pe o victorie.
1200 î.C.	Primele inscripţii cu caractere chinezeşti pe oasele-oracol
1000 î.C.	Primele inscripţii în alfabet fenician din zona Mării Mediterane
730 î.C.	Primele inscripţii în alfabet grecesc
secolul VIII î.C.	Apariţia alfabetului etrusc în nordul Italiei de astăzi
650 î.C.	Primele inscripţii în scriere demotică, derivată din scrierea cu hieroglife (Egipt)
600 î.C.	Primele inscripţii glifice din America Centrală
521–486 î.C.	Domnia regelui persan Darius; este realizată inscripţia de la Behistun, cheia descifrării scrierii cuneiforme.
400 î.C.	Alfabetul ionic devine alfabetul grecesc standard
cca 270–cca 232 î.C.	Aşoka inscripţionează edictele de piatră în scriere *brahmi* şi *kharosthi* (nordul Indiei)
221 î.C.	Pe timpul dinastiei Qin are loc o reformă a scrierii cu caractere chinezeşti
secolul II î.C.	În China este inventată hârtia.
secolul I d.C.	Manuscrisele de la Marea Moartă, într-o scriere aramaic-ebraică
75 d.C.	Ultima inscripţie realizată în scriere cuneiformă
secolul II d.C.	Primele inscripţii runice apărute în nordul Europei
394 d.C.	Ultima inscripţie realizată în scriere hieroglifică egipteană
615–683 d.C.	Domnia regelui Pacal, din epoca maiaşă clasică, la Palenque (Mexicul de astăzi)
712 d.C.	*Kojiki*, cel mai vechi exemplu păstrat de literatură japoneză (cu caractere chinezeşti)
înainte de anul 800 d.C.	În China este inventat tiparul.
secolul IX d.C.	În Rusia este inventat alfabetul chirilic.
1418–1450	Domnia regelui Sejong în Coreea; este inventat alfabetul Hangul.
secolul XV	În Europa, este inventat tiparul cu caractere mobile.
anii 1560	Diego de Landa face cunoscut „alfabetul" maiaşilor din peninsula Yucatán.
1799	În Egipt, este descoperită piatra de la Rosetta.
1821	În Statele Unite, Sequoya (1767–1843) inventează un „alfabet" pentru limba indienilor *cherokee*.
1823	Hieroglifele egiptene sunt descifrate de Champollion.
începând din anii 1840	Cuneiformele mesopotamiene sunt descifrate de Rawlinson, Hincks şi alţii.
1867	Este inventată maşina de scris.
1899	Se descoperă inscripţiile pe oase-oracol din China.
1900	Evans descoperă ruinele cetăţii Cnossos, apoi identifică scrierile Lineară A şi B.
1905	La Serabit el-Khadim, în peninsula Sinai, Petrie descoperă inscripţii proto-sinaite.
anii 1920	Este descoperită civilizaţia de pe Valea Indului.
anii 1940	Sunt inventate calculatoarele electronice.
1948	Ebraica devine limbă naţională în Israel.
1952	Ventris descifrează scrierea Lineară B.
începând din anii 1950	Glifele maiaşe sunt descifrate de Knorosow şi alţii.
1958	În China este introdusă scrierea *pinjin*.
anii 1980	Sunt inventate procesatoarele de text; scrisul devine electronic.
anii 1990	Este introdusă reţeaua globală *World Wide Web* (www), care revoluţionează stocarea şi transmiterea informaţiei.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

„Hieroglifele" moderne

Atunci, oare nu sunt exagerate pretențiile atât de insistente legate de eficiența alfabetului? Poate că scrisul și cititul ar funcționa cel mai bine dacă sistemele de scriere alfabetice ar conține mai multe logograme care să aibă înțelesul unor cuvinte întregi, ca în scrierile chineză și japoneză și în scrierea hieroglifică egipteană (mai puțin, totuși). De ce ar fi neapărat de dorit ca scrisul să redea *sunetele*? La urma urmei, ce are a face nivelul sonor cu procesele în sine care sunt scrisul și cititul?

Nu trebuie decât să ne uităm în jurul nostru și vom vedea că „hieroglifele" recâștigă teren – de-a lungul șoselelor, la aeroporturi, pe hărți, în prognozele meteo, pe etichetele hainelor, pe ecranele calculatoarelor și pe toate produsele electronice, inclusiv pe tastatura unui procesator de text. În loc de „mută cursorul spre dreapta", avem o simplă ⇨. Hieroglifele sunt cele care ne spun că nu avem voie să depășim, unde se află cel mai apropiat telefon, dacă un drum are statut de autostradă, dacă trebuie să ne așteptăm sau nu să plouă a doua zi, cum e bine (sau nu e bine) să curățăm un obiect de vestimentație, cum trebuie rulată o bandă. Unii oameni, începând chiar de pe vremea filozofului și matematicianului Leibniz, din secolul XVII, își închipuie chiar că se poate crea un întreg limbaj pentru comunicarea universală. Acesta ar urma să nu mai depindă de nici una dintre limbile vorbite în lume, ci să aibă la bază numai noțiuni esențiale pentru comunicarea de înalt nivel filozofic, politic și științific. Dacă muzica și matematica reușesc acest lucru – este argumentul decisiv –, de ce n-am putea generaliza?!

Cartea de față demonstrează că un asemenea vis, oricât de ispititor, n-ar putea deveni realitate niciodată. Scrisul și cititul sunt legate în mod intim și inextricabil de vorbire, indiferent dacă ne mișcăm buzele sau nu. Caracterele chinezești *nu* se adresează direct minții, fără nici o intervenție a nivelului sonor al limbii, în ciuda a ceea ce au susținut timp de secole chinezii înșiși, precum și mulți savanți occidentali. Nici hieroglifele egiptene nu funcționează astfel, cu toată frumusețea simbolisticii lor și chiar dacă recunoaștem oamenii, animalele, obiectele și lumea naturală în general, care este reprezentată de ele.

Aristotel spunea că unitatea de bază a limbajului este *gramma* – și se referea la limba vorbită *și* la cea scrisă deopotrivă. Ferdinand de Saussure, întemeietorul lingvisticii moderne, spunea că o limbă poate fi comparată cu o foaie de hârtie: „Gândirea este una dintre fețele foii de hârtie, sunetul este cealaltă. Așa cum este cu neputință să iei o pereche de foarfeci și să tai una dintre fețele hârtiei, fără s-o tai în același timp și pe cealaltă, la fel este cu neputință ca, într-o limbă, sunetul să fie separat de gândire sau gândirea de sunet." Ne aflăm abia la început cu înțelegerea proceselor mentale pe care le presupune vorbirea; pe cele implicate în citit și scris le înțelegem încă și mai puțin, dar de un lucru putem fi siguri: scrierea, în integralitatea ei, nu poate fi separată de vorbire; cuvintele și sistemele de scriere care se folosesc de cuvinte presupun *atât* sunete, *cât și* semne.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUM FUNCȚIONEAZĂ

Sus **Vas de ceramică de la Yaloch (Guatemala), care înfățișează o scenă mitologică.**

Jos **Cutie în formă de cartuș, din tezaurul găsit în mormântul lui Tutankhamon.**

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I

Cu două sute de ani în urmă, nimeni nu știa să citească hieroglifele egiptene, cuneiformele mesopotamiene sau glifele maiașe. Ba chiar, cei mai învățați savanți se îndoiau că scrierile respective *se puteau* citi în același fel în care se citește scrierea bazată pe alfabet. Ei presupuneau că acele simboluri exotice reprezentau idei și gânduri, probabil exaltate și mistice, nu sunetele unei limbi odinioară vii.

SCRISUL

Astăzi suntem capabili să citim numeroase glife de pe acest minunat vas de ceramică pictat de vechii maiași cu scene mitologice stranii și înfricoșătoare și toate hieroglifele pictate cu negru-abanos pe fond filde-șpal de pe această cutie aparținându-i lui Tutankhamon. Și știm că, oricât ni s-ar părea de curioase, aceste două mostre de scriere antică se aseamănă scrisului nostru alfabetic în sensul că funcționează după aceleași principii fundamentale.

Pentru a înțelege cum este posibil acest lucru, va trebui să vedem întâi cum reprezintă propriile noastre sisteme de scriere sunetul și semnificația. Noi nu folosim, în general, simboluri care să fie în mod evident pictoriale, cum sunt hieroglifele egiptene, simbolurile de pe tăblițele de lut sumeriene sau acele semne cu semnificație ambiguă care însoțesc picturile rupestre din Europa Erei Glaciare. Ce rol joacă imagistica în evoluția scrisului? Pot fi considerate scriere cele mai vechi simboluri cunoscute? Și cum anume se definește scrisul?

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 1 *Citirea pietrei de la Rosetta*

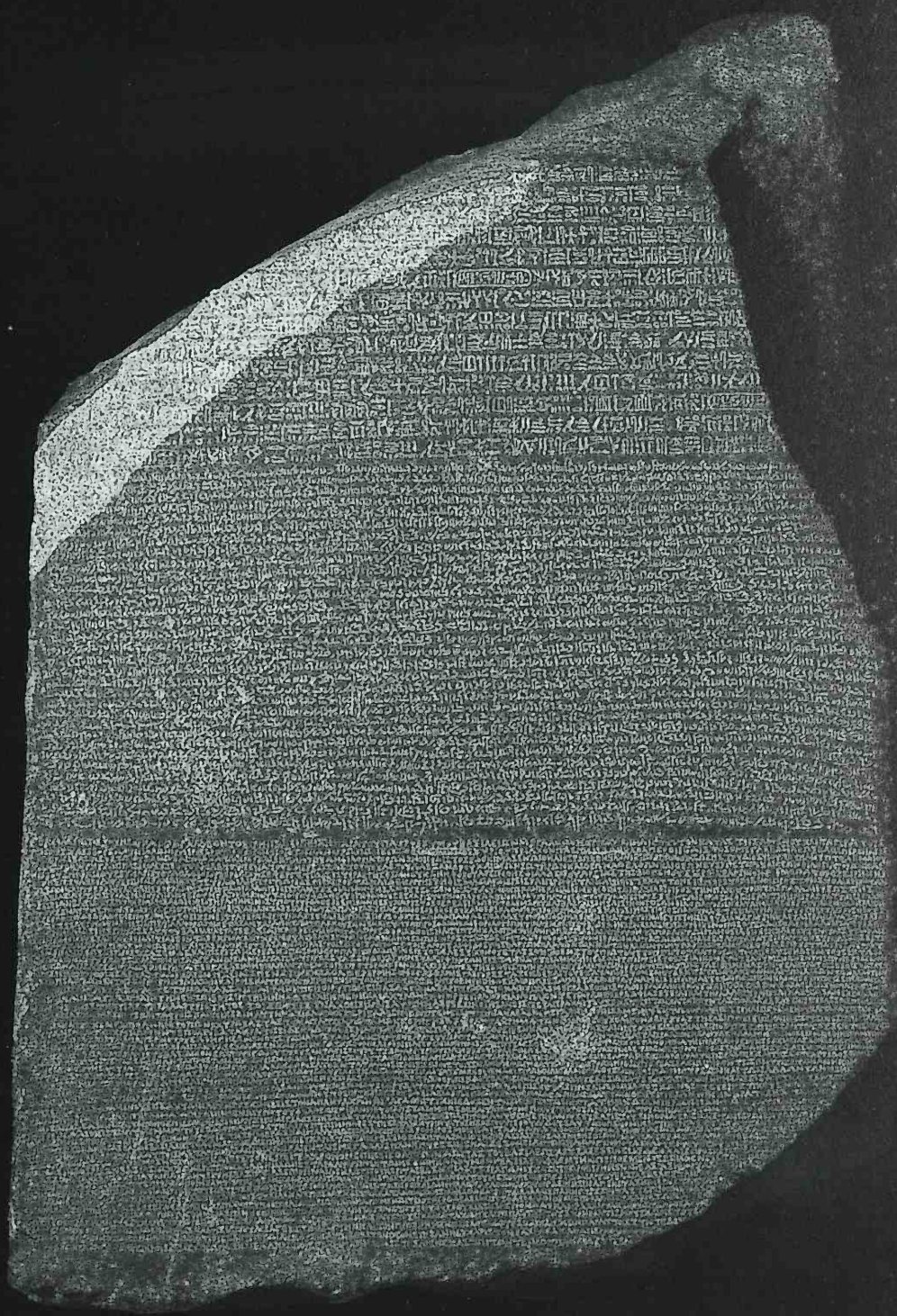

Piatra de la Rosetta, cheia descifrării hieroglifelor egiptene

Imaginea clasică a Egiptului

Piatra de la Rosetta este, probabil, cea mai vestită inscripţie din lume. Descoperirea ei în Egipt, în 1799, a permis citirea hieroglifelor egiptene. Pentru a înţelege modul în care scrierea hieroglifică şi cea alfabetică se aseamănă şi diferă între ele totodată, cel mai bine ar fi să urmărim şi noi descifrarea pietrei de la Rosetta.

Să ne întoarcem cu două mii de ani în urmă, sau chiar mai mult, la perioada grecilor şi romanilor şi a declinului Egiptului antic, după trei mii de ani de civilizaţie. Romanii, dar mai ales grecii, priveau Egiptul străvechi cu un amestec paradoxal de dispreţ pentru „barbaria" lui şi de veneraţie pentru vechimea şi înţelepciunea lui. Obeliscurile egiptene erau aduse la Roma şi tratate ca simboluri ale prestigiului; chiar şi în ziua de astăzi, la Roma încă se mai află în picioare treisprezece obeliscuri, iar în Egipt au rămas doar patru.

Şi mai mulţi autori clasici le atribuiau egiptenilor inventarea scrisului (deşi Pliniu o pune pe seama celor care inventaseră cuneiformele). Dar nici un autor clasic nu era în stare să citească hieroglifele în acelaşi mod în care se citeau greaca şi latina. Se credea, mai degrabă, aşa cum spunea Diodor din Sicilia, că scrisul egiptean „nu exprimă noţiunile dorite cu ajutorul silabelor alăturate unele altora, ci prin intermediul semnificaţiei obiectelor pe care le reprezintă". Astfel, imaginea unui şoim trimitea la tot ce se întâmpla cu repeziciune, iar imaginea unui crocodil la tot ce era considerat rău.

Hieroglifele lui Horapollo

Autoritatea cu adevărat incontestabilă era un egiptean pe nume Horapollo din Nilopolis. Tratatul său a fost elaborat în greceşte, în secolul IV d.C. sau chiar mai târziu, apoi s-a pierdut, până când un manuscris al său a fost descoperit pe o insulă grecească, în anul 1419. Publicat în 1505, el a cunoscut treizeci de ediţii, dintre care una ilustrată de Albrecht Dürer. Interpretarea dată de Horapollo hieroglifelor era o combinaţie de ficţiune (în cele mai multe cazuri) şi autenticitate. De pildă: „când vor să indice un scrib sacru, sau un profet, sau un îmbălsămător, sau splina, sau mirosul, sau râsul, sau strănutul, sau domnia, sau un judecător, desenează un câine". Iată ce spune Horapollo când vorbeşte despre „Ce vrea să însemne o acvilă":

> Când vor să reprezinte o mamă, sau văzul, sau graniţele, sau previziunea... desenează o acvilă. Mama, pentru că această specie de animal nu cunoaşte bărbat... acvila întruchipează vederea pentru că are, dintre toate speciile de animale, simţul văzului cel mai ascuţit... Înseamnă şi graniţele pentru că atunci când stă să izbucnească un război, acvila delimitează locul în care se va desfăşura bătălia, plutind pe cer în jurul lui timp de şapte zile. Şi previziunea, din cauza celor mai sus amintite şi pentru că ştie să prevadă câte hoituri îi va lăsa măcelul drept hrană...

Toate aceste explicaţii sunt fanteziste, cu excepţia celei legate de noţiunea de „mamă": într-adevăr, hieroglifa care desemnează o mamă reprezintă un vultur.

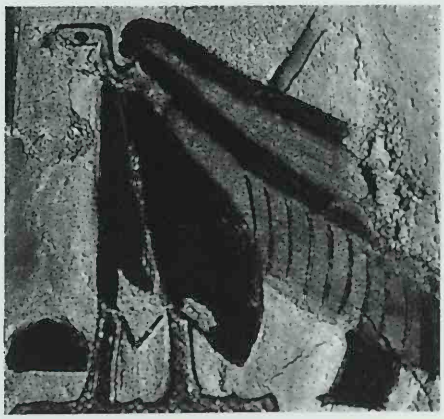

***Cynocephalus*, „maimuţa cu cap de câine", inspirată de Horapollo. Mulţi artişti ai Renaşterii au desenat hieroglife pe baza descrierilor făcute de Horapollo.** Sus **de Albrecht Dürer,** mijloc **dintr-o ediţie franceză a cărţii lui Horapollo,** jos **dintr-o ediţie italiană.**

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Înțelepciunea hieroglifelor

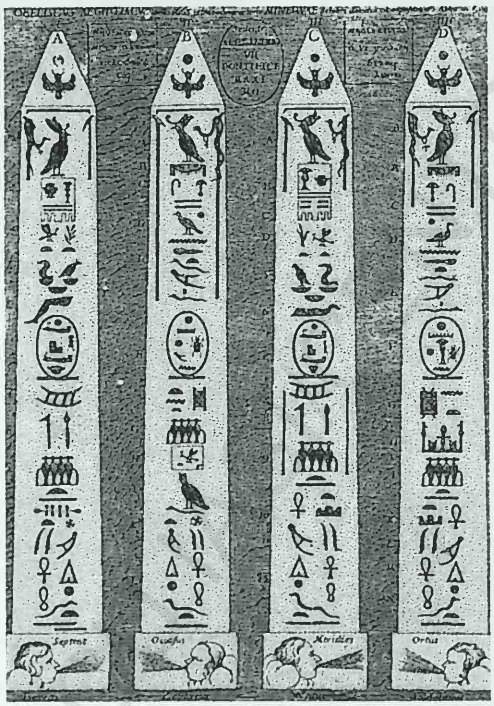

Revigorarea studiilor clasice în timpul Renașterii a atras după sine o revenire la credința vechilor greci și romani în înțelepciunea hieroglifelor egiptene. La Roma, între anii 1582 și 1589, șase obeliscuri antice egiptene au fost fie strămutate, fie reinstalate. Una dintre principalele atracții ale metropolei a fost mutată de la biserica San Lorenzo pe Capitoliu – era o friză de templu antic, nu de proveniență egipteană, dar despre care se credea că avea reprezentate pe ea hieroglife. Ca relicvă, era considerată atât de importantă, încât aproape toți artiștii însemnați ai vremii o aveau copiată în caietele lor de schițe.

Primul dintr-o lungă serie de savanți ai lumii moderne, care au scris despre hieroglife, a fost venețianul Pierius Valerianus. Scrierea sa a fost publicată în 1556. Inspirându-se de la Horapollo, el și-a ilustrat lecturile cu hieroglife „renascentiste", înfățișând ființe jucăuș-fantastice.

Primii „hieroglifieri"

Cel mai vestit – ca să nu spunem notoriu – dintre acești interpreți timpurii a fost preotul iezuit Athanasius Kircher. La mijlocul secolului XVII, la Roma, el era autoritatea recunoscută de toată lumea în ceea ce privea Egiptul antic. Dar voluminoasele sale scrieri au trecut cu mult dincolo de „egiptologie" – Kircher a fost unul dintre ultimii savanți care au încercat să adune laolaltă suma cunoștințelor omenești. Rezultatul a fost un amestec de intuiții strălucite și erori grosolane – mult mai numeroase cele din urmă decât cele dintâi –, care i-au stricat reputația pentru totdeauna.

În 1666, lui Kircher i-a fost încredințată misiunea de a explica o inscripție hieroglifică

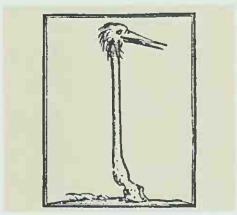

Sus **„Înțelepciunea". Semnul hieroglific înfățișând un sceptru ar fi pornit de la un băț folosit la mers, care a fost apoi însuflețit** (mijloc)**. Mai târziu a căpătat și sensul suplimentar de „bunăstarea bate paguba", termenul antic egiptean care desemna „sceptrul" însemnând și „bunăstare", iar cel care desemna „bățul simplu" însemnând și „pagubă".**

Jos **Pierius Valerianus a văzut semnul însuflețit sub chipul unei berze, simbol al pietății filiale, deasupra unor copite de hipopotam, simbol al nedreptății și nerecunoștinței. Drept care, a „tradus" această hieroglifă sub forma *Impietati praelata Pietas* („Devoțiunea bate egoismul").**

Stânga-sus **Obelisc egiptean din secolul VI î.C., înălțat la Roma, în Piazza della Minerva, în 1667.**

Stânga-jos **Schița aceluiași obelisc realizată de Athanasius Kircher în 1666.**

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

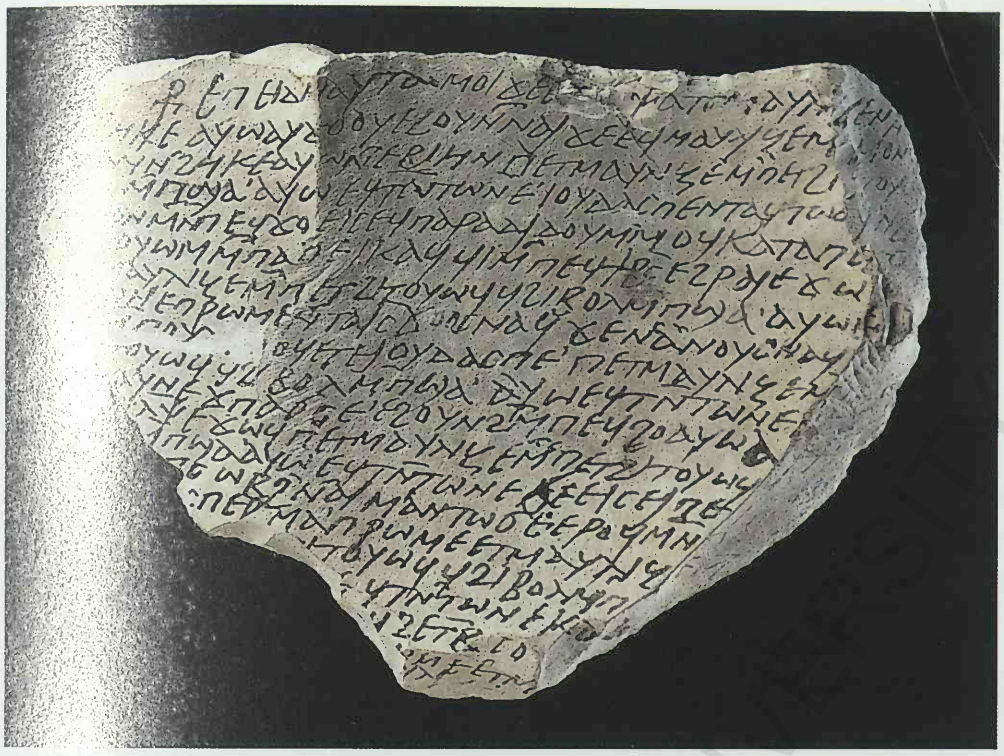

Stânga **Ostracon (ciob de ceramică) acoperit cu scriere coptă. Este vorba de o scrisoare pastorală compusă de un episcop din secolul VI d.C. Limba coptă a supraviețuit (periferic, însă) ca limbă vorbită până aproape de zilele noastre. Forma ei scrisă încă se mai folosește pentru unele texte sacre ale bisericii copte.**

Jos **Alfabetul copt. În forma standard (sahidică), el constă din 24 de litere grecești plus alte 6 semne preluate din vechea scriere egipteană (în forma sa demotică, nu cea hieroglifică), reprezentând sunete ale limbii copte pentru care nu există un simbol în grecește.**

Caractere copte	Denumire	Valoare fonetică
ⲁ	alpha	*a*
ⲃ	vita	*v (b)*
ⲅ	gamma	*g*
ⲇ	delta	*d*
ⲉ	epsilon	*e*
ⲍ	zita	*z*
ⲏ	ita	*i, e*
ⲑ	tita	*t*
ⲓ	iota	*i*
ⲕ	kappa	*k*
ⲗ	laula	*l*
ⲙ	mi	*m*
ⲛ	ni	*n*
ⲝ	xi	*x*
ⲟ	omicron	*o*
ⲡ	pi	*p*
ⲣ	ro	*r*
ⲥ	sima	*s*
ⲧ	tau	*t*
ⲩ	ypsilon	*y, u*
ⲫ	phi	*ph*
ⲭ	khi	*ch, kh*
ⲯ	psi	*ps*
ⲱ	omega	*o*
ϣ	shei	*s*
ϥ	fai	*f*
ϩ	hori	*h*
ϫ	djandja	*g*
ϭ	chima	*c*
ϯ	ti	*ti*

de ... obelisc înălțat la Roma, în Piazza della M... (*stânga-sus*; schița lui Kircher – *stâ...* în ordinul Papei Alexandru VII și d... proiect arhitectonic al lui Bernini (*ob...* este în picioare și astăzi). Kircher a ofe... interpretare a cartușului (adică a unui gru... câteva hieroglife înconjurate de un cont... de formă ovală), după cum urmează:

Protecția lui Osiris împotriva violenței lui Typho trebuie invocată potrivit riturilor și ceremoniilor, prin sacrificiile cuvenite și făcând apel la geniile tutelare ale lumii întreite, pentru a asigura bucuria față de prosperitatea răspândită ca de obicei de Nil, în ciuda violențelor dușmanului Typho.

Interpretarea acceptată în prezent de toată lumea? Cartușul reprezintă, pur și simplu, numele lui Wahibre (Apries), un faraon din dinastia XXVI!

În schimb, Kircher s-a dovedit de un real ajutor în salvarea limbii copte, care circula în ultima fază a Egiptului antic. Cuvântul *copt* derivă din cuvântul arab *gubti*, care, la rândul său, este o formă coruptă a grecescului *Aigyptos*, adică „Egipt". Limba coptă datează din perioada creștină și a fost limba oficială a bisericii egiptene, dar a pierdut teren în favoarea limbii arabe și, până spre sfârșitul secolului XVII, ajunsese în pragul dispariției. În secolul următor însă, câțiva savanți învățaseră limba coptă suficient de bine pentru a contribui decisiv la descifrarea hieroglifelor.

Influențați de Iluminism, aceștia au început să-și pună întrebări legate de viziunea clasică asupra hieroglifelor. William Warburton, viitorul episcop de Gloucester, a fost cel dintâi care a avansat ideea că toate sistemele de scriere, inclusiv hieroglifele, ar fi putut evolua plecând de la imagini. Abatele Barthélémy, un adept și admirator al lui Warburton, a fost cel dintâi care a ghicit că în interiorul cartușelor se găseau nume de regi sau de zei.

Iar un savant danez pe nume Zoëga scria, cu puțin timp înainte de 1800, că unele hieroglife ar fi putut reprezenta, măcar într-o anumită măsură, „semne fonetice"; Zoëga a formulat expresia *notae phoneticae*. În felul acesta, se bătătorea încet-încet calea descifrării hieroglifelor.

BUCHAREST UNIVERSITY CENTRAL LIBRARY

Descoperirea pietrei de la Rosetta

Sensul derivat al cuvântului *cartuş* a fost inventat de soldaţii francezi din forţa expediţionară cu care Napoleon a invadat Egiptul în 1798. Ovalurile care separau anumite grupuri de hieroglife în cadrul unei inscripţii le-au reamintit de forma tuburilor de la cartuşele pe care le aveau în puştile lor.

Din fericire, expediţia a fost preocupată de cultură aproape tot atât de mult ca şi de cucerire. O întreagă echipă de savanţi francezi au însoţit trupele de soldaţi şi au rămas în Egipt în următorii trei ani. Aceştia, la rândul lor, erau însoţiţi de numeroşi artişti, printre care cel mai important era Dominique Vivant Denon (*sus*). Între 1809 şi 1813, Denon a ilustrat lucrarea colectivă *La Description de l'Égypte* şi Europa întreagă a rămas uimită văzând minunile Egiptului antic. Desenul alăturat înfăţişează cetatea Teba, cu coloanele templului de la Luxor în planul din spate şi având în prim-plan două obeliscuri bogat inscripţionate. Scenele cioplite pe ele înfăţişează şarja unor arcaşi purtaţi de care, sub comanda lui Ramses II, împotriva hitiţilor în bătălia de la Kadeş. Soldaţii lui Napoleon au fost atât de impresionaţi de ceea ce vedeau, încât, potrivit unui martor ocular, „s-au oprit din proprie iniţiativă şi, răspunzând unui impuls spontan, şi-au trântit armele la pământ".

Piatra de la Rosetta a fost descoperită la mijlocul lunii iulie 1799 de un detaşament de soldaţi demolatori, probabil încastrată într-un zid foarte vechi din satul Rashid (Rosetta), situat pe un braţ al Nilului, la doar câţiva kilometri de vărsarea în mare. Ofiţerul aflat la comandă a recunoscut importanţa descoperirii şi a ordonat ca piatra să fie dusă imediat la Cairo. În cursul anului 1800, s-au făcut copii după ea, care le-au fost distribuite unor savanţi din toată Europa. În 1801, piatra a fost mutată la Alexandria, ca să nu cadă în mâinile englezilor. În cele din urmă însă, le-a fost predată acestora, transportată în Marea Britanie şi expusă la Muzeul Britanic, unde se mai află şi astăzi.

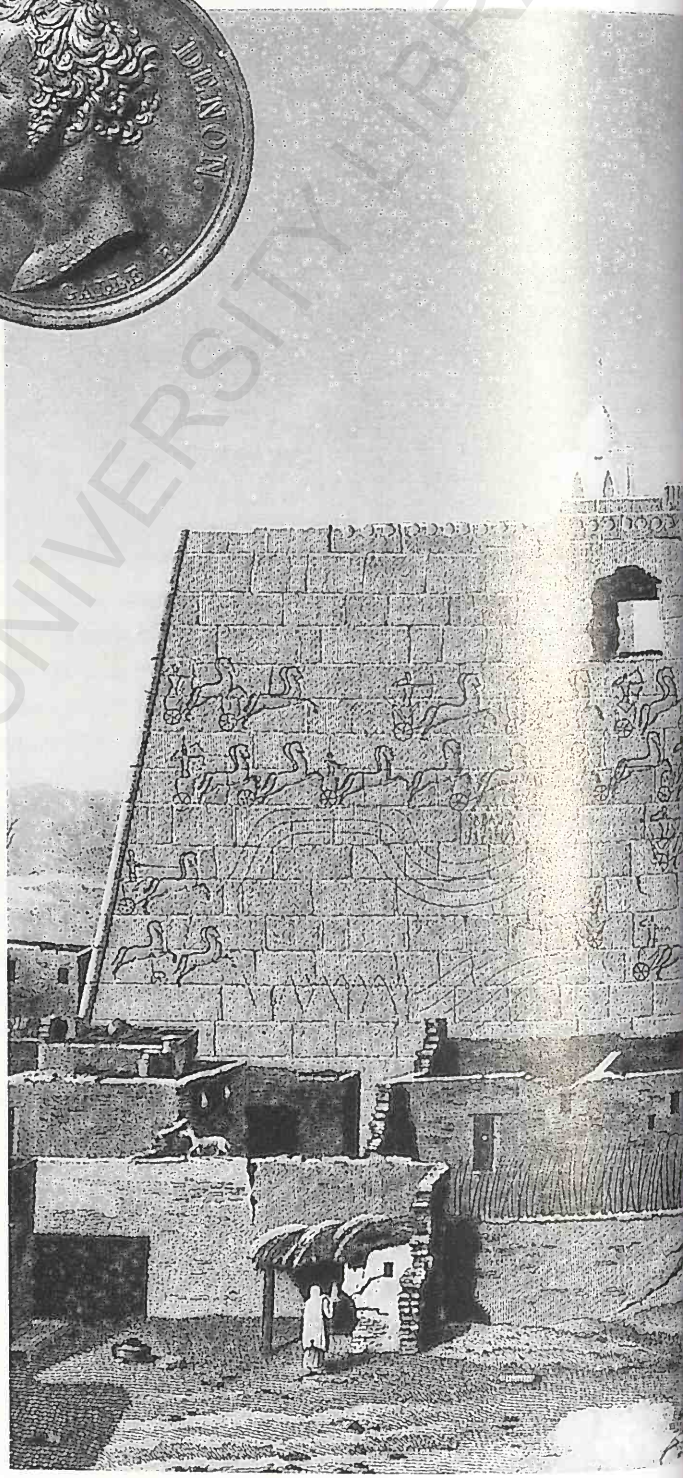

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BOSTON UNIVERSITY LIBRARY

Începutul descifrării

Piatra de la Rosetta este o placă de granit compactă, care cântărește aproximativ 750 de kilograme și măsoară 114 centimetri înălțime, 72 de centimetri lățime și 28 de centimetri grosime.

Încă din momentul descoperirii ei, a fost clar că inscripția era caligrafiată în trei sisteme de scriere diferite: registrul de jos era în limba greacă, iar cel de sus – prezentând stricăciuni severe – în hieroglife egiptene, printre care se puteau distinge și cartușe. În registrul de mijloc, figura o scriere despre care nu se știa mare lucru. Era limpede că nu semăna cu scrierea greacă, în schimb prezenta anumite asemănări cu scrierea hieroglifică de deasupra, totuși fără cartușe. Astăzi știm că era vorba de o formă legată a scrierii hieroglifice, numită demotică.

Primul pas, desigur, a fost acela de a traduce inscripția în limba greacă. S-a dovedit a fi un decret emis de un consiliu general format din preoți din toate colțurile Egiptului, care se reuniseră la Memfis, pe 27 martie 196 î.C., cu ocazia primei aniversări a încoronării lui Ptolemeu V Epifanes, rege al Egiptului unit. Partea respectivă a inscripției era scrisă în greceşte pentru că, pe vremea aceea, conducătorii Egiptului nu mai erau egipteni, și greci macedoneni, descendenți ai unuia dintre generalii lui Alexandru Macedon. Numele Ptolemeu, Alexandru și Alexandria apăreau, printre altele, în textul inscripției.

După aceea, savanții și-au îndreptat atenția spre scrierea demotică (registrul hieroglific prezentând prea multe stricăciuni pentru a le da prea multe speranțe). Dintr-o mențiune a textului grecesc, se știa că toate cele trei registre ale inscripției erau echivalente ca semnificație, chiar dacă nu traduceri „cuvânt cu cuvânt" propriu-zise. Așa încât, a fost căutat un nume precum Ptolemeu, prin izolarea unor grupuri de simboluri demotice care se repetau și care erau situate aproximativ în aceleași locuri ca și aparițiile numelui Ptolemeu în textul grecesc, de-acum cunoscute. După ce au fost determinate aceste grupuri de semne, s-a constatat că numele păreau să fie scrise după principiul alfabetic și în scrierea demotică, la fel ca în greceşte. Așa au reușit descifratorii să elaboreze o schiță a alfabetului demotic, după care au reușit să identifice și alte cuvinte din varianta demotică – de pildă, *grec*, *Egipt*, *templu* –, folosindu-se de alfabetul pe care-l reconstituiseră. După toate aparențele, întregul text din registrul demotic era scris după un sistem alfabetic.

Din păcate însă, nu era așa. Cei dintâi savanți care au încercat să descifreze piatra de la Rosetta nu au putut avansa dincolo de un anumit punct, pentru că nu au putut depăși ideea potrivit căreia scrierea demotică se baza pe un sistem alfabetic, spre deosebire de scrierea hieroglifică, despre care credeau că era în întregime ne-fonetică, simbolurile ei exprimând ideile în felul în care le descrisese Horapollo. Diferențele de înfățișare dintre semnele hieroglifice și cele demotice, la care s-a adăugat influența tradiției renascentiste cu privire la hieroglifele egiptene, i-au convins pe savanți că principiile invizibile de funcționare de la care plecau cele două sisteme de scriere – hieroglific și demotic – erau radical diferite.

Thomas Young (1773–1829), membru-asociat al Societății Regale britanice, lingvist, medic, fizician, a avut o contribuție majoră la descifrarea hieroglifelor egiptene.

Marele pas înainte al lui Thomas Young

Englezul Thomas Young a reușit să rezolve acest blocaj. Savant cu totul remarcabil – lingvist, medic și fizician cunoscut și astăzi pentru teoria sa privitoare la lumină ca undă –, Young a început să studieze piatra de la Rosetta în 1814. El a observat „o asemănare izbitoare" între anumite simboluri demotice și „hieroglifele corespunzătoare lor" și și-a notat că „nici unul dintre aceste caractere [dintre hieroglife] n-ar putea fi reconciliat decât în modul cel mai

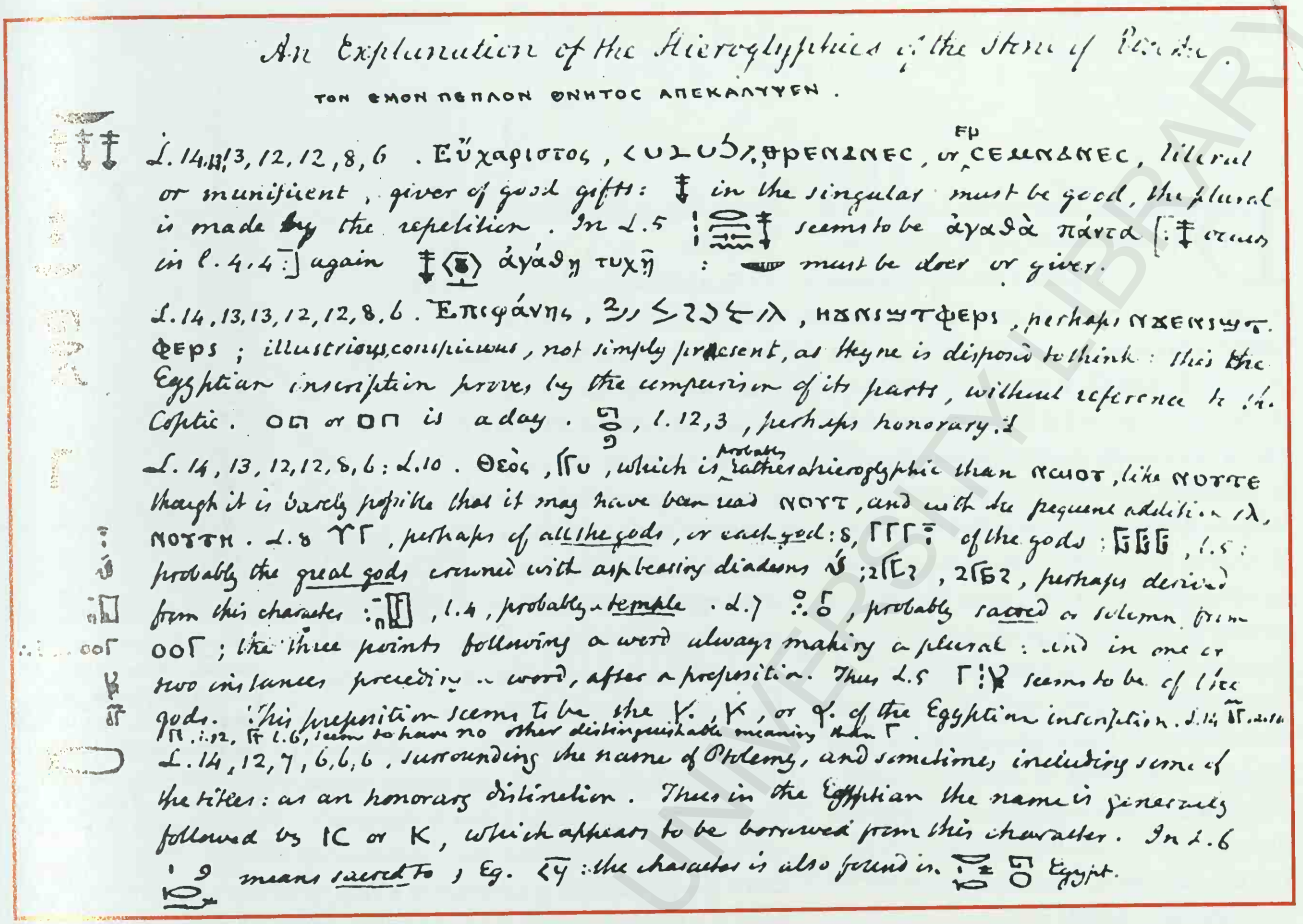

Filă din însemnările lui Thomas Young. Intuiția sa esențială – că scrierea egipteană conținea elemente atât fonetice, cât și ne-fonetice – era corectă, dar rezultatele concrete ale cercetărilor sale s-au dovedit uneori greșite.

fotografiu cu putință cu elementele oricărui alfabet cunoscut". De aici a tras concluzia că scrierea demotică era un *amestec* de semne alfabetice cu altele, tip-hieroglifă.

Young a mers și mai departe. A plecat de la premisa formulată de alți savanți înaintea lui, și anume că grupurile de simboluri din cartușe reprezentau nume de regi sau divinități. În registrul inscripției hieroglifice de pe piatra de la Rosetta se aflau șase cartușe, care nu puteau, evident, să nu conțină numele lui Ptolemeu. Young a presupus că numele Ptolemeu, chiar dacă reprezentat cu hieroglife, ar fi trebuit să fie scris alfabetic. El a făcut următorul raționament: era vorba de un nume străin, ne-egiptean, drept care nu putea fi scris într-un sistem ne-fonetic, așa cum ar fi fost scris un nume neaoș egiptean. În sprijinul teoriei sale, a menționat, ca pe o analogie, sistemul de scriere chinez, în care numele occidentale erau scrise cu caractere chinezești, dar acestora li se adăuga notația necesară pentru a fi citite strict fonetic. Comparând hieroglifele din cartuș cu forma grecească a numelui Ptolemeu, Young i-a atribuit fiecărei hieroglife valoarea câte unui sunet (*p*, *t*, *m* etc.). Multe dintre atribuirile făcute de el s-au dovedit corecte.

De aici înainte, Young însuși s-a împotmolit. Vraja lui Horapollo s-a dovedit puternică. Deși recunoscuse faptul că scrierea hieroglifică reprezenta numele străine alfabetic, Young era convins că *restul* hieroglifelor, cele folosite la scrierea limbii egiptene (a cuvintelor altele decât cele împrumutate din limba greacă), erau *ne*-fonetice. Prin urmare, „alfabetul hieroglific" determinat de el nu putea fi folosit la scrierea corpului propriu-zis al registrului hieroglific al inscripției. Thomas Young a făcut un pas decisiv pe calea descifrării hieroglifelor egiptene, dar nu el avea să fie cel care să spargă codul.

BCU IAȘI - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Champollion sparge codul egiptean

Descifrarea completă a hieroglifelor egiptene, anunțată în 1823, a fost opera lui Jean-François Champollion. Născut în 1790, în timpul Revoluției Franceze, el nu a putut urma școala primară. În schimb, a avut meditatori particulari de greacă și latină și, dacă este adevărat, la vârsta de nouă ani era în stare să-i citească în original pe Homer și Vergiliu. După ce s-a mutat la Grenoble ca să urmeze liceul acolo, a făcut cunoștință cu matematicianul și fizicianul Fourier, fost secretar al misiunii egiptene a lui Napoleon. Fourier l-a inițiat pe tânărul Champollion în egiptologie. În 1807, când nu împlinise încă șaptesprezece ani, acesta din urmă a prezentat un material despre etimologia coptă a toponimelor egiptene citate în scrierile autorilor greci și latini. Trei ani mai târziu, după ce studiase la Paris limbile orientale și limba coptă, Champollion s-a întors la Grenoble și a început studierea aprofundată a Egiptului faraonic.

În 1819, Thomas Young și-a publicat opiniile despre sistemul de scriere egiptean într-un *Supliment la Encyclopedia Britannica* (ediția IV). La vremea respectivă, i le comunicase deja și lui Champollion, într-o scrisoare. Dar acesta i-a ignorat concluziile și a rămas convins că hieroglifele erau în întregime *ne*-fonetice, lucru pe care l-a și afirmat într-un articol publicat în 1821. El și Young erau, fără îndoială, rivali și nu se știe nici până în ziua de astăzi cât de mult a fost influențat Champollion de contribuția lui Young – în orice caz, în cartea sa de căpătâi despre scrierea egipteană, s-a străduit din plin să dezmintă o asemenea influență. Și totuși, originalitatea și rigoarea abordării lui Champollion sunt incontestabile și s-au bazat pe o cunoaștere a Egiptului și a limbilor vorbite acolo cu mult superioară celei a lui Thomas Young.

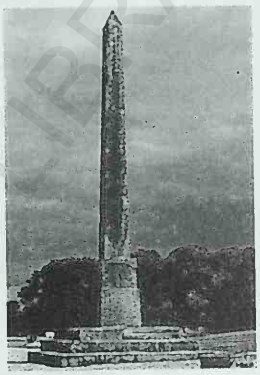

Obeliscul de mai sus, înălțat astăzi la Kingston Lacy, în comitatul Dorset, a fost excavat la Philae de către William Bankes, care l-a adus cu el în Marea Britanie. Pe acest obelisc a descoperit Champollion, în 1822, un detaliu esențial.

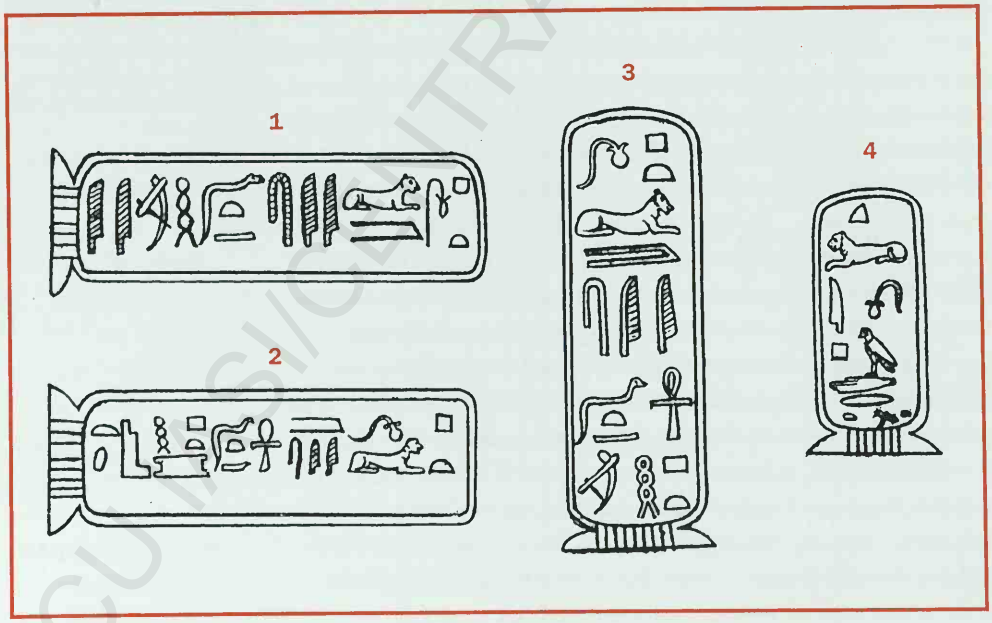

Patru cartușe desenate de Champollion:
(1) Ptolemeu (piatra de la Rosetta)
(2) Ptolemeu (cu titulatura sa regală – piatra de la Rosetta)
(3) Ptolemeu (obeliscul din Philae)
(4) Cleopatra (obeliscul din Philae)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

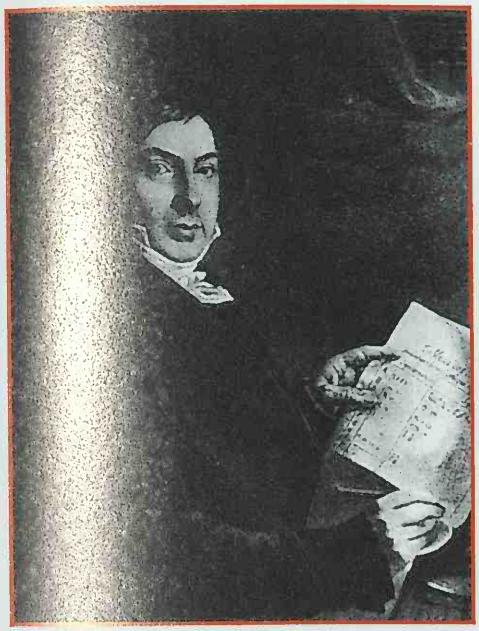

Stânga **Jean-François Champollion (1790–1832), cel care a descifrat hieroglifele egiptene. În acest portret realizat în anul 1823, după marea sa descoperire, este înfățișat ținând în mână *Le Tableau des Signes Phonétiques* (*Tabelul semnelor fonetice* – vezi p. 31).**

Obeliscul de la Philae

Cheia evoluției ulterioare a procesului de descifrare a constituit-o copia inscripției bilingve de pe un obelisc, expediată la Paris de William Bankes probabil în ianuarie 1822. Textul venea din Marea Britanie, unde fusese trimis obeliscul de după ce fusese dezgropat de la Philae. Inscripția de pe postament era în limba greacă, iar cea de pe coloana propriu-zisă, în scriere hieroglifică. În greceşte erau menționate numele lui Ptolemeu și al Cleopatrei, iar în inscripția hieroglifică apăreau numai două cartușe – reprezentând, mai mult ca sigur, aceleași două nume care apăreau în inscripția de pe postament. Unul dintre cartușe era aproape identic cu una dintre formele cartușului conținând numele lui Ptolemeu de pe piatra de la Rosetta:

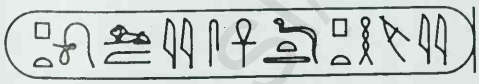

Piatra de la Rosetta

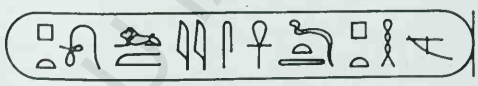

Obeliscul de la Philae

Mai exista și o versiune mai scurtă a cartușului cu numele lui Ptolemeu pe piatra de la Rosetta:

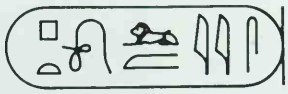

Champollion a tras concluzia că varianta mai scurtă reprezenta numele propriu-zis al lui Ptolemeu, în timp ce varianta mai lungă de cartuș de pe piatra de la Rosetta conținea probabil o titulatură regală atașată numelui propriu-zis al lui Ptolemeu. Mergând pe urmele lui Young, a presupus și el că numele Ptolemeu era scris alfabetic, după care a căutat să ghicească valorile fonetice ale hieroglifelor din cel de-al doilea cartuș de pe obeliscul de la Philae:

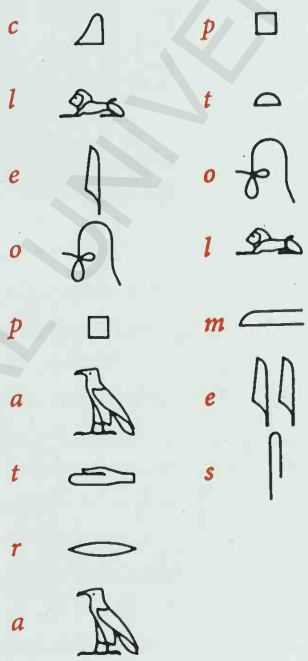

Patru semne erau comune celor două cartușe de pe obeliscul de la Philae, având valorile fonetice *l*, *e*, *o* și *p*, dar valoarea fonetică *t* era reprezentată diferit. Champollion a dedus corect că sunetul *t* putea fi reprodus prin două semne omofone, cum se întâmplă, de pildă, în prenumele englezești *J*ill și Gill.

BCU MUZEUL CENTRAL UNIVERSITAR LIBRARY

Alexandru și Cezar în hieroglife

Adevărata încercare a fost însă aceea de a verifica dacă noile valori fonetice, aplicate la alte inscripții, ar fi dat nume inteligibile. Champollion le-a aplicat la următorul cartuș:

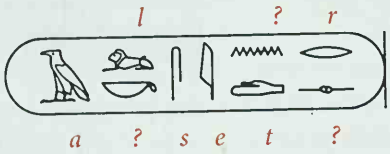

Înlocuind semnele cu valorile fonetice găsite, s-a obținut *Al?se?tr?*. Champollion a bănuit că *Alksentrs* = *Alexandros* (Alexandru pe grecește), o dată în plus cele două semne pentru *k* / *c* (și) fiind omofone, la fel ca semnele care desemnau sunetul *s* (și).

Apoi a identificat cartușele altor conducători de origine alta decât egipteană, precum regina Berenice (identificată deja de Young) și Cezar, și un titlu al împăraților romani, *Autocrator*:

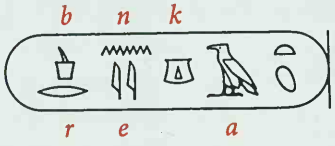

Berenice

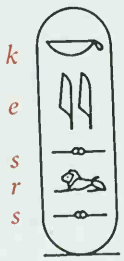

Cezar

Autocrator

Aceste prime strădanii ale lui Champollion, din 1822, plecau de la premisa că numele și cuvintele *ne-egiptene* se scriau alfabetic și în scrierea demotică, și în cea hieroglifică. În acest mod și-a alcătuit tabelul de semne fonetice reprodus în pagina de alături. Inițial, Champollion nu s-a așteptat

Stânga **Acest basorelief din templul zeiței Hathor din Dendera (sec. I î.C.) îi înfățișează pe Cleopatra și pe fiul ei, Caesarion. Între coafurile celor două personaje, se află două cartușe, conținând numele Cleopatrei și al lui Ptolemeu.**

ca alfabetul compilat de el să se aplice la numele faraonilor, despre care era convins că se scriau într-un sistem altul decât alfabetic. Cu atât mai puțin se aștepta ca rezultatele „descifrărilor" sale să se aplice la întreaga paletă de hieroglife. Străvechea idee, datând din perioada clasică, potrivit căreia majoritatea hieroglifelor egiptene exprimau *numai* idei, și nu sunete *și* idei, încă mai stăpânea mintea lui Champollion, la fel cum o stăpânise și pe a lui Young. Abia în aprilie 1823 Champollion a făcut public faptul că înțelesese principiul după care funcționau hieroglifele ca sistem.

Primele roade ale descifrării. Acest tabel de semne demotice și hieroglifice, cu echivalentele lor grecești, a fost întocmit în octombrie 1822, urmând să însoțească primul anunț făcut public de Champollion în legătură cu faptul că descifrase hieroglifele, celebra sa *Scrisoare către dl Dacier*. Se observă extinsa omofonie – de pildă, cele trei semne diferite cu aceeași valoare, *b*. Champollion și-a revizuit tabelul de mai multe ori, pe măsură ce munca sa de descifrare avansa, în anii 1820. Propriul său nume apare în scriere demotică în partea de jos, în interiorul unui cartuș (reprodus în stânga). Acesta a fost omis în varianta ulterioară, mai științifică, a tabelului.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Pl. IV.
Tableau des Signes Phonétiques
des écritures hiéroglyphique et démotique des anciens Égyptiens
Signes Démotiques
Signes hiéroglyphiques

Cel mai mare monument al lui Ramses II, uriașul templu de la Abu Simbel (inaugurat în anul 1256 î.C.), tăiat direct dintr-o faleză de gresie.

Numele lui Ramses cel Mare

Champollion și-a revizuit concepția despre hieroglife când a început să primească, în septembrie 1822, copii după diferite basoreliefuri și inscripții din templele Egiptului antic. Una dintre ele, din templul de la Abu Simbel, din Nubia, avea câteva cartușe ciudate. După toate aparențele, conțineau același nume scris într-o multitudine de feluri, cel mai simplu fiind acesta:

Champollion s-a întrebat dacă noul său alfabet, compilat după inscripții mult mai târzii, din perioada greco-romană, ar fi putut fi aplicat la această suită de inscripții pur egiptene. Ultimele două semne îi erau cunoscute, având valoarea fonetică *s*. Folosindu-și cunoștințele de limbă coptă, el a presupus că primul semn avea valoarea sunetelor *re*, cuvânt din limba coptă care desemna „soarele", obiect pe care semnul părea să-l reprezinte. Să fi existat, oare, un conducător egiptean cu un nume de forma aproximativă *R(e)?ss*? Champollion s-a gândit imediat la Ramses, un rege din dinastia XIX, menționat într-o bine-cunoscută istorie a Egiptului scrisă de Manetho, un istoric din perioada ptolemeică. Dacă intuiția lui era corectă, atunci semnul trebuia să aibă valoarea fonetică *m*.

Încurajarea i-a venit lui Champollion dintr-un al doilea cartuș:

Două dintre semnele acestuia erau deja „cunoscute": cel dintâi, un ibis, era simbolul zeului Thoth, drept care numele trebuia să fie cel al lui Thothmes, un rege din dinastia XVIII, de asemenea pomenit de Manetho. Piatra de la Rosetta părea să confirme valoarea fonetică a lui . Acest semn apărea și el, însoțit iarăși de , făcând parte dintr-un grup de hieroglife care aveau, pe grecește, sensul de *genethlia* – „zi de naștere". Champollion și-a adus aminte pe dată de termenul din limba coptă *mīse* – „a da naștere".

BUCHAREST CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ptolemeu şi titlul său

Champollion avea dreptate numai pe jumătate în privinţa numelui lui Ramses: nu avea valoarea fonetică *m*, cum crezuse el, ci valoarea *bi-consonantică ms* (precum în cuvântul din limba coptă *mīse*) – dar deocamdată nu era conştient de această complicaţie. Timp de câteva luni ceea ce descifrase cu succes numele lui Ramses şi ale altor faraoni, Champollion a refuzat să accepte ideea că *întregul* sistem hieroglific avea şi elemente fonetice. Nu se ştie ce anume l-a făcut să se răzgândească în cele din urmă, dar la mijloc a fost, probabil, o combinaţie de factori. Pe de o parte, aflase cu surprindere de la expert francez în limba chineză că existau elemente fonetice chiar şi în scrierea indigenă a cuvintelor chinezeşti, cu miile ei de caractere. Pe de altă parte, a observat că nu existau decât 66 de semne diferite printre cele 1.419 de semne hieroglifice pe piatra de la Rosetta: dacă hieroglifele ar fi fost cu adevărat simboluri pur semantice, atunci era de aşteptat să fie mult mai multe semne diferite – nu doar 66 –, fiecare dintre ele reprezentând un alt cuvânt; altfel spus, hieroglifele ar fi fost, de fapt, logograme.

După ce a acceptat ideea că hieroglifele erau un amestec de semne fonetice şi semantice, Champollion a reuşit să descifreze a doua jumătate a cartuşului cel lung al lui Ptolemeu de pe obeliscul din Philae, adică:

Potrivit inscripţiei greceşti, întregul cartuş avea sensul: „Ptolemeu cel viu în veci, iubit de Ptah" (Ptah fiind zeul tutelar al Memfisului). În limba coptă, cuvântul cu sensul „viaţă" sau „viu" era *onkh*; acest termen ar fi provenit din cuvântul *ankh* din egipteana veche, reprezentat de semnul (deci, o logogramă). Probabil că următoarele hieroglife înseamnau „în veci"; unul dintre ele reprezenta sunetul *t*, valoarea semnului fiind cunoscută de-acum. Prin comparaţie cu variantele grecească şi coptă, semnului i se putea atribui valoarea fonetică *dj*, de unde şi pronunţarea probabilă din egipteana veche, *djet*, care însemna „în veci". (Celălalt semn, — , era mut, adică un fel de logogramă de clasificare, numită determinant, care simboliza „pământul neted".)

Dintre semnele rămase, cel dintâi era cunoscut şi-l desemna pe *p*, iar al doilea, pe *t* – primele două sunete ale numelui *Ptah*, drept care celui de-al treilea i se putea atribui valoarea lui *h*. Cel de-al patrulea semn, o altă logogramă, trebuia să însemne, prin eliminare, „cel iubit". Limba coptă s-a dovedit iarăşi utilă când a trebuit reconstituită o pronunţie: se ştia că, în coptă, „iubire" se spunea *mere*, deci pronunţia celui de-al patrulea semn trebuia să fie *mer*. Însumând toate acestea, Champollion a dedus că, în linii mari, pronunţia celebrului său cartuş trebuia să fie aceasta: *Ptolmes ankh djet Ptah mer*, adică: „Ptolemeu cel viu în veci, iubit de Ptah."

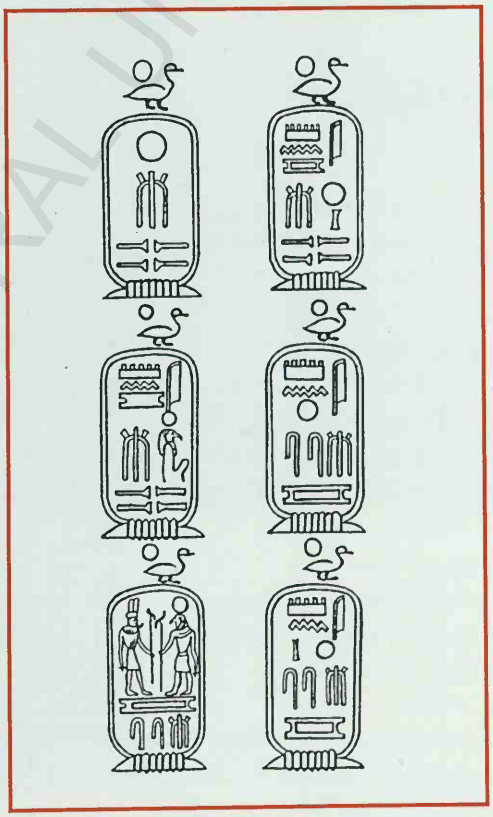

Şase cartuşe cu numele lui Ramses II, desenate de Champollion. Trei dintre ele au numele notat în modul descris în text, celelalte trei introduc un alt semn cu valoarea fonetică *s*: . Comparaţi cele două semne omofone care-l reprezintă pe *s* în hieroglifele numelui Alexandru (p. 30). Celelalte semne, majoritatea fonetice, sunt titulaturi.

BCU TRANSILVANIA CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Esența hieroglifelor egiptene

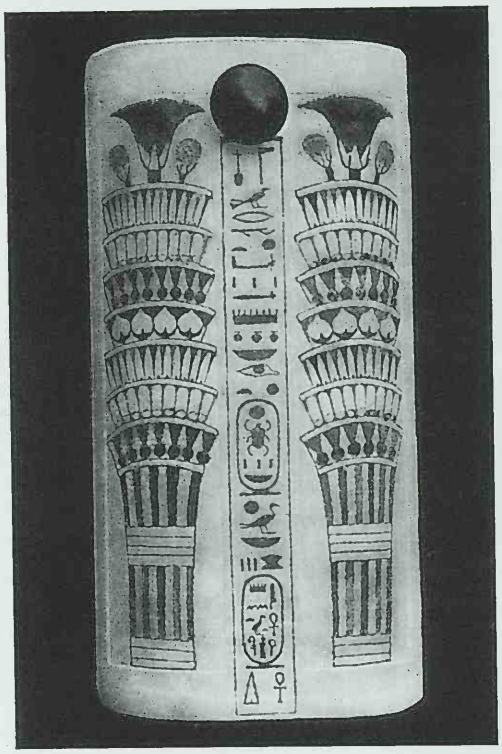

Stânga-sus **Capacul scrinului de alabastru al lui Tutankhamon, care conținea șuvițe de păr înfășurate în pânză de in. Inscripția era următoarea: „Zeul cel bun mare în victorii, mare în monumente, stăpân al ritualului, Nebkheperure, fiul soarelui, stăpânul coroanelor, Tutankhamon, domnul Tebei, cel născut."**

Stânga **Sicriu în miniatură făcut din aur, în care erau depuse intestinele lui Tutankhamon. Hieroglifele glăsuiesc astfel: „Vorbele ce vor fi spuse de Selket: Mi-am așezat cele două brațe peste cel ce este în mine, ca să-l pot apăra pe Kebehsennef care este în mine: Kebehsennef-ul lui Osiris, regele Nebkheperure, cel cu glas adevărat."**

Caracteristicile principale ale hieroglifelor egiptene, descoperite pentru prima oară de Champollion, pot fi rezumate. Sistemul de scriere este un amestec de simboluri semantice, adică simboluri numite și logograme, care reprezintă cuvinte și idei, și semne fonetice, așa-numitele fonograme, care înfățișează unul sau mai multe sunete (alfabetice sau policonsonantice). Unele hieroglife sunt imagini recognoscibile ale unor obiecte sau ființe cum ar fi o pasăre ori un șarpe, adică sunt pictograme, dar imaginea nu-i dă semnului, în mod obligatoriu, un anumit sens. De pildă, semnul *mână* din cartușul Cleopatrei nu are nimic de-a face cu înțelesul „mână" – este doar o fonogramă având valoarea *t*. Așadar, o pictogramă poate funcționa și ca fonogramă, și ca logogramă, în funcție de contextul în care

BOSTON PUBLIC LIBRARY

apare. Cu alte cuvinte, în sistemul hieroglifelor egiptene, un semn poate avea mai multe funcții.

Cartușul lui Tutankhamon din dreapta, care constituie partea superioară a unei cutii cu interesii descoperite în mormântul său, demonstrează toate aceste cunoștințe de bază. Să-l citim de sus în jos:

Tulpina de trestie este o fonogramă alfabetică, având valoarea aproximativă *i*.

Tabla și piesele de joc reprezintă o fonogramă cu valoarea *bi*-consonantă *mn*.

Apa este o fonogramă alfabetică, având valoarea *n*. Atunci când funcționează (ca aici) pe post de „complement fonetic", ea întărește sunetul *n* din *mn*.

Aceste trei semne reprezintă, așadar, grupul *imn*, care se pronunță în mod normal *imen* sau, în limbaj comun, *amon* ori *amun* (vocalele lipsesc de cele mai multe ori din scrierea hieroglifică, așa cum se va vedea). Amun era zeul tebelar al Luxorului, considerat regele zeilor în timpul Regatului cel Nou. Din respect, numele lui este redat primul.

Semicercul (cunoscut din cartușul cu numele lui Ptolemeu) este o fonogramă alfabetică, având valoarea *t*; el apare de două ori în acest cartuș.

Puiul reprezintă o fonogramă cu valoarea *w*, adică o semiconsoană similară vocalei *u*.

Acesta este semnul tri-consonant *ankh*, și el cunoscut din cartușul lui Ptolemeu, care înseamnă „viață" sau „viu" și mai târziu a devenit crucea „cu mâner" sau „cu ochi", *crux ansata* a bisericii copte.

Prin urmare, acest grup de patru hieroglife se citește *tutankh*.

Cârja păstorului este o logogramă cu sensul de „conducător".

Coloana este o logogramă care desemnează orașul Heliopolis de lângă Cairo.

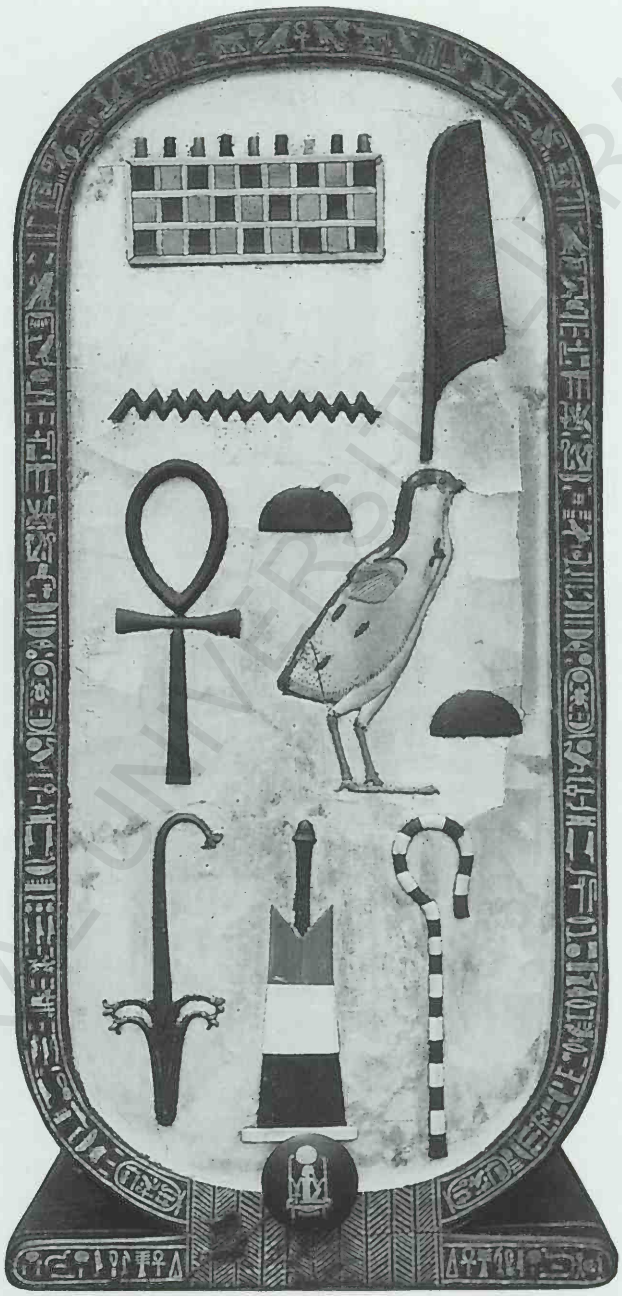

Acesta este planta heraldică a Egiptului de Sus. Reprezintă o logogramă care desemnează Egiptul de Sus.

Heliopolis din Egiptul de Sus este o altă denumire a cetății Teba. De aceea, cartușul întreg se citește: „Tutankhamon, conducătorul Tebei."

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 2 Sunet, simbol și scriere

Sistemele de scriere redau sunetele cu o acuratețe de diverse grade. Zece sisteme de scriere au fost utilizate pentru a scrie *four score and seven years ago* („cu de patru ori douăzeci de ani în urmă și-ncă șapte" – cuvintele cu care și-a început Abraham Lincoln celebra „Alocuțiune de la Gettysburg"). Sus este redat graficul coloanei acustice, în redarea unui anumit vorbitor, un lingvist american de origine chineză. El este urmat de (1) transcrierea în Alfabetul Fonetic Internațional; (2) scriere engleză; (3) scriere alfabetică rusească; (4) versiune alfabetică bengali, cu transliterare; (5) versiune Hangul coreeană, cu transliterare; (6) versiune hieroglifică egipteană (din perioada ptolemaică), cu transliterare; (7) versiune consonantică arabă, cu transliterare; (8) versiune silabică japoneză, cu transliterare; (9) versiune silabică cuneiformă, cu transliterare; (10) versiune silabică chineză, cu transliterare *pinjin* (după DeFrancis, 1989).

Vorbirea vizibilă și invizibilă

Care sunt diferențele-cheie între limba vorbită și cea scrisă – în afară de faptul evident că scrisul este vizibil și vorbirea invizibilă? Cea mai importantă este aceea că un pasaj scris se fragmentează natural în simbolurile care-l constituie, indiferent dacă sunt literele unui alfabet, caractere chinezești sau hieroglife egiptene, pe când un pasaj vorbit nu face acest lucru. Desigur,

Dacă ne-am apuca să tăiem, dintr-o bandă pe care cineva spune *bun*, cele două consoane și o vocală din care este format cuvântul (în măsura în care se poate) și să le inversăm ordinea, n-am auzi cuvântul *nub*, ci un zgomot neinteligibil. Mai mult de jumătate din cuvintele pe care le folosim în conversația normală n-ar putea fi înțelese dacă ar fi redate izolat, pentru că în vorbire ele sunt articulate repede și legate unele de altele.

lə
mɛːtrə fɔnetik
ɔrgan
də l asɔsjaːsjɔ̃ fɔnetik tːternasjɔnal
vɛ̃tnœvjɛm anɛ. — ʒãːvje-fevrie 1914

Număr din revista fonetică *Le Maître Phonétique* (*Maestrul fonetic*), apărut în 1914. Din 1970, revista a optat pentru ortografia standard, pentru că ortografia fonetică li se părea cititorilor mult prea obositoare. Frontispiciul se decodează astfel: „*Le Maître Phonétique*, organ de l'association phonétique internationale, vingt-neuvième année – janvier–février 1914" („*Maestrul fonetic*, organ al Asociației Fonetice Internaționale, anul al douăzeci-și-nouălea – ianuarie–februarie 1914").

adesea noi fragmentăm vorbirea în consoane, vocale și silabe, iar lingviștii creează multe alte categorii de „atomi și molecule" de vorbire. Dar aceste diviziuni sunt întotdeauna artificiale și niciodată nu scapă cu totul de suprapunere.

„Vorbirea este un fluviu de respirație răsucit în șuierături și murmure de carnația moale a gurii și a laringelui", spunea savantul lingvist Steven Pinker. Între cuvinte nu există spații în vorbirea curentă, așa cum apar spații albe între cuvinte în majoritatea sistemelor de scriere contemporane. Ne putem închipui că asemenea pauze ar exista, dar, când ascultăm o vorbire într-o limbă străină, ne dăm seama singuri că ne-am înșelat. Vorbirea este o curgere care-și modifică în mod constant frecvențele, tăria și modulațiile.

Fiecare limbă vorbită are propria ei gamă de sunete, selectate dintr-o suită realmente infinită de sunete posibile. Sistemul de scriere al limbii respective redă o parte din această gamă de sunete – proporția diferă în funcție de sistemul de scriere –, lăsându-i pe cititori să le ghicească pe celelalte. Divergența dintre palierul sonor și cel scris este mai mare în cazul cuvintelor și al numelor străine. Fiecare scriere de pe pagina alăturată redă conținutul sonor altfel și la diferite niveluri de acuratețe. Alfabetul fonetic este atât de precis, încât reproduce până și accentul fiecărui vorbitor în parte (dacă ar fi englez sau francez, simbolurile ar fi diferite); dar acest câștig în precizie este compensat de o lizibilitate mai deficientă. Toate sistemele de scriere trebuie să realizeze un compromis între acuratețea pronunției și inteligibilitatea mentală.

BCU LIBRARY

Limbajul semnelor

Limbajul semnelor nu este un „scris prin aer"; nu este nici vorbire, desigur, și totuși seamănă și cu vorbirea, și cu scrisul în câteva privințe esențiale. Există trei concepții greșite despre sistemele uzuale de vorbire prin semne. Mai întâi, marea majoritate a semnelor *nu* sunt iconice precum cele folosite în spectacolele de lumini și umbre – „iepurele", „rața", „șarpele" etc. –, adică un fel de „pictograme manuale"; ele sunt concepute ca niște abstracțiuni, la fel ca literele alfabetului. În al doilea rând, *nu* sunt independente de vorbire: fiecare sistem verificat, cum este Limbajul prin semne american, ilustrat în fotografiile din dreapta, se bazează pe o limbă vorbită. Așa se explică faptul că un utilizator al acestui limbaj nu poate să comunice cu un utilizator al limbajului prin semne chinezesc. În al treilea rând, limbajele prin semne *nu* sunt primitive: un vorbitor prin semne poate purta o conversație într-un ritm comparabil cu cel al limbajului vorbit și multe dintre semne exprimă înțelesurile mult mai succint decât în limbile vorbite corespondente. În această privință, semnele se aseamănă cu logogramele care, în anumite contexte, pot comunica mai eficient decât scrierea alfabetică.

Funcționarea limbajului prin semne pare extrem de dificil de înțeles pentru noi, cei care vorbim și scriem, atunci când ne întâlnim pentru prima oară cu el. Motivul este acela că suntem atât de preocupați de tehnicile expresive ale vorbitului și scrisului. De exemplu, folosim timpurile verbale pentru a exprima trecutul, prezentul și viitorul; limbajul prin semne folosește spațiul. Gesturile făcute în fața persoanei se referă la viitor, iar cele făcute către spate se referă la trecut. Mai mult decât atât, limbajul semnelor exprimă sensurile utilizând deopotrivă mâinile și fața. După cum sugerează și fotografiile alăturate, acest lucru permite o extraordinară complexitate și bogăție de sensuri.

„Femeia și-a uitat poșeta." Înșiruirea de semne „femeie" – „uitat" – „poșetă" este folosită pe un ton afirmativ.

„Și-a uitat femeia poșeta?" – aceeași înșiruire de semne, dar cu o mișcare înainte a capului și umerilor și cu sprâncenele înălțate.

„Femeia care și-a uitat poșeta..." – relația atributivă este indicată prin ridicarea frunții și a buzei de sus și prin înclinarea capului pe spate.

Limbajul american al semnelor

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

Teoriile cititului

Majoritatea cititorilor experimentați s-au lovit de experiența deconcertantă de a se uita la un cuvânt cunoscut, scris corect, și de a se gândi: „Ceva nu e în regulă cu acest cuvânt." Atunci recurgem la dicționar, fragmentăm cuvântul în literele din care-l constituie, vedem că fiecare dintre ele e la locul ei – și totuși, rămânem cu impresia că nu recunoaștem întru totul acel cuvânt.

Cititul este, fără îndoială, un proces complex, dovadă cât de complex este procesul prin care învățăm să citim. Nici o teorie simplă nu-l poate explica. Sunt implicate în el atât vederea, cât și auzul, atât ochiul, cât și urechea. Ne putem închipui că, atunci când ne uităm la o pagină, cuvintele capătă înțeles „direct" în mintea noastră, dar, de îndată ce ne întrebăm în sinea noastră care este acel înțeles, intră în funcțiune „vorbirea interioară".

Dovezile experimentale sprijină ambele teorii, atât cea a „ochiului", cât și cea a „urechii". Să ne oprim întâi la dovezile care țin de „teoria ochiului" – să luăm două perechi de cuvinte omofone în limba engleză, cum ar fi *read* („a citi") și *reed* („trestie") sau *write* („a scrie") și *right* („drept"): în mintea noastră, ele nu creează nici un fel de confuzie. Mai mult decât atât, după cum au dovedit experimente de citire rapidă, subiecții identifică mai repede cuvintele întregi decât grupurile de litere izolate. De exemplu, dintre *red*, *erd* și *e*, cel mai repede citit este *red* („roșu"). „Teoria ochiului" explică și performanța celor care „citesc rapid", adică peste 500 de cuvinte pe minut, într-un ritm cu mult mai rapid decât cititul literă cu literă, cum se procedează „după ureche". Dar „teoria urechii" este susținută de vitezele de recunoaștere a literelor, de circa 10–20 de milisecunde/literă, care sunt corelate cu vitezele medii de citire cu voce tare (de circa 250 de cuvinte pe minut) și comparabile cu cele ale

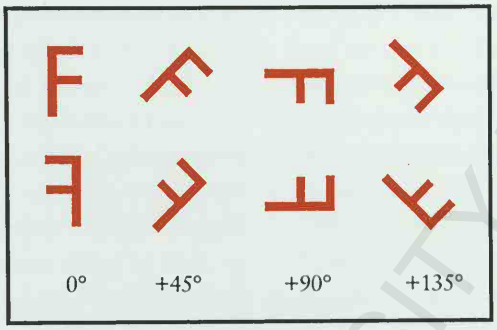

Experiențe făcute cu litere întoarse în oglindă sau rotite sub un anumit unghi au demonstrat că mintea lucrează cel puțin parțial în imagini. Unui subiect i-au fost arătate brusc imagini ale unei litere a alfabetului pe un ecran și i s-a cerut să precizeze dacă litera era în poziție normală sau întoarsă în oglindă. Pentru a sonda procesul mental care avea loc, litera a fost și rotită – sub diverse unghiuri, mergând până la 180° –, subiectul fiind nevoit s-o rotească înapoi în poziție normală. S-a descoperit astfel că durata răspunsului era cu atât mai mare, cu cât unghiul de rotație a literei față de poziția dreaptă era mai mare.

cititului atât în gând, cât și pe buze. Este semnificativ faptul că adeseori, când citesc lucruri dificile, oamenii își mișcă buzele sau chiar își citesc lor înșile câte o propoziție cu voce tare, după toate aparențele pentru a se ajuta să înțeleagă textul pe care-l citesc. În schimb, spre deosebire de ceea ce susține „teoria ochiului", oamenii care știu să citească se descurcă foarte ușor cu o paletă vastă de caractere tipografice și caligrafii.

Imagini sau cuvinte?

Esența problemei constă în a răspunde la întrebarea dacă omul gândește în imagini, în cuvinte sau într-o altă formă, căreia i s-a spus „mentală". Importanța majoră a cuvintelor, prin comparație cu imaginile, este sugerată de un test simplu. Să închidem ochii și să ne imaginăm că mergem într-o direcție cunoscută, de exemplu către un centru comercial, conducând mașina într-acolo. Vom realiza că ne vin în minte imagini care depind, în bună măsură, de limbaj. Acum să ne imaginăm că trebuie să explicăm cuiva cum ajunge în același loc, dar fără să vorbim cu voce tare. Vom realiza imediat că *trebuie* să descriem scenele respective prin cuvinte, altminteri încercarea s-ar dovedi absolut ineficientă (putem să desenăm o hartă, dar folosirea cuvintelor rămâne una esențială).

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Formă verbală și formă scrisă

Așa cum putem citi o paletă largă de scrisuri de mână, la fel suntem capabili să înțelegem o paletă largă de accente în vorbire. Limba engleză, așa cum este pronunțată la New York, diferă mult de cea vorbită de supușii Majestății Sale, dar, cu puțin exercițiu, orice vorbitor înnăscut de limbă engleză poate recunoaște „elementul" comun subînțeles, pe care-l evocă două sunete diferite.

Fonetica este știința care studiază toate sunetele vorbirii, indiferent dacă sunt sau nu purtătoare de înțeles. Fonologia studiază ordinea din haosul fonetic, adică felul în care procedează vorbitorii atunci când aleg anumite sunete dintre toate cele posibile, pentru a construi un sistem de comunicare purtător de înțeles. Astfel, în fonetică, vocala este un sunet realizat fără nici o constrângere (sau foarte puțină) asupra canalului fonator, iar consoana este un sunet realizat prin îngustarea sau chiar blocarea aceluiași canal. În schimb, în fonologie, vocala (V) este definită drept unitatea care apare, în mod normal, în mijlocul unei silabe, în timp ce consoana (C) apare, în mod normal, la marginea unei silabe. Adeseori, silaba are o structură de tipul CVC (de ex., *pat*).

Astfel ajungem la fonem, care este un concept important în fonologie. Fonemul a fost definit drept „cea mai mică unitate de diferențiere dintr-o limbă". Spre deosebire de o literă din alfabet, fonemul nu există independent în nici o limbă dată; el nu este un sunet real, ci unul inventat, este „elementul" comun subînțeles menționat mai sus. De aceea fonemele se scriu între linii oblice. Exemple de foneme vocalice sunt /e/ și /a/ în cuvinte precum *sec* și *sac*, iar de foneme consonantice sunt /b/ și /p/ în cuvinte precum *bas* și *pas*. Un fonem dintr-o limbă poate să nu fie fonem într-o altă limbă. De exemplu, în cuvintele *lan* și *nul*, cele două sunete *l*, chiar dacă se rostesc în două moduri diferite, constituie un singur fonem (acest lucru se recunoaște prin poziția diferită a limbii în cele două cazuri), pe când, în limba rusă, sunetul *l* presupune, în cele două poziții, două foneme total diferite.

În mod ideal, scrierea fonetică ar trebui să redea fonemele unei limbi. În realitate, lucrurile stau mult mai arbitrar. De exemplu, în limba engleză, în care abundă omofoniile, unul și același sunet poate fi redat în scris în multe feluri, cum ar fi vocala *o* din cuvintele: *so*, *sow*, *sew*, *oh*, *owe*, *dough*, *doe*, *beau*, *soak*, *soul*. Există, de asemenea, și polifonie, în sensul că una și aceeași literă reprezintă multe sunete diferite, cum ar fi în cuvintele: *so*, *to*, *on*, *honey*, *horse*, *woman*, *borough*. Pe de altă parte, în limbile ebraică și arabă, vocalele nici nu sunt, de obicei, reprezentate în scris; cititorul este nevoit să le suplinească din context. Ș lt lmb pt f ctt fr vcl, dr n st dlc smpl.

George Bernard Shaw (1856–1950) a fost un dramaturg recunoscut în lumea întreagă, dar și un celebru critic al ortografiei limbii engleze. În scris, el folosea metoda stenografică a lui Pitman. Shaw a lăsat bani, prin testament, pentru concepera și răspândirea unui alfabet al limbii naționale de cel puțin 40 de litere (v. mai jos alfabetul Shaw realizat de Kingsley Read). Există patru tipuri de litere: înalte, profunde, scurte și compuse. Denumirea literei figurează sub fiecare dintre ele, iar sunetul pe care-l redă este tipărit cu caractere groase.

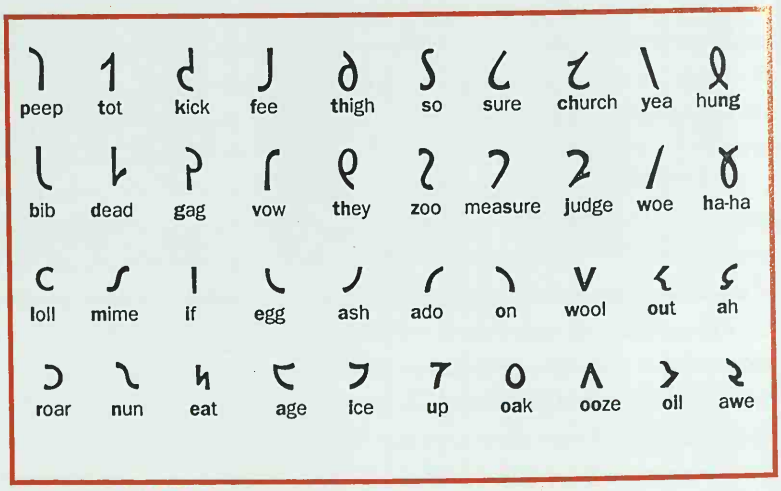

BCU IAȘI CENTRALA UNIVERSITARĂ LIBRARY

Transmiterea înțelesului în scris

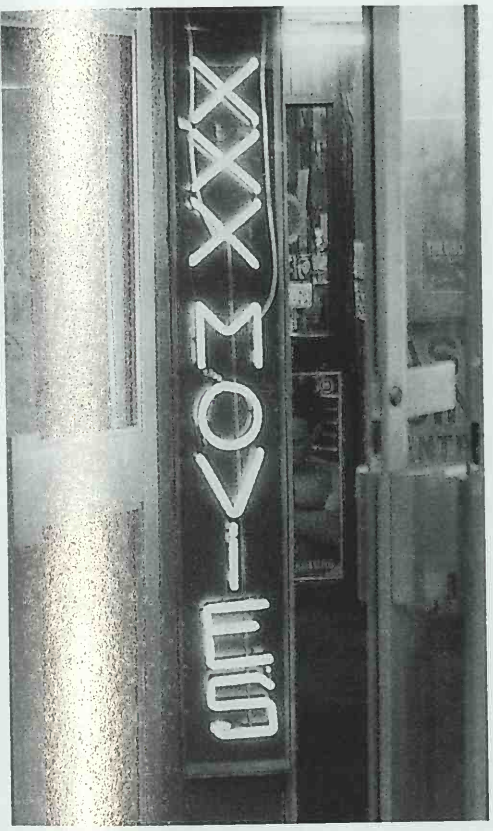

largă de înțelesuri, dintre care enumerăm în continuare câteva:

- conceptul de „10": *ten* în limba engleză, *dix* în franceză, *shi* în chineză, *zece* în română etc.;
- litera cu nr. 24 într-o înșiruire de 26 de litere derivate din alfabetul latin;
- o cantitate necunoscută, ca în $x^2 + 2x = 3$ sau în *dl X*;
- „ori", în sensul de „înmulțit cu", ca în 3 x 5 (de trei ori cinci) = 15;
- o interdicție, de ex., sub forma unui aparat de fotografiat peste care este aplicat un X, având sensul de „fotografiatul interzis";
- un răspuns greșit, de ex. într-o lucrare de control școlară;
- un conținut pornografic, de ex. în filmele de tip XXX;
- semnătura unui neștiutor de carte;
- un vot pe un buletin de votare etc.

Există și alte exemple de logograme în scrierea și vorbirea curentă – mai multe decât ne închipuim –, pe lângă cele cunoscute, cum sunt L, $, &, %, !, † și simbolurile matematice.

Nici măcar matematicile superioare nu sunt un limbaj pur logografic – și aici cuvintele sunt necesare pentru a face legătura între ecuații. Dacă însă ele nu apar pe tablele matematicienilor, explicația e simplă: aceștia își furnizează explicațiile oral, în timp ce calculează, fie în gând, fie pentru cei care-i ascultă.

Literele alfabetului, de exemplu ale alfabetului limbii engleze, sunt simboluri fonetice sau fonograme. În general, nu au un înțeles propriu; înțelesul lor derivă din felul în care sunt combinate atunci când formează cuvinte. Dar *a* poate fi și un simbol semantic, o logogramă, atunci când reprezintă articolul nehotărât alăturat unui substantiv (de ex., *a dog* – „un câine"); sau poate fi încercuit sub forma semnului @, folosit astăzi cu sensul „la" (*at* în limba engleză, derivat din prepoziția latină *ad*). Litera *x* este și mai versatilă în englezește: ca simbol fonetic, poate reda sunetele *z* în *xenophobia*, *ks* în *excel* („a excela"), *gz* în *exist* („a exista") sau grupuri de sunete în anumite prescurtări uzuale: *kris* în *Xmas* (*Christmas* – „Crăciun"), sau *kros* în *Xing* (*crossing* – „intersecție"). Ca simbol semantic, *x* are o paletă

Câmpul electric **E** depinde și de configurația de particule, așa încât ar trebui să putem exprima tensiunea U în funcție de **E**. Pentru a verifica această posibilitate, să luăm funcția

$$U_T = \tfrac{1}{2}\int \varepsilon_0 E^2 d^3\mathbf{R}.$$

Dacă scriem: $\mathbf{E} = -\nabla\varphi(\mathbf{R})$ unde

$$\phi(\mathbf{R}) = \sum_m \frac{q(m)}{4\pi\varepsilon_0|\mathbf{R} - \mathbf{r}(m)|}$$

și

$$\nabla^2\phi(\mathbf{R}) = -\frac{1}{\varepsilon_0}\sum_m q(m)\delta(\mathbf{r}(m) - \mathbf{R}),$$

atunci îl putem exprima pe U_T sub forma

$$U_T = \tfrac{1}{2}\varepsilon_0\int(\nabla\varphi)^2 d^3\mathbf{R} = -\tfrac{1}{2}\varepsilon_0\int\varphi\,\nabla^2\varphi\, d^3\mathbf{R} + \tfrac{1}{2}\varepsilon_0\int\varphi\,\partial\varphi/\partial n\, dS,$$

în care integrala de suprafață la infinit este neglijabilă.

BCU TRANSILVANIA UNIVERSITY LIBRARY

Rebusurile

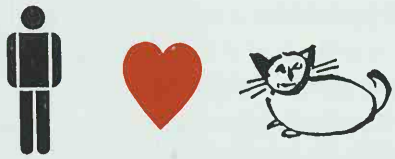

Omul iubește pisica – iată o „propoziție" destul de ușor de „citit". Ai fi tentat să crezi că o asemenea metodă ar putea fi dezvoltată în așa fel, încât să exprime idei mai complexe. Dar, dacă ne gândim o clipă, ne dăm seama că există piedici insurmontabile. Ar putea fi relativ ușor de scris „omul își iubește pisica", sau „pisica lui cea bătrână", sau chiar „pisica vecinei", dar ce ne facem cu sensuri precum „omul iubea pisicile mai demult" sau „omul va iubi întotdeauna pisicile"?

Un sistem de scriere pur pictografic eșuează de la bun început când vine vorba să exprime anumite noțiuni elementare în vorbirea curentă. Și totuși, el poate fi transformat cu ajutorul unei idei ingenioase, cum este *rebusul*. Acesta este un simbol pictografic prin care este reprezentată nu ideea la care se referă, ci sunetele asociate ideii respective. Cu ajutorul principiului rebusului, sunetele pot fi vizualizate într-un mod sistematic, simbolizând astfel abstracțiuni. Hieroglifele egiptene abundă în rebusuri, cum ar fi semnul cu sensul „soare", ⊙ *R*(*e*), care este și cel dintâi simbol în redarea hieroglifică a numelui *Ramses*. Pe o veche tăbliță sumeriană, se află cuvântul „răsplată" (care nu poate fi simbolizat cu ușurință prin pictograme) redat printr-un fir de trestie, deoarece înțelesurile „răsplată" și „trestie" erau exprimate în sumeriană prin același sunet *gi*.

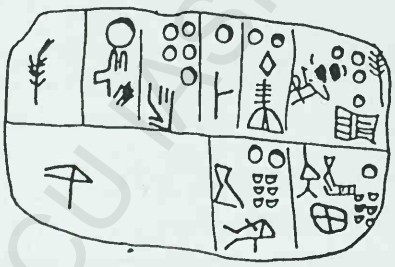

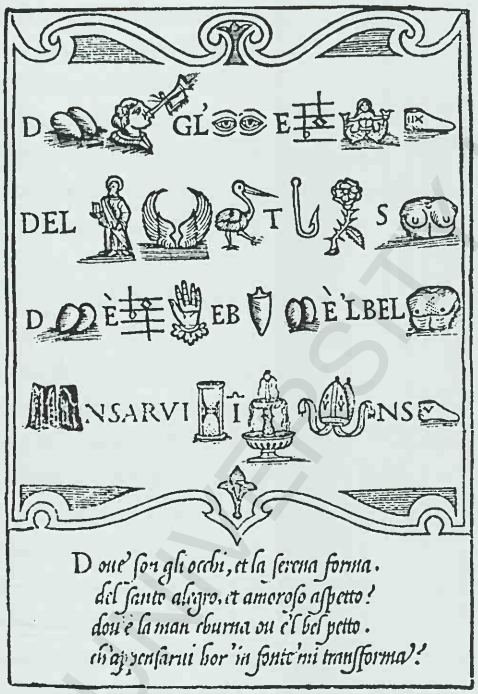

Scriere rebusistică a lui Giovanbattista Palatino (cca 1540). Versurile sună astfel:

Dove son gli occhi, et la serena forma,
del santo alegro, et amoroso aspetto?
Dove la man eburna ov' el bel petto,
Ch'appensarvi hor' in fonte mi transforma?

(Unde sunt ochii aceia de formă senină
ai chipului tău sfânt, fericit și iubitor?
Mâna ca fildeșul, pieptul frumos, la care
abia mă gândesc și mă transform în izvor?)

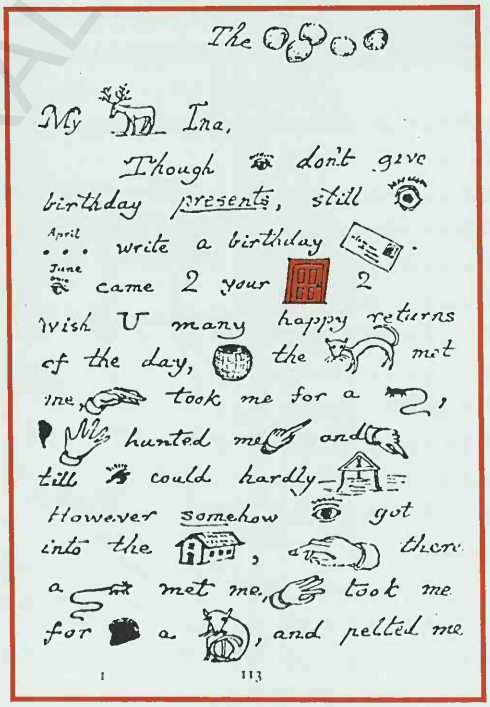

Epistolă rebusistică adresată unei fetițe în 1869, dintr-o casă denumită „Castanii", de către Lewis Carroll, autorul cărții Alice în Țara Minunilor.

Stânga jos **Rebus din Sumer (cca 3000 î.C.). Firul de trestie din prima secțiune a primului rând redă în manieră rebusistă cuvântul cu sensul de „răsplată".**

BCU MUSIC CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Stenografia

Există peste patru sute de sisteme de scriere stenografică a limbii engleze. Unele folosesc abrevieri ale scrierilor convenționale; altele reprezintă sunetele vorbirii; altele necesită învățarea unei liste întregi de simboluri arbitrare; iar altele combină toate aceste principii de abordare.

Cel mai cunoscut sistem a fost inventat de Sir Isaac Pitman în secolul XIX. Principiul său de bază este unul fonetic, de unde și ușurința relativă de a-l adapta la scrierea altor limbi decât engleza. Conține 65 de litere, dintre care 25 de consoane simple, 24 de consoane duble și 16 sunete vocalice. Cele mai multe vocale sunt însă omise, ele putând fi indicate prin poziționarea unui cuvânt fie pe rând, fie deasupra sau dedesubtul rândului. Semnele sunt un amestec de linii drepte și curbe, de puncte și bare, cu un sistem de contraste prin poziționare și înclinare. Sunt, totodată, corelate cu sistemul de sunete: de exemplu, liniile drepte sunt folosite pentru consoanele oclusive (cum este *p*), iar semnele ce redau consoanele labiale (cum este *f*) se curbează înapoi. O linie groasă arată dacă un sunet este sonor sau surd.

Scrierea stenografică folosită de Samuel Pepys la propriul său jurnal între 1660–1669 era mult mai puțin complicat. Inventat de Thomas Shelton în anii 1620, acesta era oarecum similar cu un sistem de scriere foarte vechi, cuneiformele babiloniene. Cu toate că multe dintre semne nu erau altceva decât niște forme reduse ale literelor și abrevieri de cuvinte, numărul de simboluri se ridica la circa 300, majoritatea logograme arbitrare, de pildă *2* în loc de *to* („la"), un *2* mai mare în loc de *two* („doi"), *5* în loc de „pentru că", *6* în loc de „noi". Unele dintre aceste simboluri erau „goale" de conținut, probabil pentru a alimenta secretoșenia lucrării. Vocalele inițiale erau reprezentate; vocalele medii erau indicate prin plasarea consoanelor de după acele vocale în cinci poziții: deasupra, dedesubtul consoanei precedente sau lateral față de acestea; iar vocalele finale erau reprezentate prin puncte amplasate la fel. În linii mari, sistemul era cvasi-fonetic. Cu toate deficiențele sale, era foarte mult folosit, la vremea aceea, pentru consemnarea predicilor și a discursurilor, cu o viteză care putea merge până la o sută de cuvinte pe minut.

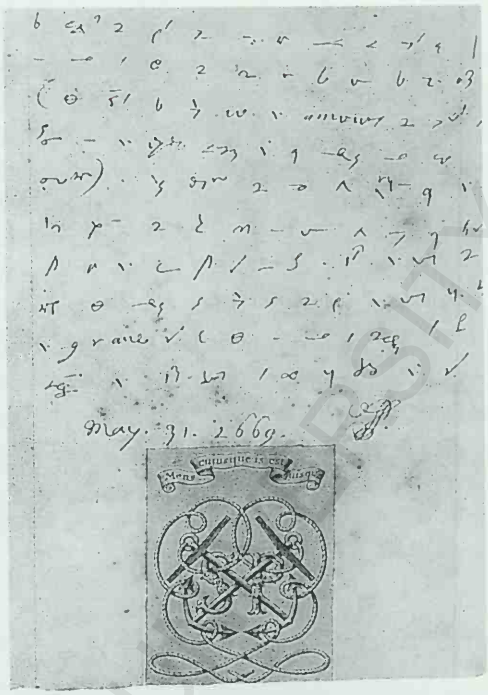

Samuel Pepys (1633–1703), autorul unui jurnal

Stânga **Pagina din urmă a celebrului jurnal pe care Samuel Pepys a renunțat să și-l mai țină în 1669, când s-a lăsat convins (fără motiv) că urma să orbească: „...fiindcă nu mai sunt capabil să continui și fiindcă am făcut acest lucru de atâta timp, încât mă dor ochii ori de câte ori iau pana în mână... Așa că pornesc pe această cale, ca și cum m-aș îndrepta către mormânt; pentru care lucru, ca și pentru toate neplăcerile de care voi avea parte pe măsură ce voi orbi, să dea bunul Dumnezeu să fiu pregătit!"**

Stânga **Scrierea stenografică a lui Pitman**

Dreapta **Scriere abreviată: *Since the dawn of history, man has strived to communicate with his fellows and to record experiences that would otherwise be forgotten* – „Încă din zorii istoriei, omul s-a străduit să comunice cu semenii săi și să consemneze experiențe care altfel ar fi cuprinse de uitare".**

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Clasificarea sistemelor de scriere

Graficul de mai jos clasifică sistemele de scriere în funcție de natura, nu de vârsta lor și *nu* indică felul în care un sistem de scriere a dat naștere altui sistem de scriere din punct de vedere istoric. (Liniile punctate indică posibilele influențe ale unui sistem asupra altuia.) Rămâne o problemă controversată care ar fi cea mai bună clasificare a sistemelor de scriere. De exemplu, unii savanți neagă existența alfabetelor înaintea celui grecesc, pe motiv că scrierea feniciană marca numai consoanele, iar vocalele – nu (la fel ca scrierea arabă de azi). Dificultatea clasificării constă, în esență, în faptul că nu există un așa-numit sistem de scriere „pur", adică un sistem care să redea sensul exclusiv prin semne silabice, sau prin literele unor alfabete, sau prin logograme, pentru că *toate* sistemele de scriere complet dezvoltate sunt amestecuri de simboluri fonetice și semantice.

Cu toate acestea, etichetarea este utilă, pentru că reamintește ce anume predomină în diferitele sisteme de scriere. Etichetările folosite aici, de exemplu, *logo-fonemic*, sunt, în mod inevitabil, oarecum complicate: înțelesul lor va deveni mai clar pe măsură ce vom analiza fiecare sistem de scriere mai amănunțit.

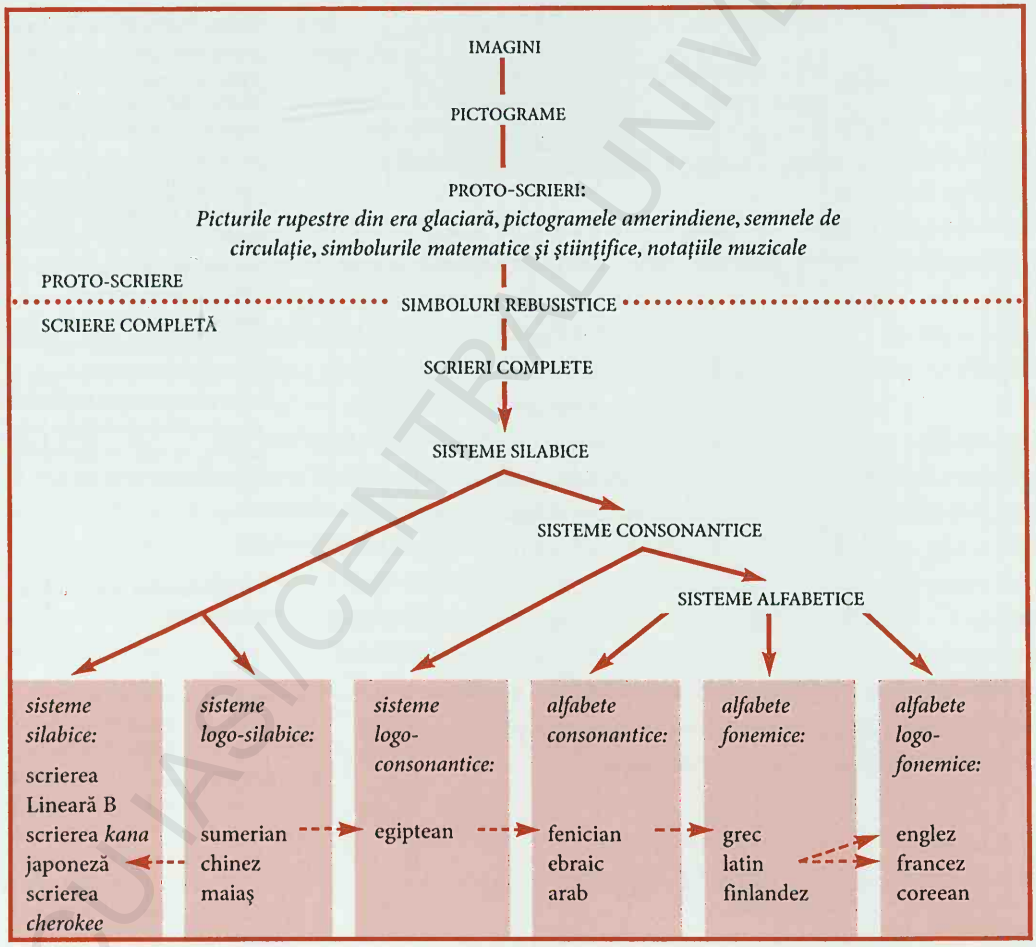

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Limbă și scriere

Limba și scrierea sunt atât de strâns întrepătrunse în mintea noastră, încât uităm că limbi precum engleza, franceza ori germana ar putea fi, cel puțin teoretic, redate cu ajutorul aproape al oricărui sistem de scriere. Ne-am trezi însă profund handicapați dacă am încerca să redăm limba engleză numai cu ajutorul scrierii arabe sau al scrierii *kana* japoneze, pentru că în limba engleză există o mulțime de sunete care nu pot fi reprezentate în respectivele sisteme de scriere. Dar, în principiu, o scriere utilizată la redarea unei limbi poate fi adaptată la redarea alteia.

Acest lucru s-a petrecut de-a lungul întregii istorii. Akkadienii, care au stăpânit Mesopotamia după sumerieni, au preluat scrierea cuneiformă a acestora din urmă, chiar dacă limbile akkadiană și sumeriană erau foarte diferite. Japonezii au importat caracterele chineze, în ciuda marilor disparități dintre cele două limbi. Iar grecii și-au luat alfabetul, după toate probabilitățile, de la fenicieni, modificând acea scriere semită și îmbogățind-o prin adăugarea semnelor vocalice.

Scrieri împrumutate astăzi

Procesul continuă. În China, începând din 1958, sistemul *pinjin* permite redarea limbii chineze într-o formă latinizată. În Malta, cu toate că este o variantă a limbii arabe, malteza se scrie cu ajutorul alfabetului latin – este singura formă de limbă arabă care se scrie astfel. Iar în Turcia, scrierea arabă utilizată în Imperiul Otoman a fost abandonată în mod oficial în 1928, sub conducerea lui Kemal Atatürk, și înlocuită cu o scriere în alfabet latin. Limba turcă nu are nici o legătură, din punct de vedere structural, cu araba, în ciuda unor cuvinte arabe împrumutate și a unor puternice legături culturale cu lumea islamică. Pentru a rezolva problema fonemelor din alte limbi, care nu pot fi redate cu cele 26 de litere obișnuite ale alfabetului, se folosesc diferite semne diacritice: de exemplu *ğ* (*g* moale în limba turcă), *ö* și *ü* în limba germană sau *ș* în limba română.

În spatele unor asemenea decizii se află niște evidente motivații politice. În 1960, Somalia devenită independentă a fost nevoită să aleagă o scriere pentru limba *somali*. Religia oficială a țării este cea islamică, iar limba arabă este una dintre cele două limbi oficiale, alături de *somali*; și totuși, se vorbesc pe scară largă și italiana, și engleza. O comisie guvernamentală a luat în discuție 18 sisteme de scriere posibile: 11 în scriere *somali*, 4 cu caractere arabe și 3 cu litere latine. Principalul candidat *somali* era așa-numitul alfabet osmanic (după inventatorul său, Osman Iusuf). Acesta aduna laolaltă soluții împrumutate din scrierile italiană, arabă și etiopiană. Utilizarea unor semne distincte pentru consoane și vocale și direcția scrisului proveneau din italiană; ordinea literelor și modul de reprezentare a vocalelor lungi se bazau pe alfabetul arab; iar aspectul general al literelor demonstra influența etiopiană. În 1961, au fost alese în mod oficial două alfabete, cel osmanic și cel latin. În 1969, a avut loc o lovitură de stat, care și-a propus, printre altele, să rezolve disputa pe marginea sistemului de scriere utilizat în țară. În 1973, s-a renunțat la sistemul osmanic și scrierea oficială din Somalia a adoptat alfabetul latin.

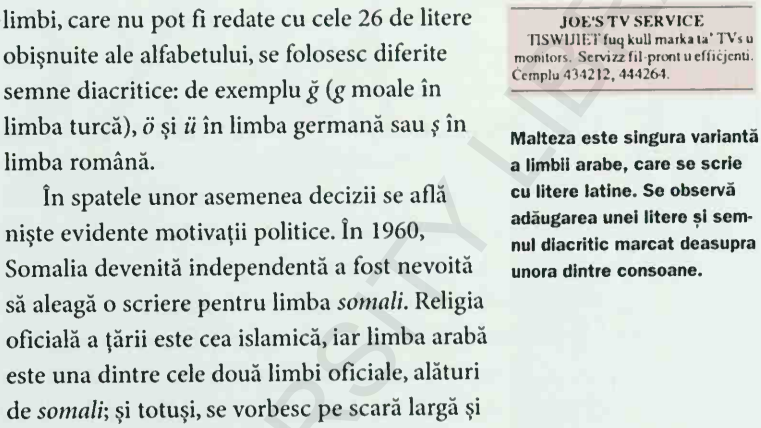
JOE'S TV SERVICE
TISWIJIET fuq kull marka ta' TVs u monitors. Servizz fil-pront u effiċjenti. Ċemplu 434212, 444264.

Malteza este singura variantă a limbii arabe, care se scrie cu litere latine. Se observă adăugarea unei litere și semnul diacritic marcat deasupra unora dintre consoane.

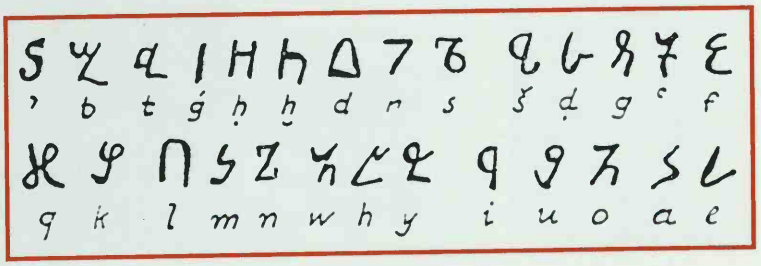

Jos **Alfabetul osmanic, inventat de Osman Iusuf în secolul XX pentru scrierea limbii somali, la care s-a renunțat în 1973.**

BCU IAȘI - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Prestigiul unei scrieri

MCMXCV

Tradiția este extrem de importantă în istoria sistemelor de scriere. Adeseori, ea vine înaintea comodității. Hieroglifele egiptene și cuneiformele mesopotamiene au supraviețuit secole întregi după răspândirea pe scară largă a alfabetelor. Astăzi, în Japonia, în parte din motive de tradiție, nici un om cu adevărat educat n-ar putea concepe modificări radicale în privința sistemului de scriere bazat pe caracterele chinezești, în ciuda complexității sale descurajante. În China și Japonia, caracterele chinezești sunt ținute la mare preț, așa cum atestă reproducerea unei inscripții comemorative scrise de însuși Mao Zedong prin anul 1953.

În Israel, din 1948, s-a creat o situație unică: o limbă cotidiană a fost adaptată după o alta, străveche, păstrată numai în scris. Până în 1948, timp de secole, atât limba, cât și scrierea ebraică fuseseră dedicate aproape exclusiv literaturii religioase. Odată cu întemeierea statului Israel, ebraica a devenit limbă națională și scriere oficială a unei țări – cu toate dificultățile pe care le presupune lipsa vocalelor în scris.

Este aproape ca și cum latina vorbită ar fi fost readusă la viață și folosită în conversația zilnică, în loc să rămână dedicată unor scopuri religioase și ceremoniale. Anumite aspecte ale latinei *scrise*, pe de altă parte, au supraviețuit în uzul comun – mai ales numeralele latine. Acestea apar pe emisiunile monetare, pe cadranele orologiilor, pe unele inscripții publice, pe coperțile unor publicații științifice, ba chiar și la capitolul credite pentru programele de televiziune realizate de BBC. Ar fi absolut inacceptabil să scrii Ludovic 16 sau Regina Elisabeta 2 (poate doar pe flancul unui vapor) sau ca orologiul Big Ben să arate numerale arabe obișnuite. Oricât de complicat ar fi sistemul lor, numeralele latine se bucură de un prestigiu neegalat de cele arabe. Același lucru se poate spune, chiar dacă într-o măsură mai mică, despre literele gotice, care au reprezentat scrierea de mână standard în lumea creștină europeană timp de aproape 500 de ani, până la Renaștere. După aceea, a cedat locul alfabetului latin, care a fost considerat mai adecvat de către umaniștii din toate țările, cu excepția Germaniei, unde scrierea gotică s-a păstrat până în anul 1940, când

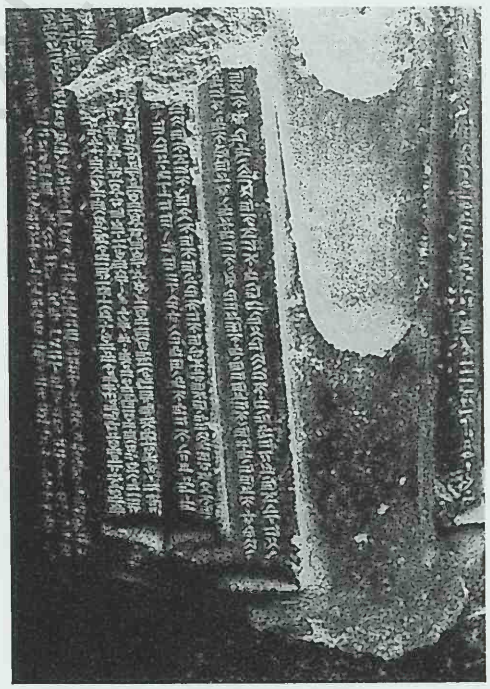

Pe pagina alăturată:
Stânga sus **Exemplu de scriere gotică germană**

Stânga mijloc **Inscripție bilingvă, sumero-akkadiană (cca 1750 î.C.). Textul sumerian de pe partea stângă este tradus în akkadiană pe partea dreaptă. Semnele mai mici de sub fiecare rând scris în limba sumeriană indică pronunția.**

Stânga jos **Mulțimile așteaptă sosirea Comisiei Evreiești pe Muntele Măslinilor din Ierusalim, în aprilie 1918. Începuturile limbii ebraice moderne sunt cu mult anterioare creării statului Israel. Revigorarea scrierii străvechi a însemnat o consolidare a sentimentului de unitate.**

Dreapta **Cinstire adusă caracterelor chinezești. Reproducere a unei inscripții comemorative scrise de însuși Mao Zedong (1953).**

Pe această pagină:
Stânga **Pe vremea când regele Darius I (521–486 î.C.) înălța o statuie a lui însuși, pentru a-și celebra victoria împotriva egiptenilor, scrierea oficială a imperiului persan era alfabetul aramaic. Dar inscripțiile de pe statuie sunt în cuneiforme și în hieroglife egiptene, adică în sistemele de scriere rezervate comemorării victoriilor. Primele patru rânduri de cuneiforme (răsucind ilustrația la 90 de grade în sensul invers acelor de ceasornic) sunt scrise în persana veche, următoarele trei rânduri în elamită, iar ultimele trei, cele aflate în penumbră, sunt în akkadiană.**

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Frankfurter

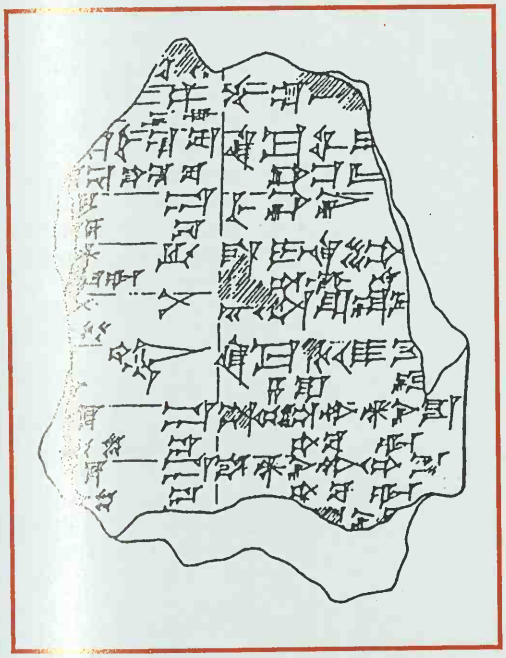

Adolf Hitler a interzis-o, pe motiv că era de origine „evreiască".

În general, sistemele de scriere se schimbă într-un ritm cu mult mai lent față de vorbire. În Occident, când scriu, oamenii omagiază și astări scrierea vechilor latini; în Israel, evreii se dedică vechii scrieri ebraice; iar japonezii celebrează caracterele chinezești. În India, milioane de oameni utilizează sistemul *devanagari*, sau „scrierea din cetatea zeilor", dezvoltată din prima scriere folosită pentru redarea limbii sanscrite. Acest conservatorism literar poate merge înapoi în timp chiar și până la începuturile scrisului. Cu două milenii și jumătate în urmă, Darius, regele perșilor, punea să fie alcătuite inscripții cuneiforme în akkadiană, limba stăpânitorilor care-l precedaseră. Cu un mileniu înaintea lui, scribii din Babilonia se străduiau să compileze tăblițe bilingve, pentru a-i ajuta pe învățăcei să deprindă scrisul cuneiformelor sumeriene. Acestea erau echivalentele de lut ale dicționarelor latin–englez, latin–francez etc. ale unor generații întregi de școlari din țările occidentale.

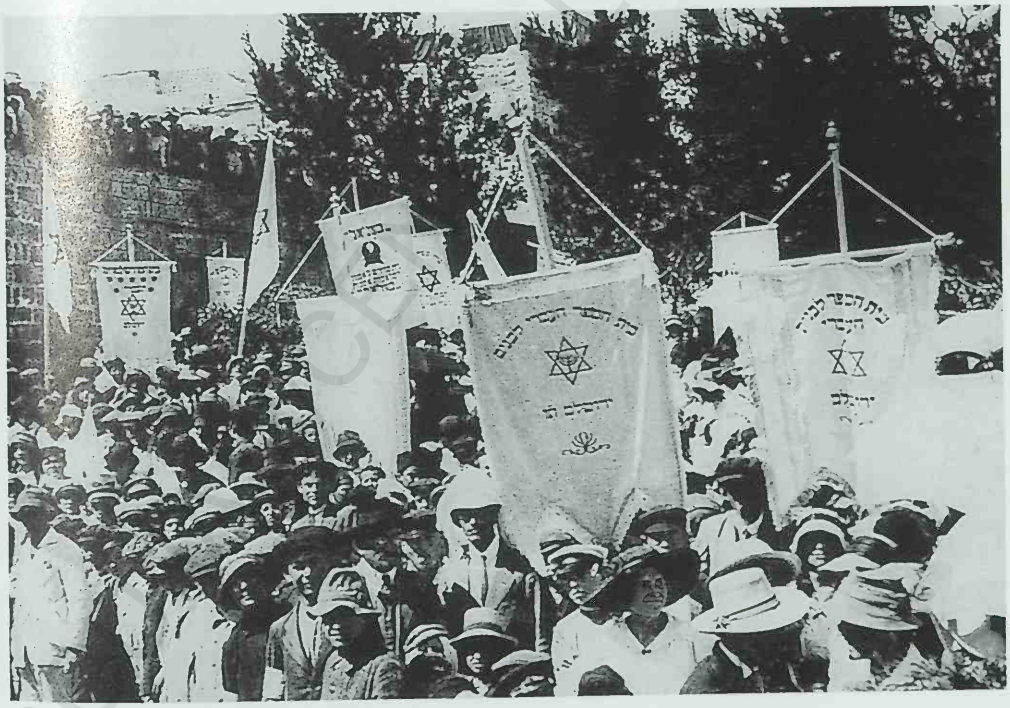

Dimensiunea grafică

Toate sistemele de scriere presupun semne atât fonetice, cât și semantice, dar comunică între ele și grafic, prin forma semnelor respective. Cei care folosesc alfabetul au tendința de a neglija dimensiunea grafică, deoarece nu percep existența vreunei semnificații în fiecare literă a alfabetului luată în parte, chiar dacă li se pare că stilurile diferite ale uneia și aceleiași litere poartă cu sine semnificație în diferite moduri (de unde și sensurile conferite diverselor tipuri de litere, cum ar fi cele aldine, italice, gotice etc.). În schimb, utilizatorii caracterelor chinezești le atribuie acestora prea multă semnificație, pentru că fiecare semn în parte, spre deosebire de literele alfabetului, chiar *are* un anumit sens, iar anumite caractere par să redea vizual sensul respectiv. Cei care scriu chinezește par să creadă că semnele scrierii lor funcționează în așa fel încât îi „vorbesc direct minții", fără intervenția vreunui sunet.

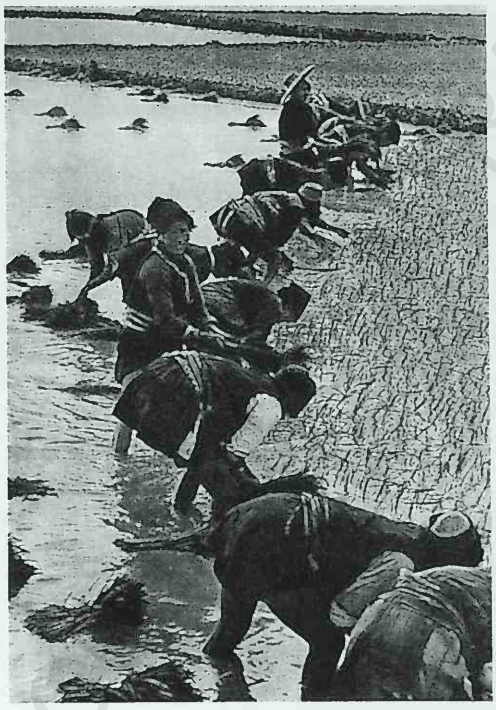

Cinci caractere chinezești uzuale și metodele vizuale de memorare a lor. Caracterul care înseamnă „bărbat" ar trebui să reprezinte „putere de muncă la orezărie", evocând faptul că, până de curând, principala ocupație a bărbaților din China era cultivarea orezului.
Stânga jos **În ziua de astăzi, și femeile cultivă orez.**

Chiar dacă nu este adevărat, caracterele chinezești și hieroglifele egiptene prezintă, fără îndoială, o dimensiune suplimentară, semantică. Ambele sisteme de scriere, dacă sunt executate măiestrit, produc inscripții care par să aibă o existență de sine stătătoare. Caracterul gigantic de pe pagina alăturată are sensul de „Buddha". Unui creștin contemporan i s-ar părea nelalocul lui să se roage unei litere a alfabetului: oricât de frumos decorate de vreun călugăr din Evul Mediu, literele alfabetului nu au puterea de simbolizare și vitalitatea caracterelor chinezești.

Foarte puține caractere sunt recognoscibile pe loc. Și totuși, străinii au adeseori impresia că semnele chinezești pe care le văd sunt foarte sugestive pentru înțelesul lor – de îndată ce li s-a spus ce înseamnă! În consecință, pot fi deprinse anumite metode mnemo-tehnice, pentru a învăța caracterele propriu-zise și sensurile lor. Dar nu trebuie căzut în ispita de a crede că asemenea metode mnemo-tehnice „explică" și evoluția unui caracter de la imaginea originară. Câteva caractere chinezești *sunt*, într-adevăr, pictografice – de pildă cele care înseamnă „femeie" și „orezărie", dar marea majoritate nu sunt.

Pagina alăturată **Buddha reprezentat pe un bloc de piatră la Xiamen (Amoy), sub forma caracterului *fo*. Este unul dintre cele mai importante altare budiste din sudul Chinei. Caracterul a fost sculptat în 1905.**

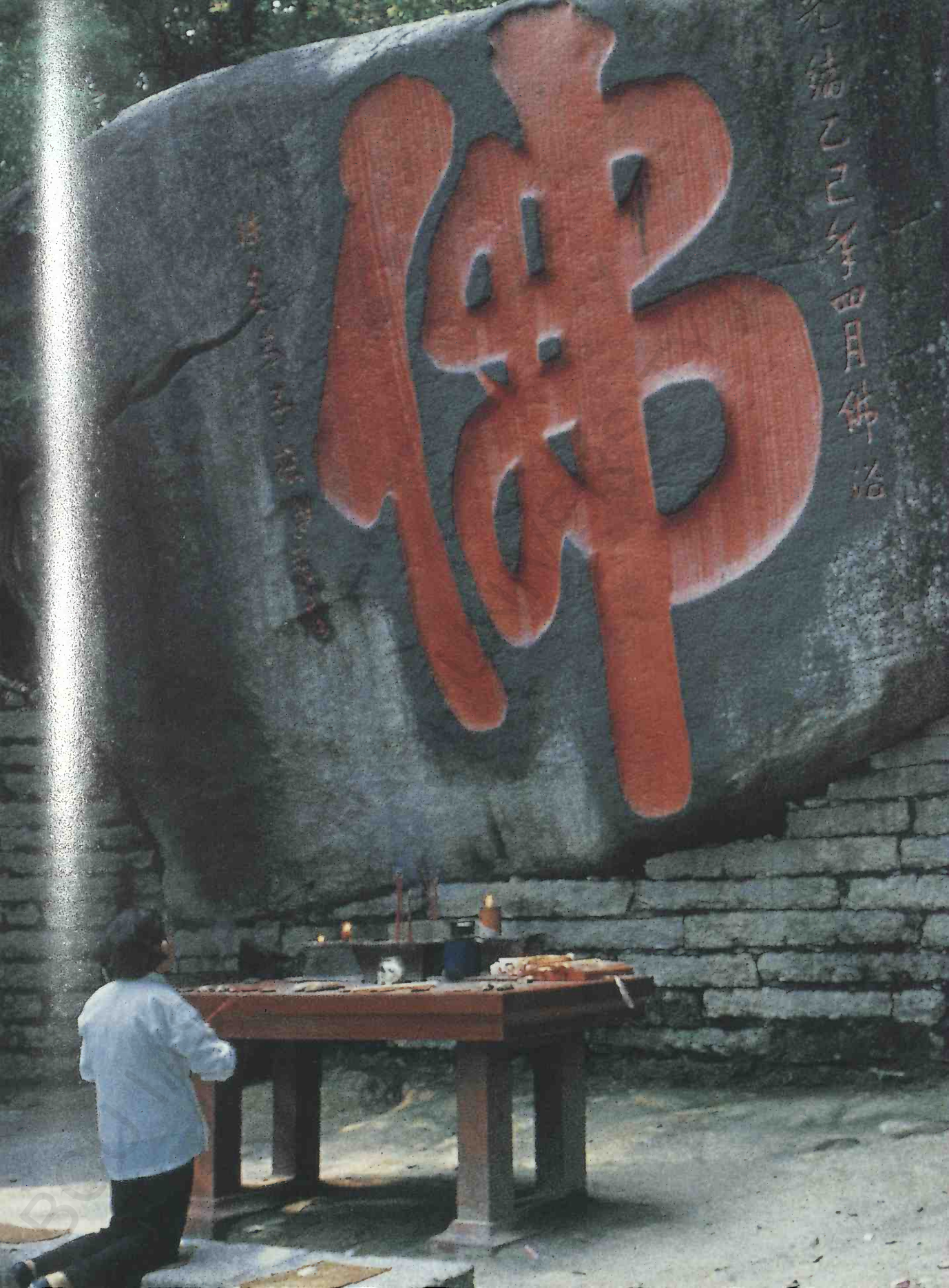
佛
光緒乙巳年四月佛浴

Cioplitură preistorică în stâncă (valea Camonica din nordul Italiei).

Pictogramă chinezească timpurie cu sensul „deasupra capului“ sau „cer, înaltul cerului“.

Desen reprezentând un șaman (regiunea Tunguska din Manciuria).

Simbol modern care poate avea semnificația „bărbat“, sau „a sta în picioare“, sau „WC – Bărbați“.

Pictografia

Este un lucru de bun-simț că multe simboluri scrise au luat naștere din picturi propriu-zise – cel puțin asupra acestei idei există un consens între savanți. Ce poate fi mai ușor de „citit“ decât o pictogramă care să reprezinte un om, o vacă, un șarpe sau un copac?! În realitate, pictogramele nu sunt chiar atât de simple pe cât par. Iată, mai jos, 12 pictograme chinezești timpurii, datând din perioada 1200–1045 î.C. și o altă serie de 18 pictograme sumeriene din jurul anului 3000 î.C. Să încercăm să le ghicim înțelesurile înainte de a citi răspunsurile din josul paginii.

trepied
deschidere/gură

elefant
pește

oaie/berbec
lună

coș
cal

blană de animal
câmp

femeie
țestoasă

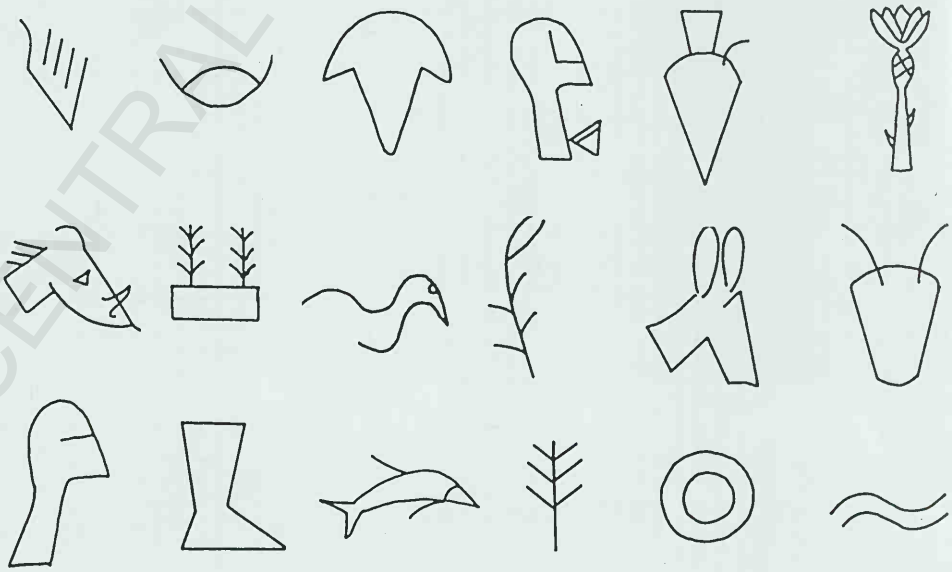

mână
porc
cap

zi
livadă
a merge

vacă
pasăre
pește

a mânca
trestie
orz

oală
asin
puț

curmal
bou
apă

CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

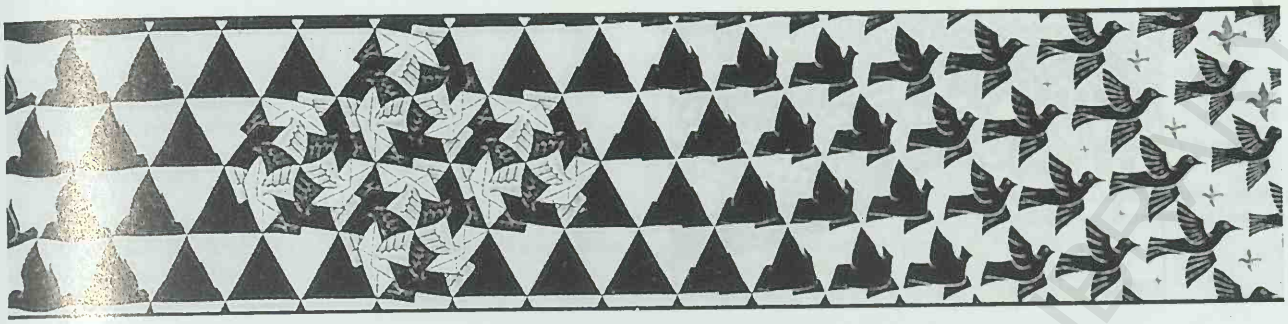

M.C. Escher, *Metamorfoză III* (1967–1968)

Pictografia prezintă două dificultăți majore de ordin practic. Mai întâi: la ce nivel – pe o scară valorică – un simbol devine pictogramă? Și reciproc: oare cât de abstractă poate deveni o pictogramă, ca să înceteze a mai fi așa ceva? Pictorul M.C. Escher a transformat această jonglerie cu vorbe într-o serie de lucrări de artă fascinante, dintre care una este reprodusă mai sus. Formele negre din zona mediană sunt, în mod evident, triunghiuri, cele din partea dreaptă sunt, în mod evident, pictograme reprezentând păsări. Dar formele dintre ele?

În al doilea rând: la ce nivel – pe o scară a generalizării și asociațiilor de idei – se fixează înțelesul unei pictograme? De exemplu, o siluetă de bărbat stând în picioare ar putea însemna orice, de la un singur bărbat la totalitatea bărbaților; dar poate simboliza și noțiuni precum „a sta în picioare", „a aștepta", „singur", ba chiar „WC – bărbați". Tot așa, simbolul sumerian care însemna „orz" putea la fel de bine să se refere la orice altă cereală, ba chiar orice plantă. Situația este oarecum similară cu cea a copiilor care învață să vorbească. Dacă aud vorbindu-se despre câinele familiei căruia i se spune *câine*, ei tind să aplice cuvântul oricărui alt animal pe care-l văd, cum ar fi pisicile, sau, dimpotrivă, să folosească același cuvânt într-un mod prea specific, aplicându-l numai unui singur câine, și anume câinelui din familia lor.

Semnele culturilor

Pictogramele se ciocnesc adesea de dificultăți de ordin cultural. Există zeci de tipuri de scaune, între care se numără și scaunele înalte din baruri, fotoliile tapițate ori scaunele pivotante. Nici unul dintre acestea nu riscă să se regăsească printre taburetele de răchită dintr-un sat african. Vaca este asociată cu laptele și carnea în țările occidentale; vacile din India au cocoașe, sunt sfinte în ochii hindușilor și nu pot fi tăiate la abator. Pictogramele reprezentând scaune și vaci au toate șansele să difere, într-o cultură față de alta, la nivelul înfățișării și al conotației.

Pictogramele din domeniul tehnologiei avansate sunt relativ lipsite de asemenea ambiguități. Cu condiția ca privitorul să fie familiarizat cu domeniul tehnic respectiv, pictogramele sunt destul de eficiente în reprezentarea tranzistoarelor, a rezistențelor, a întrerupătoarelor, condensatoarelor etc. Diagramele circuitelor sunt exemple deosebit de eficiente în materie de comunicare pictografică. Să ne imaginăm că aceleași informații ar trebui transmise prin cuvinte. Dar diagramele circuitelor nu pot transmite decât o categorie de informații foarte bine precizate.

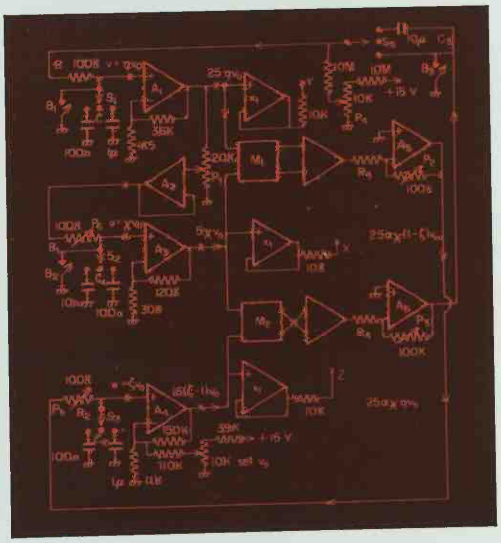

Diagramele circuitelor electronice reprezintă o formă eficientă de comunicare pictografică.

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 3 *Proto-scrierea*

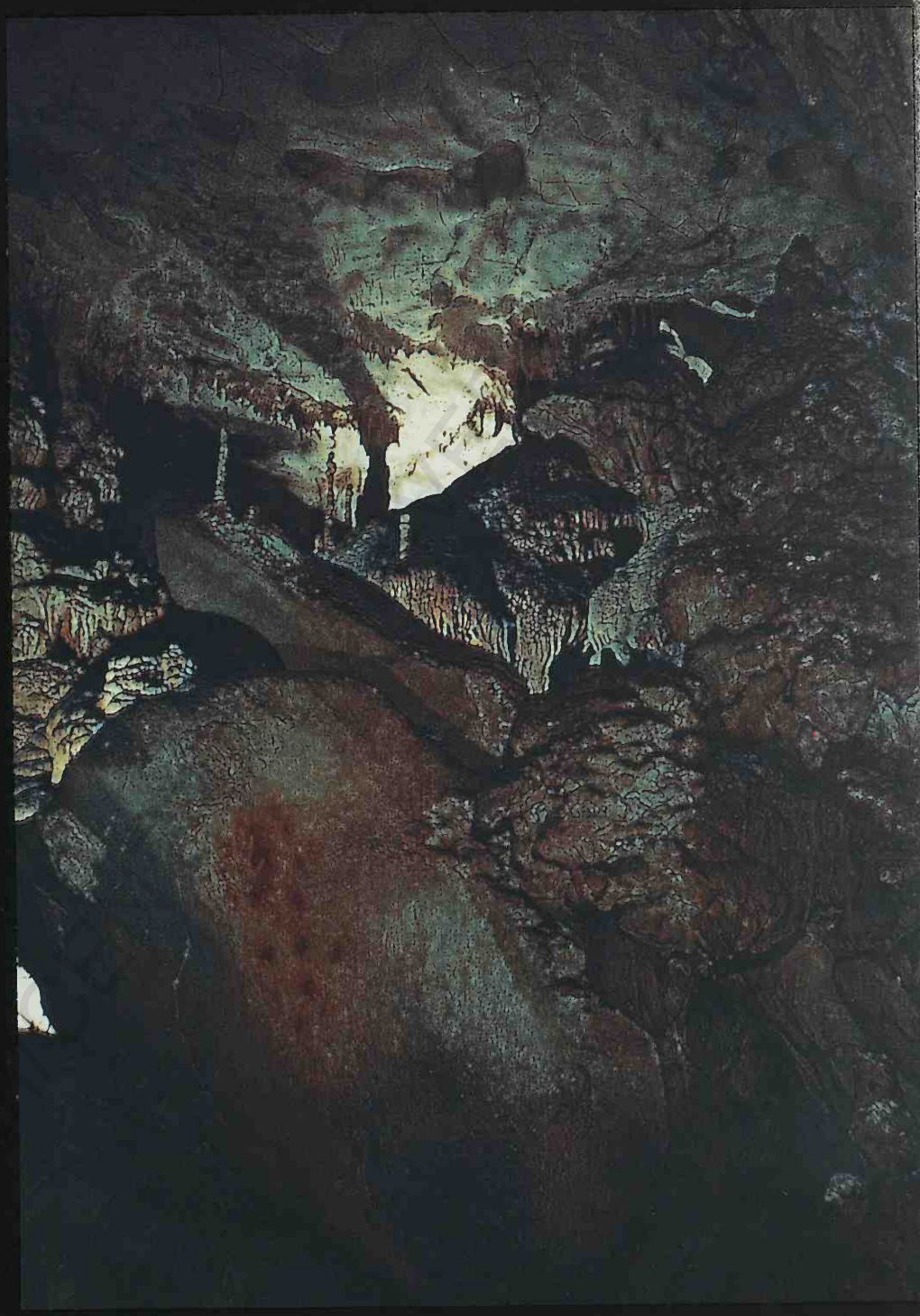

Desene rupestre din era glaciară: artă sau scris?

Simboluri din era glaciară

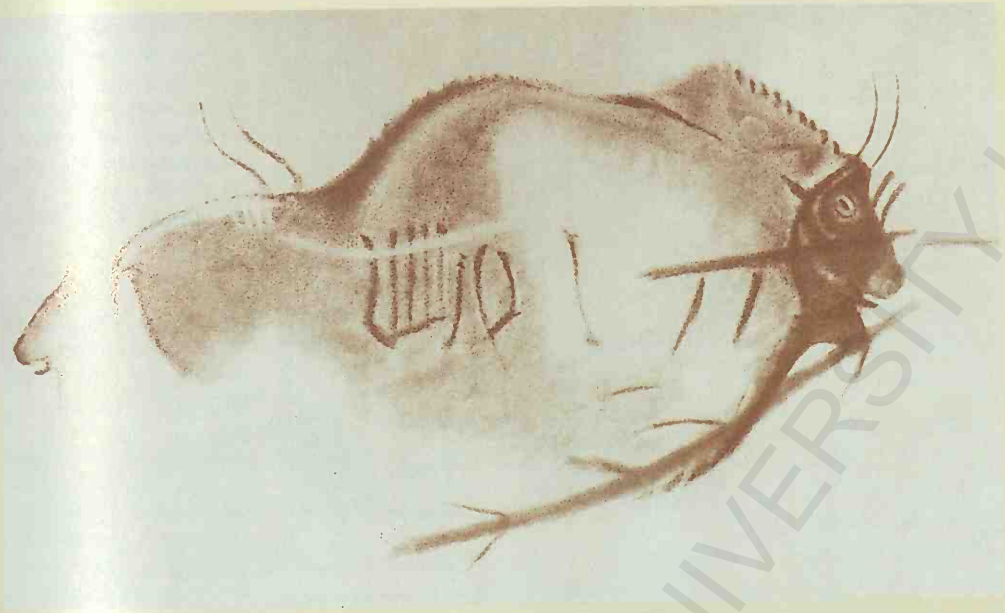

Stânga **Bizon purtând anumite semne, descoperit la Marsoulas, în sudul Franței.**

Jos **Cal gravat, descoperit în localitatea Les Trois Frères (Cei Trei Frați), din sudul Franței, peste care au fost gravate, de asemenea, o serie de semne P. Într-o peșteră alăturată, numită Tuc d'Audoubert, într-un colț ascuns, există un alt cal înconjurat de peste 80 de semne P, multe dintre ele realizate, în mod evident, cu alte unelte. Să fi fost, oare, aceasta, de-a lungul vremurilor, o imagine adorată în cadrul unui ritual personal al vreunui individ al erei glaciare?!**

Cerbul în formă de mână și punctele roșii de pe un perete de stâncă arătate pe pagina alăturată au, probabil, o vechime de 20.000 de ani și provin dintr-o peșteră de la Pech Merle, din regiunea Lot din sudul Franței. Ce semnificație au aceste desene rupestre în culori atât de vii din era glaciară? „Am trecut pe aici cu animalele noastre" – sau, poate, simbolismul lor este mai adânc?! Nimeni nu știe. Sunt numeroase exemplele de picturi și desene din era glaciară – fie pe pereții cavernelor, fie pe obiecte – descoperite în sudul Franței în ultimul secol și ceva, iar unele dintre ele prezintă semne imposibil de explicat: de pildă, la Lorthet, profilul gravat al unui cap de cerb cu două romburi, iar la Marsoulas bizonul pictat (*sus*) care poartă anumite semne.

Să fie toate acestea înscrisuri?! Dacă întrebarea se referă la „sistemele de simboluri grafice care pot fi utilizate pentru a transmite tot ceea ce ține de gândirea de orice fel" (a se vedea definiția scrisului pe care am dat-o mai sus, în p. 14), atunci răspunsul este nu. Ar însemna să împingem naivitatea prea departe dacă am crede că oamenii erei glaciare ar fi putut inventa un sistem oarecare de scriere, poate chiar un alfabet, care să se fi pierdut cu totul după aceea; la urma urmei, nu putem fi siguri nici măcar dacă autorii picturilor din caverne erau în stare să vorbească (deși majoritatea oamenilor de știință pleacă de la premisa că deprinseseră vorbitul), cu atât mai puțin să scrie. Dar este la fel de greu de crezut că niște artiști cu o asemenea putere de expresie nu fuseseră capabili să fi inventat măcar o formă *limitată* de comunicare scrisă. De aceea, să numim *proto-scriere* aceste semne provenite din era glaciară și alte forme de scriere parțială. Există o serie întreagă de varietăți de proto-scriere, inclusiv din epoca noastră (cum ar fi diagramele circuitelor electrice sau semnele de circulație). Proto-scrierea a precedat cu mult apariția scrisului propriu-zis în Sumer, în jurul anului 3300 î.C. și va exista întotdeauna în paralel cu scrisul propriu-zis.

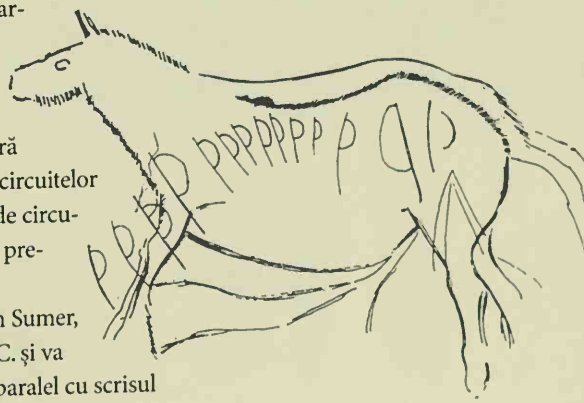

Răbojuri

Potrivit istoricului grec Herodot, regele persan Darius a lăsat în ariergardă un detașament de greci (aliați cu el), să păzească un pod cu valoare strategică în timpul unei expediții pe care a organizat-o împotriva sciților nesupuși. La plecare, Darius le-ar fi dat acelor greci un șnur de piele în lungul căruia fuseseră făcute 60 de noduri și le-ar fi ordonat să desfacă în fiecare zi câte un nod. Dacă el însuși nu s-ar fi întors până când toate nodurile ar fi fost desfăcute, paznicii greci erau liberi să se îmbarce și să plece spre casele lor.

Asemenea răbojuri se numără printre cele mai vechi forme de proto-scriere. Au fost descoperite și oase din era glaciară, pe care se vedeau cu claritate șiruri de crestături. Examinate la microscop, s-a demonstrat că respectivele crestături fuseseră făcute cu diferite unelte în anumite intervale de timp. O explicație plauzibilă ar fi aceea că oasele erau marcate lunar cu câte un semn: ținând socoteala fazelor lunii, oamenii erei glaciare au creat calendare foarte utile.

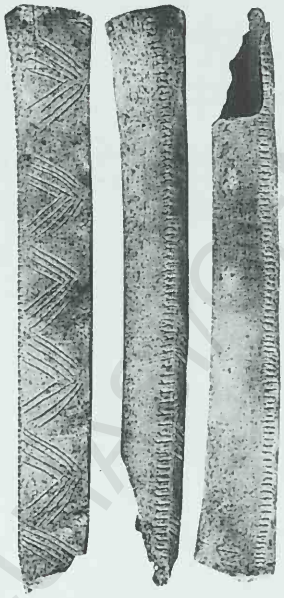

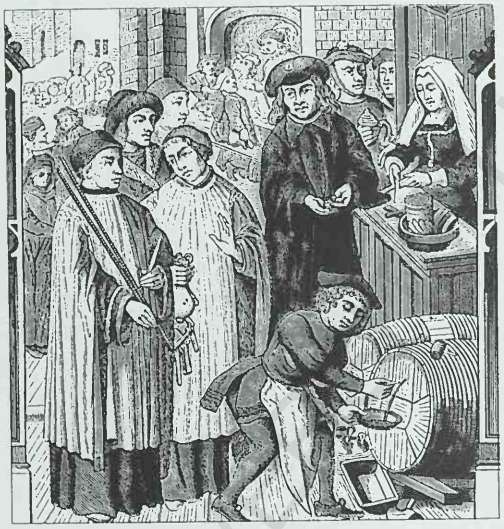

Stânga **Perceptori medievali plecați la colectat de impozite pe vin. Unul ține o pungă pentru bani, celălalt o pereche de răbojuri și un cuțit de făcut crestăturile. Detaliu de pe o fereastră de secol XV de la catedrala din Tournai (Belgia).**

Jos, stânga **Oase de vultur gravate, descoperite la Le Placard, în regiunea Charente din vestul Franței (cca 13500 î.C.). Crestăturile ar putea reprezenta un calendar lunar.**

Este ușor de presupus că folosirea răbojurilor dispare odată cu tot mai vasta răspândire a științei de carte într-o societate. Adevărul este însă că răbojurile pot fi utilizate suplimentar față de știința de carte. Un nod făcut la colțul unei batiste îi poate reaminti posesorului analfabet al batistei să îndeplinească o sarcină oarecare, dar îi poate reaminti la fel de ușor și unei persoane *știutoare* de carte (de pildă) să caute un cuvânt în dicționar. Istoria finanțelor britanice este legată strâns de aceea a răbojului: Fiscul s-a folosit de răbojuri pentru a ține socoteala încasărilor de la 1100 până la 1834, dublând crestăturile cu note explicative.

Jos Răboj al Fiscului britanic, cu note explicative. Asemenea răbojuri au fost folosite până în 1834. Cantitatea de lemn îndepărtată prin crestare era cu atât mai mare, cu cât suma încasată era mai mare. 1.000 de lire sterline erau reprezentate printr-o crestătură dreaptă, de lățimea unei mâini de bărbat (4 țoli – cca 10 cm); adâncitura făcută pentru 1 liră putea cuprinde un bob de ovăz copt; un penny era figurat printr-o simplă tăietură de ferăstrău, iar o jumătate de penny printr-o găurică. Oricine cunoștea toate aceste valori standardizate, indiferent dacă știa carte sau nu.

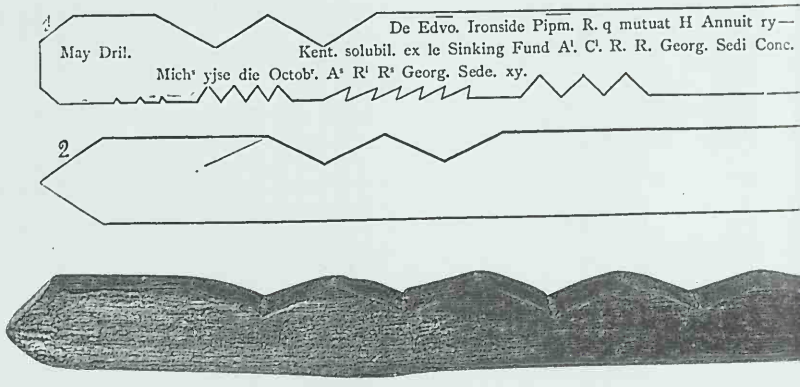

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Stânga (alăturat) **Funcționar imperial incaș al lui Guaman Poma de Ayala, cu un *quipu* (cca 1613).**

Stânga (la cotor) **Răboj (*kupe*) din arhipelagul insulelor din Strâmtoarea Torres.**

Jos ***Quipu* peruvian. Un asemenea *quipu* prezintă multe tipuri de noduri, fiecare tip însemnând o valoare în sistemul de numărătoare zecimal; absența unui nod are semnificația valorii zero. De exemplu, o sfoară cu două jumătăți de nod deasupra unui grup de patru jumătăți de nod care domină un nod lung încincit e totuna cu numărul 245. Valoarea putea să varieze și în funcție de amplasamentul nodului pe sfoară. În plus, existau sfori de însumare, utilizate pentru a ține la un loc snopuri de alte sfori.**

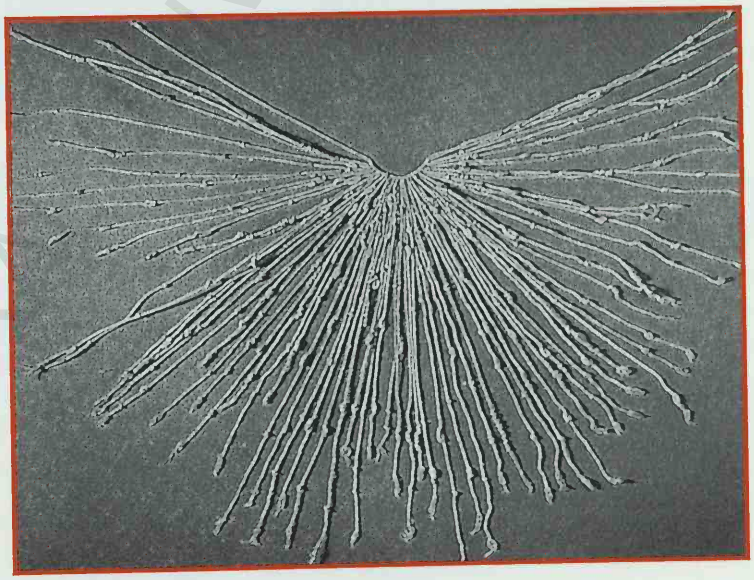

Quipu-urile incașe

Civilizația incașilor este o bine cunoscută excepție în tabloul general care se conturează, al nevoii de scriere a imperiilor. Incașii nu au avut o scriere (spre deosebire de azteci și de maiași), în schimb au avut un aranjament de frânghii și noduri numite *quipu*, cu care țineau socoteala mișcării mărfurilor în imperiul lor. *Quipu*-urile reprezentau singurul mijloc de înregistrare oficială din lumea incașă; sarcina legării și a interpretării nodurilor le revenea, în fiecare oraș, așa-numiților *quipucamayoci*. Sistemul funcționa bine, așa încât a fost păstrat o vreme și după sosirea conchistadorilor spanioli, în secolul XVI.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Pictogramele amerindiene

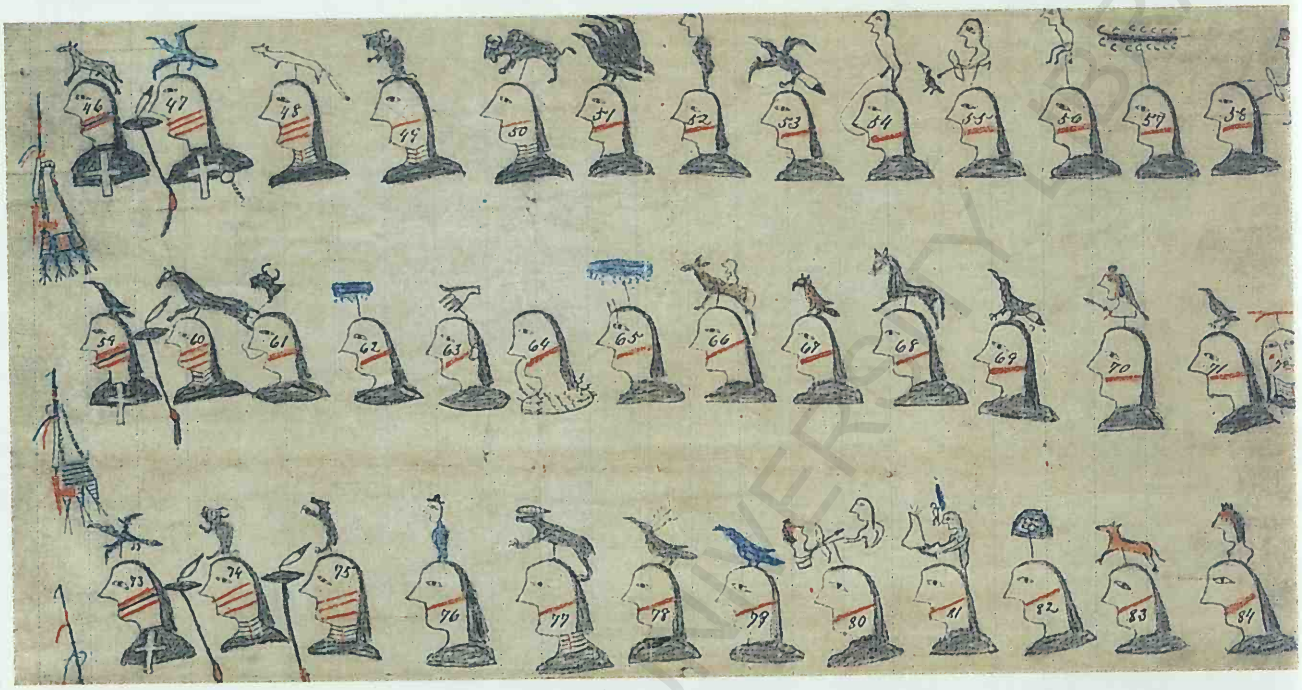

Cea mai cunoscută formă de proto-scriere este, probabil, pictografia indienilor nord-americani. Majoritatea pictogramelor sunt niște notații și simboluri fruste, gravate sau pictate pe pereți și pe stânci. Cele mai obișnuite sunt denumite, de obicei, petroglife. Există totuși unele pictograme amerindiene mai complicate.

Pictogramele de mai sus au fost „scrise" în 1883 de o căpetenie a indienilor *sioux* Oglala, la cererea comisarului pentru indieni al Statelor Unite din Teritoriile Dakota. Ele reprezintă o listă de războinici (dungile roșii de pe fețele lor indică faptul că sunt războinici), iar numele fiecăruia este dat de semnele înscrise deasupra capetelor – de pildă: Apărat-de-Urs, Șoim-de-Fier (culoarea albastru indică fierul), Bizonul-cu-Coarne-Roșii, Șoimul-care-Atacă, Împodobit-cu-Pene sau Corb-Roșu.

Există și câteva exemple de „scrisori" pictografice trimise de indienii americani. Cuvântul *scrisori* este așezat între ghilimele, pentru că nu sunt, propriu-zis, niște scrisori, ci, mai degrabă, niște mesaje codificate, pe care nu le pot înțelege decât cei care „au știință".

Stânga **Această „scrisoare" este opera unui indian *cheyenne*, pe nume Țestoasa-Care-și-Urmează-Nevasta, și-i este adresată fiului său, zis Bărbatul-cel-Mic. În ea, tatăl își anunță fiul că-i trimite 53 de dolari (reprezentați de cele 53 de cerculețe) și-i cere să revină acasă. Scrisoarea a fost pusă la poștă de Țestoasa-Care-și-Urmează-Nevasta, dar banii i-au fost dați comisarului Dyer, împreună cu o explicație despre ce voia să spună scrisoarea. Dyer i-a trimis banii și o explicație lămuritoare comisarului McGillycuddy, astfel încât acesta i-a putut înmâna banii Bărbatului-cel-Mic, atunci când acesta s-a prezentat la el cu scrisoarea tatălui său. E de presupus că tatăl și fiul căzuseră de acord să-și trimită o asemenea scrisoare atunci când se despărțiseră.**

BCU KLAUSENBURG CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

O scrisoare de dragoste siberiană

Unul bine cunoscut exemplu de pictografie este așa-numita „scrisoare de dragoste" Yukaghir. Aceasta a fost „scrisă" în jurul anului 18[illegible] de o femeie dintr-un mic trib izolat din nord-estul Siberiei, numit Yukaghir, și publicată în 1895 de un exilat politic rus care fusese condamnat la domiciliu forțat în Siberia și se apucase de antropologie.

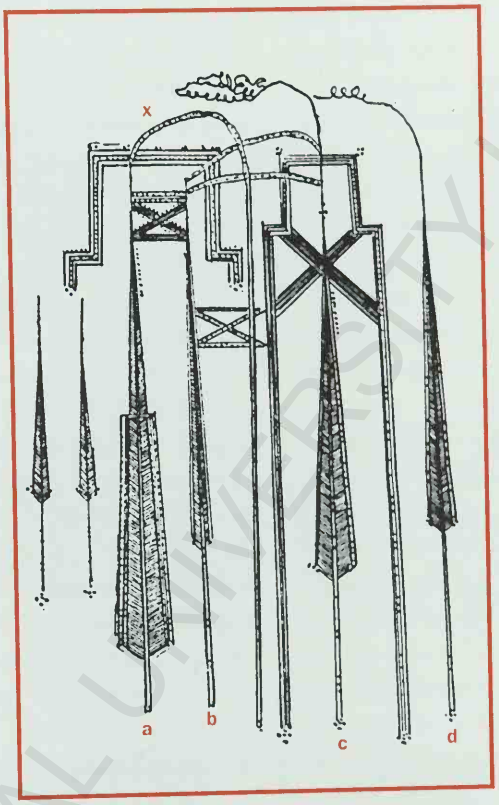

La prima vedere, nu putem înțelege mare lucru din acest document numai studiind elementele sale constituente și relațiile dintre ele. Explicația (parțială) este următoarea: obiectele în formă de conifer reprezintă persoane; coniferul *c* (o femeie) este autorul scrisorii, coniferul *b* (un bărbat) este adresantul, care a fost mai demult iubitul autoarei scrisorii, dar acum trăiește împreună cu coniferul *a* (o femeie rusoaică), în afara satului tribului Yukaghir. Firește, relația dintre autoarea și adresantul scrisorii s-a rupt, de unde și linia *x* care pornește din capul femeii rusoaice *a* și taie linia care-i unește pe *b* și *c*. Dar conviețuirea dintre *a* și *b* este una furtunoasă (de unde liniile încrucișate care leagă pe *a* de *b*), iar autoarea scrisorii este singură și nefericită în casa ei (liniile încrucișate în interiorul unei structuri închise rectangulare) și se gândește în continuare la adresant (filamentul îmbârligat care se întinde de la *c* către *b*).

Pe de altă parte, autoarea îl anunță pe adresantul scrisorii că trebuie să țină seama de existența unui alt bărbat din sat, coniferul *d*, care se arată interesat de ea (filamentul îmbârligat care se întinde de la *d* către *c*). Dacă adresantul are de gând să dea curs mesajului, ar face bine să se grăbească înainte ca noua lui gospodărie (structura incompletă) să capete și copii (cele două conifere mici din extrema stângă).

Concepția, odată explicată, este fermecătoare și i-a sedus pe mulți savanți, făcându-i să creadă – lucru deloc surprinzător – că este vorba de o scrisoare adevărată, de un exemplu autentic de comunicare pictografică independentă de limbaj. Dar acest lucru este greșit. O cercetare mai atentă a izvoarelor rusești originare a scos la iveală faptul că „scrisoarea" era, de fapt, un fel de șaradă a tribului Yukaghir, cioplită în scoarță de mesteacăn de către o fată locală îndrăgostită. În timp ce ea cioplea figurinele, alți tineri Yukaghir-i se adunau în jurul ei și încercau să ghicească înțelesul simbolurilor. Identificarea era mult înlesnită de faptul că toată lumea cunoștea pe toată lumea în sat. „Scrisoarea" nu a fost concepută pentru a fi expediată; conținutul său i-a fost transmis adresantului pe cale orală, fie de către fata însăși care o compusese, fie de către o altă persoană.

BCU LIBRARY CENTRAL UNIVERSITY

„Jetoanele“ de lut

Săpăturile arheologice din Orientul Mijlociu au scos la iveală, pe lângă tăbliţele de lut, un mare număr de obiecte de lut de mici dimensiuni şi greu de clasificat. Potrivit stratigrafiei săpăturilor, obiectele sunt databile într-un interval care se întinde din anul 8000 î.C. până tocmai spre 1500 î.C., deşi descoperirile databile după anul 3000 î.C. sunt foarte puţine. Obiectele mai timpurii sunt nedecorate şi au forme geometrice – sfere, discuri, conuri etc. –, pe când cele mai târzii poartă adeseori incizii şi au forme ceva mai complexe.

Nimeni nu poate spune cu precizie la ce foloseau. Explicaţia cea mai plauzibilă este că funcţionau ca unităţi de numărătoare în ţinerea evidenţelor contabile. Este posibil ca diferitele forme să fi reprezentat diferite entităţi, cum ar fi o oaie dintr-o turmă, sau o anumită măsură dintr-un anumit produs, cum ar fi o baniţă de grâu. Numărul şi varietatea formelor puteau fi concepute în aşa fel încât un obiect de o anumită formă să reprezinte, de exemplu, zece oi sau o sută de oi, sau poate oi negre spre deosebire de cele albe. Acest sistem ar fi permis ca socoteala unor numere şi cantităţi mari să fie ţinută aritmetic prin manevrarea unui număr relativ mic de obiecte de lut. Ar putea constitui, de asemenea, explicaţia vizibilei evoluţii, în timp, către o mai mare complexitate a obiectelor de lut, pe măsură ce economia societăţilor antice se diversifica.

Pornind de la aceste premise, obiectele respective sunt denumite cu termenul generic *jetoane*, pentru că se consideră că ele reprezentau idei şi cantităţi. O teorie afirmă că sistemul de jetoane era o scriere pictografică embrionară – de aici şi scăderea numărului de jetoane descoperite, pe măsură ce se răspândea scrierea pe tăbliţe de lut, în cursul celui de-al treilea mileniu î.C. Este însă o teorie controversată şi vom vedea în continuare de ce.

Descoperirile de „jetoane“ de lut au avut loc într-o zonă vastă, din Palestina până în Anatolia şi din vestul Irakului până în estul Iranului (nu şi în Egipt, însă); cele mai multe au fost găsite în Babilon. O dificultate majoră în alcătuirea unei asemenea hărţi a reprezentat-o faptul că, de multe ori, săpătorii au trecut cu vederea jetoanele; o altă a constat în a stabili dacă un obiect de lut de dimensiuni mici poate fi considerat jeton sau nu (după Schmandt-Besserat).

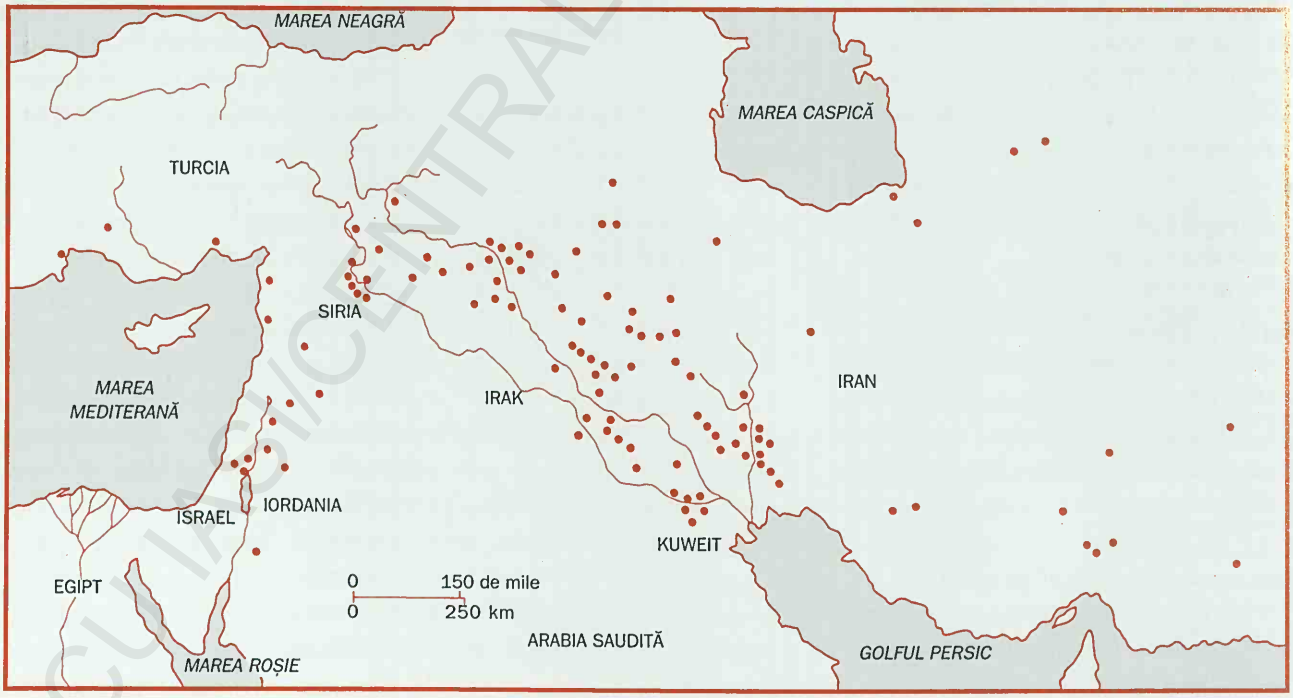

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

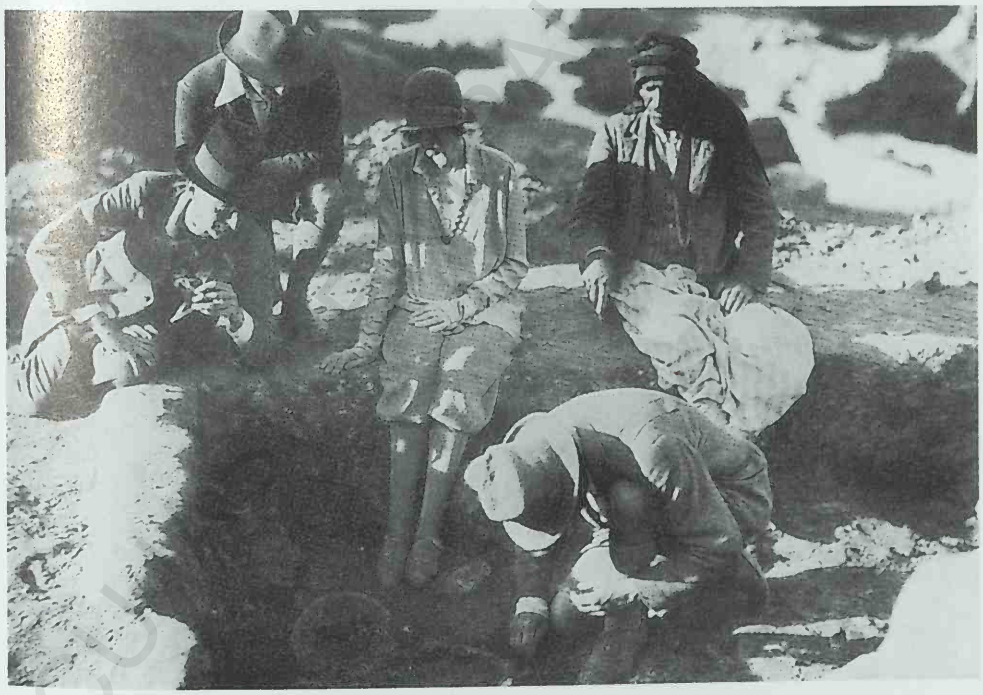

Sus **„Jetoane" simple și complexe, datând dintr-un interval cuprins între anul 8000 î.C. și epoca apariției scrisului. Jetoanele cu linii încrucișate par să fi fost utilizate la înregistrarea capetelor de oi.**

Stânga **Sir Leonard Woolley făcând săpături la amplasamentul orașului antic sumerian Ur, în anii 1920. Atât el, cât și alți săpători timpurii au dat la o parte majoritatea jetoanelor ca fiind lipsite de valoare.**

BCU CLUJ / UNIVERSITY LIBRARY

„Plicurile“ de lut

Cele mai interesante descoperiri în materie de jetoane de lut sunt acelea în care jetoanele au fost încastrate într-un „plic“ de lut, în general de forma unei mingi și cunoscut sub denumirea de *bulla*; suprafața exterioară a acesteia a fost sigilată și pe ea au fost făcute impresiuni care corespund, uneori, conținutului. Există circa 80 de *bullae* al căror conținut de jetoane a rămas intact; dacă sunt scuturate, acestea zornăie dinăuntru; dacă sunt cercetate cu fascicule de raze X, conturul jetoanelor dinăuntru se vede cu claritate.

Câteva *bullae* au fost deschise; altele au fost găsite sparte în timpul săpăturilor, iar conținutul lor se risipise, fără să fi fost inventariat cum se cuvine. Și totuși, chiar dacă probele sunt limitate ca număr, anumite concluzii pot fi trase.

Bulla avea drept scop, mai mult ca sigur, să garanteze numărul exact și autenticitatea jetoanelor puse la păstrare. Jetoanele înșirate pe o sfoară sau păstrate în pungi puteau fi mutate sau schimbate, ceea ce era mult mai greu de făcut dacă jetoanele se aflau într-un recipient sigilat. Dacă anumite bunuri erau trimise în altă parte, *bulla* sigilată putea juca rolul unui aviz de expediție. În caz de litigiu, *bulla* putea fi spartă, iar marfa era verificată prin comparație cu conținutul ei.

Imprimarea conținutului pe suprafața exterioară făcea posibilă verificarea acestuia fără să trebuiască propriu-zis ca *bulla* să fie spartă (cu toate că marcajele respective nu aveau cum să ofere aceeași siguranță). Dar aici probele existente sunt ambigue: ar fi de așteptat ca numărul de impresiuni exterioare să fie același cu numărul de jetoane dinăuntru. În unele cazuri se întâmplă așa, dar nu în toate. Ar fi de așteptat, de asemenea, ca formele impresiunilor exterioare să fie aceleași cu cele ale jetoanelor dinăuntru (probabil că, după ce *bulla* era sigilată, exteriorul ei era marcat cu alte jetoane, identice cu cele ascunse înăuntru). În realitate, rareori se întâmplă să corespundă.

Mulți savanți (în frunte cu Denise Schmandt-Besserat) cred că marcajele exterioare de pe pereții unei *bulla* reprezentau un pas în direcția inscripționării tăbliţelor de lut cu semne mai complexe, ceea ce a condus la apariția scrisului. Chiar dacă pare a fi rațională, această explicație complică lucrurile în mod excesiv. De ce o însemnare pe o tăbliță de lut ar trebui considerată o concepție *mai* avansată decât o impresiune pe un gogoloi de lut sau chiar decât jetonul de lut în sine? În principiu, modelarea unui jeton gravat pare a ține de o concepție mai avansată decât scrijelirea unui semn pe o tăbliță. Să ne gândim la monede, care au apărut după aceste scrijelituri și după crestăturile făcute pe răboj. Mai mult decât atât, jetoanele și sistemul închiderii lor în câte o *bulla* au continuat să existe mult timp după apariția, în jurul anului 3000 î.C., a cuneiformelor. Mai degrabă decât să fi sugerat ideea scrisului, așa cum au propus unii savanți, jetoanele și *bullae*-le au funcționat, probabil, ca elemente auxiliare scrisului, la fel ca răbojurile. Cu alte cuvinte, ele nu au precedat scrisul, ci i-au însoțit evoluția.

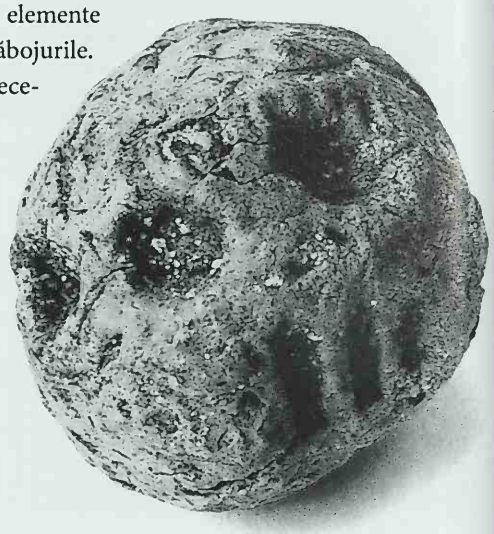

Jos **O *bulla* cu șase jetoane, având pe suprafața ei șase impresiuni corespunzătoare acestora.**

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Stânga O ***bulla*** cu șapte jetoane, având pe suprafața ei patru impresiuni, probabil făcute cu unele dintre jetoane.
Stânga-jos ***Bulla***-unicat descoperită la Nuzi, purtând o inscripție cuneiformă (cca 1500 î.C.) în care sunt descrise 49 de jetoane (intactă la excavare, dar acum pierdută).
Dreapta-jos O ***bulla*** sigilată studiată sub un fascicul de raze X (se văd jetoanele dinăuntru).

Cele dintâi tăblițe de lut

Cele mai vechi tăblițe de lut cunoscute provin de la Uruk, din Mesopotamia, au fost scrise de sumerieni și datează, probabil, de prin 3300 î.C. (Toate datările tăbliţelor vechi sunt incerte.) Sunt tăblițe numerice, despre care nu se poate spune că ar conține o scriere pe deplin evoluată; ele prezintă exclusiv calcule, iar însemnările de pe ele sunt numerale și simboluri pictografice sau cvasi-pictografice. Nu putem fi siguri de semnificația lor în detaliu, deși unele calcule pot fi reconstituite.

Numeralele sunt inscripționate într-o manieră care a rămas neschimbată de-a lungul secolelor, pe măsură ce cuneiformele au evoluat, pe parcursul mileniului 3 î.C. Vârful rotund al stiletului de trestie era apăsat fie vertical în suprafața de lut moale, pentru a face o gaură circulară, fie oblic, pentru a face un semn în formă de unghie (vezi p. 83); o combinație a celor două moduri de a presa lutul, suprapuse, era folosită pentru a desemna un numeral de rang mai mare.

Este posibil ca numeralele să fi evoluat plecând de la impresiunile făcute pe suprafața exterioară a unei *bulla* de lut. La fel de posibil este însă ca numeralele să fi evoluat separat, ele fiind folosite abia după apariția tăbliţelor de lut.

Probabil că ideea tăbliţelor de lut a apărut ca efect al economiei din ce în ce mai complexe a orașelor-state mesopotamiene. Așa cum oamenii din era glaciară au recurs la pereții cavernelor și la oase pentru a-și nota lucrurile care li se păreau important de reținut, la fel locuitorii cetăților antice de pe teritoriul de azi al Irakului au recurs la materialul cel mai ușor de găsit în natură, într-o zonă săracă în piatră și lemn. Lutul era relativ ușor de inscripționat cu stiletul și relativ ușor de remodelat, dacă se făcea vreo greșeală; iar dacă era trecut prin foc, înregistrările făcute pe suprafața lui se dovedeau mai durabile. Marfa despre care e vorba pe tăbliţa timpurie de pe pagina alăturată este orzul (folosit la fermentarea berii), așa cum indică o pictogramă. Se cunosc atât cantitățile înregistrate, cât și perioada în care s-a ținut evidența lor. Unitatea cea mai mică ⌓ reprezenta, probabil, circa 4,8 litri de orz. Fiecare semn cu valoare de numeral este un multiplu al celui precedent, după cum urmează:

◁ = 5 ⌓ sau circa 24 de litri

● = 6 ◁ sau circa 144 de litri

⬤ = 10 ● sau circa 1.440 de litri

◁ = 3 ⬤ sau circa 4.320 de litri

◁● = 10 ◁ sau circa 43.200 de litri

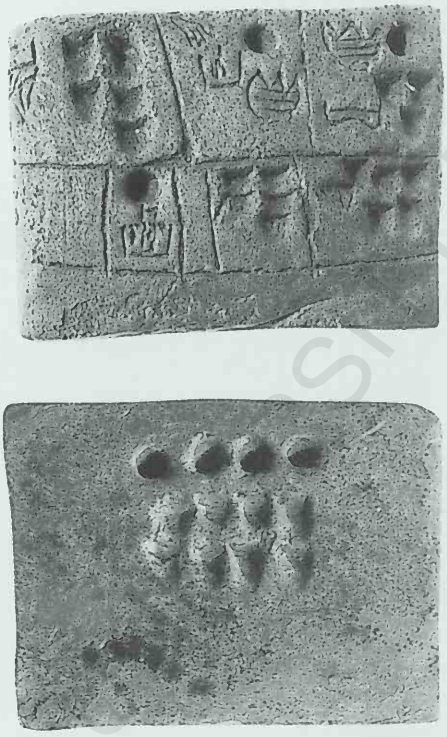

Stânga **Tăbliță de lut timpurie de la Uruk, față (sus) și verso (jos). Mărfurile nu sunt cunoscute, dar calculele pot fi reconstituite astfel:**

(față) (verso)
18 ◁ + 3 ● = 8 ◁ +4 ●
(dacă 1 ● = 10 ◁).

Dreapta **Tăbliță de lut timpurie de la Uruk, folosită pentru înregistrarea unei tranzacții cu orz, însoțită de transcriere. Cele două semne din colțul din stânga, jos, apar pe 18 tăblițe din aceeași perioadă și reprezintă, probabil, numele funcționarului răspunzător de tranzacție (sau, poate, se referă la denumirea unei instituții sau a unui serviciu). Pornind de la asemănarea dintre aceste semne și altele, de mai târziu, a căror valoare fonetică se cunoaște, numele funcționarului respectiv ar fi putut fi Kushim. Înțelesul altor semne, din colțul din dreapta, jos, este mai puțin clar. Date fiind cantitățile foarte mari de orz și perioada îndelungată în care s-a ținut evidența lor, tăbliţa pare a fi, în rezumat, un „bilanț contabil" (după Nissen, Damerow și Englund).**

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

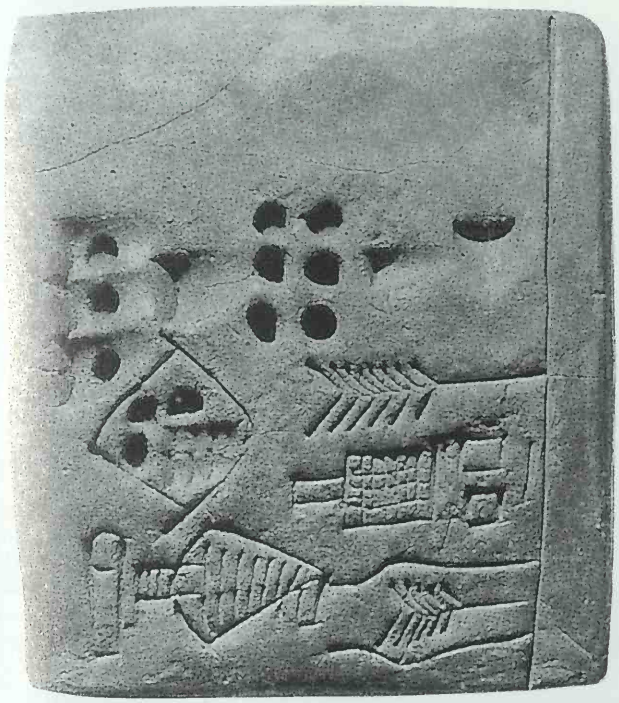

cantitatea de produs:

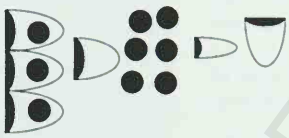

cca 135.000 de litri

tipul produsului:

orz

perioada de ținere a evidenței:

37 de luni

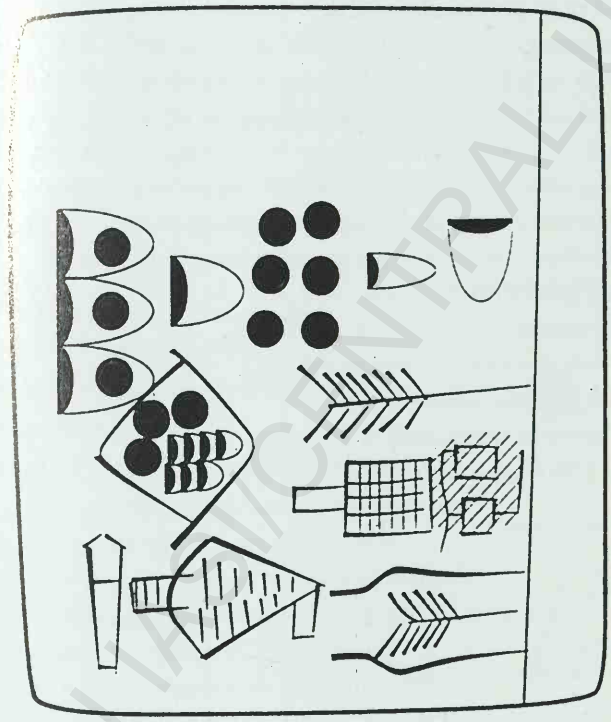

numele funcționarului răspunzător:

Kushim

tipul documentului (?):

foaie de evidență? (inscripționată peste un semn parțial șters)

utilizarea orzului (?):

marfă de schimb (?)

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Numărătoarea în Orientul Mijlociu antic

Stânga **Obelisc negru, înălțat de regele asirian Șalmeneser III (858–824 î.C.) pentru a-și celebra victoriile. Imaginile cioplite îi arată pe dușmanii săi învinși aducându-ofrande. Prada obținută – aurul, argintul, celelalte metale prețioase –, ca și materiile prime, cum ar fi grânele și uleiul, le confereau asirienilor o poziție întărită de negustori în zona răsăriteană a Mediteranei. Prin urmare, sistemele de numărare se dovedeau de mare importanță pentru asirieni, așa cum fuseseră anterior pentru babilonieni și sumerieni.**

Într-o anumită – esențială – privință, și astăzi numărăm la fel cum numărau sumerienii cu cinci mii de ani în urmă. Pentru măsurarea timpului și a unghiurilor, ne folosim de sistemul sexagesimal bazat pe multiplii lui 60: un minut are 40 de secunde, o oră are 60 de minute; un grad are 60 de minute, iar un cerc – 360 de grade. În sistemul de numărare sumerian, care includea multe subsisteme, o serie importantă de numerale era și aceasta:

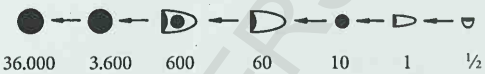

Aceste numerale în mod special erau folosite pentru numărarea celor mai multe obiecte separate, cum ar fi oameni și animale, produse lactate și textile, pești, unelte de lemn și de piatră sau recipiente. O a doua serie de numerale constituiau, probabil, un sistem raționalizat de numărare a cantităților de grâne, brânză sau pește proaspăt luate separat; o a treia serie se folosea la evaluarea suprafețelor. Existau, după aceea, o serie rezervată numărării măsurilor de capacitate pentru grâne (mai ales orz, așa cum s-a văzut la p. 63), o serie pentru orzul încolțit (malț), o serie pentru orzul curățat de pleavă, plus multe alte serii. Toate acestea fac extrem de dificilă interpretarea tăbliței timpurii.

Numai sistemul calendaristic se dovedește mai simplu, prin comparație:

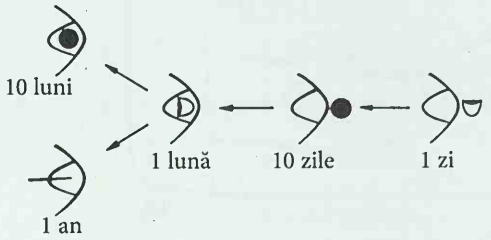

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

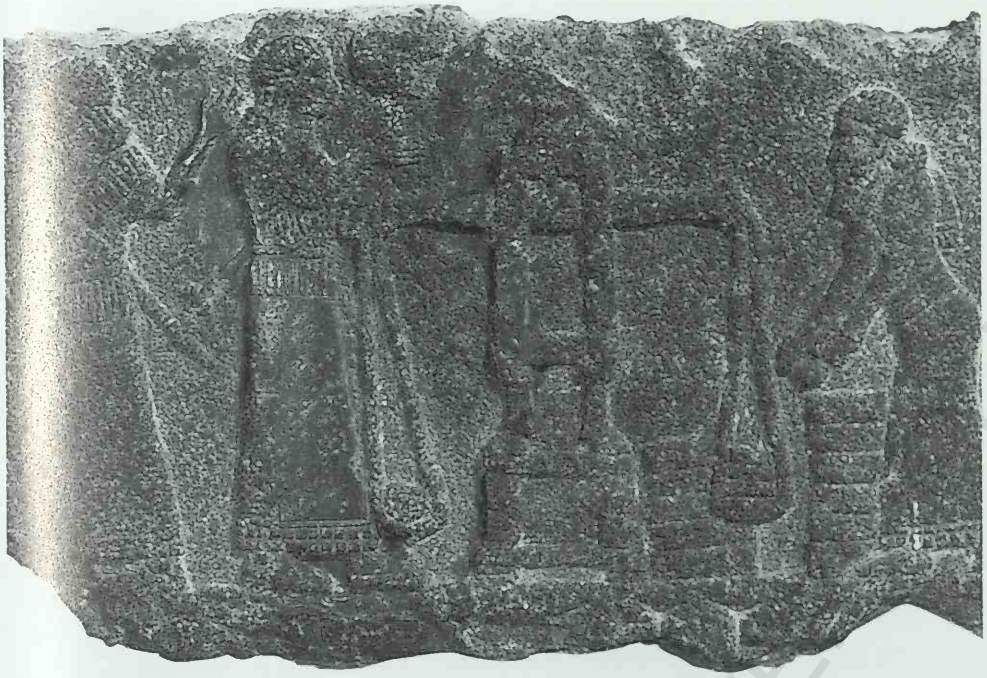

Stânga **Obelisc descoperit la Kalhu (Nimrod), pe care se vede cum este cântărit și măsurat tributul în fața regelui asirian Așurnasirpal II (883–859 î.C.).**

Jos **Aceste semne sumeriene nu sunt niște numerale abstracte, ci reprezintă măsuri, cum ar fi 1 kilogram de malț, 10 kilograme de malț etc., creșterea făcându-se de la dreapta spre stânga. Nu se cunoaște precis cantitatea pe care o reprezenta fiecare măsură, ci numai raportul de mărime dintre măsuri. N.B.: Numărul de incizii mărunte făcute în interiorul unui anumit semn diferă de la o tăbliță la alta (după Nissen *et al.*).**

Principiul de bază al sistemului nostru de numărare – acela că numeralul este o entitate abstractă care poate fi pusă în legătură cu orice, de la mine până la brânză – nu fusese conceput încă atunci când popoarele din Antichitate au început să numere. De aici rezultă o ambiguitate aritmetică de care noi, numărătorii moderni, ne împiedicăm. De exemplu, semnul • , reprezentând un numeral, poate căpăta următoarele valori, în funcție de contextul în care apare:

1 • =10 ⊳ , dacă este vorba despre oi

1 • = 6 ⊳ , dacă este vorba despre orz

1 • =18 ⊳ , dacă este vorba despre câmpuri

Iată, în continuare, trei sisteme de numărare. Dintre semnele care apar în ele, vom folosi câteva pentru a înțelege semnificația unei tăblițe complicate în care este vorba despre producerea berii (pp. 66–67). Sistemul nr. 1 se aplică la măsurile de orz și de alte produse cerealiere, sistemul nr. 2 la măsurile de malț, iar sistemul nr. 3 la măsurile de boabe de orz vânturate de pleavă.

Sistemul nr. 1 Orz și alte produse cerealiere

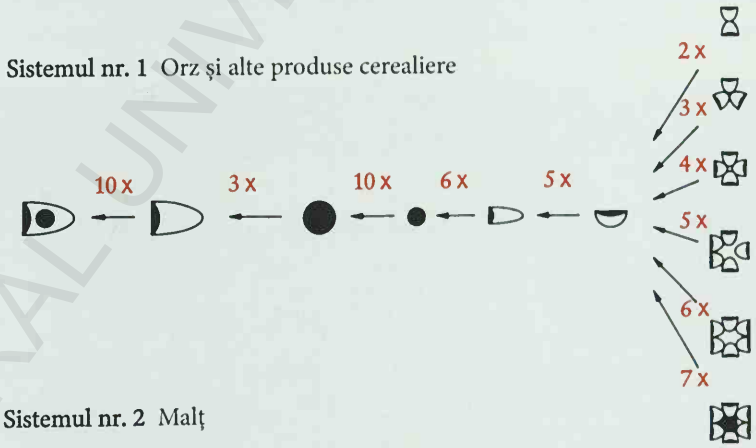

Sistemul nr. 2 Malț

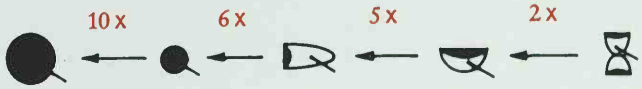

Sistemul nr. 3 Orz vânturat de pleavă

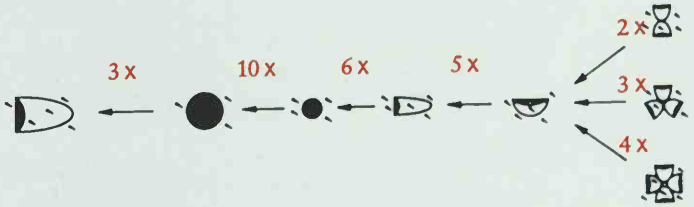

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Evidențele contabile în perioada arhaică

Tăbliță de pe aceste pagini este una dintre cele mai importante din perioada sumeriană timpurie. Putem numi scriere simbolurile prezente pe ea? Nu, este tot o proto-scriere, care se referă strict la calcule. Nu există în ea un rebus care să exprime elementele fonetice dintr-o limbă. Ne putem *închipui* cum s-ar transforma în cuneiforme – adică într-o scriere pe drept cuvânt – aceste elemente, dar ele n-au ajuns încă în stadiul respectiv. Spre deosebire de tăbliță referitoare la orz de la p. 63, tăbliță de față nu este semnată și a reprezentat, probabil, un fel de adnotare suplimentară față de documentele administrative principale (pe care nu le avem). Și totuși, se crede că ea a fost alcătuită de un scrib din același oficiu din care făcea parte și Kushim, cel al cărui nume figura pe tăbliță anterioară.

Vedem aici un tabel cu coloane cuprinzând materiile prime necesare pentru obținerea a nouă produse diferite din cereale și a opt tipuri diferite de bere. Nu știm despre ce produse anume era vorba – poate de produse coapte, cum ar fi niște pâini? Fiecare produs este desemnat prin semne: și sau identificat printr-o logogramă, de exemplu . Sunt folosite cinci serii diferite de numerale, sexagesimale și bisexagesimale, referitoare la recipientele de bere, produsele cerealiere și măsurile pentru materii prime.

Cinci grupe importante de semne de pe tăblițe sunt evidențiate și explicate.

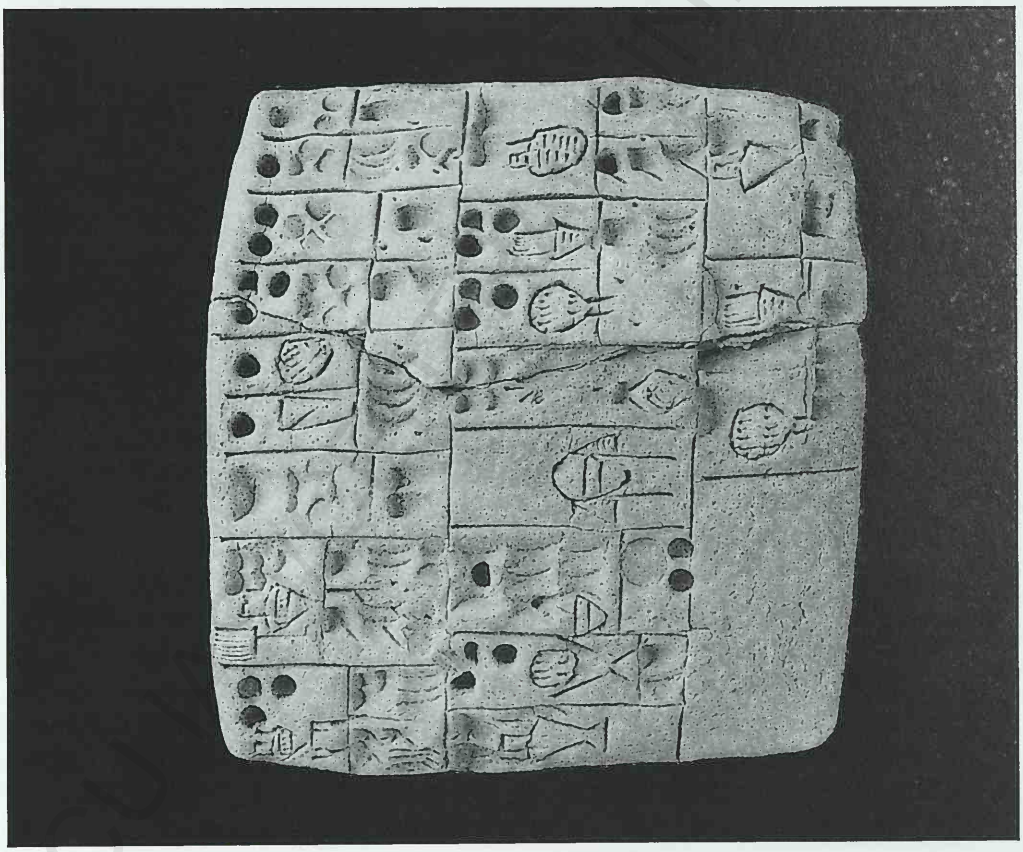

Stânga **Tăbliță de lut utilizată în scopuri administrative. Cinci grupuri de semne au fost analizate** (pagina alăturată)**. Inciziile mărunte făcute în interiorul unora dintre semne nu sunt întotdeauna consecvente și, de vreme ce nu sunt esențiale pentru scopurile pe care ni le propunem aici, au fost ignorate (după Nissen *et al.*).**

= 10 (notat în sistemul bisexagesimal)

= desemnarea unui produs cerealier (produs copt?), cu conținutul cereal (v. sistemul de numerale nr. 1, p. 65)

= cantitatea de boabe de orz fără pleavă necesară pentru 10 (v. sistemul de numerale nr. 3, p. 65)

= 2 x 60 = 120 (notat în sistemul sexagesimal)

= urcioare pentru un anumit tip de bere

= cantitatea de boabe de orz fără pleavă necesară pentru bere (v. sistemul de numerale nr. 3, p. 65)

= cantitatea de malț necesară (v. sistemul de numerale nr. 2, p. 65)

= 20 (notat în sistemul bisexagesimal)

= desemnarea unui produs cerealier (produs copt), cu conținutul cereal (v. sistemul de numerale nr. 1, p. 65)

= cantitatea de boabe de orz fără pleavă necesară pentru 20 de

(v. sistemul de numerale nr. 3, p. 65 – semnul pentru produsul cerealier omis de scrib)

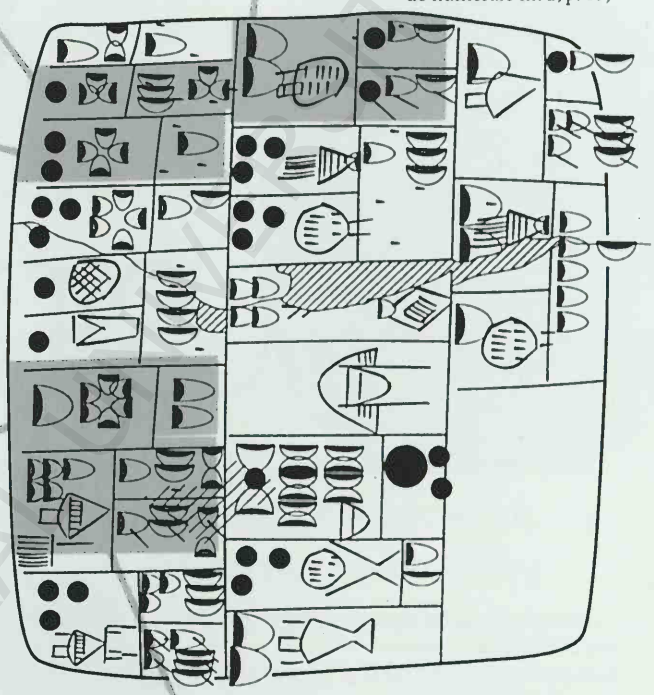

= 60 (notat în sistemul bisexagesimal)

= desemnarea unui produs cerealier (produs copt?), cu conținutul cereal (v. sistemul de numerale nr. 1, p. 65)

= cantitatea de boabe de orz fără pleavă necesară pentru 60 de (v. sistemul de numerale nr. 3, p. 65 – semnul pentru produsul cerealier omis de scrib)

= 5

= mare

= urcioare pentru un anumit tip de bere

= cantitatea de boabe de orz fără pleavă necesară pentru bere (v. sistemul de numerale nr. 3, p. 65)

= cantitatea de malț necesară (v. sistemul de numerale nr. 2, p. 65)

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SCRIERI

Sus **Piatră de hotar din Babilon, cu inscripție cuneiformă (cca 1200 î.C.)**
Mijloc **Text din Cartea Morților, inscripționat pe o amuletă funerară (Egipt, Dinastia XVIII)**
Jos **Cap de sceptru mesopotamian, cu o inscripție cuneiformă „arhaizantă", dedicată zeului Meslamta-ea (cca 2250 î.C.)**

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

II

Astăzi, nimeni nu mai vorbește limba latină, cu excepția anumitor prilejuri religioase sau ceremoniale – cu toate că milioane de oameni o scriu sub forma limbilor romanice evoluate din ea. În China, dimpotrivă, atât limba, cât și scrierea folosite în urmă cu două milenii au supraviețuit până astăzi într-o formă modificată. Dar în fosta Mesopotamie, limbile străvechi – sumeriana, akkadiana veche, babiloniana și asiriana – *plus* caracterele cuneiforme utilizate la scrierea lor au dispărut definitiv.

DISPĂRUTE

Întotdeauna au existat mult mai multe limbi decât sisteme de scriere. Iar limbile au dispărut mult mai rapid decât sistemele de scriere. Adeseori, un sistem de scriere a continuat să fie folosit pe scară largă, prin faptul că a fost adaptat unei noi limbi – iar uneori acest lucru s-a întâmplat în mod repetat, de exemplu cu caracterele cuneiforme, cu cele chinezești sau cu alfabetul grecesc, dar, semnificativ, nu și cu hieroglifele egiptene sau cu cele maiașe.

Nu este limpede cum și de ce un sistem de scriere supraviețuiește. Simplitatea sau eficiența semnelor în reprezentarea sunetelor unei limbi nu poate constitui, în sine, unicul criteriu de supraviețuire. Dacă ar fi așa, caracterele chinezești ar fi dispărut de peste tot din China și ar fi fost înlocuite cu un alfabet; iar japonezii n-ar mai fi împrumutat caracterele chinezești. Puterea politică și economică, prestigiul religios și cultural, existența unei literaturi de valoare – toate au avut un rol de jucat în destinul istoric al fiecărui sistem de scriere luat în parte.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 4 *Cuneiformele*

Sus **Cilindru-sigiliu din Babilon, cu o impresiune modernă. Îl înfățișează pe Ur-nammu (2112–2095 î.C.), unul dintre conducătorii din Ur. Inscripția cuneiformă spune: „Ur-nammu cel puternic, regele din Ur: Haș-hamer, guvernatorul din Ișkun-Sin, este sluga ta.“ Două zeițe mijlocesc întâlnirea dintre Haș-hamer, purtătorul sigiliului** (extrema stângă), **și rege, care poartă pe cap acoperământul rotund, cu borul înalt, tipic pentru monarh, și stă pe un tron cu picioare de taur amplasat pe un podium, sub o lună nouă.**

Dreapta **Darius vânând lei: impresiune modernă a cilindrului-sigiliu regal (cca 500 î.C.).**

Mesopotamia antică

Iraku[l] de astăzi nu se potrivește cu imaginea pe care o sugerează vechea denumire: Regiunea Lună Nouă. În a doua jumătate a mileniului IV î.C. însă, modificările climatice făcuseră ca Mesopotamia să fie un loc primitor pentru așezările omenești. Rezultatul a fost o câmpie fertilizată de aluviunile aduse de ape și niște condiții naturale pe care un savant le descrie ca fiind „similare celor pe care te-ai aștepta să le găsești în Grădina Raiului".

Agricultura a prosperat în regiune, apoi au apărut cetățile, statele regionale și, în cele din urmă, imperiile, odată cu scrisul. Primele tăblițe de lut erau pictografice și datează, așa cum știm, de prin 3300 î.C.; acestea provin de la Uruk. În jurul anului 2500 î.C., acele semne lăsaseră locul unor semne cuneiforme abstracte, aflate în uz pe scară largă pentru scrierea limbii sumeriene; mai târziu, ele au evoluat către sistemele de scriere ale imperiilor babilonian și asirian. În imperiul persan al lui Darius, în jurul anului 500 î.C., s-a inventat o nouă scriere cuneiformă. Cea mai recentă inscripție cu caractere cuneiforme datează din anul 75 d.C. Aceste cuneiforme fuseseră folosite ca sistem de scriere timp de trei milenii.

Cuneiformele sunt cele care ne transmit istoria Mesopotamiei. Conducători precum Hammurabi din Babilon, Gudea din Lagaș sau regele asirian Sennacherib ne vorbesc și azi prin inscripțiile lor. Există însă breșe majore în succesiunea de informații, pentru acoperirea cărora nu s-au descoperit tăblițe sau inscripții. Avem tendința să presupunem că activitatea economică era una slabă în asemenea perioade. Și totuși, se poate foarte bine să fi fost, dimpotrivă, epoci de pace și prosperitate. Spre deosebire de epocile conflictuale, se poate ca nici o bibliotecă să nu fi fost incendiată, ca nici o arhivă neprețuită să nu fi fost coaptă întâmplător și păstrată astfel pentru posteritate.

Etapa din evoluția scrisului	i.C.	Evoluții istorice
	3400	
Tablete numerice și *bullae* de lut		Începutul amplasării de așezări omenești pe scară largă în Babilon
Texte arhaice de la Uruk	3200	Primele centre urbane
Texte arhaice de la Ur	3000	Era civilizației timpurii
	2800	Instalarea unor vaste rețele de irigații
	2600	
Texte sumeriene vechi		Orașe-state rivale
	2400	
Texte akkadiene vechi		Primul stat regional
	2200	Gudea din Lagaș
Texte asiriene vechi	2000	Statul centralizat al celei de-a treia dinastii din Ur
Texte babiloniene vechi	1800	Hammurabi din Babilon
	1600	
	1400	
	1200	Domnia kasiților
	1000	
Primele texte aramaice	800	Imperiul asirian
	600	Babilonul ocupat de Cirus (539 î.C.)
Texte persane vechi		Darius I
Revigorarea sistemului cuneiformelor sub domnia seleucizilor	400	

Hartă a Babilonului și a regiunii de vest a Iranului. Zona umbrită indică regiunea udată de ploi; zona colorată cu o nuanță de roșu indică practicarea unei agriculturi irigate. Liniile punctate indică zonele cu așezări omenești.

BUCHAREST CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Descifrarea cuneiformelor

Mai mult de un mileniu şi jumătate au trecut de la cele mai recente descoperiri în materie de cuneiforme şi descifrarea acestora de către Europa modernă. Acest lucru s-a întâmplat în 1618 la Persepolis, capitala lui Darius şi a regilor persani ai dinastiei ahemenide. Descoperitorul a fost ambasadorul spaniol în Persia, García Silva Figueroa. El a identificat formidabilele ruine de lângă Şiraz ca fiind oraşul antic Persepolis din descrierile sitului făcute de autorii antici greci şi romani. Din misterioasele inscripţii de pe ruine, cioplite cu măiestrie în jasp negru, a tras concluzia că fuseseră realizate de nişte oameni „ce nu pot fi descoperiţi acum, de parcă nici n-ar fi existat vreodată". Literele nu erau nici aramaice, nici ebraice, nici greceşti, nici arabe, ci „triunghiulare, în formă de piramidă sau de obeliscuri în miniatură… şi sunt identice între ele şi diferă numai ca dispunere şi combinare".

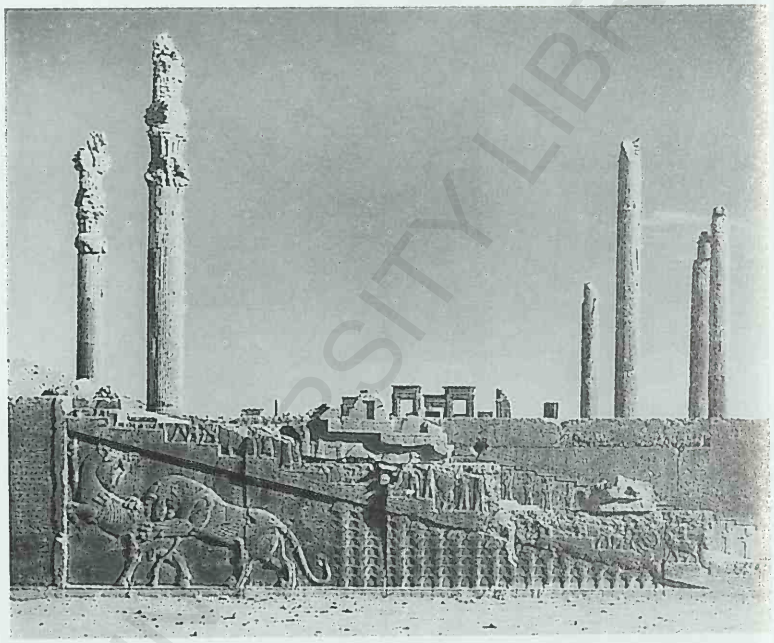

Sus **Persepolis, capitala dinastiei ahemenide, cetate distrusă de Alexandru Macedon în anul 330 î.C. Aceste ruine au fost identificate cu vechiul Persepolis în 1618.**

Stânga **Ahura Mazda plutind pe un nor, zeitatea supremă a zoroastrismului, care era religia vechilor perşi. Avesta, limba cărţilor sacre ale lui Zoroaster (Zarathustra), aşternută pe hârtie în secolul IV d.C., avea să furnizeze cheii pentru descifrarea cuneiformelor. Desenul provine din studiul (eronat) al lui Thomas Hyde despre vechii perşi, publicat în 1700, şi reprezintă o scenă de la Persepolis.**

Prima inscripţie cuneiformă a fost publicată în 1657. Spre deosebire de hieroglifele egiptene, a iscat prea puţină curiozitate: cei mai mulţi savanţi au presupus că semnele nu reprezentau propriu-zis o scriere, ci aveau mai degrabă un scop ornamental (dacă nu cumva erau urmele lăsate de nişte păsări care ar fi călcat pe lutul proaspăt!). Thomas Hyde, şeful catedrelor de limba ebraică şi limba arabă de la Universitatea din Oxford, scria în 1700 că semnele respective ar fi fost un experiment întreprins de arhitectul cetăţii Persepolis, care ar fi vrut să vadă câte modele diferite puteau fi create pornind de la un singur element. Nu putea fi vorba de o scriere – presupunea Hyde –, fie şi pentru simplul motiv că modelele formate cu acel unic element păreau să nu se repete.

Totuşi, Hyde a formulat termenul *cuneiform*, „în formă de pană" (de fapt *ductuli pyramidales seu cuneiformes*, „trăsături piramidale sau în formă de pană", *cuneus* fiind

termenul latin pentru „pană“ sau „ic“). În realitate, unele caractere se repetau adesea: copiile inscripțiilor pe care le-a avut la dispoziție Hyde erau greșite. Altele mai bune au fost publicate în 1712 de E. Kämpfer, un doctor care călătorise la Persepolis în 1686. El a fost acela care a remarcat că inscripțiile puteau reprezenta diferite sisteme de scriere, de vreme ce anumite semne apăreau exclusiv în anumite inscripții.

Alți călători au publicat inscripții în prima jumătate a secolului XVIII, dar descifrarea acestora a bătut pasul pe loc până în anii 1770. Strălucitul călător danez Carsten Niebuhr a observat că multe inscripții se repetau, ceea ce i-a permis să verifice o serie de interpretări cu altele. Dat fiind că, în inscripțiile dublate, capetele de rânduri nu cădeau întotdeauna în același loc, Niebuhr a putut confirma faptul că sensul scrierii era de la stânga spre dreapta. Comparând semnele din mai multe inscripții, el a distins cu claritate *trei* sisteme de scriere și a demarat procesul de izolare a semnelor celor mai simple. Descifrarea propriu-zisă, care a început după 1800, s-a bazat pe munca lui Niebuhr.

Carsten Niebuhr (1733–1815), cel dintâi care a reprodus corect inscripțiile cuneiforme de la Persepolis. Niebuhr a fost un neobosit călător și savant, care s-a întors de unul singur din India până în Danemarca, *via* Persepolis. Primele desene și le-a publicat în 1772. În uma unor studii atente, a tras concluzia că la Persepolis existau trei sisteme de scriere cuneiformă diferite.

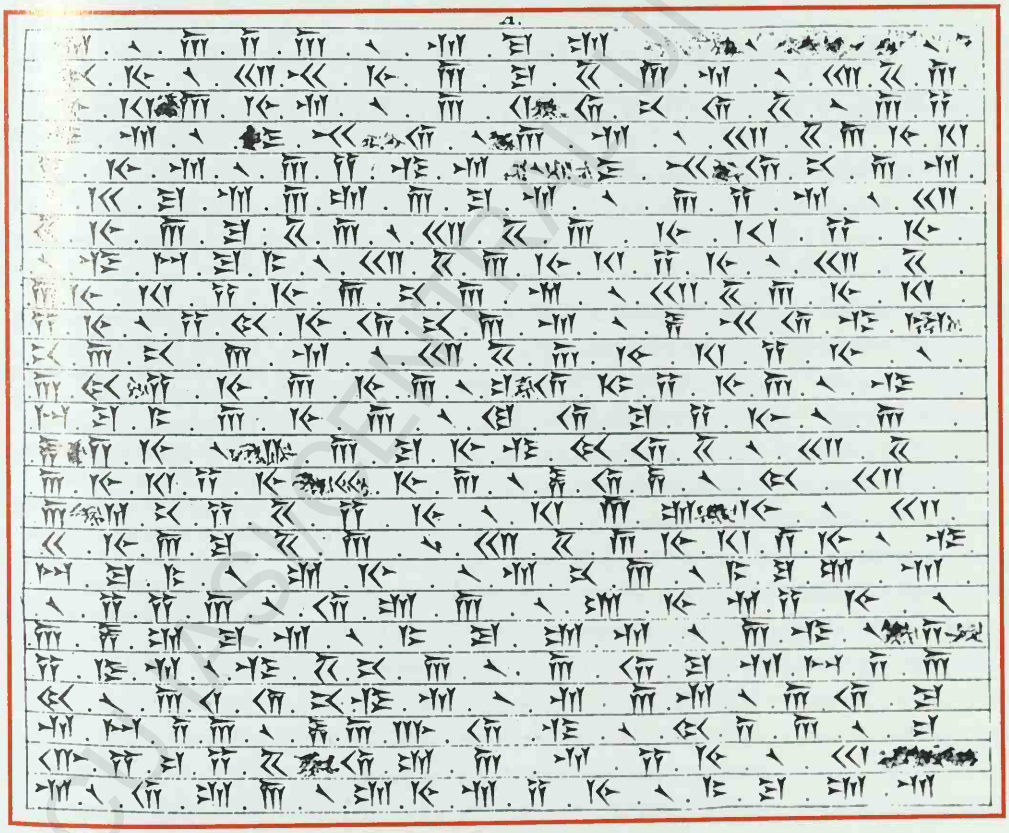

Una dintre inscripțiile de la Persepolis, reprodusă de Niebuhr.

Primii pași înainte

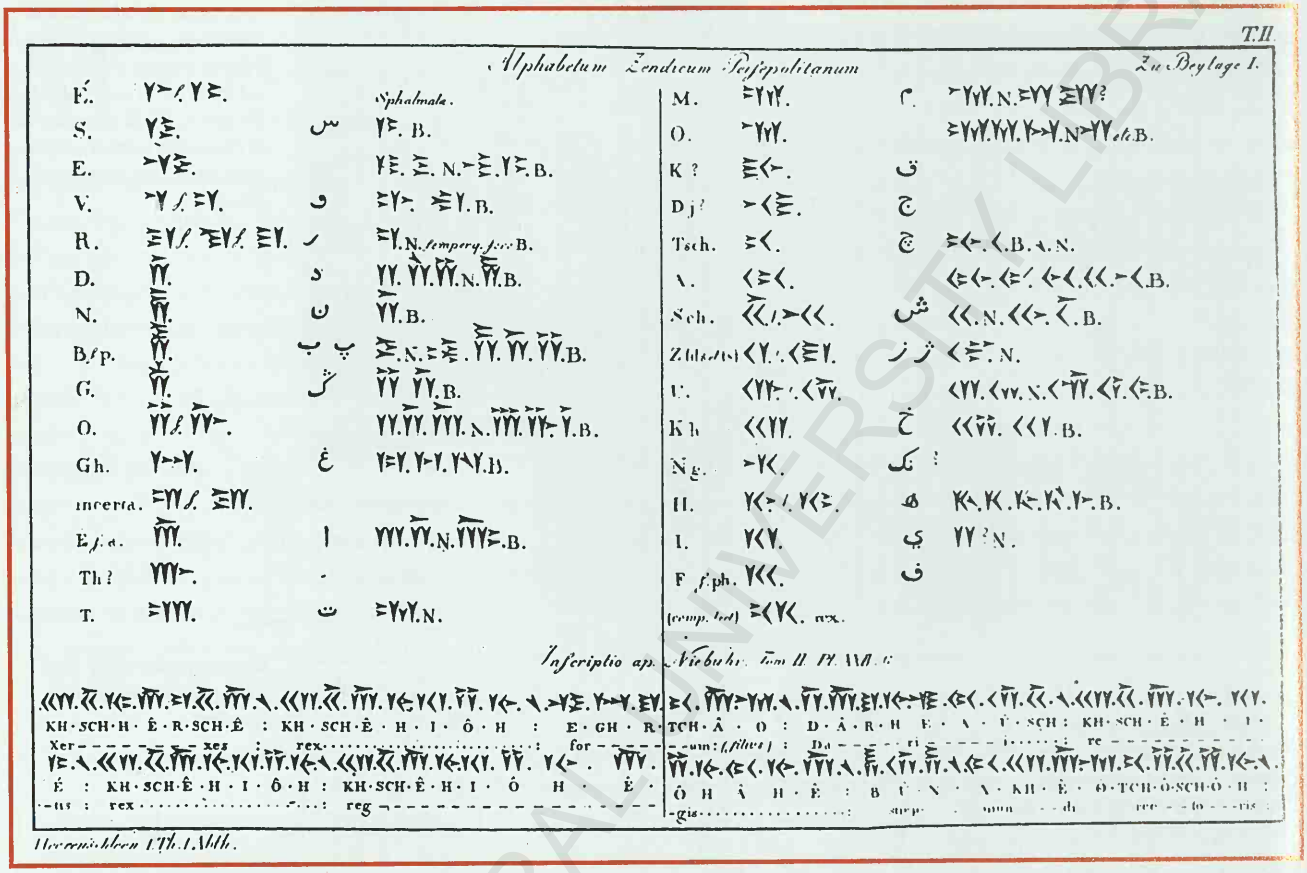

Cel care a făcut primii pași serioși înainte pe calea descifrării a fost un profesor de liceu german din Göttingen, pe nume Georg Grotefend. Plecând de la premisa că penele unice oblice care apăreau destul de frecvent în inscripții nu puteau fi decât despărțitoare de cuvinte, Grotefend a tras concluzia că sistemul de scriere trebuia să fie unul alfabetic: erau prea multe semne între despărțitoarele de cuvinte – uneori, chiar și zece –, ca să fi fost vorba de un sistem silabic. Această presupunere nu era întru totul corectă, dar i-a folosit la identificarea numelor, care erau scrise, într-adevăr, alfabetic (la fel ca în cartușele cu hieroglife ale egiptenilor). Mai erau necesare, apoi, două presupuneri. În primul rând, trebuia să existe o formulă regală conținută în inscripții, ceva de genul: „X, (mare) rege, regele regilor", de vreme ce o formulă asemănătoare fusese descoperită deja în inscripțiile mult mai târzii ale regilor din dinastia Pahlavi; mai mult decât atât, formula respectivă trebuia să includă și descendența regală, de exemplu: „X, (mare) rege, regele regilor, fiul lui Y." În al doilea rând, regii căutați puteau fi Xerxes, fiul lui Darius, fiul lui Histaspes (care nu a fost rege).

Grotefend s-a concentrat pe două inscripții diferite, fiecare cioplită deasupra unui personaj sau, mai degrabă, deasupra a două personaje, de pe cadrele ușilor de la Persepolis. Cu toate

Încercarea lui Grotefend de a descifra persana veche ca limbă alfabetică. În realitate, scrierea este parțial silabică; așa se face că multe dintre valorile găsite de Grotefend au fost greșite, mai ales atunci când a atribuit mai mult de un singur semn unei singure valori fonetice și mai mult de o singură valoare fonetică unui singur semn.

BUCHAREST CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

că semnele erau diferite, existau şi multe semne comune, ba chiar şi grupuri de semne care se repetau. De exemplu:

Părea firesc să se considere că grupul comun de semne subliniat (3) ar fi reprezentat numele lui Darius. Astfel, prima inscripţie l-ar fi celebrat pe Xerxes, fiul lui Darius, iar cea de-a doua pe Darius, fiul lui Histaspes. Primul cuvânt din fiecare inscripţie trebuia să fie numele regelui. Următoarea dilemă a fost: cum se scriau numele acestor doi regi ahemenizi – doar nu în forme Xerxes, Darius şi Histaspes, care sunt grafii ulterioare, greceşti, ale numelor. Grotefend a comparat scrierile greacă, ebraică şi avestă (zoroastriană) – avesta fiind, probabil, limba cea mai apropiată de limba inscripţiilor – şi a avansat ipotezele: Darius = Darheuş şi Xerxes = Khşherşe. Apoi a încercat să potrivească aceste nume pe scrierea cuneiformă astfel:

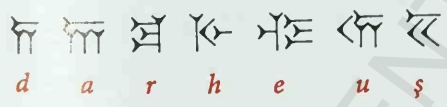

Trei semne, respectiv cele pentru *ş*, *r* şi *h*, păreau să fie aceleaşi în ambele cazuri.

Oare puteau fi folosite aceste presupuse valori ale semnelor pentru a „traduce" alte cuvinte din cuprinsul inscripţiilor? Grotefend s-a oprit la cuvântul (2) care apărea după cele două nume iniţiale, acelaşi în ambele inscripţii. Cel mai sigur era că însemna „rege". Aplicând valorile deja obţinute, a ajuns la:

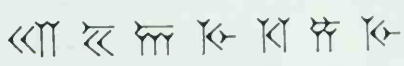

În *Avesta* – scrierile sacre ale zoroastrismului –, Grotefend a izolat titlul regal *khşeio*, drept care le-a atribuit valorile fonetice *i* şi *o* celor două semne necunoscute.

Dar cum rămânea cu Histaspes, tatăl lui Darius? În limba avestă, forma numelui părea să fie *Goştasp*, ceea ce se potrivea bine cu grupul de semne (1) din cea de-a doua inscripţie (aceste semne nu apăreau în prima inscripţie, aşa cum era de aşteptat, de vreme ce Histaspes era *bunicul* lui Xerxes):

Plecând de la asemenea descifrări, Grotefend a compilat un alfabet al limbii persane vechi. Multe dintre valorile fonetice atribuite de el semnelor s-au dovedit a fi greşite, mai ales atunci când a încercat să-şi extindă sistemul dincolo de numele proprii. Pentru că scrierea persană veche *nu* este pur – ci numai parţial – silabică. Acest lucru, plus faptul că-i lipsea un statut academic, l-a împiedicat pe Grotefend să beneficieze de aprecierea care i se cuvenea pe vremea descifrărilor sale. Astăzi însă, munca lui este considerată, în general, una de pionierat.

Cea de-a doua inscripţie se citeşte astfel: „Darius, regele cel mare, regele regilor, rege al multor ţări, fiul lui Histaspes ahemenitul, care a construit acest palat." Transliterarea ei parţial silabică este potrivită cu semnele cuneiforme (numele *Darius* şi *Histaspes* au fost subliniate):
<u>da-a-ra-ya-va-u-š</u> /xa-ša-a-ya-θa-i-ya/ va-za-ra-ka/xa-ša-a-ya-θa-i-ya/xa-ša-a-ya-θa-i-ya-a-na-a-ma/xa-ša-a-ya-θa-i-ya/ da-ha-ya-u-na-a-ma/<u>vi-i-ša-ta-a-sa-pa</u>-ha-ya-a/pa-u-ša/ha-xa-a-ma-na-i-ša-i-ya/ha-ya/i-ma-ma/ta-ca-ra-ma/a-ku-u-na-u-ša

Georg Grotefend (1775–1853), profesorul de liceu german care a început descifrarea cuneiformelor vechi persane.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Rawlinson și inscripția de la Behistun

Pentru ca descifrarea să avanseze, erau necesare inscripții cuneiforme mai lungi. „Piatra de la Rosetta" pentru cuneiforme s-a dovedit a fi masiva inscripție a lui Darius cioplită într-o faleză din Munții Zagros din vestul Iranului, în apropierea orășelului Behistun (azi Bisitun). La fel ca la Persepolis, fuseseră folosite trei sisteme de scriere: în limbile persană veche, elamită și babiloniană (cuneiformele elamite sunt diferite, chiar dacă astăzi știm că sunt o variantă regională a cuneiformelor babiloniene).

Dar, pentru ca această inscripție trilingvă de mari dimensiuni să poată fi utilizată, trebuia să fie copiată. Acest lucru s-a dovedit mai ușor de spus decât de făcut, de vreme ce nu exista decât o muchie îngustă pe care se putea sta (peretele muntelui părea să fi fost îndepărtat încă din Antichitate, probabil pentru a face inscripția vizibilă de departe și a o proteja). Partea superioară a inscripției părea cu totul inaccesibilă.

Un ofițer poliglot, cu spirit de aventurier, din armata engleză, Sir Henry Creswicke Rawlinson (1810–1895), și-a asumat această provocare. El își făcuse serviciul militar în India (între anii 1826–1833), unde căpătase anumite cunoștințe de hindusă, arabă și persană modernă și o reputație de mare jucător de polo pe iarbă și de atlet. Fiind numit în Persia cu misiunea de a sprijini la instruirea armatei Șahului, Rawlinson a devenit consilierul guvernatorului din Kurdistan. El a reușit să copieze rândurile din registrul inferior al inscripției în persana veche, ținându-și echilibrul pe muchia îngustă. Folosind scări, s-a chinuit să copieze din ce în ce mai sus, până când a ajuns să urce pe treapta cea mai de sus, „neavând nici un alt sprijin decât faptul că-și rezema trupul de faleză cu brațul stâng, în timp ce cu mâna stângă ținea carnețelul, iar mâna dreaptă mânuia creionul". Chiar și așa, a fost peste puterile sale să ajungă la partea cea mai de sus a inscripției. Norocul lui s-a dovedit a fi un „drac de băiat kurd", care s-a strecurat, cum-necum, printr-o fisură din faleză, a înfipt un țăruș de lemn în crăpătură, a trecut de partea cealaltă a inscripției, a înfipt și acolo un alt țăruș, a legat frânghii groase între cei doi țăruși, în așa fel încât a reușit să realizeze copii de mucava ale inscripției, după instrucțiunile pe care i le dădea Rawlinson de jos. Toate acestea au constituit fapte de un curaj și

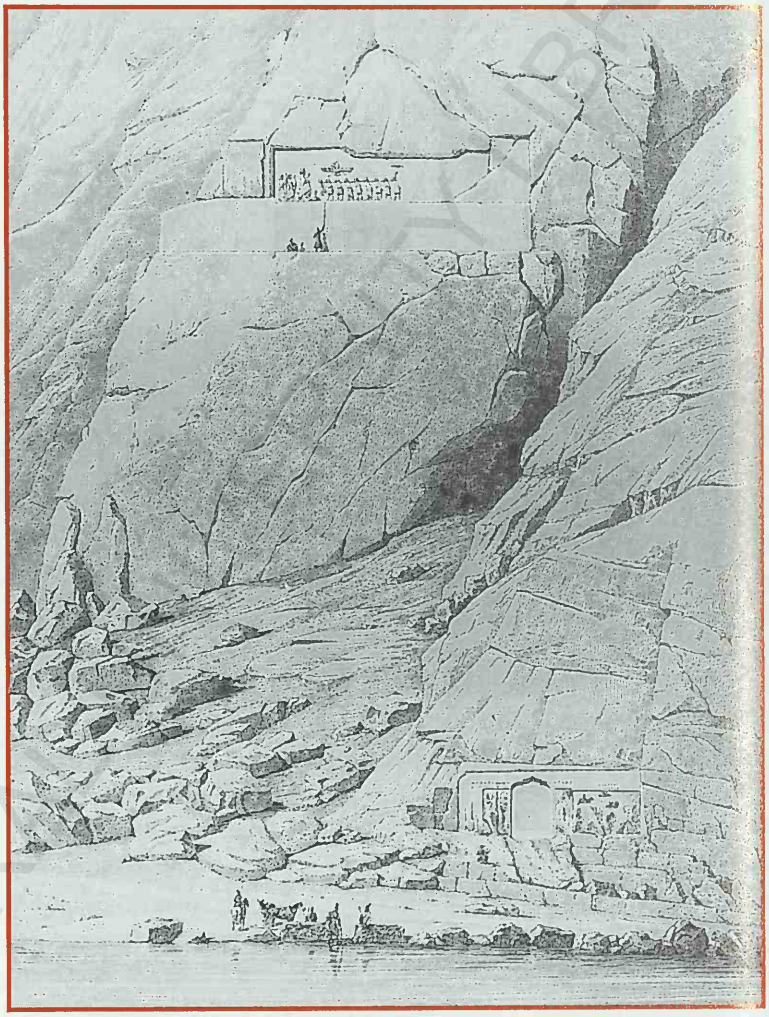

Sus **Pe stânca de la Behistun (vestul Iranului) se văd inscripțiile care au condus la descifrarea cuneiformelor. Ele sunt amplasate la peste 100 de metri deasupra nivelului șoselei.**

o temeritate ieşite din comun. Până în 1847, după aproape zece ani de eforturi, întreaga inscripţie de la Behistun fusese copiată.

Mai jos sunt reproduse inscripţiile de la Behistun aşa cum au fost ele copiate de Rawlinson (*dreapta*). Cuneiforme în trei limbi îl înconjoară pe Darius, care stă cu un picior pe rivalul său şi-i judecă pe alţi nouă, care au mâinile strâns legate la spate. Pe deasupra lor pluteşte Ahura Mazda, divinitatea supremă a perşilor (şi zoroastrienilor). Până când Rawlinson a citit inscripţia în persană veche, unii savanţi şi-au închipuit că scena îi reprezenta pe izraeliţii căzuţi în captivitate.

Pe seama lui Rawlinson este pusă, în general, descifrarea scrierii cuneiforme babiloniene, dar el nu a explicat niciodată cum a procedat, spre deosebire de Jean-François Champollion şi Michael Ventris (care a descifrat scrierea Linear B). Un studiu recent asupra carnetelor lui de însemnări denotă faptul că Rawlinson s-a inspirat în punctele esenţiale, fără să-l citeze, din cercetarea savantului Edward Hincks.

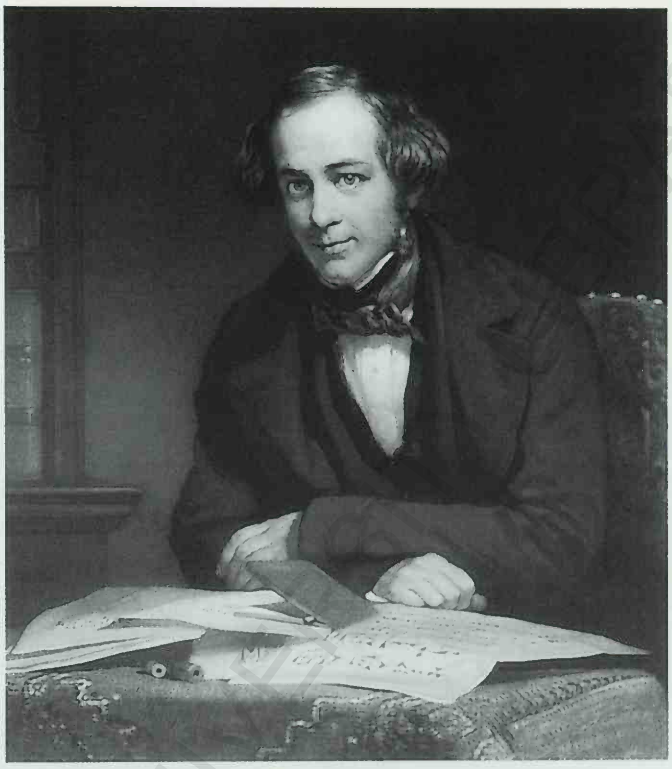

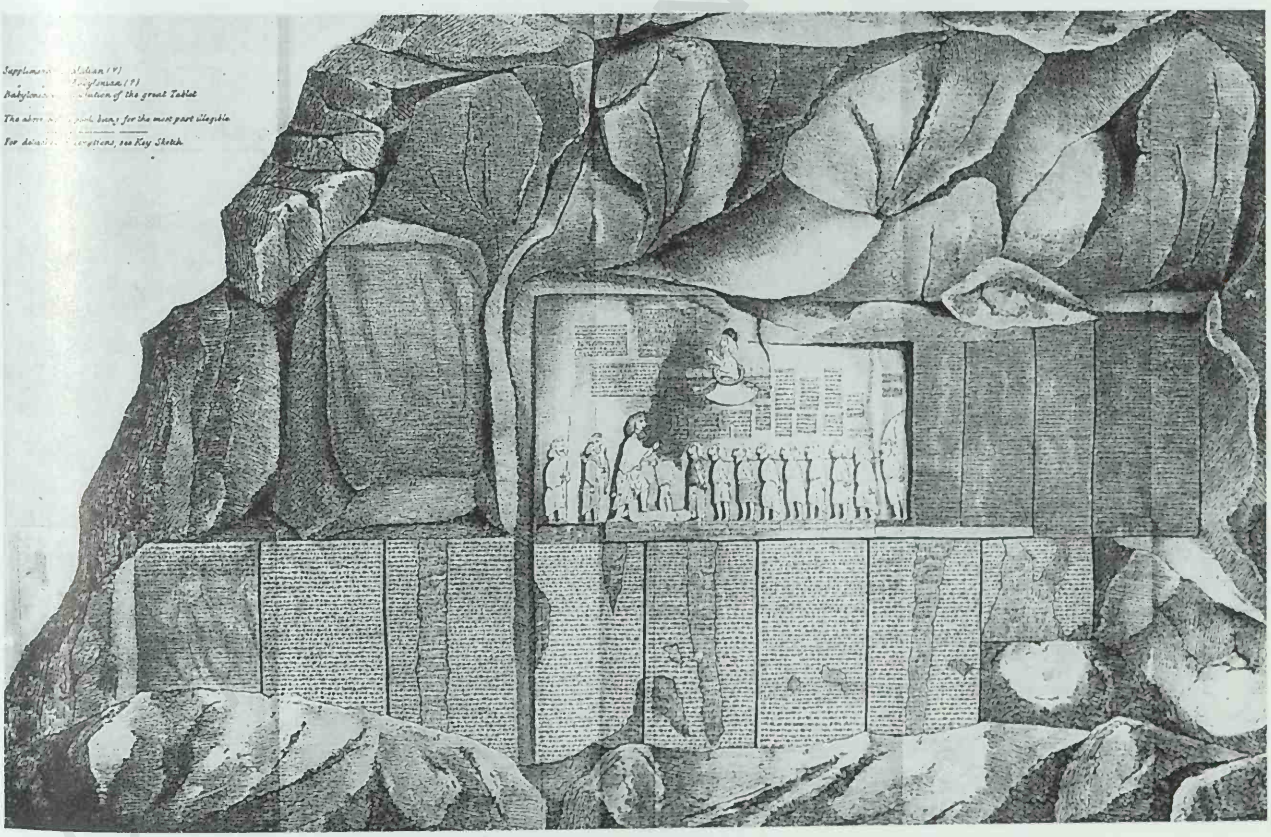

Descifrarea cuneiformelor

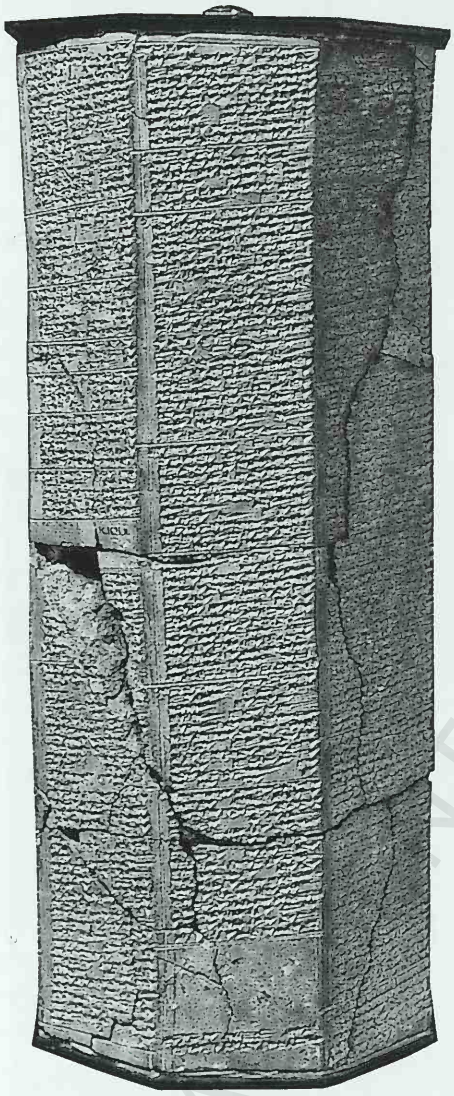

Inscripție cuneiformă pe un cilindru de lut, provenind de la regele asirian Tiglat-Pileser I (1120–1074 î.C.). Ea a fost tradusă în 1857, confirmându-se în acest fel descifrarea cuneiformelor babiloniene

Este imposibil de făcut o trecere în revistă completă și coerentă a descifrării scrierii cuneiforme, spre deosebire de cea a hieroglifelor, pentru că atât Rawlinson, cât și celălalt savant implicat, Edward Hincks, nu și-au făcut publice toate etapele raționamentelor. Mai mult decât atât, scrierea cuneiformă este extrem de complicată atunci când este utilizată în mai multe limbi diferite.

Scrierea cuneiformă în limba persană veche a fost cea dintâi care și-a dezvăluit secretele. Grotefend identificase numele lui Histaspes, Darius și Xerxes; Rawlinson a reușit să identifice numele popoarelor stăpânite de Darius, menționate în istoriile în limba greacă ale imperiului persan. În felul acesta, el le-a atribuit valori mult mai multor semne din persana veche. Esențiale s-au dovedit și cunoștințele sale de limbă avestă și sanscrită. Despre ambele limbi se știa că derivau dintr-un strămoș comun indo-european, la fel ca și persana veche – dintre cele două, avesta fiind cea mai înrudită cu aceasta din urmă. De aceea, Rawlinson a știut că se putea aștepta să întâlnească relații mult mai strânse între cuvintele cu același sens din avestă, sanscrită și persana veche. Până în anul 1846, el a reușit să realizeze o traducere completă a porțiunii în persană veche din inscripția de la Behistun.

În procesul descifrării, s-a bazat pe o constatare a unui profesor din Bonn, Christian Lassen, care a observat că anumite semne cuneiforme apăreau numai înaintea anumitor vocale. Acolo unde Grotefend văzuse un simplu alfabet, Lassen a propus – ceea ce s-a dovedit corect – un sistem mixt, alfabetic/silabic. Rawlinson (și Hincks, independent de el) a realizat că proporția de scriere silabică varia de la sunet la sunet. De

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

exemplu, *t* se scria la fel dacă era urmat de *a* sau de *i*, dar diferit dacă era urmat de *u*:

ta *ti* *tu*

În schimb, *th* se scria la fel, indiferent de vocala care urma:

tha *thi* *thu*

În timp ce *d* apărea sub trei forme diferite, în funcție de vocala care urma:

da *di* *du*

Odată descifrată partea de inscripție în persană veche, atenția savanților s-a îndreptat către celelalte două scrieri cuneiforme, cea în babiloniană și în varianta ei regională, elamita. Amândouă limbile erau prezente atât la Persepolis, cât și la Behistun. Amândouă conțineau, în mod evident, elemente ne-alfabetice, dată fiind marele număr de semne diferite. O dată în plus, numele proprii au reprezentat punctul de plecare al descifrării. Dar identificarea acestor nume nu a fost deloc ușoară, atât era de diferită scrierea lor; de exemplu, numele Histaspes era scris *vi-i-ša-ta-a-sa-pa* în persana veche, *mi-iš-da-áš-ba* în elamită și *uš-ta-as-pa* în babiloniană. Am văzut (p. 75) cum era scris numele lui Histaspes în persana veche la Persepolis. Iată-l aici, evidențiat, într-o versiune elamită (1) și într-alta, babiloniană (2), a aceleiași inscripții:

1

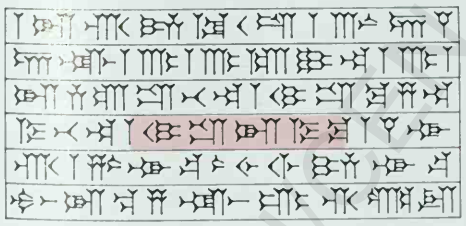

2

Dar, dincolo de numele proprii, limba elamită s-a dovedit mult mai dificilă decât persana veche. Paralelisme cu avesta și sanscrita nu puteau fi stabilite; chiar și astăzi, se consideră că elamita nu este înrudită cu nici o altă limbă cunoscută. Nu același lucru se poate spune despre babiloniană, care era înrudită cu ebraica, aramaica și alte limbi semite. Din păcate, această înrudire i-a indus oarecum în eroare pe Rawlinson, Hincks și alții, pentru că le-a facilitat concluzia că scrierea cuneiformă babiloniană ar fi trebuit să semene cu scrierile altor limbi semite ulterioare, caracterizate prin faptul că nu marchează vocalele. Când a dat peste anumite semne babiloniene diferite pentru *ba*, *bi*, *bu*, *ab*, *ib*, *ub*, Rawlinson a crezut, inițial, că era vorba de tot atâtea moduri diferite de a-l scrie pe *b* – adică de scrieri omofone. În schimb, și-a dat seama că anumite semne puteau reprezenta mai multe sunete – că erau, adică, polifonice. Scrierea babiloniană părea complexă până la a fi de neînțeles.

Stabilirea unui sistem

Studiile atente au demonstrat că definirea unui *context* pentru un anumit semn reducea dramatic numărul aparent uriaș de opțiuni în privința combinațiilor posibile de semne și sunete (așa cum, într-o propoziție englezească, este oricând limpede cum trebuie pronunțat, de exemplu, sunetul polifonic *o* din cuvântul *bow* – „arc"). Pe la mijlocul anilor 1850, cuneiformele babiloniene puteau fi traduse deja cu o anumită acuratețe, ceea ce a demonstrat o cercetare publică întreprinsă la Londra de Societatea Regală de Studii Asiatice și publicată în 1857. Lui Rawlinson, Hincks și altor doi savanți li s-a cerut să ofere, independent unul de altul, traduceri ale inscripției regelui asirian Tiglat-Pileser I, de pe un cilindru de lut recent descoperit; asemănările au fost izbitoare – mai ales între variantele de traducere ale lui Rawlinson și Hincks. De atunci înainte, problema descifrării cuneiformelor babiloniene s-a redus la perfecționarea unui sistem general acceptat.

BOSPHORUS UNIVERSITY LIBRARY

Arta cuneiformelor

Semnele cuneiforme erau imprimate în lut, cioplite în piatră și gravate pe metal, fildeș, sticlă și ceară. Din câte știm astăzi, această scriere se realiza foarte rar cu cerneală, spre deosebire de hieroglifele egiptene, care se scriau cu cerneală pe foi de papirus. Deși semnele cuneiforme nu au același caracter magic și misterios ca hieroglifele, atunci când scrierea lor este făcută cu măiestrie, le transformă în tulburătoare opere de artă.

Stânga-jos Inscripție pe o statuie a lui Gudea, stăpânul din Lagaș (2141–2122 î.C.).
Stânga Inscripție a lui Ur-Nammu, regele din Ur (2112–2095 î.C.), pe o cărămidă: „Pentru doamna sa Inanna, Ur-Nammu cel puternic, regele din Ur, rege al Sumerului și Akkad-ului, a construit acest templu." Majoritatea edificiilor din Mesopotamia erau construite din cărămizi de pământ uscat la soare, fațadele templelor fiind realizate din cărămizi arse. În prin anul 2250 î.C., regii și-au avut numele imprimate pe cărămizi, cu ștampile făcute fie din lut, fie din lemn. Această practică a dăinuit până în epoca lui Nabucadnețar II, regele Babilonului (604–562 î.C.), și, ca o ironie a istoriei, a fost refuzată de constructorul Irakului modern în timpul „reconstrucției" Babilonului antic, în anii 1980.

BCU CENTRU UNIVERSITAR

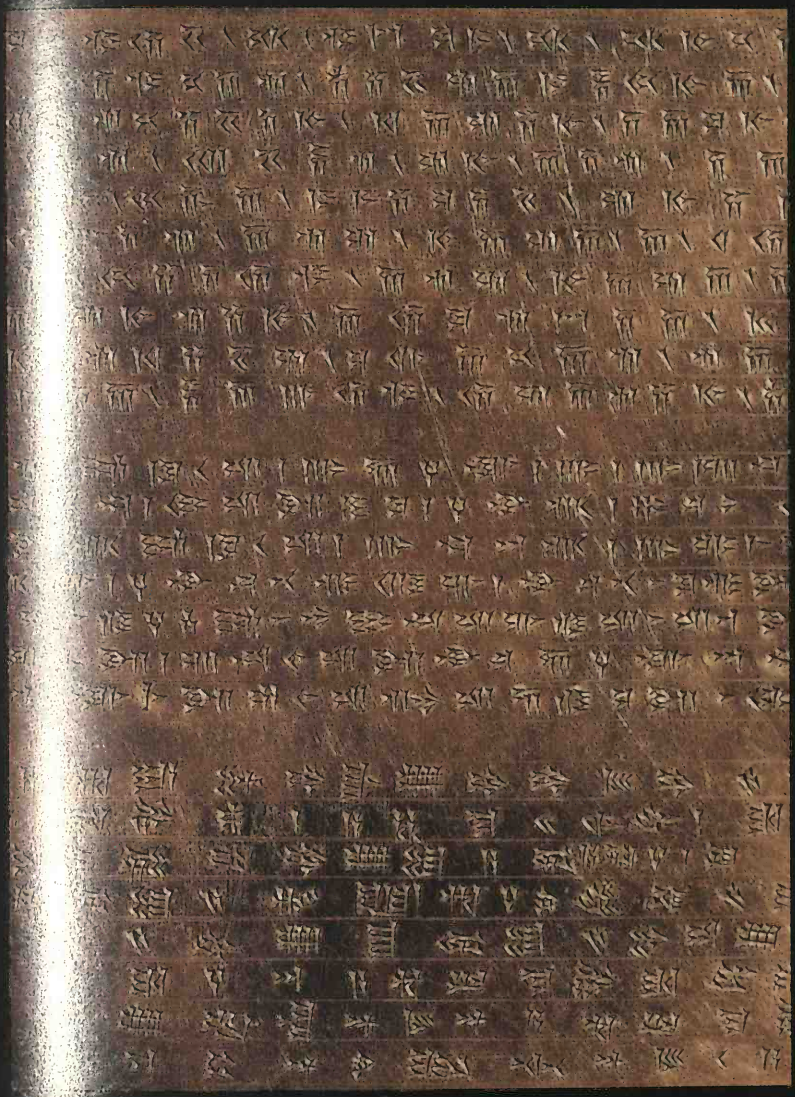

Stânga **Parte a unei plăci de aur a lui Darius (sec. VI î.C.), din sala de audiențe de la Persepolis. Inscripționată în persană veche, elamită și babiloniană, ea îi cere divinității supreme Ahura Mazda să-l apere pe Darius și tronul său. Fiecare asemenea placă are o dublură din argint.**

Jos **Inscripție conică a lui Ur-Bau, stăpânul din Lagaș (2155–2142 î.C.). În epoca sumeriană, se organiza o ceremonie publică, în care cumpărătorul unei case bătea cu ciocanul un asemenea con (sau cui) de lut în peretele casei, ca semn al transferului de proprietate. În intervalul cuprins, aproximativ, între anii 2400 și 1700 î.C., conducătorii își făcuseră un obicei din a înfige cuie inscripționate – uneori, cu sutele – în pereții templelor. Inscripțiile variau de la simple „etichete purtătoare de nume" la întregi pomelnice de evenimente istorice și de cult.**

Stânga **O pereche de sigilii (impresiuni moderne). Sigiliile au fost folosite în Mesopotamia, din cele mai vechi timpuri de civilizație știutoare de carte. Pe sigiliul oval (stânga-sus – sec. XVIII î.C.), făcut din hematit și inscripționat în babiloniana veche, scrie: „Ibni-Amurru, fiul lui Iiima-ahi, slujitorul zeului Amurru." Celălalt sigiliu (stânga – cca 2600 î.C.), provenit din necropola regală de la Ur, din sudul Irakului, și făcut din lapislazuli, poartă inscripția cuneiformă: „Pu-abi regina" și prezintă scene de banchet la care la parte respectiva regină.**

Meșteșugul cuneiformelor

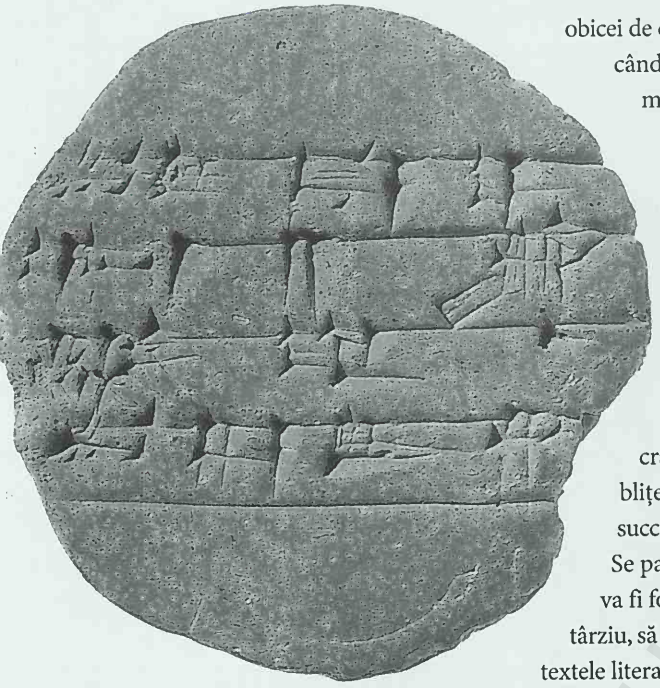

Tăbliță de școală în babiloniana veche. Versiunea profesorului este cea din stânga, iar copia elevului este cea de jos, din dreapta. Textul este un proverb sumerian.

În covârșitoarea lor majoritate, inscripțiile cuneiforme sunt făcute în lut. Producerea unei bune tăblițe de lut era, probabil, una dintre primele îndatoriri ale unui ucenic-scrib. Cele mai mari tăblițe aveau unsprezece coloane și puteau ajunge la dimensiunile unui pătrat cu latura de 30 de centimetri. Una dintre laturi era, în general, plană, cealaltă rămânea convexă. Scribul inscripționa mai întâi latura plană, apoi, când aceasta se umplea, întorcea tăblița pe partea cealaltă și scria pe latura curbă; primele rânduri de semne, fiind făcute pe un plan, rămâneau neafectate de presiune.

Când inscripționarea unei tablete se încheia, de obicei aceasta era lăsată la uscat; tabletele de acest fel puteau fi modificate umezind lutul. În schimb, dacă era vorba ca inscripționarea să rămână permanentă, tableta era arsă în cuptor. Dacă arderea se petrecea în mod accidental, de exemplu atunci când o bibliotecă era distrusă, focul făcea posibilă păstrarea tăbliților pe vecie. Tăblițele arse în focuri accidentale sunt de obicei de culoare cenușiu-închis sau negru, pe când cele arse astăzi, pentru a fi păstrate mai bine, sunt de culoare oranj-închis spre maro. Așa-numitele „găuri de foc" erau făcute uneori în tăbliță prin înfigerea unui stilet (sau a altui obiect similar) în așa fel încât să străpungă (sau aproape) lutul. Oamenii de știință au presupus că respectivele găuri aveau rolul de a grăbi uscarea lutului sau de a împiedica tăblița să crape în timpul arderii, dar unele tăblițe de mari dimensiuni au fost arse cu succes fără să li se fi făcut asemenea găuri. Se pare că găurile de foc, indiferent care va fi fost scopul lor inițial, au ajuns, într-un târziu, să țină de tradiție: există copii după textele literare, în care găurile de foc din tăblițele originare erau reproduse meticulos și în copii.

Metode de scriere

La inscripționarea unei tăblițe, scribul începea din colțul din stânga-sus, lucra de sus în jos către marginea inferioară, revenea la vârful coloanei următoare și repeta procesul, avansând către latura dreaptă a tăbliței coloană cu coloană. Când ajungea la colțul din dreapta-jos, întorcea tăblița pe cealaltă față pe marginea de jos, începea să scrie din colțul din dreapta-sus și avansa, coloană cu coloană, spre stânga. În felul acesta, tăblițele de lut erau scrise și citite așa cum se citește un ziar modern, cu excepția faptului că scribii antici „dădeau pagina" după marginea de jos, și nu după una dintre marginile laterale.

Stiletul era confecționat, de obicei, din trestie, dar, în unele cazuri, și din metal sau os. Trestia era o plantă uzuală în mlaștinile din Orientul Apropiat și avea avantajul tulpinii dure. Scribul putea foarte ușor să taie trestia în așa fel, încât să obțină un vârf circular, unul ascuțit, unul plat

BOSTON CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

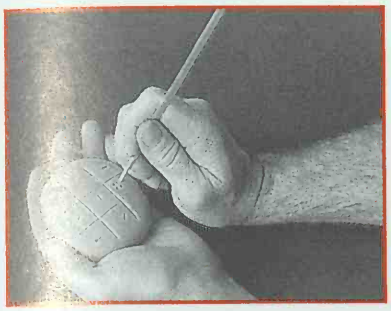

1

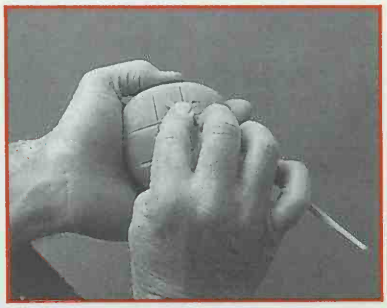

2

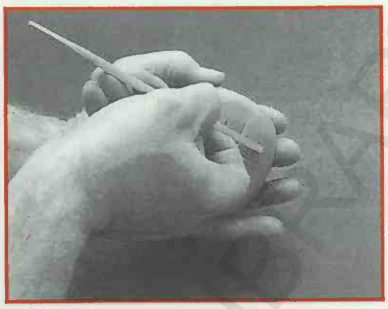

3

Cum se scriau cuneiformele cu stiletul de trestie. Capătul rotund al stiletului se folosea la marcarea numeralelor (mai târziu, și numeralele au ajuns să fie marcate sub formă de pene, și nu de cercuri). Prima pană (nr. 2) este ușor de făcut, a doua (nr. 3) mai greu, de unde și frecvența cuneiformelor inscripționate cu mâna ținută drept și raritatea celor inscripționate „peste mână".

sau tocul tăiat în diagonală. Fiecare formă își avea utilizările sale, cum ar fi imprimarea numeralelor (vezi nr. 1 de *sus*), iar anumite forme ale stiletului de trestie produceau stiluri recognoscibile ale mâinii scribului.

Stiletul putea fi orientat în orice direcție față de tăbliță ar fi dorit scribul; dacă tăblița era destul de mică, și ea putea fi orientată în diferite direcții în palmă. În practică, se constată că semnele nu erau orientate decât într-un număr limitat de direcții. Studiind orice inscripție cuneiformă, vom constata că penele individuale foarte rar erau îndreptate în sus, spre stânga sau oblic spre dreapta-sus. (Falsificatorii omit în mod frecvent această realitate.) Ne putem da seama de ce dacă observăm cum era ținută această tăbliță. Presupunând că majoritatea scribilor erau dreptaci, tăblița era ținută în mâna dreaptă, iar stiletul – între degetul mare și restul degetelor (vezi nr. 2 de *sus*). În această poziție, pot fi inscripționate cu ușurință o serie întreagă de pene, dar multe pene posibile sunt dificil de inscripționat (vezi nr. 3 de *sus*). S-a constatat că penele inscripționate cu mâna ținută drept sunt comune în scrierea cuneiformă evoluată, pe când cele inscripționate „peste mână" sunt rare și au dispărut din uz în jurul anului 2300 î.C.

Pregătirea scribilor

Scribii erau pregătiți în școli speciale. Băieții (și foarte puține fete) făceau exercițiu copiind câteva rânduri de scriere cuneiformă inscripționate de profesor: nume de zei, o listă de termeni tehnici, un scurt fragment literar sau vreun proverb. Multe asemenea tăblițe școlare s-au păstrat, având versiunea profesorului pe o parte și versiunea lucrată cu mai puțină pricepere de către elev pe cealaltă parte.

Odată școliți, scribii îndeplineau multe roluri. Cei mai influenți scribi erau cei de la curțile regale și secretarii particulari ai diferiților guvernatori de cetăți de pe cuprinsul țării. Alții erau afiliați fie templelor, fie industriei textile, construcției de nave, atelierelor de olărit și serviciilor de transport. Majoritatea lucrau în agricultură, ajutând la întreținerea canalelor de irigații sau ținând evidențele pentru rațiile lucrătorilor, pentru rezervele de produse agricole, pentru alimentarea și întreținerea uneltelor agricole. Tot ei se ocupau de numărarea și repartizarea animalelor. În fine, scribii ocupau posturile importante din domeniul justiției. Mulți dintre ei nu aveau, propriu-zis, putere, dar unii trebuie să fi fost echivalentul „secretarelor" din instituțiile importante de astăzi. Totuși, scribii din Mesopotamia nu erau nici pe departe la fel de venerați cum erau cei din Egipt.

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

Evoluția semnelor

1

2

Originea și evoluția semnului cuneiform care înseamnă „a mânca" în intervalul cuprins între anii 3000 și 600 î.C., în sudul Irakului:

(1) Prima tăbliță (stânga-sus), **care se referă la administrarea templului și datează din anul 3000 î.C., prezintă un semn pre-cuneiform, aflat încă în stadiul de pictogramă: un cap văzut din profil, care duce la gură o cană de grăunțe.**

(2) A doua tăbliță este o chitanță de primire din partea unui templu (stânga-jos – circa **2100 î.C.), în care pictogrAma a fost răsucită cu 90°, în așa fel, încât acum capul este culcat cu ceafa în jos; noțiunea „a mânca" este reprezentată acum parțial fonetic, prin combinarea semnului care înseamnă „cap" cu cel care înseamnă „hrană".**

(3) Cea mai târzie dintre cele trei tăblițe (pagina alăturată, sus) **datând din jurul anului 600 î.C. se referă la studiul zilelor faste și nefaste. Semnul este acum parte dintr-o mână frumoasă și complicată, care, dacă este mărită, poate fi citită; este un model mai degrabă abstract, dar înseamnă același lucru: „a mânca".**

BCU IAȘI UNIVERSITY LIBRARY

Jos **Codul de legi al lui Hammurabi, regele Babilonului (1792–1750 î.C.).**

3

Odată cu descoperirea unui mare număr de tăbliţe de lut, provenite din multe perioade ale istoriei Mesopotamiei, şi cu descifrarea lentă, dar constantă a cuneiformelor, a putut fi observată evoluţia unora dintre semne. Tăbliţele numerice timpurii de la Uruk, cu simbolistica lor pictografică uşor de recunoscut, au lăsat locul unor semne făcute din pene, care încă mai semănau cu simbolurile pictografice; acestea, la rândul lor, au devenit din ce în ce mai abstracte; iar în epoca imperiului asirian din primul mileniu î.C., semnele nu mai prezentau aproape nici o asemănare cu ascendenţa lor pictografică.

Într-un moment oarecare al evoluţiei semnelor, spre sfârşitul mileniului III sau în prima parte a mileniului II î.C., se observă o schimbare de orientare. Pictogramele de pe tăbliţele de lut au devenit răsucite cu 90°, în aşa fel, încât păreau culcate pe spate. Acelaşi lucru s-a întâmplat cu orientarea generală a scrierii: în loc să mai fie aplicată vertical, ea s-a transformat într-o scriere orizontală (chiar dacă adeseori împărţită pe coloane, ca în ziarele moderne); şi în loc să se scrie de la dreapta la stânga, s-a scris de-acum de la stânga spre dreapta. Dar, pe monumentele de piatră, scrierea a rămas orientată precum cea arhaică până către mijlocul mileniului II î.C. Aşadar, pentru a citi celebrul cod de legi al lui Hammurabi (din prima jumătate a secolului XVIII î.C.), capul trebuie ţinut culcat pe umărul drept (cu planul vizual întors la 90°).

Data la care a survenit această schimbare nu e clară, după cum nu e clar nici motivul pentru care a survenit schimbarea. Unii savanţi au sugerat că ea s-a petrecut din cauză că scrisul de la dreapta spre stânga risca să şteargă unele semne prin netezirea lutului cu mâna dreaptă, care ţinea stiletul. În realitate, dacă lutul este de bună calitate, acest lucru nu se întâmplă. E de presupus, mai curând, că scribilor li s-a părut mai convenabilă noua orientare, datorită felului în care ţineau tăbliţa şi stiletul – dovadă stau experienţele făcute cu câte o tăbliţă şi un stilet. După cum se exprima un savant: „Trebuie să fi existat, de la bun început, o puternică tendinţă de a *scrie* tăbliţa dintr-o perspectivă radical diferită de cea în care se citea."

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Numerale și aritmetică

Încă de pe vremea celor mai vechi tăbliţe de lut de la Uruk, se ştie că în Mesopotamia antică se număra şi se calcula după un sistem sexagesimal. Am văzut (p. 64) cum funcţionau numeralele sumeriene vechi. Pe măsura dezvoltării sistemului de scriere cuneiformă, aceste numerale arhaice au evoluat către semnele în formă de pană:

$60^2 \times 10$ (36.000) | 60^2 (3600) | 60 x 10 (600) | 60 | 10 | 1

În perioada limbii vechi babiloniene (prima jumătate a mileniului II î.C.), acest sistem ajunsese la o dezvoltare deplină. Numerele erau exprimate de-acum prin folosirea unui sistem valoric poziţional, aşa cum avem şi astăzi, în care valoarea unui numeral depinde de poziţia sa în interiorul unui număr (de exemplu, fiecare cifră 5 din numărul 555 are altă valoare: 500, 50, 5). Singura lipsă gravă, în urmă cu 4.000 de ani, era un simbol anume pentru valoarea 0; se pare că scribii babilonieni erau obişnuiţi să ţină cont de un spaţiu gol în interiorul unui număr atunci când calculau, în timp ce noi am scrie 0 în acel spaţiu gol.

Simbolurile erau următoarele în cadrul sistemului valoric poziţional dezvoltat complet:

5 | 4 | 3 | 2 | 1

50 | 40 | 30 | 20 | 10

$60^2 \times 10$ (36.000) | 60^2 (3600) | 60 x 10 (600) | 60

Ambiguitatea se observă imediat: acelaşi simbol este folosit şi pentru 60, şi pentru 3.600; şi pentru 600, şi pentru 36.000. Chiar dacă numeralul cu valoarea cea mai mare se află întotdeauna înspre stânga (la fel ca în sistemul nostru zecimal), tot rămân trei opţiuni pentru fiecare dintre cele două numere din partea de sus a paginii alăturate:

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

60 + 10 + 5 = 75
sau 60^2 + 10 + 5 = 3.615
sau chiar 1 + (15/60) = 1.25

(2 x 60) + 40 + 5 = 165
sau (2 x 60^2) + (40 x 60) + 5 = 9.605
sau 2 + 45/60 = 2.75

Istoria Asiriei menționează un caz celebru de manipulare numerică a sistemului pozițional de valori. După ce i-a înfrânt pe babilonieni în anul 689 î.C., Senaherib a decretat că Babilonul urma să rămână pustiu timp de 70 de ani, pentru că așa hotărâse zeul Marduk. Fiul său Esarhaddon, care a urcat pe tron în anul 680, a declarat că intenționa să reconstruiască Babilonul, pe motiv că Marduk devenise mai împăciuitor și răsucise numărul inițial, făcând ca blestemul să dureze numai 11 ani:

70 11

Stânga **Tăbliță sumeriană referitoare la semințele de cereale (față și verso). Provine din același loc și aceeași perioadă ca și tăblița referitoare la pâine reprodusă mai jos. Înregistrează o cantitate de orz livrată unui „stăpân de plug" pe nume Inimanizi, pentru a fi folosită pe un anumit câmp și ca furaj pentru boii care trag plugul întrebuințat la însămânțare. Este notată și suprafața câmpului.**

Pagina alăturată **Tabel standard de înmulțire combinată în babiloniana veche. Baza este sistemul sexagesimal și toate numeralele sunt scrise în cuneiforme. Pe lângă multiplii unei întregi serii de numere, tabelul conține valorile reciproce ale numerelor de la 1 la 10 și multiplilor lor. Asemenea tăblițe le permiteau scribilor să înmulțească repede, utilizând cele mai importante fracții.**

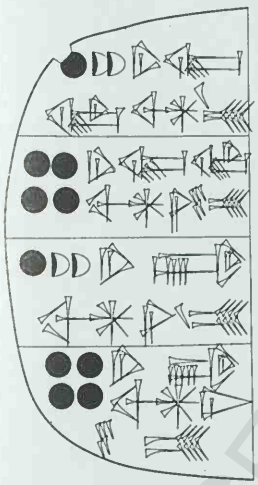

40 ninda ka gu ba - an - né 50 du

40 pâine kagu per bán 50 coapte(?)

Tăblița reprodusă mai sus provine din cetatea Lagaș, din perioada dinaintea anului 2350 î.C. Ea pare să descrie diversele cantități de pâini, plus ingredientele lor. Sunt folosite două sisteme de numerale: cantitățile de pâini sunt date în numerale arhaice (de tipul celor discutate la pp. 64–65), de exemplu 40, în timp ce cantitățile de ingrediente sunt date în numerale cuneiforme, de exemplu 50. În plus, spre deosebire de tăbliețele mai vechi de la Uruk, tăblița de față înregistrează și *limba* (sumeriană), nu doar numeralele. Chiar și așa, ea nu poate fi înțeleasă pe deplin, așa cum balanțele de încasări și plăți din contabilitatea de astăzi nu pot fi înțelese pe deplin de persoanele care nu sunt familiarizate cu terminologia lor specializată.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tăbliță referitoare la proprietatea asupra câmpurilor. Provine de la Șurupak, din jurul anului 2600 î.C. Pe față și verso, figurează în total 104 intrări, fiecare conținând suprafața unui câmp și numele sau titulatura proprietarului. Printre aceste persoane se numără doi negustori, câțiva scribi, un pescar și multe alte „meserii"; cu toții se aflau, probabil, în serviciul unui templu sau palat și au fost răsplătiți cu o suprafață de teren care să le asigure subzistența. Dimensiunile terenurilor variază între 2,5 și 10 *iku* (2 până la 8 acri). Întreaga suprafață are 672 *iku* (circa 600 de acri). Sunt înregistrate, de asemenea, atribuirile de semințe de cereale (orz), mergând până la 15 litri pentru fiecare *iku*.

Calculatoarele și cuneiformele

În mod tradițional, pentru publicarea unui text în scriere cuneiformă, este nevoie de un copist priceput care s-o reproducă. Aceasta este și în prezent metoda cea mai bună pentru o tăbliță complexă, asemenea celei de pe pagina alăturată. Dar, pentru tăblițele mai simple, grafica asistată de calculator s-a dovedit suficientă. Ecranul de mai jos prezintă un detaliu de pe fotocopia unei tăblițe, un desen după detaliu și un desen al întregii tăblițe. Procedura este următoarea (în linii mari): o fotografie este digitalizată cu ajutorul unui *scanner*, în care lumina polarizată sparge imaginea în pixeli separați, care sunt prelucrați de calculator. Fotografia digitalizată devine o matrice pe un fundal electronic gol, în așa fel, încât forma, liniile despărțitoare și semnele recognoscibile ale inscripției pot fi trasate pe ecran. O reproducere preliminară este apoi tipărită la imprimantă. Aceasta este comparată cu tăblița originară, corectată și completată de mână. Ea este introdusă înapoi în calculator și scanată, devenind, la rândul ei, o matrice pe care se poate desena, corectându-se reproducerea preliminară a tăbliței. Reproducerea finală poate fi plasată electronic în interiorul unui manuscris ce urmează a fi publicat.

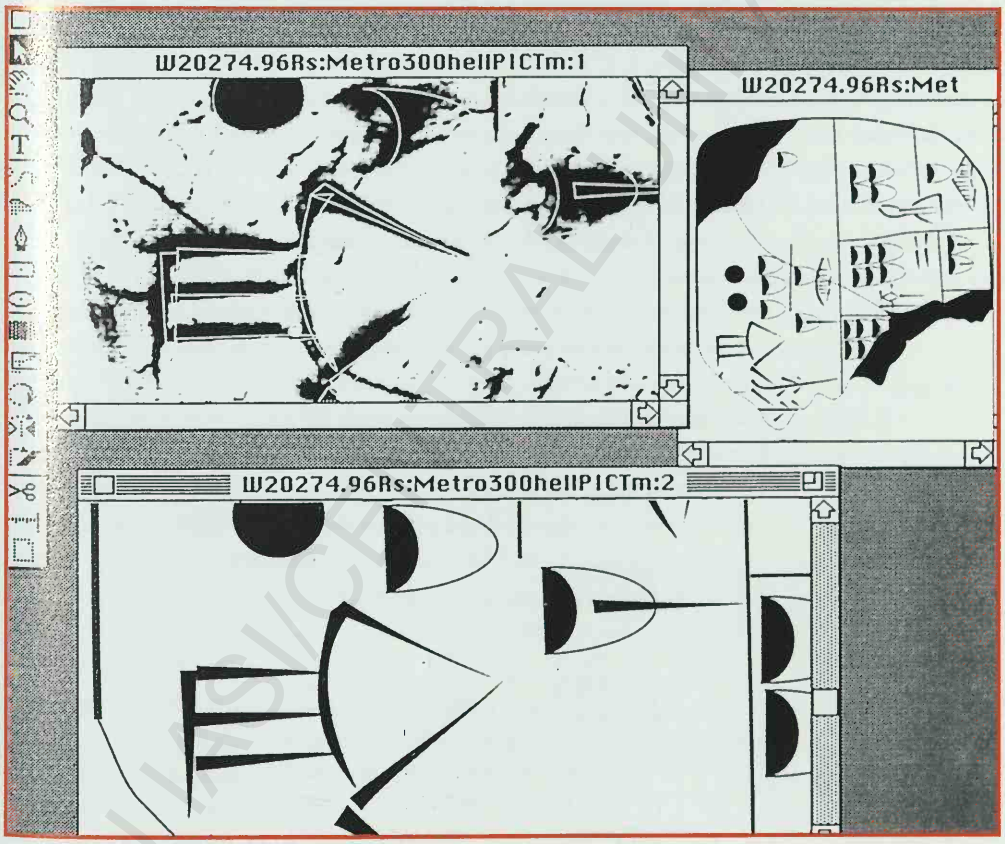

Stadii ale reproducerii asistate de calculator a unei tăblițe simple cu scriere cuneiformă.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

„Literatura“ în scriere cuneiformă

Tot ce putem face în această carte este să aruncăm o privire la ceea ce a însemnat scrierea cuneiformă. Tăbliţele de lut pe care le-am văzut ar putea crea impresia că nu a existat o literatură în scriere cuneiformă. În realitate însă, există un corpus impresionant care s-ar putea numi literatură, mai cu seamă *Epopeea lui Ghilgameş*, la care se adaugă anumite scrieri provenite atât de la regi, cât şi de la oameni obişnuiţi. Vom prezenta numai două extrase de mici dimensiuni.

Primul este din codul de legi al lui Hammurabi, regele Babilonului:

Dacă un om adăposteşte în casa lui vreun sclav fugar sau vreo roabă, aparţinând statului sau vreunui cetăţean particular, şi nu-i scoate pe aceştia afară la chemarea crainicului, stăpânul acelei case va fi omorât.

Asprimea tonului e tipică pentru acest cod, care se arăta însă şi surprinzător de îngăduitor în privinţa femeilor şi a copiilor, în încercarea de a-i proteja împotriva oricăror tratamente arbitrare, sărăciei şi nepăsării. În epilogul codului, Hammurabi se simţea îndreptăţit să afirme:

La pieptul meu am purtat poporul
din pământurile Sumerului şi Akkad-ului;
Prin grija mea s-a înavuţit;
L-am stăpânit în pace;
L-am apărat cu puterea mea.

Cu vreo două secole şi jumătate mai înainte, pe la anul 2000 î.C., un învăţător rămas anonim a scris un text intitulat *Zile de şcoală*, unul dintre cele mai emoţionante documente descoperite în cursul săpăturilor din Orientul Apropiat. În acest text, un fost elev al şcolii de scribi, zis „Bătrânul absolvent“, îşi aminteşte cu nostalgie de zilele de şcoală: „Profesorul mi-a citit tăbliţa, mi-a spus: «Aici lipseşte ceva» şi m-a bătut cu bâtul.“ Pe urmă, aproape toţi cei care aveau o cât de mică autoritate în cadrul şcolii găsesc o scuză ca să-l bată şi ei cu bâtul.

Tăbliţe cu scriere cuneiformă din biblioteca de la Ebla (Siria – cca 2300 î.C.). Peste 15.000 de asemenea tăbliţe au fost descoperite aici în 1975.

Drept care, „Am [început] să urăsc arta scrisului, n-am mai vrut să ştiu de arta scrisului“. Băiatul se întoarce acasă disperat şi-i cere tatălui său să-l invite pe profesor la masă. Acesta vine în vizită, i se oferă locul de onoare, este servit de elevul său care, după aceea, îşi demonstrează cunoştinţele în materie de artă a scrisului înaintea tatălui său. Părintele îl laudă pe profesor din tot sufletul său, apoi se întoarce către slujitorii casei şi le spune: „Uleiurile înmiresmate să curgă precum apa pe pântecele şi pe spinarea lui; vreau să-l îmbrac într-un veşmânt nou, să-i sporesc leafa ce-o primeşte, să-i pun în deget un inel.“ Slujitorii fac precum li se cere, după care profesorul îi vorbeşte elevului pe un ton împăciuitor:

Tinere, [fiindcă] nu m-ai urât pentru vorbele mele, nu le-ai trecut cu vederea, să faci bine să-ţi urmezi arta scrisului de la început până la sfârşit. Fiindcă mi-ai dat totul cu inima deschisă, mi-ai plătit o leafă mai mare decât [merită] strădaniile mele [şi] m-ai primit cu atâta cinste, Nidaba, regina îngerilor păzitori, să fie îngerul tău păzitor; şi stiletul tău cel ascuţit să scrie cum se cuvine în mâna ta; şi exerciţiile tale să nu mai ştie ce este greşeala.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cuneiformele hitite și hieroglifele hitite

Scrierea cuneiformă originară din Sumer a fost folosită, în cele trei milenii de existență a ei, pentru a scrie în nu mai puțin de 15 limbi. Aceste împrumuturi se împart în două grupuri distincte: limbi care au împrumutat semnele și silabarul sumero-babiloniene (majoritatea) și limbile care au împrumutat numai principiul semnului în formă de pană imprimat în lut și au inventat, pornind de la el, o nouă scriere cuneiformă, neînrudită cu semnele sumero-babiloniene.

Din prima categorie fac parte hitiții, o populație vorbitoare a unei limbi indo-europene și care a apărut în Anatolia pe la începutul mileniului II î.C. Până în secolul XX, hitiții au rămas aproape necunoscuți – nu existau, despre ei, decât niște referiri împrăștiate prin Vechiul Testament și în arhivele egiptene și babiloniene. Însă, în anul 1906, săpăturile efectuate la situl capitalei imperiului hitit, de la Boghazchioi (în Antichitate Hattusas), au scos la iveală o arhivă regală de circa 10.000 de tăbliță cu scriere cuneiformă. Multe dintre ele au putut fi citite în limba babiloniană, dar cele mai multe erau în limba hitită, necunoscută. Și totuși, în scrierea textelor istorice, juridice sau rituale, scribii hitiți optaseră pentru o variație liberă între un termen hitit dat și echivalentul său sumerian sau babilonian. Această situație a facilitat descifrarea cuneiformelor hitite, care s-a încheiat, în linii mari, în anul 1933.

Hieroglifele hitite

Hitiții se foloseau, de asemenea, de o scriere hieroglifică, dar aproape exclusiv în scopul expunerii și nu al comunicării propriu-zise, în sensul că hieroglifele apăreau aproape numai pe sigilii și pe inscripțiile în piatră. Se poate ca ele să fi fost inventate în replică la frumusețea hieroglifelor egiptene. Sigiliul lui Tarkondemos poartă două inscripții, una în caractere cuneiforme, cealaltă în hieroglife. Cea dintâi a fost transliterată sub forma: *n Tar-rik-tim-me sar mat Er-me-e*, adică „Tarkondemos, regele ținutului Erme" (*Tarkondemos* fiind cunoscut ca nume de rege din surse grecești). Cea de-a doua inscripție nu putea fi transliterată, dar era în mod clar dublată, aceleași semne apărând de ambele părți ale unei figuri centrale. Cel mai sigur este că reprezenta un amestec de fonograme și logograme: s-a considerat că triunghiul simplu îl desemna pe rege, iar triunghiul dublu – țara. Au mai fost identificate și alte logograme, al căror înțeles era, probabil, „zeu" și „oraș". Abordarea s-a dovedit productivă pentru descifratori: dacă luau din arhivele hitite cuneiforme cuvintele care desemnau regi, țări, divinități și orașe, putea căuta echivalentele respective printre hieroglifele adiacente logogramelor potrivite.

Nu a existat *un singur* savant răspunzător de descifrare, despre care se poate spune că, fără să se bucure de strălucire, continuă și astăzi și furnizează rezultate promițătoare.

Sigiliul lui Tarkondemos, descoperit la sfârșitul secolului XIX. Este un disc de argint gravat în relief, inscripționat cu caractere atât cuneiforme, cât și hieroglifice, care s-a dovedit de mare ajutor la descifrarea hieroglifelor hitite.

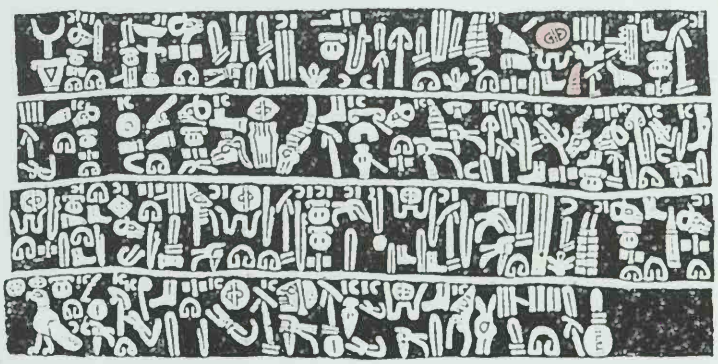

Jos **Detaliu dintr-o inscripție hieroglifică hitită și mulaj făcut la Carcemiș. Numele orașului este așezat în jurul logogramei sale , așa cum este și numele zeului furtunii, Tarhuns, în jurul logogramei sale .**

BCU ASI/OFITRAD - UNIVERSITARY

Capitolul 5 Hieroglifele egiptene

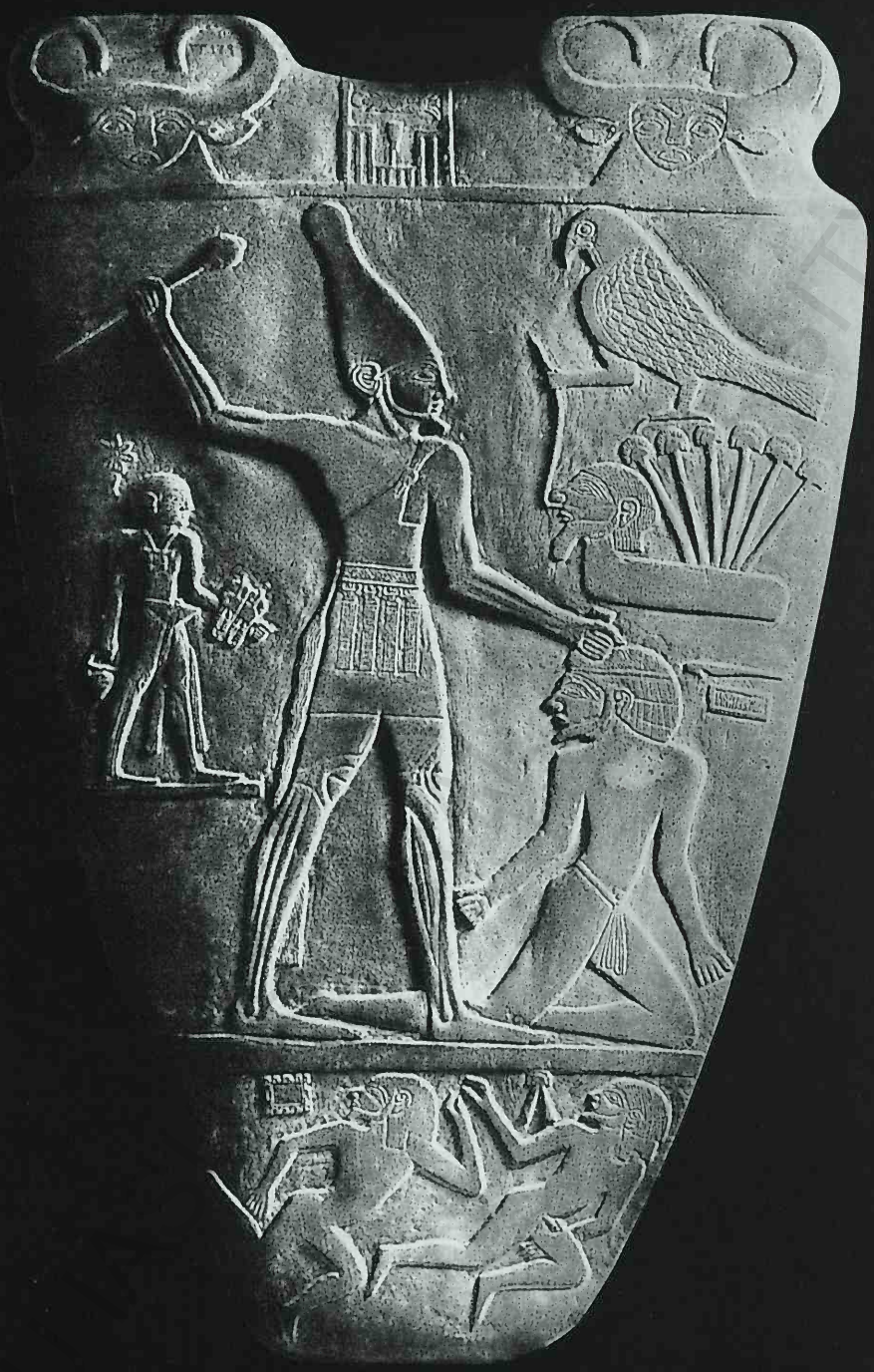

Stânga – Pe paleta de ardezie a regelui Narmer, din perioada dinastică timpurie, hieroglifele se utilizează deja fonetic, după principiul rebusului. Deasupra capului regelui, care-și izbește dușmanul cu o ghioagă, se găsesc două hieroglife: un pește și o daltă . Acestea reprezintă valorile fonetice *nr*, respectiv *mr*, dând numele Narmer (mai precis *n'r*, unde ' este un sunet guttural existent în limbile semite, dar nu și în cele indo-europene).

Dreapta Detaliu dintr-o scrisoare cu caracter privat, scrisă pe papirus (dinastia XI). Comparați semnele hieratice cu echivalentele lor hieroglifice de pe partea stângă.

Evoluția scrierii egiptene

Întrebarea poate cea mai controversată legată de hieroglifele egiptene este: De unde au apărut ele? Spre deosebire de cuneiforme, nu par să fi evoluat de-a lungul secolelor: dintr-odată, pe la anul 3100 î.C., chiar înaintea primei dinastii egiptene, sistemul hieroglifelor iese la lumină, și anume complet dezvoltat. Despre multe dintre semnele-simboluri, s-a descoperit că proveneau dintr-o perioadă și mai veche, pre-dinastică. Simbolurile sunt pictate pe vasele de ceramică și ciselate pe arme, amulete, ornamente, unelte etc. Unele dintre aceste pictograme sunt foarte asemănătoare, dacă nu identice, cu pictogramele hieroglifice din perioada Egiptului dinastic. Ele înfățișează noțiuni cum ar fi elemente topografice (de ex.: pământ, sat, munte), elemente geografice (de ex.: stea, Lună, Pământ), „efigii" care se referă în mod totemic la triburi și divinități și simboluri reprezentând concepte (de ex.: o coasă, simbolul așa-numitului *ka* – „sufletul, spiritul"). Pot fi considerate aceste simboluri niște precursori ai hieroglifelor? Unii savanți susțin această idee, dar cei mai mulți preferă să vadă în semnele pre-dinastice un fel de paletă artistică evoluată în timp, din care au fost derivate cele dintâi hieroglife.

Influență sumeriană?

Poate că stimulentul necesar pentru crearea scrierii hieroglifice a fost sistemul de scriere apărut în Mesopotamia în jurul anului 3300 î.C. Ideea scrisului ar fi putut trece cu ușurință în Egipt dintr-o regiune atât de apropiată (de exemplu, la anul 3500 î.C., lapislazuli ajunsese deja în Egipt, după toate aparențele din Afganistan, cea mai apropiată și mai consistentă sursă de extracție a acestui material, și totuși mult mai îndepărtată decât Sumerul). Dar nu putem ști sigur: este posibil ca egiptenii să fi descoperit principiul fonetic independent de toți vecinii lor. Există, bineînțeles, diferențe profunde între hieroglifele egiptene timpurii și pictogramele sumeriene: în forma semnelor, în caracterul consonantic mai degrabă decât silabic al sistemului de scriere (scrierea hieroglifică nu marchează vocalele) și în prezența mai mare a fonografiei în limba egipteană, prin comparație cu sumeriana. Și totuși, există tendința de a considera că ideea de bază a fonografiei a fost împrumutată de egipteni de la sumerieni.

Din hieroglife s-au dezvoltat două sisteme de scriere cursivă: cea hieratică, iar, din ea, cea demotică; prima datează aproape de la inventarea hieroglifelor, a doua – de după anul 650 î.C. (scrierea demotică ajunsese sistemul de scriere standard pentru alcătuirea documentelor în perioada dominației grecești și a pietrei de la Rosetta). Acești doi termeni ar putea crea confuzie: scrierea hieratică a devenit un sistem de scriere preoțesc, așa cum îi sugerează și denumirea, numai *după* ce a fost înlocuită de cea demotică; inițial, scrierea zisă hieratică era sistemul de scriere cotidian în domeniul administrației și în cel al afacerilor. Iar cea demotică nu avea nimic de-a face cu alfabetizarea „poporului": denumirea ei provenea de la *demotikos* – „în uzul comun".

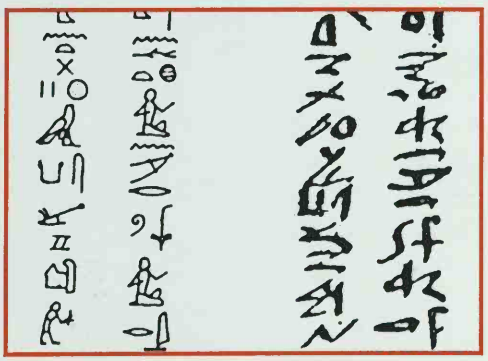

BCU ARCENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Direcția scrierii egiptene

În istoria scrisului, nu a existat o regulă generală în privința direcției în care au fost scrise textele: de la stânga la dreapta, de la dreapta la stânga sau în stilul *boustrophedon* („așa cum se întorc boii" înhămați la plug), adică alternativ de la stânga la dreapta, apoi de la dreapta la stânga ș.a.m.d. Experiențele cu copii care învățau să scrie au arătat că există o contradicție fundamentală între poziția naturală de început a unui novice și rezultatul caligrafiei naturale a unui adult experimentat în ale scrisului, iar această contradicție a destabilizat sistemele de scriere. Un copil dreptaci pornește în mod firesc de la o poziție tip „ora 5", în care numai mâna vine în contact cu hârtia, dar, pe măsură ce învață, mâna copilului migrează către o poziție tip „ora 11", așa cum începe să scrie un adult.

Hieroglifele egiptene erau scrise și citite și de la dreapta la stânga, și de la stânga la dreapta. Întotdeauna, indiferent de direcția aleasă, fiecare semn era așezat în așa fel, încât ochiul cititorului să le parcurgă dinspre față către spate. Astfel, dacă privești un rând de hieroglife și vezi semnele (păsări, oameni, animale etc.) îndreptate cu fețele spre dreapta înseamnă că direcția scrisului este de la dreapta la stânga – și viceversa.

În general, egiptenii preferau să scrie de la dreapta la stânga, dacă nu aveau nici un motiv anume pentru a opta între o direcție de a scrie și cealaltă. Motivele acestei preferințe erau legate de aspectul estetic și de simetrie, de respectul arătat imaginilor de divinități, regi și alte personaje și de ușurința cititului. Un exemplu potrivit este așa-numita ușă falsă a lui Knut-en-Ptah, din ilustrația alăturată. Ușile de acest fel marcau, într-un mormânt egiptean, limita dintre tărâmul închis și interzis al mortului și o zonă relativ accesibilă, în care prietenii și rudele decedatului își puteau spune rugăciunile și depune ofrandele. Knut-en-Ptah este înfățișată de două ori, în partea de jos a ușii, spre stânga, și de două ori spre dreapta, de fiecare dată cu fața îndreptată spre înăuntru. Coloanele și hieroglifele aflate exact deasupra înfățișărilor ei sunt și ele îndreptate spre înăuntru; cele din dreapta sunt, așadar, imagini în oglindă ale celor din stânga (deși nu sunt exact în aceeași ordine). Și totuși, sculptorul pare să fi făcut o greșeală, cioplind unul dintre semne în poziția opusă celei corecte. Vedeți dacă descoperiți despre care este vorba în secțiunea de mai jos. (Răspunsul – la p. 218.)

Simetria este un lucru plăcut, iar unei „persoane" care trece prin ușa falsă i se pare firesc să vadă și să citească hieroglifele de pe ambele părți: de la dreapta la stânga în partea stângă a ușii; de la stânga la dreapta în partea dreaptă a ușii. Rândurile de hieroglife de *deasupra* ușii se citesc în mod firesc și numai într-o singură direcție, așa încât sunt scrise de la dreapta la stânga.

Ușa falsă a lui Knut-en-Ptah (cca 2000 î.C.) dovedește că direcția în care erau scrise hieroglifele egiptene varia în funcție de context.

Knut-en-Ptah era o femeie aristocrată; această „ușă falsă" de intrare în mormântul ei poartă aceeași inscripție pe ambele părți. Un set de hieroglife este îndreptat de la stânga spre dreapta, altul de la dreapta spre stânga, îngăduind oricui „trece" pe această ușă să citească inscripțiile de pe ambele părți în mod firesc. Inscripția de pe fiecare coloană lungă (ilustrate fragmentar mai jos) este următoarea: „Cea venerată înaintea lui Ptah și Sokar, aristocrata regelui, Knut-en-Ptah" (după Zauzich).

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY CENTRAL

Sonoritatea limbii egiptene antice

Nimeni nu știe cum sunau conversațiile egiptenilor antici. Formele grafice ale cuvintelor și numelor proprii egiptene, asupra cărora au căzut de acord egiptologii – cum ar fi Tutankhamon, Ptah, Ramses etc. –, sunt niște convenții. *Nefertiti* este forma convențională a numelui acelei regine în lumea anglofonă; germanii o numesc *Nofretete*. *Imenhetep* apare și sub formele *Amenhotep*, *Amunhotpe* și *Amenhetep*. Există chiar un nume propriu scris în 34 de moduri diferite!

Problema constă, în parte, în faptul evident că limba vorbită de egiptenii antici a dispărut de mult. Dar este și rezultatul nemarcării vocalelor în scrierea hieroglifică a aceloraşi egipteni antici. Recunoscând această realitate, egiptologii s-au obișnuit să introducă un *e* scurt între consoane. Astfel, *mn* este pronunțat *men* (în domeniul egiptologiei), *wbn* devine *weben*, iar *nfrt* – *nefret*.

Însă n-ar fi corect nici să sugerăm că nu avem habar despre cum se pronunțau hieroglifele la originile lor. Avem două repere importante în această privință. Primul vine din coptă, adică din ultima etapă de evoluție a limbii egiptene și singura în care vocalele se scriau. Limba coptă, care se folosește și astăzi în biserica de rit copt, se scrie mai ales cu caractere grecești, despre care știm, mai mult sau mai puțin, cum se pronunță. Fără îndoială, pronunțarea limbii copte, chiar și în primele secole d.C., era substanțial diferită de cea a limbii grecești și încă și mai mult diferită de pronunțarea limbii egiptene care se vorbea în Regatul Vechi, dar este totuși un reper util. Cu toate că în vocabularul limbii copte există cuvinte grecești și împrumuturi din alte limbi, fondul ei lexical principal este de sorginte faraonică. Iată, mai sus, câteva exemple de cuvinte copte (*dreapta*) cu echivalentele lor hieroglifice (*stânga*):

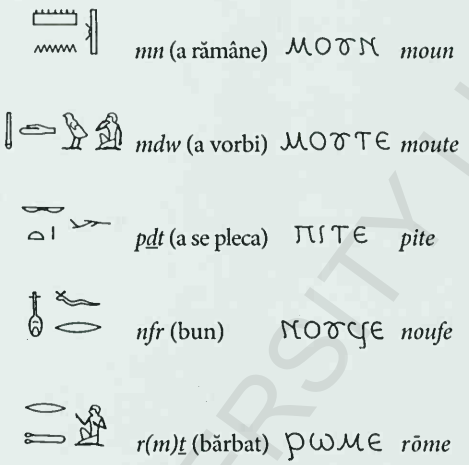

Perechi de echivalențe între hieroglife și cuvinte copte (după Davies).

Al doilea reper în privința pronunției vine din alte limbi antice – asiriana și babiloniana –, în care vocalele erau *marcate*. Aceste inscripții conțin transcrieri cu vocalizare deplină ale cuvintelor egiptene, la fel cum limba engleză împrumută cuvinte franțuzești (de ex.: *fiancé*, „logodnic“) și viceversa (de ex.: *le weekend*). Am întâlnit deja un asemenea procedeu în descifrarea pietrei de la Rosetta, în care numele proprii s-au dovedit repere de o importanță capitală. Cea mai timpurie și cea mai semnificativă dintre aceste transcrieri se găsesc în documentele cuneiforme contemporane Regatului Nou din Egipt. În caractere cuneiforme, *R'-mss* (*Ramses*), de exemplu, este transliterat sub forma *Riamesesa*, iar *'Imn-ḥtp* (*Imenhetep*) sub forma *Amanhatpi*.

Combinând între ele dovezile din limba coptă și din textele contemporane în alte limbi cu scrierile egiptene, oamenii de știință pot ghici într-o mai bună cunoștință de cauză pronunția atât a consoanelor, cât și a vocalelor din egipteana antică. Ceea ce nu pot ști cu siguranță, din păcate, este cât de corecte sunt bănuielile lor.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

„Alfabetul“ hieroglific

vultur, *3* (icnet glotal)

viperă cu corn, *f*

ciur?, *ḥ*

coș, *k*

trestie, *i*

bufniță, *m*

pântece de animal, *kh*

oală?, *g*

braț, *ʿ (a)*

apă, *n*

zăvor de ușă, *s*

pâine, *t*

pui de prepeliță, *w*

gură, *r*

pânză îndoită, *ś*

frânghie de poprire, *ch*

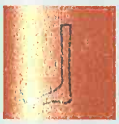
picior, *b*

colibă de trestie, *h*

iaz cu apă, *š*

mână, *d*

rogojină, *p*

tulpină răsucită, *ḥ*

colină, *ḳ*

șarpe care înoată, *dj*

Există în jur de 24 de semne uniconsonantice în scrierea hieroglifică (în funcție de cum se numără variantele); pe multe le-am întâlnit deja în povestirea descifrării lor de către Champollion. În plus, scrierea hieroglifică se folosea de semne bi- și triconsonantice și de o serie de semne nefonetice. Puținele semne uniconsonantice sunt numite, de unii, „alfabet“, cu toate că printre ele nu se găsesc și vocale autentice și că folosirea lor nu se deosebește cu nimic de cea a altor tipuri de semne fonetice hieroglifice. Dar, dacă egiptenii posedau deja un alfabet în urmă cu aproape 5.000 de ani, ce nevoie mai aveau de toate celelalte semne ale scrierii hieroglifice? De ce ar fi optat ei, după toate aparențele, pentru un sistem de scriere mult mai complicat decât ar fi putut fi? Nu există un răspuns clar la aceste întrebări. Unii savanți cred că elitele egiptene erau de un conservatorism înnăscut și se încăpățânau cu gelozie să păstreze știința scrisului și a cititului hieroglifelor la dispoziția puținilor aleși; alții susțin că sistemul scrierii hieroglifice ni se pare nouă complicat, dar nu li se părea la fel și egiptenilor antici. Potrivit acestei a doua teorii, un sistem mixt de câteva sute de fonograme și logograme, acestea din urmă substanțial mai numeroase, oferea, de fapt, o modalitate *mai eficientă* de reprezentare fidelă a limbii egiptene, decât dacă aceasta ar fi fost scrisă cu doar o mână de semne alfabetice. Există probe care să susțină ambele puncte de vedere.

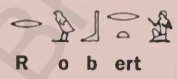
R o b ert

1

2

3

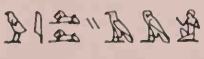
4

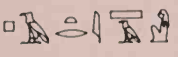
5

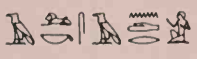
6

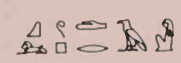
7

Câteva prenume moderne frecvente au fost scrise mai sus cu hieroglife. Primul dintre ele este translitterat; încercați să le descifrați pe celelalte 7 (răspunsurile la p. 218 – după Zauzich).

BUCUREȘTI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Puterea ascunsă a hieroglifelor

Stânga **Casetă din lemn pentru oglindă, în forma unui *ankh*.**

Dreapta **„Exerciții de vanitate lăsate posterității.“ Hieroglife de pe templul lui Amun-Re de la Karnak, care-l glorifică pe Regele Senusret I (1965–1920 î.C.). Zeul Atum îl conduce pe rege către tatăl său divin, Amun-Re. Spre deosebire de zeii perioadei clasice grecești și romane, zeii egipteni nu întruchipau, în general, idei abstracte.**

Despre inscripțiile hieroglifice s-a spus că sunt „exerciții de vanitate lăsate posterității“. Dar, atunci când sunt cu adevărat cizelate, ele exercită un farmec misterios, depășind, în această privință, toate celelalte sisteme antice de scriere. Cele două inscripții reproduse aici sunt niște exemple magnifice, în care scrisul devine o artă. Integrarea măiestrită a hieroglifelor cu obiectele pe care le împodobesc reprezintă o trăsătură de chintesență a scrierii egiptene. *Ankh*-ul este deopotrivă o hieroglifă și un simbol al vieții. Aceasta este o casetă de lemn pentru o oglindă de mână, găsită în mormântul lui Tutankhamon. Cartușul bine-cunoscut al faraonului apare la capătul de jos al mânerului. Cartușul de deasupra acestuia conține un alt nume al lui Tutankhamon: *Neb-kheperure*; el este și încastrat în pastă de sticlă în centrul casetei. „Coșul“ (albastru-deschis) are valoarea fonetică *neb*; scarabeul are valoarea *kheper*; cele trei dungi de sub scarabeu au valoarea *u*; iar „soarele“ (roșu) are valoarea *re*.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

Tipuri de hieroglife

Stânga **Thoth, divinitatea tutelară a scribilor, oferindu-i „viață și stăpânire“ lui Osiris** (de pe papirusul funerar al scribului regal și administratorului regelui Seti I – Memfis, dinastia XIX, cca 1310 î.C.).

Ne-am întâlnit deja cu elementele de bază ale scrierii hieroglifice în discuția despre cartușul lui Tutankhamon (pp. 34–35) și în alte câteva cuvinte dintre cele descifrate de Champollion. Știm că sistemul de scriere este un amestec de fonograme și logograme și că multe dintre simboluri pot fi ori fonografice, ori logografice, în funcție de context. Granițele nu sunt bătute în cuie: hieroglifele nu consfințesc deosebiri de castă. Odată stabilit acest lucru, hieroglifele pot fi clasificate după cum urmează:

i. semne uniconsonantice („alfabetul“);
ii. semne biconsonantice;
iii. semne triconsonantice;
iv. complemente fonetice;
v. determinanți / logograme.

Semnele uniconsonantice sunt enumerate la p. 97.

Iată câteva dintre semnele bi- și triconsonantice:

Semne biconsonantice

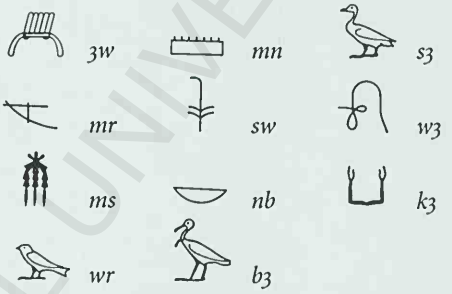

Semne triconsonantice

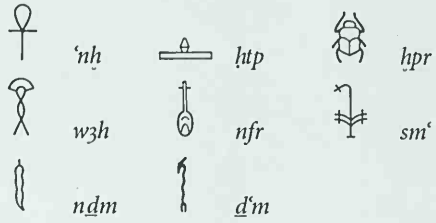

Prin „complement fonetic“ se înțelege un semn uniconsonantic (sau mai multe) adăugate unui cuvânt, pentru a-i sublinia sau confirma pronunțarea. Este ca și cum imaginea unei insecte ar fi însoțită de litera *a* sau *v*, pentru a face distincție între *albină* și *viespe*.

În cazul hieroglifelor, complementul fonetic uzual este un semn uniconsonantic, care reia consoana finală a semnului de bază.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Iată câteva complemente fonetice marcate:

3w

wr

nḏm

w3

b3

ḥpr

w3ḥ

mn

Dar de obicei, se adaugă două sau chiar trei semne:

b3

nfr

ḥtp

ʿnḫ

ḥpr

Determinanții sunt logograme adăugate la sfârșitul șirului de fonograme pentru a indica înțelesul unui cuvânt și a face distincțiile necesare, acolo unde e posibil să apară două sau mai multe înțelesuri. (Cartușul reprezintă un asemenea determinant, așa cum litera inițială majusculă este folosită în cele mai multe limbi pentru a marca un nume propriu.) Mulți determinanți (marcați mai jos) au, în mod evident, un caracter pictografic:

nb stăpân

nb.t doamnă, stăpână

pr a merge înainte

i3w bătrân

sḏḥḏ a fi pus să stai în cap

sk3 a ara

Determinantul „bărbat care lovește", prezent în ultimul cuvânt ilustrat mai înainte, apare și în cuvintele care înseamnă „învățătură" și „impozite"! El determină cuvintele care sugerează ideea de activitate viguroasă ori denumesc o acțiune de un anumit fel.

Un exemplu convingător de utilizare a determinanților îl oferă cuvântul *wn* (*wen*), constând dintr-un semn biconsonantic și un complement fonetic ; acesta poate fi combinat cu șase determinanți (care sunt marcați în continuare):

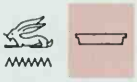
deschis
determinant: ușă

a se grăbi
determinant: picioare care aleargă

greșeală
determinant: pasăre dăunătoare

a cheli
determinant: șuviță de păr

Hermopolis
determinant: încrucișare de drumuri

lumină
determinant: soare cu raze

Uneori, se folosește nu un singur determinant, ci mai mulți:

wgs a despica
determinant: cuțit și foarfecă

bḥ3w fugari
determinant: picioare, bărbat și plural

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cartea morților

Au existat multe variante ale *Cărții morților* în Egiptul antic, nu numai una. Ele constau din formule religioase incantatorii, scrise și ilustrate pe suluri de papirus; odată depuse în mormânt, se credea că-i asigurau decedatului fericirea în lumea de dincolo. Calitatea lor varia considerabil, în funcție de bogăția persoanei numite în carte: unele erau comandate special, cu o selecție personalizată a textelor și o ilustrație minunată, altele erau copii banale, făcute fără prea multă măiestrie, doar cu un spațiu liber, în care erau adăugate numele și titulatura celui care le cumpăra.

Exemplul alăturat, unul dintre cele mai reușite, i-a aparținut unui bărbat pe nume *P3-wi3-n-'d3* (Pawiaenadja). Textul din partea stângă este în scriere hieratică, iar cel din partea dreaptă, în hieroglife. Imaginea este încadrată de un contur care constă el însuși din hieroglife: în partea de jos apare semnul pentru pământ *t3*, în partea de sus – semnul pentru cer *p.t*, iar pe laturile stângă și dreaptă apar două sceptre *w3s*. Aflat în dreapta, mortul toarnă apă rece pe niște ofrande clădite pe un altar, dinaintea zeului Osiris.

Textul hieroglific începe nu din extremele dreaptă sau stângă ale inscripției, ci din coloana a doua din stânga, după cum indică săgeata. Se citește vertical, de sus în jos, dar aici este reprodusă orizontal, în așa fel încât să se citească de la stânga spre dreapta, după cum urmează (transliterarea fiecărui semn este indicată lângă semnul respectiv):

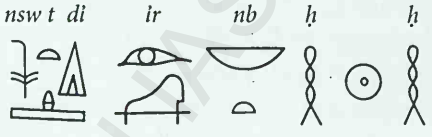

Ḥtp-di-nsw.t Wsir nb (n)ḥḥ

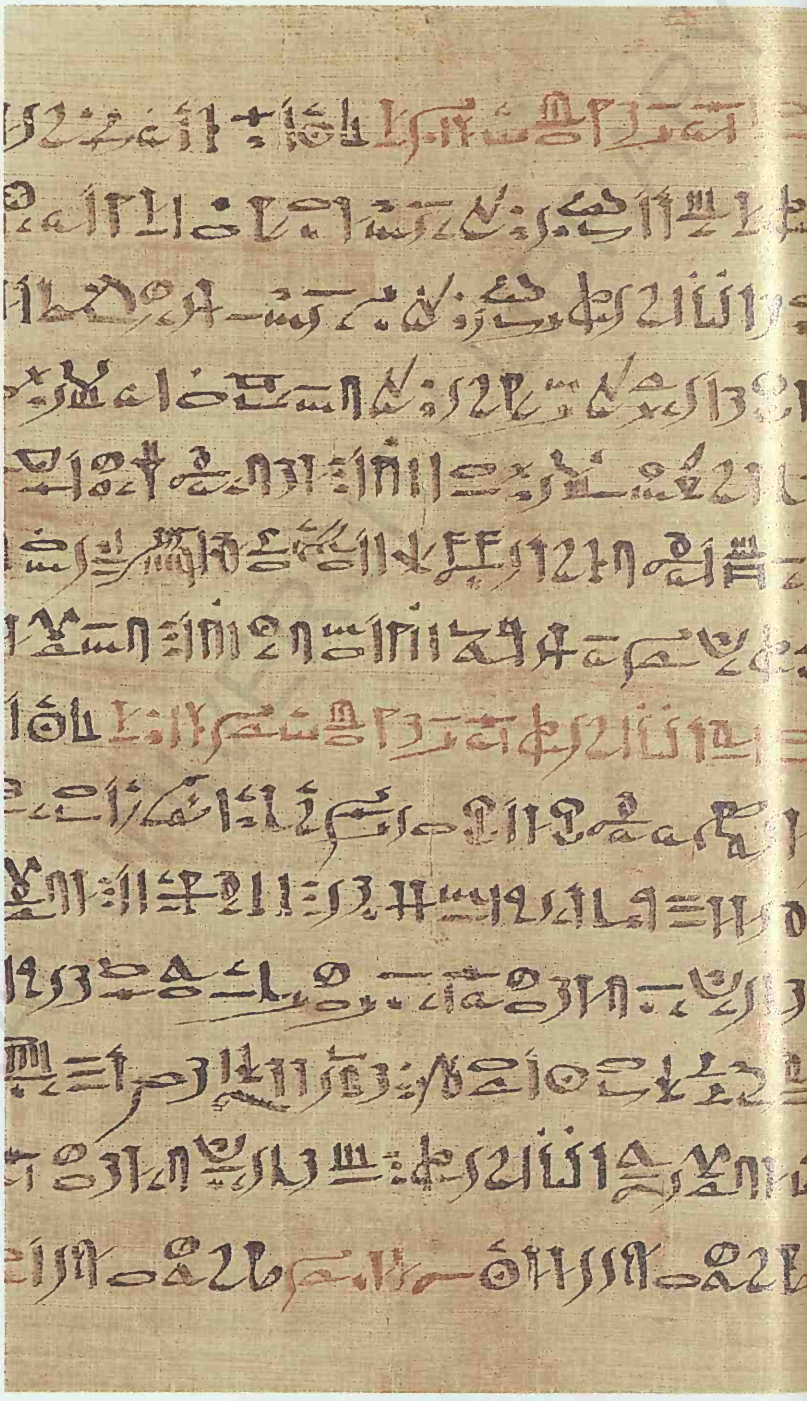

Textul poate fi interpretat astfel: „Ofrandă pe care i-o dă regele lui Osiris, stăpânul eternității.“ (Semnul mic ⌓ de sub semnul *neb* este, după toate aparențele, o greșeală a scribului; *nḥḥ* este scris aici fără inițiala *n*, așa cum se întâmplă de multe ori.)

BCU IASI/CENTRAL

Inscripția hieroglifică se prelungește, în traducere, astfel:

...zeul cel mare, cel dintâi din tot Apusul, ca să-i facă o înmormântare bună la sânul zeului-tată Amun-Re, regele zeilor, lui Pawiaenadja, din tot sufletul lui.

Ultimul rând al inscripției hieroglifice, din extrema dreaptă, include și un semn cu un copil care-și duce mâna la gură; semnul echivalent *hieratic* derivat se observă la începutul – adică la capătul din extrema dreaptă – al celui de-al doilea rând de scriere hieratică.

Câteva cuvinte hieroglifice

Așa cum s-a văzut, o anumită hieroglifă poate juca diferite roluri, în funcție de cuvântul în care apare. Poate fi logogramă într-un cuvânt și fonogramă într-altul (după principiul rebusului), plus, în ambele cazuri, pictogramă. Un bun exemplu în acest sens este 𓆼, „tulpina de rogoz", adică planta heraldică a Egiptului de Sus:

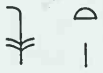
sw.t tulpina de rogoz

Aici, 𓆼 este logogramă, având un complement fonetic 𓂋 și un determinant 𓏏, care indică faptul că 𓆼 funcționează ca logogramă.

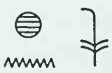
Hnsw zeul lunii

Aici, 𓆼 este o fonogramă biconsonantică, iar primele două semne sunt uniconsonantice.

n-sw.t regele Egiptului de Sus

Aici, 𓆼 este atât logogramă, cât și fonogramă și a fost mutată la începutul cuvântului, în semn de respect față de emblema regală; dacă ținem cont de ordinea semnelor, cuvântul ar trebui citit *sw-t-n*, mai degrabă decât *n-sw.t*.

T de la finalul acestor două cuvinte este o terminație de feminin, motiv pentru care este separată printr-un punct de restul transliterării. Așadar,

nb stăpân

nb.t doamnă, stăpână

sn frate

sn.t soră

Dar nu toate *t*-urile de la finalul cuvintelor sunt terminații de feminin. Pluralurile sunt indicate logografic în cel puțin două moduri esențiale: fie se adaugă trei linii, ca în

pr.w case

ntr.w zei

fie se triplează logograma însăși, ca în:

pr.w case

ns.wt tronuri

Ele se transliterează cu un *w* final dacă substantivul este masculin și cu *wt*, dacă este feminin; un punct despărțitor indică faptul că terminația este una de plural.

Pentru a forma un genitiv, de multe ori două cuvinte sunt pur și simplu alăturate:

nb.t pr
stăpâna casei

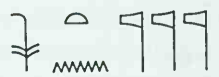
nsw.t ntr.w
regele zeilor

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

O placă de ceramică smălțuită cu numele lui Ramses II

Aceasta este așa-numitul *praenomen* (nume de tron) al lui Ramses II, din faianță albastră cu intarsii de faianță albă. Hieroglifele se transliterează astfel:

logogramă-soare: zeul Re

cap de șacal – semn triconsonantic *wsr* = „a fi tare"

logograma-zeiță cu pană: zeița dreptății Maat (*M3ʿt*), purtând un *ankh* = viață

teslă pe un bloc de lemn semn triconsonantic *stp* = „ales"

semn alfabetic *n* = apă.

Numele lui Re, zeul-soare, apare de două ori. În ambele cazuri, el a fost mutat în față, pentru a-i arăta respect zeului. Semnele vor fi citite, așadar:

Wsr-mȝʿt-Rʿ-stp-n-Rʿ
(User-maatre-setepenre)

Prima parte a *praenomen*-ului este forma originară a lui Ozymandias, cuvântul care dă titlul unui poem de Shelley, care vorbește despre una dintre statuile de la Luxor ale lui Ramses II, căzută în ruină, și începe cu celebrele versuri:

Ozymandias e numele meu, rege-ntre regi,
Priviți cele ce-am făcut, voi, cei puternici,
și vă-ngroziți!

Restul traducerii *praenomen*-ului stă sub semnul incertitudinii, la fel ca multe alte referințe regale din Egiptul antic. Probabil că traducerea cea mai apropiată de adevăr este: „*Maat* a lui Re e tare, aleasă este ea pentru Re." O variantă posibilă ar fi: „La fel de tare ca *Maat* a lui Re, pe care Re și-a ales-o."

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Profesia de scrib

„O profesie princiară." Statuetă de calcar descoperită la Saqqara, veche de 4.500 de ani. Scribul, pe nume Kai, stă așezat în poziția obișnuită a profesiei sale, cu picioarele încrucișate, având în poală un sul de papirus pe jumătate desfăcut. Ochii săi prezintă intarsii de cuarț alb, cristal și lemn de abanos.

Nu e deloc ușor de estimat ce procent din populația Egiptului antic era știutoare de carte. Nici măcar numărul de locuitori nu se cunoaște cu precizie: se pare că el a sporit de la circa un milion în perioada Regatului Vechi la patru milioane și jumătate în perioada greco-romană. (Populația Egiptului de astăzi se ridică la aproape 80 de milioane de locuitori.) Dintre aceștia, în jur de 1% erau știutori de carte, ulterior grecii dovedindu-se majoritari în privința alfabetizării. Așa se face că, în Regatul Vechi, cel mult 10.000 de oameni știau să scrie și să citească scrierea hieratică, iar cei care cunoșteau scrierea hieroglifică erau, probabil, și mai puțini; în perioada dominației grecești, numărul acestora va fi fost și mai scăzut, de vreme ce preoții din temple se străduiau cu bună-știință să facă scrierea hieroglifică din ce în ce mai complicată și deci mai greu accesibilă mirenilor.

La fel ca în Mesopotamia, viața unui scrib din Egiptul antic era, în general, satisfăcătoare. Dar știm prea puține lucruri despre ea, pentru că eventualele mărturii au fost scrise pe

Jos Evoluția formelor hieroglifică, hieratică și demotică ale semnului având sensul de „scrib":
1 – hieroglifică (cca 1500 î.C.)
2 – hieroglifică (500–100 î.C.)
3 – hieroglifică (scriere de carte – cca 1500 î.C.)
4 – hieratică (cca 1900 î.C.)
5 – hieratică (cca 1300 î.C.)
4 – hieratică (cca 200 î.C.)
4 – demotică (400–100 î.C.)

BCU "Ion Creangă" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

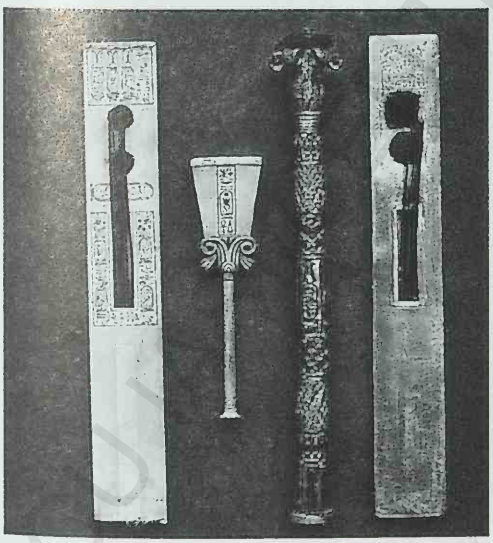

papirus (rareori se întâmpla ca viețile scribilor să fie menționate în inscripțiile hieroglifice), iar sulurile de papirus nu au rezistat uzurii la fel ca tăbliţele de lut. Fragmentele care au supraviețuit totuși conțin sfaturi de ordin moral pentru scribii-ucenici, amintind de cele asemănătoare de pe tăbliţele cu scriere cuneiformă. Un profesor îi scrie elevului său: „Știu că-ți părăsești adeseori studiile și te dedai plăcerilor, că te fâțâi de pe o stradă pe alta și că orice casă în care intri ajunge să duhnească a bere… Vai, băiete! Când îți vorbesc, parcă nici nu m-auzi! Și ești mai voinic decât un obelisc înalt de 100 de coți și lat de 10 coți.“ Într-un alt text, un tată își duce fiul la școală și-l îndeamnă să fie silitor, dacă nu vrea să ducă o viață de trudă care să-i îndoaie spinarea: „L-am văzut pe fierarul care muncește lângă furnal“, declară tatăl. „Degetele lui parc-ar fi acoperite cu piele de crocodil; și trupul său pute mai rău decât peștele stricat.“ După care, tatăl îi descrie fiului cu dispreț fiecare muncă manuală în parte. Un alt papirus conchide: „Meseria de scrib este o profesie princiară. Uneltele scribului și sulurile de pe rafturile lui sunt aducătoare de plăceri și avuții.“

Papirusul

Cuvântul *papirus* pare să provină de la termenul egiptean *pa-en-per-asemenea*, care însemna „ceea ce-i aparține regelui“: e de presupus că papirusul se producea și desfăcea sub monopol regal. Procesul de producție începea de la măduva din interiorul tulpinii lungi de papirus, care se tăia pe lungime în fâșii subțiri. Acestea se așezau unele lângă altele, astfel încât să se atingă; apoi se acopereau, la fel, cu un strat asemănător de fâșii, dar dispuse orizontal. „Rețeaua“ care se obținea astfel se bătea cu un mai și se lăsa să stea mai multe zile presată sub o greutate mare. Când se usca, seva extrasă în mod natural lega fâșiile între ele într-o foaie solidă. Foile erau lipite unele de altele, rezultând suluri destul de lungi. Stratul de fibre dispuse orizontal trebuia să fie deasupra, pentru ca foaia, odată făcută sul, să nu crape tocmai pe partea cu scrisul.

Stânga **Hesire, șeful echipei regale de scribi (Saqqara – cca 2700–2650 î.C.). În acest basorelief în lemn, Hesire își ține în mâna stângă uneltele de scris. Printre hieroglifele de deasupra capului său se numără și semnul care înseamnă „scrib“. Dar același Hesire era și dentist-șef!**

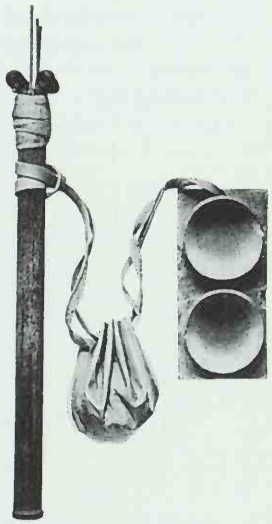

Sus **Unelte de scris. Paleta de ardezie are două adâncituri, în care se puneau cernelurile, un tub de lemn în care se afla o pensulă făcută din trestie de mare flexibilă și un burduf pentru apă, necesară pentru a înmuia pensula.**

Stânga **Instrumentele de scris ale lui Tutankhamon** (de la stânga spre dreapta)**: paletă de fildeș, lustruitor de papirus din aur și fildeș, o casetă de stilete lucrată măiestrit din lemn aurit cu incrustații și paletă de lemn aurit.**

Capitolul 6 Scrierea Lineară B

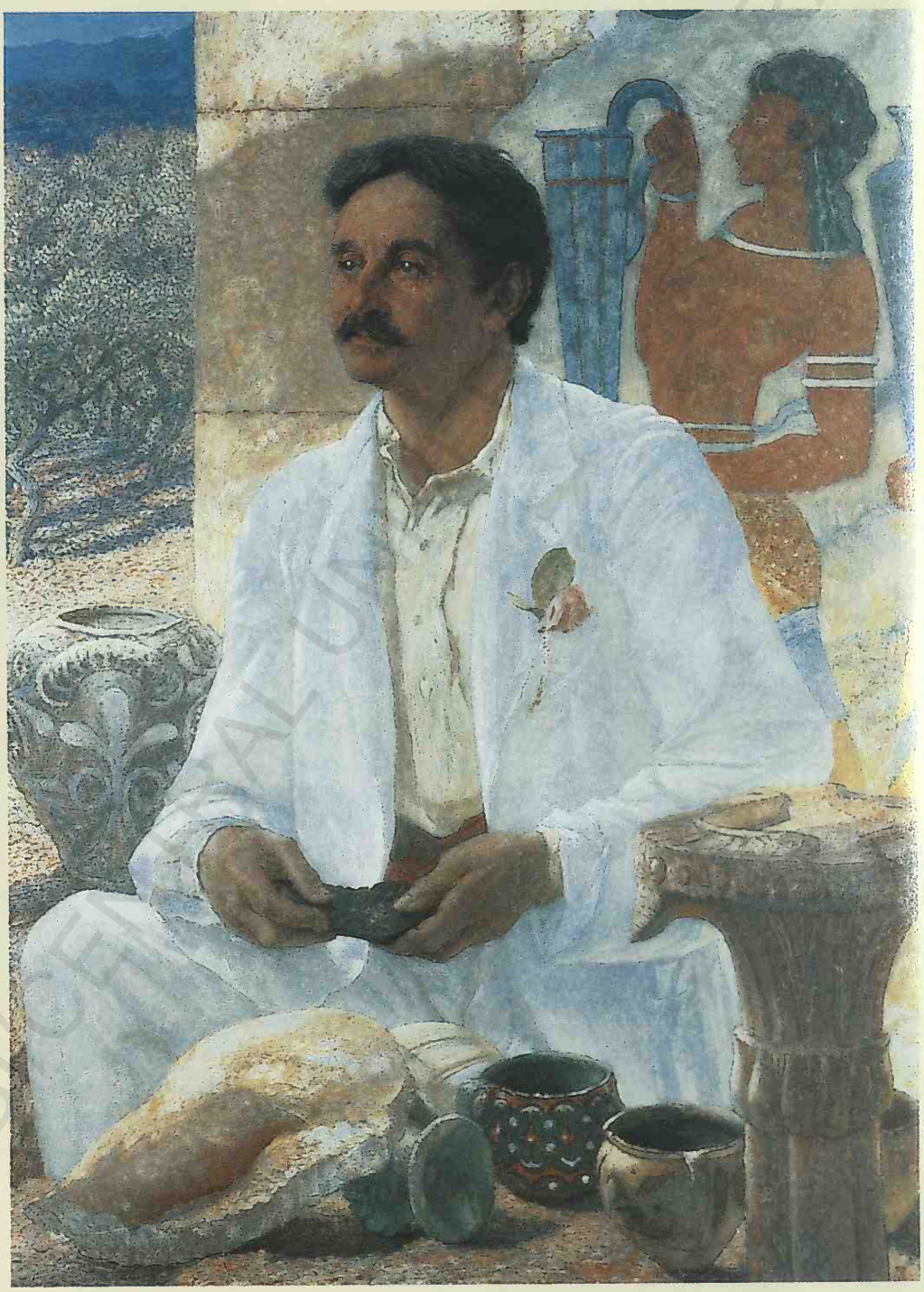

Sir Arthur Evans (1851–1941) la Cnossos – portret realizat de Sir W.B. Richmond. Evans ține în mână o tăbliță de lut cu scriere Lineară B, semn lipsit de echivoc al obsesiei pe care i-a creat-o această scriere. Portretul a fost pictat în 1907; când a murit, în 1941, Evans făcuse prea puține progrese în descifrarea scrierii Lineare B.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

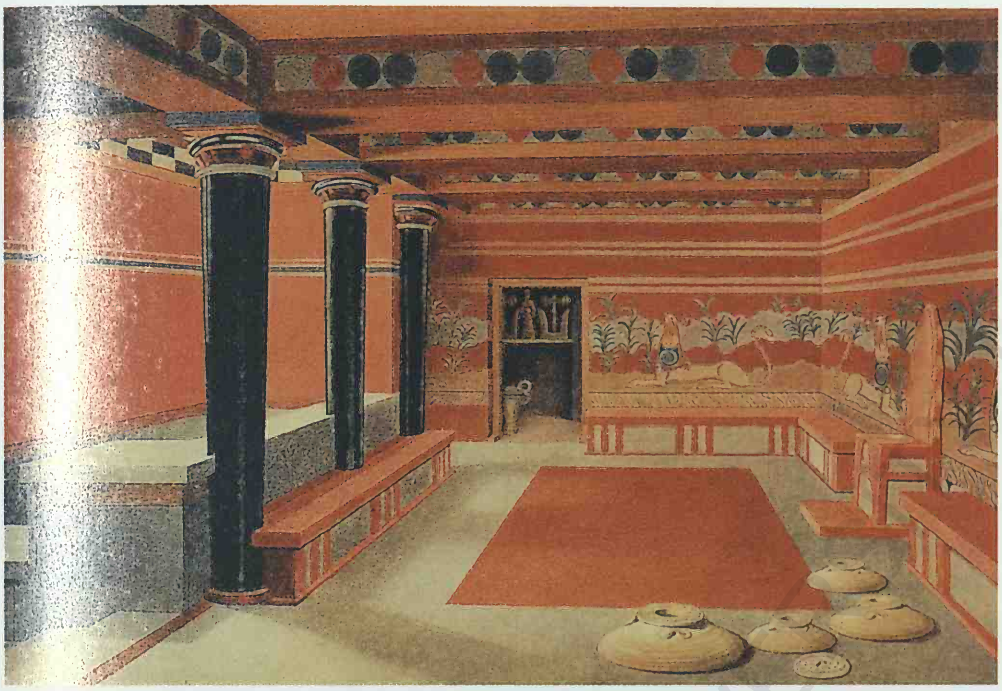

„Camera tronului" din palatul de la Cnossos, restaurată potrivit opiniilor lui Evans. Acesta era convins că unul dintre semnele care apar frecvent în scrierea Lineară B 𐀪 era o pictogramă care desemna tronul, un altul, 𐀓, era o pictogramă cu sensul „secure dublă" – motiv care se găsește în diverse locuri în palat (de ex., o secure dublă se zărește chiar prin ușa deschisă în peretele din fund); aceste credințe ale sale s-au dovedit cu totul incorecte, lingvistic vorbind.

Jos **Cea dintâi tăbliță cu scriere Lineară B, care avea să fie publicată de Evans în anul 1900.**

În *Odiseea* (Cartea XIX), Homer spune: „În largul mării de culoarea sumbră a vinului se află un pământ zis Creta, pământ bogat și minunat, pe care marea îl spală din toate părțile; și-acolo trăiesc neamuri multe și se înalță nouăzeci de cetăți. Limbile se-amestecă unele cu altele... Iar printre cetăți se află Cnossos, măreață cetate, unde timp de nouă ani domnit-a Minos, tovarășul de petreceri al puternicului Zeus."

La peste 2.500 de ani după Homer, în 1900, arheologul Arthur Evans a început să dezgroape și să reconstituie „măreața cetate" Cnossos. A descoperit ceea ce a crezut a fi palatul regelui Minos, cu celebrul său labirint în care trăia Minotaurul. A mai descoperit ascunzători în care fuseseră puse la păstrare tăblițe de lut acoperite cu o scriere care nu semăna câtuși de puțin cu hieroglifele egiptene, cuneiformele sumeriene sau alfabetul grecesc de mai târziu. Evans a fost absolut convins că scrierea respectivă nu putea fi grecească, așa că i-a spus minoică, a descris-o drept o scriere necunoscută, „lineară, de tip B", și și-a petrecut ultimii 40 de ani din lunga sa viață sperând s-o descifreze. Nu a reușit. În cele din urmă, scrierea Lineară B a fost descifrată în 1952 de arhitectul englez Michael Ventris, a cărui reușită nu a fost depășită decât de cea a lui Jean-François Champollion, care a descifrat hieroglifele egiptene în 1823. Ambele descifrări au fost, în esență, munca unei singure persoane dăruite. Scrierea Lineară B este cel mai vechi sistem de scriere european, pe care-l putem înțelege. Cu toate că este cu un mileniu și jumătate ulterioară celor mai timpurii scrieri din Sumer și Egipt, ea precede inscripțiile alfabetice grecești cu cel puțin jumătate de mileniu.

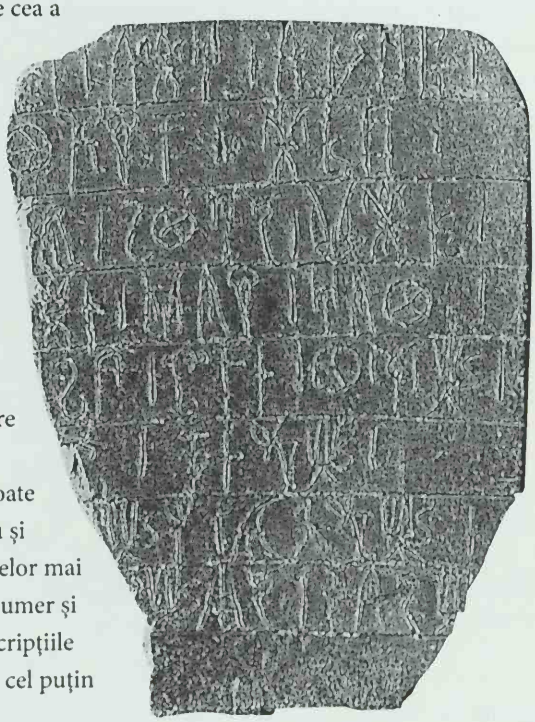

Munca de descifrare a lui Arthur Evans

Cu toate că nu a reușit să descifreze scrierea Lineară B, Evans tot a făcut câțiva pași importanți în direcția corectă. În primul rând, el a recunoscut existența, în Creta antică, a cel puțin trei sisteme de scriere diferite: o scriere „hieroglifică", și scrierile Lineară A și Lineară B. Scrierea hieroglifică a fost descoperită pe pietre de hotar și a fost numită astfel după asemănarea ei superficială cu hieroglifele egiptene; nu ne vom opri aici asupra ei (vezi p. 149). Scrierea Lineară A a fost descoperită pe tăblițe de lut, mai cu seamă într-un palat minoic din sudul Cretei; foarte puține exemple de scriere Lineară A au fost găsite la Cnossos. Scrierea Lineară B a fost descoperită exclusiv la Cnossos, chiar dacă mai târziu avea să apară – spre marea surprindere a tuturor și oarecum spre dezamăgirea lui Evans – în Grecia *continentală* (o ascunzătoare de mari dimensiuni cu tăblițe acoperite cu această scriere a fost găsită în 1939 în cetatea antică Pylos). Cu toate că scrierile Lineară A și Lineară B sunt în mod evident înrudite, multe semne dintr-una și din cealaltă nu se potrivesc. Chiar și astăzi, scrierea Lineară A rămâne în mare măsură nedescifrată.

Concentrându-se pe scrierea Lineară B, Evans a identificat liniuțele scurte, verticale, care apar frecvent la nivelul liniei de jos, ca fiind despărțitoare de cuvinte:

El a stabilit sistemul de numărare ca fiind următorul:

| = 1 unitate — = 1 zece

○ = 1 sută ⊹ = 1 mie

Iată două exemple de numere de pe tăblițe în scriere Lineară B – 362, respectiv 1350:

362

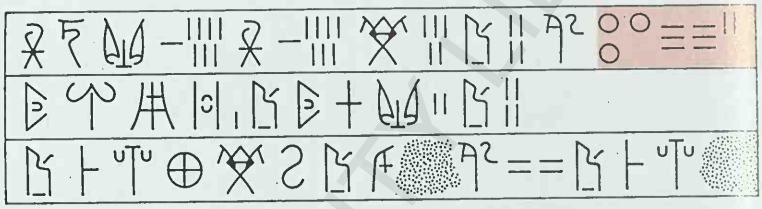

1350

Evans a înțeles și faptul că multe tăblițe erau inventare, având în partea de jos totalul, care adesea includea o pictogramă. De exemplu:

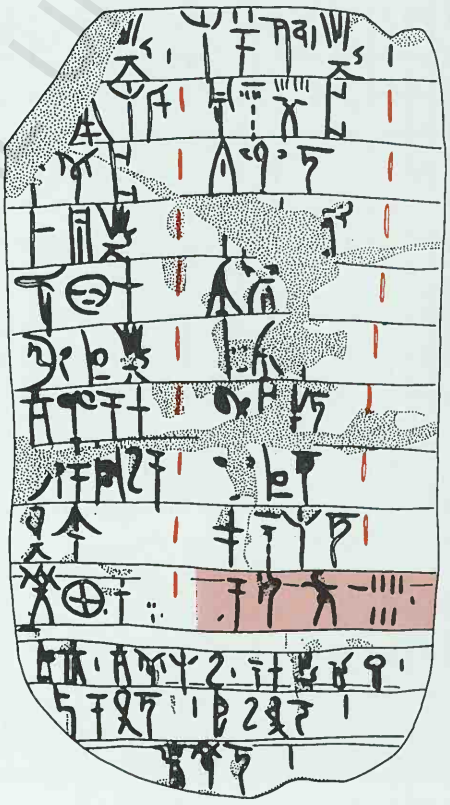

„total" om 17

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Stânga **Secure minoică de aur cu tăiș dublu, descoperită în Creta, la Arkalochori (cca 1500 î.C.). Securea cu tăiș dublu este un motiv care se regăsește în diferite puncte ale palatului de la Cnossos și sub diferite forme.**

Pictogramele l-au indus în eroare pe Evans în privința semnelor din scrierea Lineară B. El a căutat pictografie; a găsit-o, evident, apoi – influențat de determinantele găsite la hieroglifele egiptene – a continuat să trateze presupusele pictograme din scrierea Lineară B ca logograme. Astfel, despre 𐀏, un semn frecvent întâlnit la începutul unui cuvânt, Evans a decis că reprezenta securea cu două tăișuri minoică (*stânga*); iar despre 𐀁, care apare de cinci ori pe tăbliță de mai jos, a decis că reprezenta un „tron-cu-sceptru".

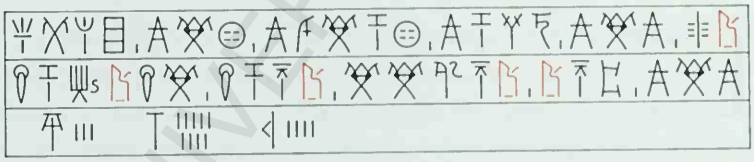

Existau și alte pictograme, care erau în mod evident logografice, reprezentând cuvinte precum:

După cum există un număr de pictograme care se prezintă sub două forme:

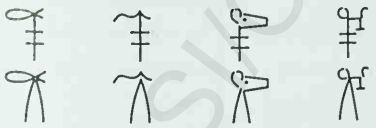

Evans a recunoscut faptul că acestea reprezentau animale mascul și femelă, probabil dintre cele cărora li se ținea socoteala la palatul lui Minos. Dar nu a reușit să determine care pictogramă înfățișa masculul și care femela.

Date fiind forma și aparenta semnificație a tronului real pe care Evans îl descoperise deja, această a doua analogie a lui nu era una ilogică.

Unde și când au fost descoperite tăblițe cu scriere Lineară B. În opinia lui Evans, scrierea Lineară B ar fi trebuit să se găsească numai în Creta.

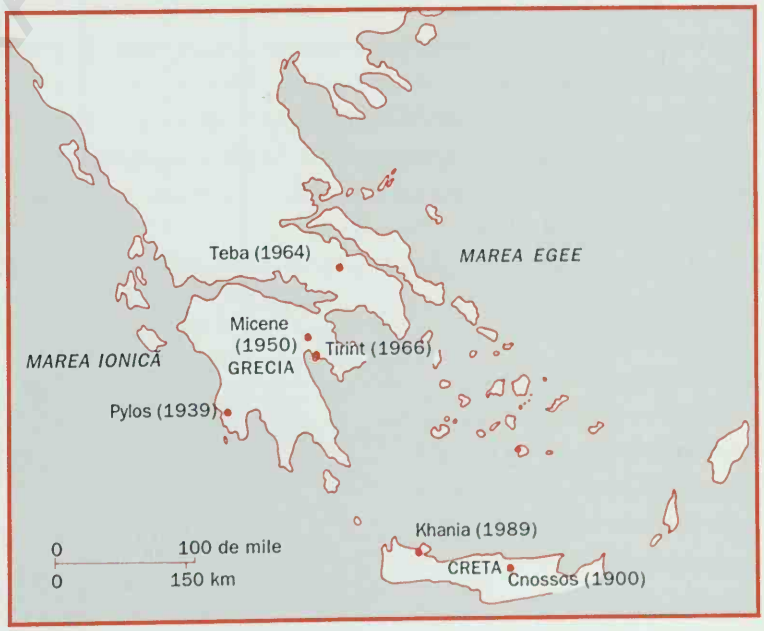

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cheia cipriotă

În căutarea altor chei pentru descifrarea scrierii Lineare B, Evans şi-a întors atenţia către est, către Cipru, care era tot o insulă unde fusese descoperită, la fel, o scriere antică. Dar, spre deosebire de scrierea Lineară B, scrierea cipriotă fusese descifrată. Ea apărea în inscripţii bilingve precum cea de faţă (*sus*), aproape contemporană cu Partenonul de la Atena şi deci cu o mie de ani mai tânără decât scrierea Lineară B. Cele două rânduri de sus apar în scriere clasică grecească, în timp ce rândul de jos (reluat separat) apare în scriere cipriotă.

Limba este greaca la ambele sisteme de scriere (un dialect al limbii greceşti în cazul scrierii cipriote) – pentru că se credea că vorbitorii de greacă aduseseră această limbă în Cipru, părăsind războiul troian. De vreme ce sunetele aferente semnelor alfabetului grecesc erau cunoscute, au putut fi descifrate şi sunetele scrierii cipriote – această echivalare s-a făcut pentru prima oară în anii 1870. Scrierea s-a dovedit a fi silabică. Evans nădăjduia că sunetele *cunoscute* ale scrierii cipriote l-ar fi ajutat să descifreze sunetele *necunoscute* ale scrierii Lineare B. Teoria sa era că scrierea cipriotă era, într-un fel sau altul, derivată din scrierea Lineară B. Oamenii vorbitori de limbă minoică, poate iniţial negustori, se aşezaseră probabil în Cipru, ducându-şi cu ei şi scrierea. De aceea, susţinea Evans, unele dintre semnele cipriote semănau atât de bine cu semnele scrierii Lineare B.

Iată cele mai asemănătoare opt semne şi valorile lor fonetice în scrierea cipriotă:

Scriere Lineară B	Scriere cipriotă	Valori fonetice cipriote
		po
		ta
		lo
		to
		se
		pa
		na
		ti

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

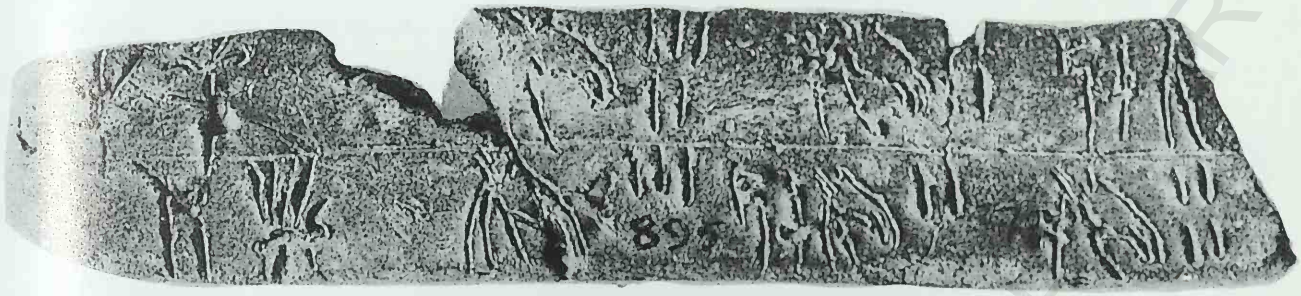

Evans a hotărât să testeze pe o tăbliță de la Cnossos, care i s-a părut promițătoare, valorile găsite de el. A observat pe tăbliță șase capete de cai, dintre care două nu erau complete. (Alăturarea de tăblițe a fost făcută de John Chadwick după moartea lui Evans, așa încât desenul acestuia din urmă nu include și porțiunea din stânga.) Dintre cele patru capete de cai din mijloc și din partea dreaptă a tăbliței, două aveau coame și două nu. Cele fără coame, probabil de mânji, erau precedate de aceeași pereche de semne:

Potrivit valorilor fonetice găsite de Evans pentru scrierea cipriotă, cele două semne s-ar fi citit *po-lo*. Ce-ar fi putut însemna *polo* în limba minoică? Evans a observat asemănarea cu termenul grecesc clasic *pōlos*, „tretin sau mânz" (și forma sa de dual *pōlō*, „doi mânji"); ca o curiozitate, cuvântul englezesc *foal* („mânz") provine din aceeași sursă ca și grecescul *pōlos*. Dacă totuși limba minoică și greaca se înrudeau, atunci *polo* putea foarte bine să fie echivalentul termenul grecesc clasic *pōlos*, iar înțelesul tăbliței ar fi fost:

cai 2	*polo* mânji
polo mânji 2	cai 4

Dacă presupunerea se dovedea corectă, atunci cuvântul (*polo*) fusese adăugat de scribul minoic pentru a stabili cu exactitate că pictogramele fără coame desemnau niște *mânji*, nu niște animale adulte.

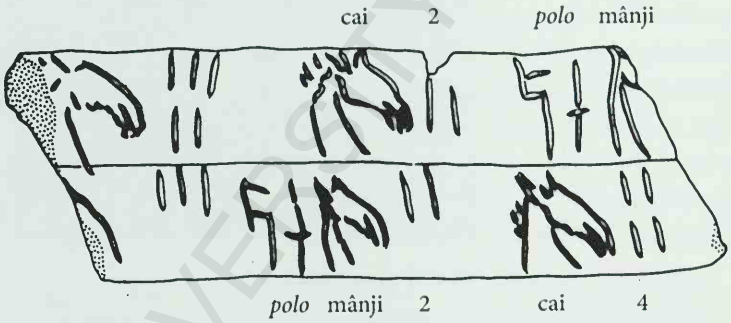

Și totuși, Evans a respins acest început plauzibil, aproape fără să se gândească. El a refuzat să accepte ideea că populația minoică vorbea și scria o formă arhaică a limbii grecești, pe care o dusese cu ea în Cipru. În viziunea lui Evans, Minos și ai săi, *nu* grecii din Grecia continentală, dăduseră tonul; limba minoică nu putea să fie una și aceeași cu greaca. Puțini au fost arheologii care au îndrăznit să-l contrazică. Evans a respins orice similitudine între semnele din scrierea Lineară B și din scrierea cipriotă, în cazul termenului *polo*, ca fiind o simplă coincidență nesemnificativă.

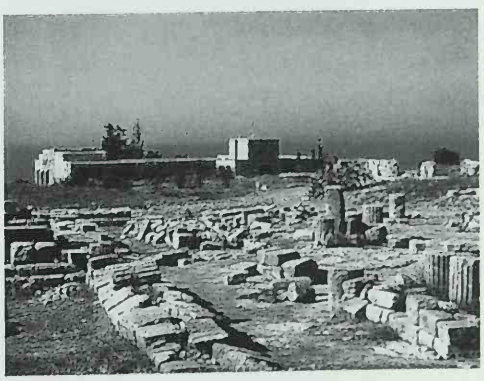

Sanctuarul Afroditei de la Pafos (Cipru). Evans a observat în mod corect că existau asemănări între unele semne din inscripțiile descoperite în Cipru și cele din inscripțiile cretane.

BUCHAREST CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Descifrarea scrierii Lineare B

Când a murit, în 1941, Evans a lăsat în urmă o situaţie dezorganizată în privinţa scrierii Lineare B. Din cele mult peste 3.000 de tăbliţe descoperite în urma săpăturilor făcute atât de el însuşi, cât şi de alţii, fuseseră publicate mai puţin de 200. Cei care au dus mai departe munca de descifrare în anii 1940 nu prea aveau material pe care să lucreze. Cu toate acestea, Alice Kober, o clasicistă americancă dăruită cu o minte logică, a reuşit să facă paşi importanţi înainte. Deşi Michael Ventris a fost acela care i-a dat de capăt scrierii Lineare B, Alice Kober a tras anumite concluzii care i-au folosit ulterior lui Ventris.

Kober a mers pe linia unei remarci făcute de Evans: că existau, în scrierea Lineară B, dovezi ale declinării. Ea cunoştea declinările din limbile greacă şi latină, în care terminaţiile substantivelor se schimbă în funcţie de cazul gramatical, iar terminaţiile verbelor, în funcţie de conjugare. În limba engleză, modificările după declinare / conjugare sunt relativ puţine; în alte limbi, sunt mai multe – de exemplu în limba română: eu lucrez / tu lucrezi / el-ea lucrează / noi lucrăm / voi lucraţi / ei-ele lucrează. În scrierea Lineară B de pe tăbliţele de la Cnossos, Kober a identificat cinci grupuri de cuvinte, iar în fiecare grup câte trei cuvinte – numite mai târziu „tripletele Kober" de către Ventris – care sugerau prezenţa declinării. Ea nu avea de unde să ştie semnificaţia cuvintelor, dar contextul în care apăreau pe tăbliţe sugera că ar fi putut fi substantive, poate chiar nume de persoane sau de locuri.

Iată două dintre aceste triplete:

Modificarea de formă se vede mai clar dacă scoatem în evidenţă terminaţiile cuvintelor:

O situaţie paralelă ar fi:

Ca-na-da	Ar-ge(n)-ti-na
ca-na-di-a(n)	ar-ge(n)-ti-ni-a(n)
ca-na-di-e(n)-i	ar-ge(n)-ti-ni-e(n)-i

Dacă asemenea paralele se dovedeau corecte (presupunând că scrierea Lineară B era silabică, la fel ca scrierea cipriotă), atunci 𐀀 şi 𐀁 ar fi avut consoane diferite (C), dar aceeaşi vocală (V), la fel ca şi *da* şi *na* de mai sus, de exemplu:

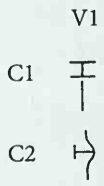

Aceeaşi situaţie cu 𐀂 şi 𐀃, ca şi cu *di* şi *ni* de mai sus:

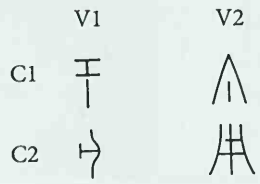

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

După acelaşi principiu şi folosind celelalte trei triplete, Kober a schiţat ceea ce ea a numit „începutul unui eventual model fonetic“:

Sunetele acestor silabe nu erau cunoscute deocamdată, însă relaţionările dintre ele, la fel ca punctele albe dintr-un careu de cuvinte încrucişate fuseseră (în principiu) stabilite. Acest principiu analitic, numit de Ventris „eşichier“, s-a dovedit esenţial pentru organizarea materialului în vederea descifrării scrierii Lineare B.

Michael Ventris

Ventris era elev de şcoală când s-a interesat pentru prima oară de scrierea Lineară B. Profesorul său de limbi clasice, Patrick Hunter, a condus un grup de elevi, din care făcea parte şi Ventris, la vizionarea unei expoziţii de obiecte minoice, organizată de Evans în 1936. Evans era şi el de faţă, deşi avea pe-atunci 85 de ani, şi le-a arătat băieţilor câteva tăbliţe cu scriere Lineară B. Profesorul Hunter l-a auzit pe Ventris întrebându-l foarte politicos pe Evans: „Şi spuneţi că n-au fost descifrate încă, domnule?“ Din 1936 până în 1952, când şi-a făcut marea descoperire, Ventris a lucrat neîntrerupt la înţelegerea scrierii Lineare B, oricând şi oricum a reuşit să obţină reproduceri de tăbliţe. Începând cu luna ianuarie 1951, el şi-a împărtăşit ideile celorlalţi savanţi sub forma unor „Note de lucru“ care conţineau, uneori, şi „eşichiere“. Imaginea alăturată prezintă o parte din Nota de lucru nr. 15, compilată la Atena pe 28 septembrie 1951.

Michael Ventris (1922–1956); fotografia îl înfăţişează în 1937, la vârsta de 15 ani.

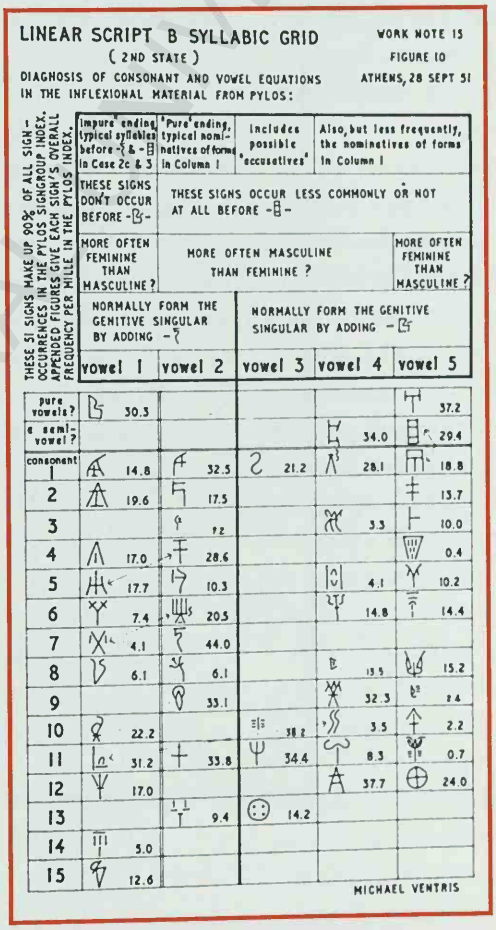

LINEAR SCRIPT B SYLLABIC GRID
(2ND STATE)
DIAGNOSIS OF CONSONANT AND VOWEL EQUATIONS IN THE INFLEXIONAL MATERIAL FROM PYLOS:

WORK NOTE 15
FIGURE 10
ATHENS, 28 SEPT 51

THESE 51 SIGNS MAKE UP 90% OF ALL SIGN-OCCURRENCES IN THE PYLOS SIGNGROUP INDEX. APPENDED FIGURES GIVE EACH SIGN'S OVERALL FREQUENCY PER MILLE IN THE PYLOS INDEX.

	'Impure' ending, typical syllables before -ʒ & -⊟ in Case 2c & 3	'Pure' ending, typical nominatives of forms in Column 1	Includes possible 'accusatives'	Also, but less frequently, the nominatives of forms in Column 1	
	THESE SIGNS DON'T OCCUR BEFORE -⊟-	THESE SIGNS OCCUR LESS COMMONLY OR NOT AT ALL BEFORE -⊟-			
	MORE OFTEN FEMININE THAN MASCULINE?	MORE OFTEN MASCULINE THAN FEMININE ?			MORE OFTEN FEMININE THAN MASCULINE ?
	NORMALLY FORM THE GENITIVE SINGULAR BY ADDING -ʒ		NORMALLY FORM THE GENITIVE SINGULAR BY ADDING -⊟		
	vowel 1	vowel 2	vowel 3	vowel 4	vowel 5
pure vowels?	30.3				37.2
a semi-vowel?				34.0	29.4
consonant 1	14.8	32.5	21.2	28.1	18.8
2	19.6	17.5			13.7
3		9.2		3.3	10.0
4	17.0	28.6			0.4
5	17.7	10.3		4.1	10.2
6	7.4	20.5		14.8	14.4
7	4.1	44.0			
8	6.1	6.1		13.5	15.2
9		33.1		32.3	2.4
10	22.2		38.2	3.5	2.2
11	31.2	33.8	34.4	8.3	0.7
12	17.0			37.7	24.0
13		9.4	14.2		
14	5.0				
15	12.6				

MICHAEL VENTRIS

Începând din 1951, Ventris a folosit „Note de lucru“ pe care le făcea să circule între el şi ceilalţi savanţi. Cu mult înainte, făcuse observaţia că „Poţi să stai liniştit – nu mai e nici un Champollion care să lucreze în linişte într-un cotlon şi să pregătească o revelaţie deplină şi uimitoare, de vreme ce nimeni nu are acces la suficiente reproduceri“.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Marea descoperire

Ventris a utilizat numeroase tehnici analitice, plus compararea „tripletelor", pentru a extrage relaționările între diversele semne ale scrierii Lineare B. Frecvența anumitor semne și regularitatea cu care apăreau acestea într-un anumit context pe tăblițe s-au dovedit chei utile în procesul de descifrare. În februarie 1952, el era deja capabil să alcătuiască un „eșichier" promițător (*vezi pagina alăturată*).

Dar cum ar fi putut ghici valorile fonetice adevărate ale acestor semne? A început prin a-i atribui „securii cu tăiș dublu" 𐀀, vocala curată 5 din eșichier, valoarea vocalei curate *a*. Semnul apărea frecvent la începutul cuvintelor. În toate scrierile silabice, vocalele apar cu precădere în poziție inițială. Și alte probe sugerau faptul că, dacă „securea cu tăiș dublu" era vocală, atunci era mai mult ca sigur vocala *a*.

Pentru cea de-a doua presupunere a sa, Ventris a recurs la cheia cipriotă pe care o încercase mai demult Evans, și anume să compare formele semnelor din scrierea Lineară B și forma celor din scrierea cipriotă. Până atunci, Ventris evitase cu eleganță să se folosească de această comparație, pentru că nu avea încredere în ea; dar continua să creadă într-o legătură istorică oarecare între limbile vorbite în Cipru, în Creta și pe insulele din Marea Egee. Așa încât s-a aventurat să afirme că 𐀁 din scrierea Lineară B era echivalent cu 𐀂 = *na* din scrierea cipriotă și că 𐀃 din scrierea Lineară B era echivalent cu 𐀄 = *ti* din scrierea cipriotă. Dacă aceste echivalări erau corecte, atunci consoana 8 trebuia să fie *n*, iar vocala 1 trebuia să fie *i*, ceea ce însemna că 𐀅, potrivit eșichierului, era *ni*.

Următorul pas al lui Ventris a fost unul inspirat. De câtva timp, el bănuia că tăblițele de la Cnossos, pe care le studiase Kober, conțineau toponime; și mai observase că „tripletele" apăreau numai pe tăblițele de la Cnossos, niciodată pe tăblițele din Grecia continentală. Era cu putință, oare, ca fiecare triplet să se refere la vreun alt oraș din Creta? De pildă la Amnisos, portul cetății Cnossos? Varianta silabică a toponimului Amnisos ar fi fost *A-mi-ni-so*, fără nici un *-s* final, care era o terminație din limba clasică greacă (să ne amintim că Evans făcuse aceeași speculație în legătură cu termenii *polo* și *pōlos*).

Potrivit eșichierului completat cu noile valori fonetice, *A-mi-ni-so* s-ar fi scris:

𐀀 - ? - 𐀅 - ?

Primul cuvânt dintr-un triplet era 𐀀𐀁𐀅𐀃. Dacă sensul acestuia era „Amnisos", atunci:

𐀁 = *mi* 𐀃 = *so*.

Atunci, potrivit eșichierului, consoana 9 trebuie să fie *m*, iar vocala 2 trebuie să fie *o*. Acest lucru ar face, la rândul său, ca 𐀅𐀃 = *no*.

Primul cuvând dintr-un alt triplet era 𐀀𐀅𐀃. Folosind eșichierul, acesta s-ar fi tradus ?-*no-so*. Dacă 𐀀 = *ko*, atunci toponimul ar fi putut fi chiar *Cnossos*! În timp, Ventris avea să extragă din cele cinci triplete toponimele care desemnau alte trei cetăți cretane:

𐀀𐀅𐀃	*Tu-li-so*	(Tulissos)
𐀁𐀅𐀂	*Pa-i-to*	(Phaistos)
𐀀𐀅𐀂	*Lu-ki-to*	(Luktos).

Un întreg triplet putea fi transliterat acum astfel:

𐀀𐀁𐀅𐀃	*A-mi-ni-so* (Amnisos)
𐀀𐀁𐀅𐀄𐀆	*A-mi-ni-si-jo* ([bărbat] amnisian)
𐀀𐀁𐀅𐀄𐀇	*A-mi-ni-si-ja* ([femei] amnisiene).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LINEAR B SYLLABIC GRID

THIRD STATE : REVIEW OF PYLOS EVIDENCE

FIGURE 11
WORK NOTE 17
20 FEB 1952

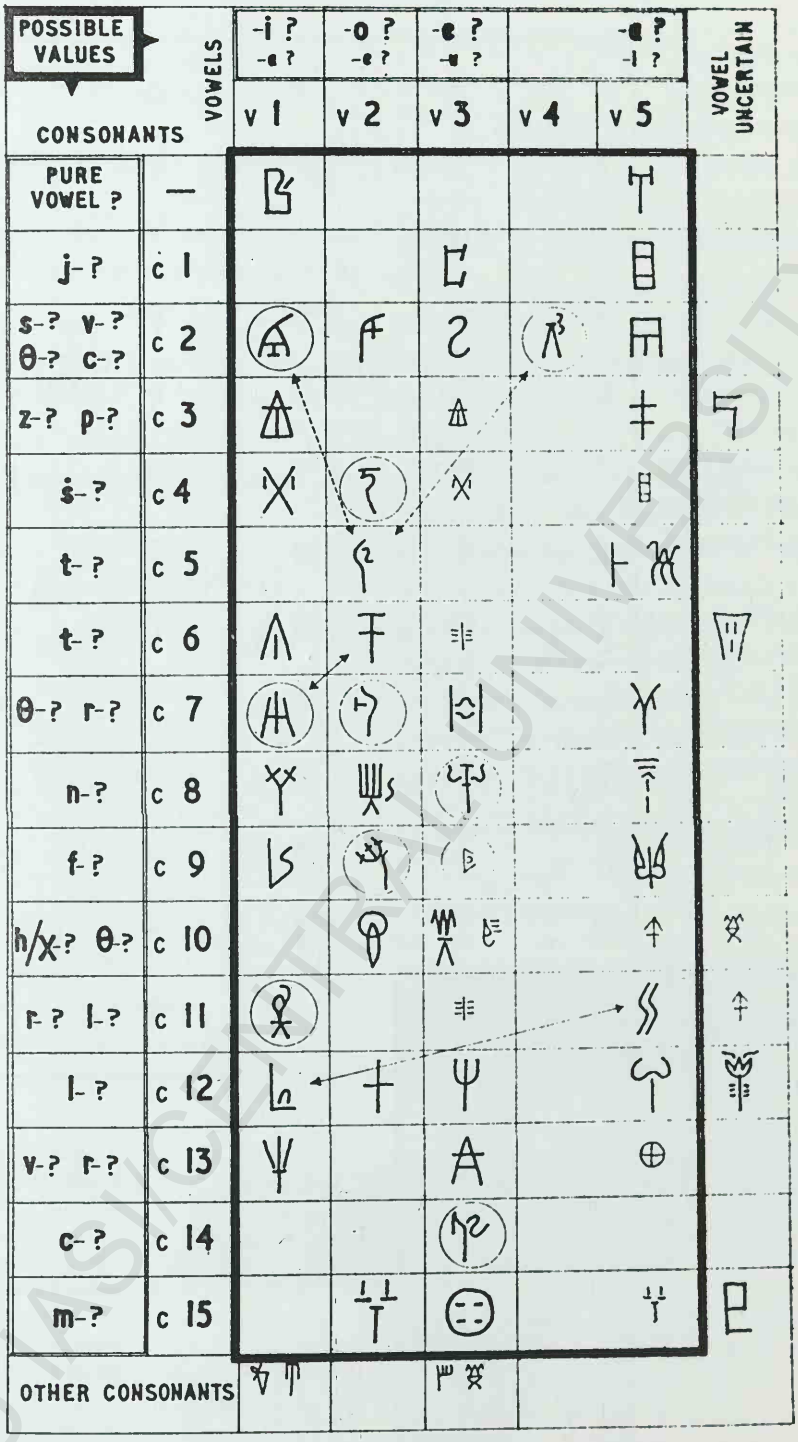

Nota de lucru nr. 17 a lui Michael Ventris, din 20 februarie 1952. De-acum, erau cunoscute multe relaționări dintre semnele din scrierea Lineară B, chiar dacă adevăratele valori fonetice ale semnelor încă nu fuseseră precizate. Rezultă însă cu claritate din eșichier că Ventris le atribuise valori fonetice atât vocalelor, cât și consoanelor. Până la finele anului 1952, el s-a folosit de acest eșichier – și de câteva atribuiri inspirate – pentru a determina multe dintre valorile fonetice. De exemplu, vocala 1 se dovedise a avea valoarea *i*, consoana 8 – valoarea *n*, iar semnul 𐀌 – valoarea *ni*. (Celelalte variante ale lui Ventris nu ne interesează aici.)

BCU IASI CENTRALA UNIVERSITARA

„Tăbliţele sunt în GRECEŞTE!“

Într-o mare parte din cuvintele descifrate se recunoştea cu uşurinţă o formă arhaică a limbii greceşti. Iniţial, Ventris n-a fost foarte încântat de acest rezultat; ca şi Evans, era convins şi el că limba minoică nu era înrudită cu greaca – mai degrabă, era înrudită cu limba necunoscută a etruscilor. Dar, în lunile care au urmat, din anii 1952–1953, ajutat de John Chadwick, un specialist în limba greacă timpurie, Ventris a ajuns la concluzia că majoritatea tăbliţelor veneau în sprijinul „soluţiei greceşti“. După toate aparenţele, populaţia minoică şi cea miceniană din Grecia continentală vorbiseră şi scriseseră greceşte cu secole întregi înaintea lui Homer.

La mijlocul anului 1953 – printr-o stranie coincidenţă, concomitent cu decodificarea structurii ADN-ului şi cu escaladarea muntelui Everest –, scrierea Lineară B a fost, în sfârşit, descifrată dincolo de orice dubiu raţional. Confirmarea a venit de la o nouă descoperire de tăbliţe, pe care a făcut-o arheologul american Carl Blegen în cetatea antică Pylos din Grecia continentală. De îndată ce tăbliţa a fost curăţată, Blegen i-a aplicat valorile stabilite de Ventris şi Chadwick – şi iată că semnele mute ale acelei scrieri dinainte de războiul troian şi-au recăpătat glasul după mai bine de trei milenii de tăcere!

a	*e*	*i*	*o*	*u*
da	*de*	*di*	*do*	*du*
ja	*je*		*jo*	*ju*
ka	*ke*	*ki*	*ko*	*ku*
ma	*me*	*mi*	*mo*	*mu*
na	*ne*	*ni*	*no*	*nu*
pa	*pe*	*pi*	*po*	*pu*
qa	*qe*	*qi*	*qo*	
ra	*re*	*ri*	*ro*	*ru*
sa	*se*	*si*	*so*	*su*
ta	*te*	*ti*	*to*	*tu*
wa	*we*	*wi*	*wo*	
za	*ze*		*zo*	

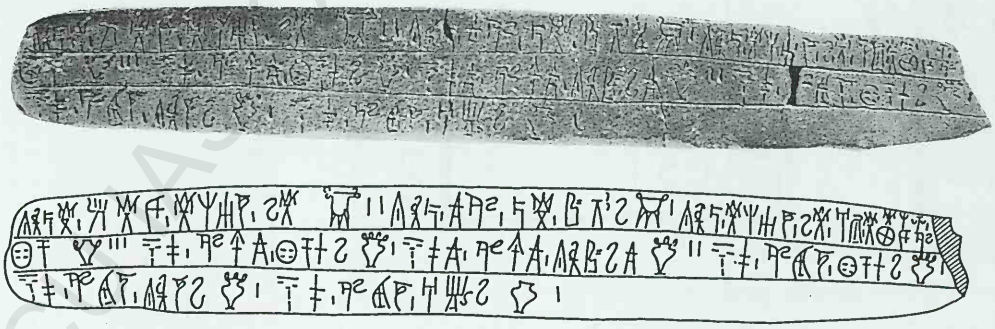

Sus Silabarul de bază al scrierii Lineare B.

Stânga Tăbliţa de la Pylos care a confirmat descifrarea scrierii Lineare B. Transliterarea ei în greceşte şi traducerea textului se află pe pagina alăturată.

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

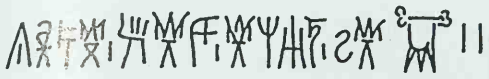

tiripode aikeu keresijo weke 2

(cazane tripode de producție cretană de tip *aikeu* – 2)

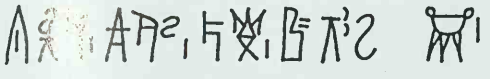

tiripo eme pode owowe 1

(cazan tripod cu un singur mâner pe un picior – 1)

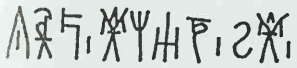

tiripo keresijo weke

(cazan tripod de producție cretană)

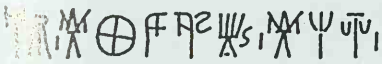

[ti]pu kekaumeno kerea

(ars la picioare)

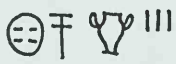

qeto 3

(urcioare de vin – 3)

dipa mezoe qetorowe 1

(cupă de dimensiuni mai mari cu patru mânere – 1)

dipae mezoe tiriowee 2

(cupă de dimensiuni mai mari cu trei mânere – 2)

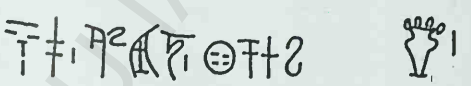

dipa mewijo qetorowe 1

(cupă de dimensiuni mai mici cu patru mânere – 1)

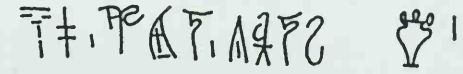

dipa mewijo tirijowe 1

(cupă de dimensiuni mai mici cu trei mânere – 1)

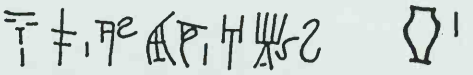

dipa mewijo anowe 1

(cupă de dimensiuni mai mici fără mâner – 1)

Nu este greaca lui Homer, și cu atât mai puțin greaca de tip clasic a lui Euripide, după cum engleza modernă nu este limba engleză a lui Chaucer sau Shakespeare. Nu s-a găsit nimic de valoare literară în scrierea Lineară B: tăbliețele nu făceau decât să înregistreze detalii prozaice ale administrației palatului, cum ar fi liste de nume, fiecare cu meseria lui – păstor, olar, lucrător în bronz etc. –, și liste de bunuri. Scrierea Lineară B nu suflă o vorbă despre nume de regi și fapte măreție ale unor eroi. Așa cum remarca Ventris, la vremea respectivă, cu modestia-i caracteristică, într-o notă către fostul profesor de limbi clasice, Patrick Hunter:

Mă tem că nu-i tocmai greaca pe care am învățat-o de la dvs.

Cu cele mai bune gânduri *Michael*

Cu mare entuziasm, Ventris a început să aplice valorile fonetice din eșichierul scrierii Lineare B la cuvintele necunoscute de pe tăbliițe. La mijlocul lunii iunie 1952, el i-a scris o scrisoare unui fost profesor de istorie antică de la Universitatea Oxford, Sir John Myres, prieten al lui Evans, cel care-i publicase acestuia tăbliițele de la Cnossos. Ventris recunoștea: „Cu toate că înseamnă să contrazic absolut tot ce am susținut în trecut, sunt aproape convins acum că tăbliițele [cu scriere Lineară B] sunt în GREACĂ!"

Fotografia alăturată îl prezintă pe Ventris în epoca descifrării definitive a scrierii Lineare B, adică la mijlocul anului 1953. Era un copist de excepție: toate semnele de pe această pagină și reproducerea tăbliței de pe pagina alăturată sunt ale lui. A murit într-un accident de automobil după numai trei ani, la vârsta de 34 de ani.

BUCUREȘTI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 7 Glifele maiașe

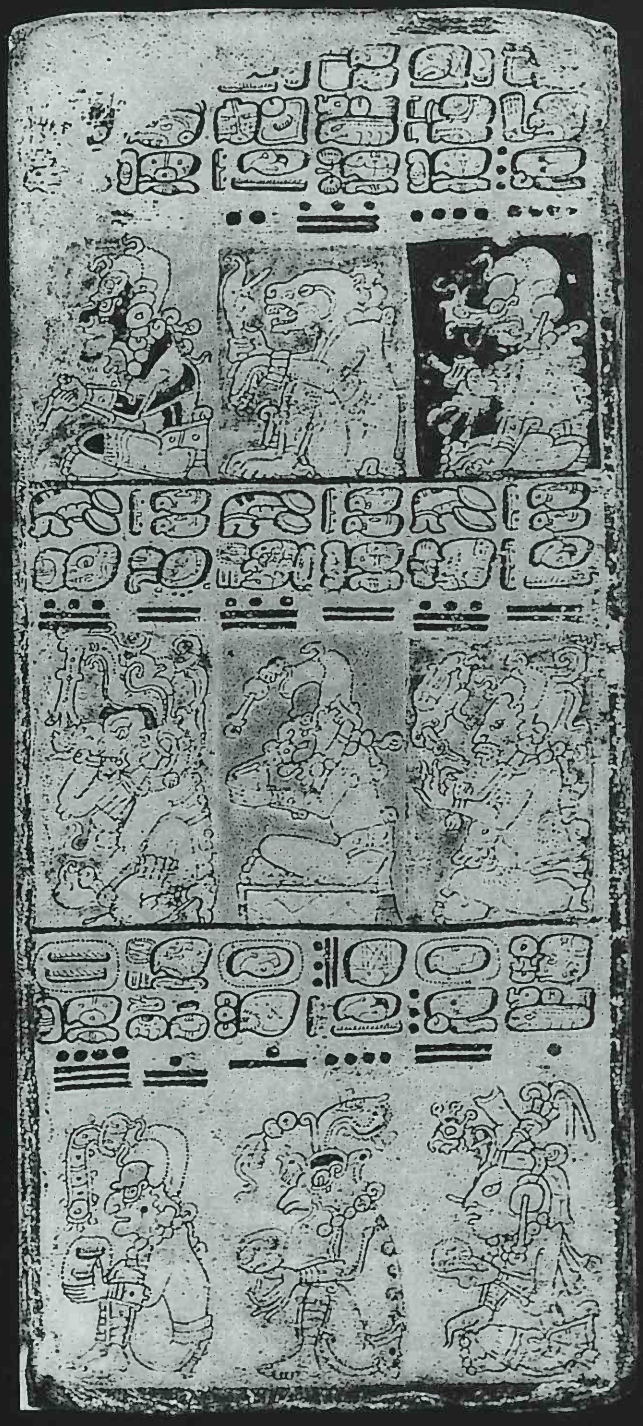

Pagină din Codexul de la Dresda, cheia descifrării glifelor maiașe. Acesta a fost pictat, probabil, de scribii maiași cu puțin timp înaintea cuceririi Mexicului de către spanioli și adus în Europa de Cortés. Se pare că, în 1739, ar fi fost achiziționat de biblioteca regală a Curții din Saxonia, de la Dresda. Între anii 250 și 800 d.C., perioada de apogeu a puterii maiașe, codexurile aveau coperți din piele de jaguar și erau pictate cu pensule sau pene înmuiate în cerneală neagră sau roșie, care se păstra în călimări din cochilii de concă.

Mitul vechilor maiași

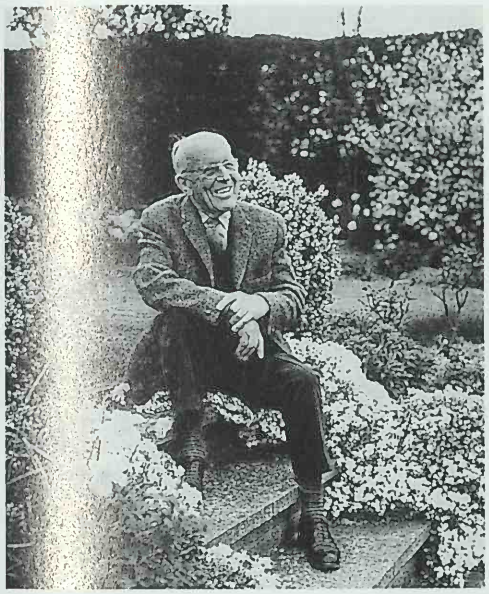

Codexul ilustrat pe pagina alăturată este una dintre cele patru „cărți" care le-au supraviețuit vechilor maiași din America Centrală. Se numește Codexul de la Dresda, numără 39 de file și este, în realitate, un poliptic de mână, mănunchiul unui ghid de călătorie, care se desfășoară pe o lungime de circa 3,5 metri. Pe fiecare filă, care a fost în prealabil tratată cu un strat fin de esență de chitră, artistul a pictat cu mare grijă o înșiruire de zei și animale, adesea în policromie, însoțiți de simboluri hieroglifice.

E greu de crezut că hieroglifele din acest codex aparțin unui sistem de scriere pe deplin dezvoltat. Nu există nici o asemănare între ele și cuneiformele sumeriene, semnele scrierii Lineare B sau măcar hieroglifele egiptene; par, mai degrabă, niște simboluri cabaliste, menite să servească ritualurilor unui cult ezoteric oarecare. Exact așa au și fost privite de majoritatea savanților până prin anii 1950–1960. Sir Eric Thompson, cunoscutul expert în tot ce ține de maiași, afirma în 1972: „Scrierea maiașă nu este nici silabică, nici alfabetică – nici parțial, nici total." Despre vechii maiași se crede că formau o teocrație, că divinizau timpul – drept care își constituiseră un calendar extraordinar de complicat – și că ajunseseră la o concepție despre viață profund spirituală. Idealul lor pare să fi fost „moderație în toate privințele", deviza lor – „trăiește și lasă-i și pe alții să trăiască", iar caracterul lor să fi evidențiat „un accent pe disciplină, cooperare, răbdare și considerația față de ceilalți". Civilizația maiașilor nu semăna cu nici o alta, susținea Thompson, care vedea în ei niște propovăduitori de valori spirituale într-o lume modernă care punea un preț mult mai mare pe prosperitatea materială.

Așa cum Evans îi divinizase pe contemporanii cei nobili ai lui Minos și căutase să-i țină la distanță de vulgarii de greci, Thompson îi diviniza pe vechii maiași, făcând o distincție netă între ei și aztecii atât de brutali, care le-au urmat și care practicau sacrificiile umane. Numai după moartea lui Evans, în 1941, mitul a ieșit la lumină și temele atât de lumești ale tăblițelor cu scriere Lineară B au fost dezvăluite publicului. Ceva similar s-a întâmplat și în perioada ulterioară morții lui Thompson, survenită în 1975.

Astăzi știm, grație recentei descifrări fonetice a glifelor, că maiașii erau obsedați de război și că atât conducătorii, cât și zeii lor își făceau clisme cu substanțe halucinogene sau alcoolice, folosind seringi speciale. „Scopul suprem al acestor lideri dinastici mândri de ascendența lor era să-l facă prizonier în luptă pe conducătorul unui oraș-stat rival, să-l tortureze, să-l umilească (uneori, timp de mai mulți ani) și să-l decapiteze apoi, în urma unui joc cu mingea pe care prizonierul era întotdeauna menit să-l piardă", afirmă Michael Coe, un expert contemporan în istoria maiașilor, care a ajutat la descifrarea scrierii.

Fila din Codexul de la Dresda ilustrată pe pagina alăturată prezintă un câine și, deasupra lui, glifa corespunzătoare cu sensul „câine":

Potrivit lui Sir Eric Thompson (stânga; 1898–1975), cele două semne sunt strict pictografic-logografice: primul sugerează coastele unui animal, în timp ce al doilea simbolizează moartea. Înțelesul de „câine" rezultat din combinarea lor este dat de faptul că, în sistemul de credințe al maiașilor, câinele este recunoscut drept animalul care însoțește umbrele morților către lumea de dincolo de mormânt. În realitate, fiecare semn este fonetic, reprezentând câte o silabă: primul are valoarea *tzu*, iar al doilea, valoarea *l(u)*; cuvântul *tzul* înseamnă „câine" într-unul dintre dialectele maiașe vorbite în prezent.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cine sunt maiașii?

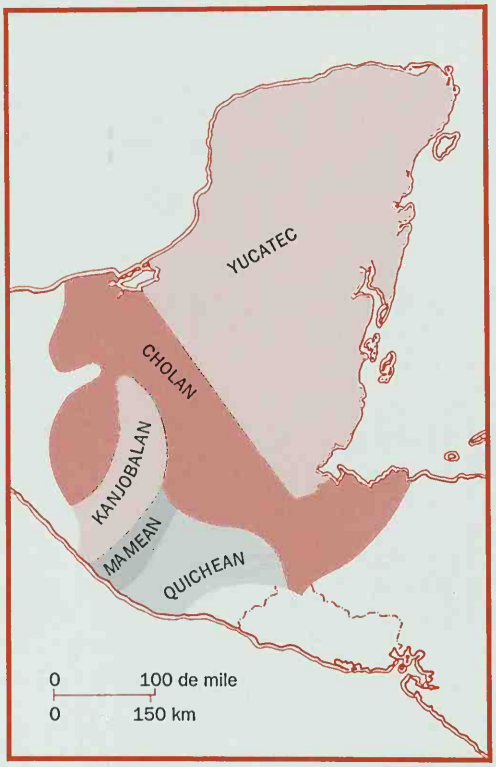

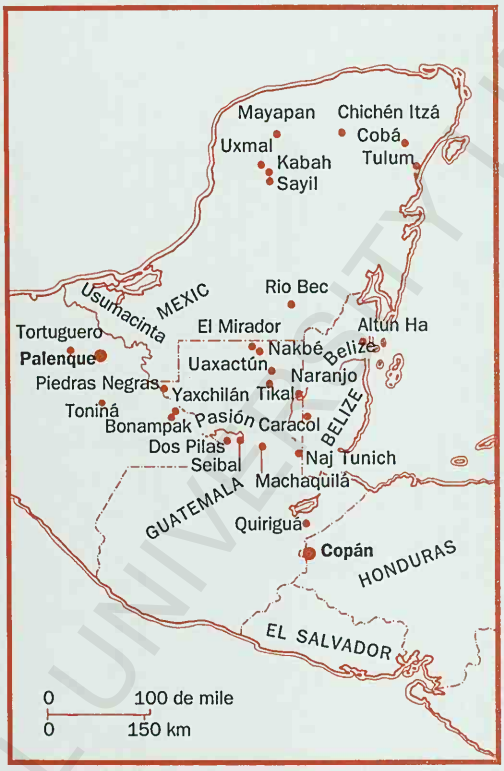

Regiunea civilizației maiașe, cu zonele arheologice principale.

Grupurile de limbi maiașe. Există, în total vreo 30 de dialecte maiașe.

Cei dintâi europeni veniți în contact cu civilizația maiașă au fost spaniolii, care au cucerit Mexicul în secolul XVI; aceștia ne-au lăsat relatări despre monumente uimitoare năpădite de junglă și chei neprețuite despre înțelesul glifelor. Dar abia în anii 1840 maiașii au pătruns cu adevărat în conștiința epocii moderne: un călător american tenace, pe nume John Lloyd Stephens, și însoțitorul său, englezul Frederick Catherwood, un excelent ilustrator, au publicat una dintre cele mai bine vândute cărți din secolul XIX, *Incidente de călătorie din America Centrală, Chiapas și Yucatan*. Autorii erau convinși că dăduseră peste minuni comparabile cu cele din Egiptul antic, pe care savanții lui Napoleon îl exploraseră cu 40 de ani mai înainte. În legătură cu edificiile de la Copán, Stephens afirma că: „Dacă o descoperire asemănătoare s-ar fi făcut în Italia, Grecia, Egipt sau Asia, undeva unde călătorii europeni să fi putut ajunge mai ușor, ar fi generat un interes cu nimic mai prejos de cel stârnit la descoperirea ruinelor de la Pompei." El era ferm convins că hieroglifele atât de complicate reproduse de Catherwood de pe acele monumente spuneau: „N-a existat un Champollion care să-și măsoare cu ele energiile minții sale scormonitoare. Cine le-ar putea citi?"

Așa cum Champollion a fost ajutat însă de limba coptă, descendentă a limbii vorbite de egiptenii antici, la fel și descifratorii scrierii maiașe s-au sprijinit pe limbile vorbite de maiașii trăitori astăzi. Circa șapte milioane de maiași trăiesc în prezent în aceeași regiune în

BOSTON CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

care au trăit strămoșii lor. Cu toate că sunt preponderent catolici – urmare a conchistei spaniole –, ei vorbesc diverse dialecte maiașe, dovedind o cultură distinctă. Relațiile lor cu guvernele din Mexic, Guatemala și celelalte țări în care trăiesc au fost adeseori marcate de opresiune și de vărsări de sânge (de pildă, Rigoberta Menchú, femeia de origine maiașă căreia i s-a decernat în 1992 Premiul Nobel pentru Pace, și-a pierdut aproape întreaga familie sub gloanțele plutoanelor de execuție). Chiar dacă nu știu să citească inscripțiile strămoșilor lor, maiașii moderni folosesc un vocabular care a stat la baza glifelor în multe cazuri.

Chiar și așa, situația lingvistică este complexă. Dincolo de faptul că sunt greu de învățat (pentru vorbitorii limbilor europene), dialectele maiașe sunt în număr de 30 sau chiar și mai multe. Unele dintre ele sunt la fel de apropiate ca, de pildă, olandeza de engleză, altele diferă între ele la fel de mult ca, de pildă, engleza de franceză. O distincție importantă apare între dialectele vorbite în Cholan și cele din Yucatec. Textele monumentale de la Copán și Palenque, două dintre cele mai mari cetăți ale vechilor maiași, sunt în dialecte vorbite în Cholan, în timp ce trei dintre cele patru codexuri păstrate sunt în dialecte din Yucatec (deși în Codexul de la Dresda pot fi detectate influențe ale dialectelor vorbite în Cholan).

În orice caz, dicționarele acestor dialecte vorbite în decursul secolelor recente oferă exemple de cuvinte asemănătoare cu cele din inscripțiile vechi. Iar vorbitorii de dialecte maiașe, ajutați de epigrafiștii americani și europeni, au propus interpretări ale glifelor bazate pe cunoștințele lor excepționale cu privire la propria limbă și cultură.

Această pictură a Tatianei Proskouriakoff, o pioneră în domeniul descifrării glifelor maiașe, reconstituie principalele edificii de la Copán, așa cum trebuie să fi arătat acestea în perioada lor de apogeu, adică spre sfârșitul secolului VIII d.C. În centru se află Scara Hieroglifelor, constând într-o multitudine de glife. Una este așa-numita glifă emblematică de la Copán (v. mai jos), al cărei purtător este „stăpânul sângelui" (boabele din partea stângă reprezintă sângele, iar cele două semne de deasupra au sensul de „stăpân").

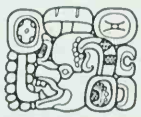

Numerele și timpul maiașilor

Numerele au reprezentat prima secțiune a sistemului de scriere al maiașilor, care a fost descifrat de savanți în secolul XIX. Acestea s-au dovedit a fi extrem de complicate. La fel ca noi (și ca babilonienii), maiașii foloseau conceptul de valoare pozițională. Dar, dacă noi avem o valoare pozițională care crește de la dreapta spre stânga în multipli ai lui 10, valorile poziționale ale maiașilor creșteau în multipli ai lui 20 (de ex., 1, 20, 400, 8.000 etc.). O cochilie simboliza valoarea 0, ceea ce reprezenta un pas înainte făcut de maiași (ca și de hinduși) față de romani și de babilonieni, care a ajuns în Europa mult mai târziu. Un punct reprezenta valoarea 1, iar o bară – valoarea 5. Iată câteva exemple:

0 1 4 6 19

În sistemul de numărare al maiașilor, valoarea poziționlă nu creștea pe orizontală, de la dreapta spre stânga, așa cum se întâmplă în sistemul nostru de numărare, ci pe verticală, în susul paginii:

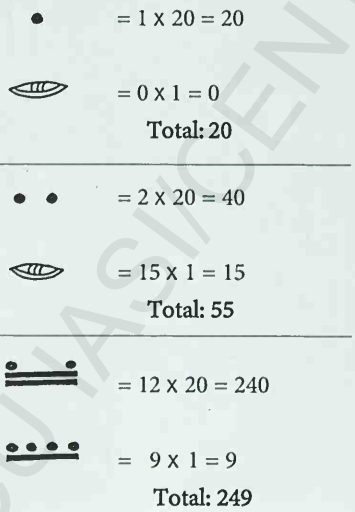

= 1 x 20 = 20

= 0 x 1 = 0

Total: 20

= 2 x 20 = 40

= 15 x 1 = 15

Total: 55

= 12 x 20 = 240

= 9 x 1 = 9

Total: 249

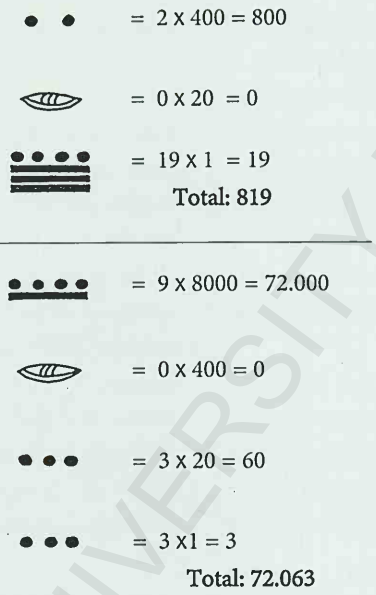

= 2 x 400 = 800

= 0 x 20 = 0

= 19 x 1 = 19

Total: 819

= 9 x 8000 = 72.000

= 0 x 400 = 0

= 3 x 20 = 60

= 3 x1 = 3

Total: 72.063

Și totuși, sistemul de numărare nu se oprea aici. Scribilor maiași le plăceau decorația și complexitatea în sine. Drept care, fiecare număr de la 1 la 20 putea fi exprimat prin chipul câte unui zeu, iar uneori prin mai multe chipuri, pe rând, ca dovadă a descurajantei diversități a sistemului în ansamblul său. Iată câteva exemple:

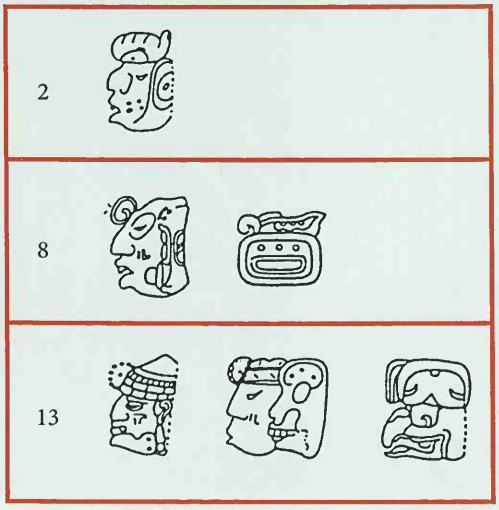

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

La măsurarea timpului, maiașii combinau numerele de la 1 la 13 cu douăzeci de denumiri de zile. Putem vizualiza sistemul respectiv cu ajutorul a două roți îmbinate: zilele apar pe roata superioară, combinând glifele cu denumirile corespunzătoare în dialect maiaș din Yucatec. Data prezentată este:

1 Imix
(ființă de pământ, lume, crocodil)

După trecerea a patru zile (rotiți cele două roți în mintea dvs.), data va fi:

5 Chicchan
(șarpe)

După trecerea a treisprezece zile, roata inferioară va fi făcut o rotație completă și data va fi:

1 Ix
(jaguar)

După trecerea a douăzeci de zile, roata superioară va fi făcut o rotație completă și data va fi:

8 Imix

Codexul de la Dresda este plin de date exprimate în acest fel, după cum se va vedea imediat.

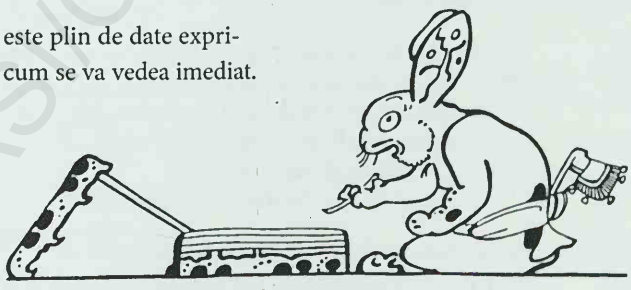

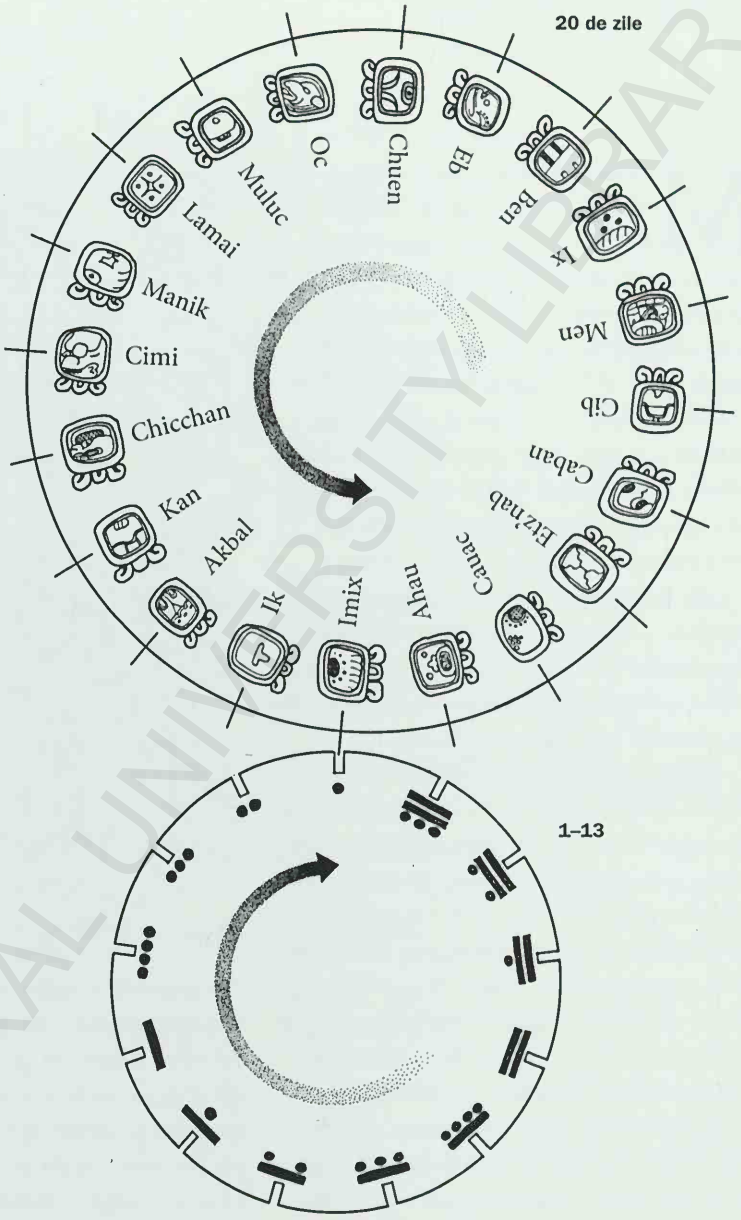

Stânga **Sistemul de măsurare a timpului, cu 260 de zile, al maiașilor**

Zeul-iepure scriind un codex în formă de poliptic, având coperțile legate în piele de jaguar. Desenul de față nu provine dintr-un codex, ci de pe un vas cilindric pictat în stilul specific al codexurilor (sec. VIII d.C.).

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Datele maiaşilor

Maiaşii au extins numărătoarea de 260 de zile adăugând, la denumirile zilelor, o a treia roată, reprezentând anul aproximativ de 365 de zile. Acesta consta din 18 denumiri de luni (spre deosebire de cele 12 ale noastre), fiecare de câte 20 de zile, plus o lună de cinci zile, denumită Uayeb; toate la un loc însumau (18 x 20) + (1 x 5) = 365 de zile, adică un „an vag". „Vag", pentru că maiaşii au preferat să ignore acel sfert de zi în plus, pe care noi îl corectăm adăugând câte o zi la fiecare patru ani, anul respectiv devenind „bisect".

Cele trei roţi de pe pagina alăturată sunt angrenate şi demonstrează schimbarea datei (roata lunilor este Cumku). Data arătată este 4 Ahau 8 Cumku. După trecerea a 4 zile, cele trei roţi vor arăta data 8 Kan 12 Cumku.

Dacă roţile se rotesc în continuare, aceeaşi dată – 4 Ahau 8 Cumku – va reveni după 52 de ani „vagi". Acest interval este suficient de lung pentru viaţa cotidiană, dar nu şi pentru necesităţile istorice. Ar fi ca şi cum atât începutul Revoluţiei Franceze, cât şi ridicarea turnului Eiffel ar fi desemnate cu data '89 sau Declaraţia de Independenţă a Statelor Unite şi aniversarea bicentenarului ei cu '76. Iată de ce maiaşii au simţit nevoia să inventeze un echivalent al numărătorii noastre pe termen lung, o evoluţie fără limite a timpului, care să se întindă în trecut ca şi în viitor, independent de numărătoarea cu 260 de zile, şi să coreleze între ele cele două sisteme de măsurare. Punctul lor zero pe „Scara Timpului" este corelat cu 4 Ahau 8 Cumku şi corespunde zilei de 13 august 3114 î.C. din calendarul nostru gregorian. Pentru maiaşi, această zi reprezintă 0.0.0.0.0. – începutul celui mai recent Mare Ciclu al timpului, care urmează să se încheie pe 23 decembrie 2012 d.C. Fiecare Mare Ciclu al maiaşilor era împărţit în cicluri mai mici, aşa cum noi avem milenii, secole şi decenii.

Glifele lunare cu denumirile lor în dialectul maiaş din Yucatec. Fiecare lună are 20 de zile, cu excepţia lunii Uayeb, care durează dumai 5 zile (după Coe, 2005).

Dreapta **Sistemul de calculare a timpului al maiaşilor pe 52 de ani.**

O dată de-a maiaşilor constă, aşadar, într-o serie de numerale, începând cu numărul ciclurilor temporale cele mai mari care au trecut de la punctul zero încoace, parcurgând numerele ciclurilor din ce în ce mai mici, până la corelarea cu numărătoarea de câte 52 de ani „vagi" – de exemplu, în cazul datei 9.15.4.6.4. 8 Kan 17 Muan, primele cinci numere înseamnă:

9 cicluri de câte 144.000 de zile = 1.296.000 de zile
15 cicluri de câte 7.200 de zile = 108.000 de zile
4 cicluri de câte 360 de zile = 1.440 de zile
6 cicluri de câte 20 de zile = 120 de zile
4 cicluri de câte 1 zi = 4 zile
TOTAL 1.405.564 de zile

Altfel spus, 1.405.564 de zile de la începutul celui mai recent Mare Ciclu (13 august 3114 î.C.), adică 29 noiembrie 735 d.C.

BUCHAREST CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

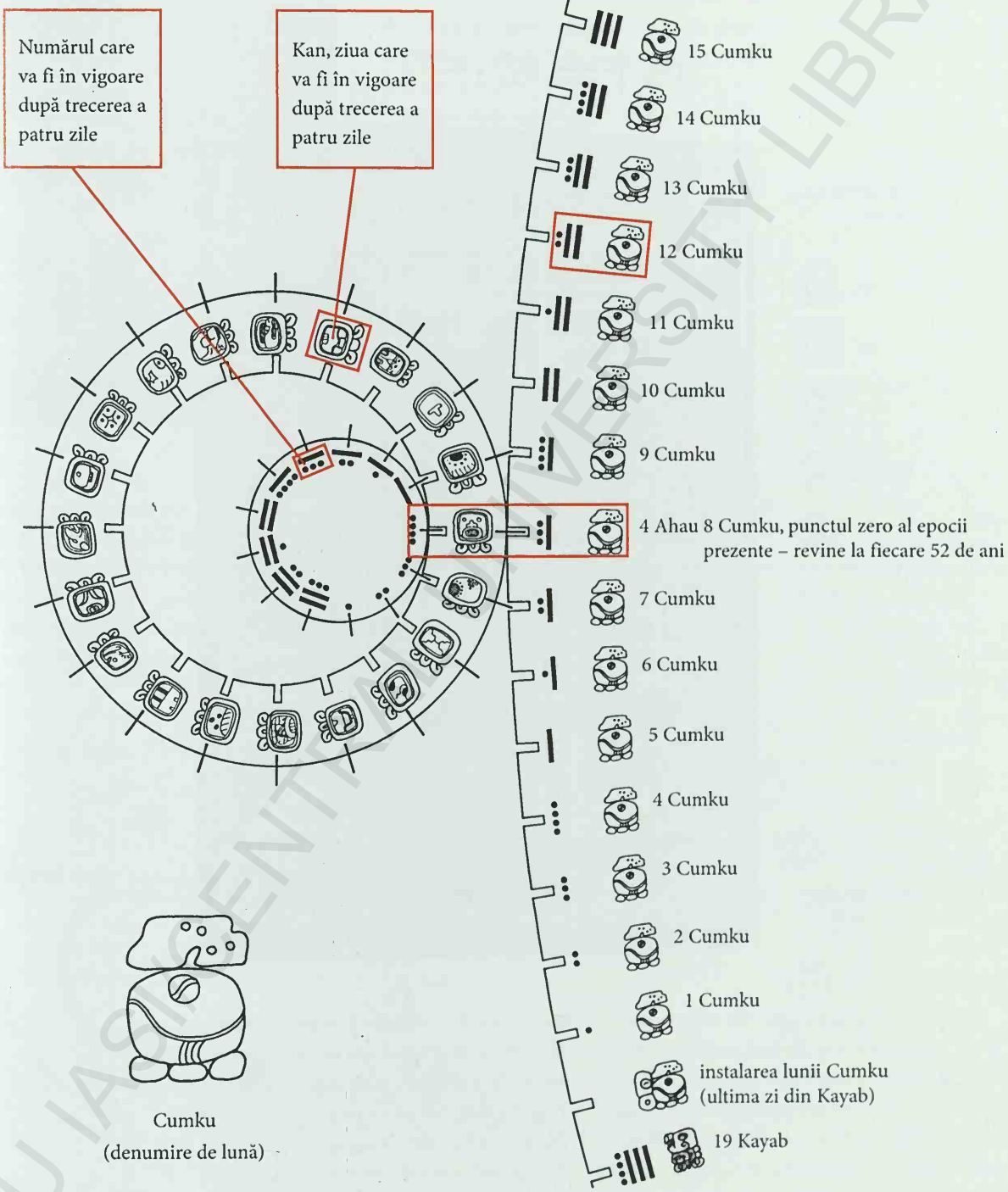

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Codexul de la Dresda

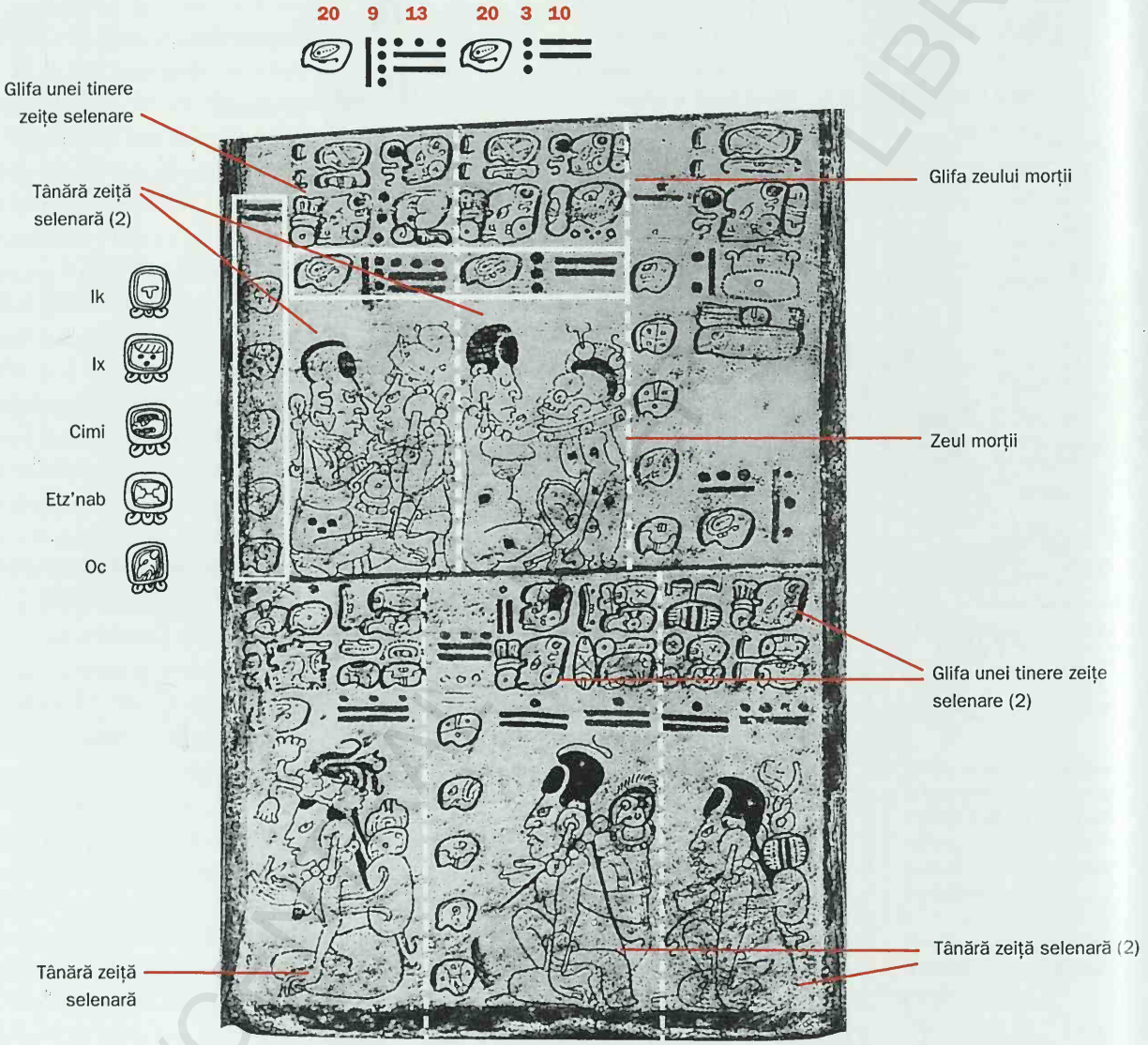

Codexul de la Dresda este plin de date. Este un almanah de divinație, în care fiecare zi este legată de alte zile prin calcule astronomice complexe (folosind eclipsele și mișcările planetei Venus), dându-i-se, prin aceasta, o semnificație astrologică – favorabilă sau nu – exprimată prin faptele și stările de spirit ale unei diversități uimitoare de zei, zeițe și animale divinizate ajunse aproape de nerecunoscut. Fiecare zeu ori zeiță este numit(ă) cu o glifă scrisă deasupra chipului său. Putem privi codexul ca pe un fel de succesiune de cărți de joc referitoare la zeii și zeițele maiașe. Iar legendele fiecăreia, în loc să fie scrise în preajma personajului, în câte o bulă, sunt scrise în codex, în general, deasupra

Cap și bust de piatră al tânărului zeu al porumbului de la Copán.

personajului. Și nu există prea multe linii de despărțire, care să-l anunțe pe cititorul codexului că a trecut de la legenda unei imagini la următoarea (pe pagina alăturată, au fost adăugate linii albe punctate, pentru ghidare). Cinci date au fost extrase din secțiunea de codex reprodusă pe pagina alăturată și încadrate în primul dreptunghi alb (cel vertical). Glifele lunilor au fost desenate alături pentru a fi prezentate mai clar. Putem face un calcul folosind numeralele din al doilea dreptunghi alb (cel orizontal), pentru a lega între ele aceste date.

Numeralele stabilesc o conexiune între 10 Ik, 10 Ix, 10 Cimi, 10 Etz'nab și 10 Oc. Vedem acest lucru rotind cele două roți ale sistemului de măsurare de 260 de zile (vezi mai jos).

Pornim de la 10 Ik. Rotind în minte roțile peste 20 + 9 = 29 de poziții (denumiri de zile), ajungem la 13 Chuen. Acum rotim din nou cele două roți în minte peste 20 + 3 = 23 de poziții (denumiri de zile). Ar trebui să descoperim că noua dată este 10 Ix. Această dată, 10 Ix se situează la 29 + 23 de zile după 10 Ik. Dacă repetăm acest calcul de încă patru ori, trecem de la 10 Ix la 10 Cimi la 10 Etz'nab la 10 Oc și înapoi la 10 Ik. Așadar, almanahul acoperă 5 × 52 = 260 de zile, adică un număr vital pentru maiași.

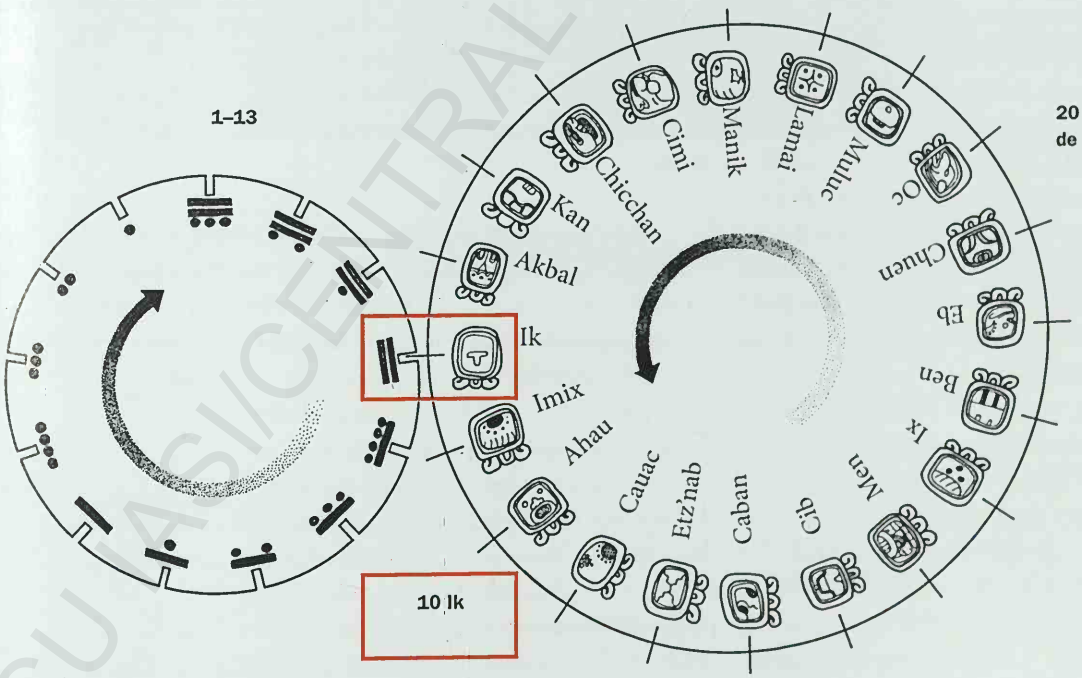

Sistemul de măsurare cu 260 de zile, folosit pentru calcularea datelor în Codexul de la Dresda.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

„Alfabetul“ maiașilor

Următorul pas important înainte în descifrarea glifelor maiașe – înțelegerea faptului că ele erau parțial fonetice – datează de pe vremea Inchiziției spaniole. Una dintre ironiile istoriei constă în aceea că le datorăm aproape toate cunoștințele noastre directe în privința vechilor maiași acelorași inchizitori spanioli care s-au făcut răspunzători de a fi eradicat aproape tot ce a însemnat scriere de-a maiașilor și o mare parte din obiceiurile acestora. Cel mai important inchizitor a fost Fray Diego de Landa, ajuns în Yucatán în 1561 și numit mai târziu episcop al aceluiași Yucatán. Lucrarea lui *Relación de las Cosas de Yucatán* (*Relatare a celor petrecute în Yucatán*), scrisă de Landa pentru a se disculpa de acuzațiile de exces de zel formulate împotriva lui de autoritățile spaniole însele, conține așa-numitul „alfabet“ maiaș, care s-a dovedit a fi cheia descifrării glifelor maiașe în secolul XX.

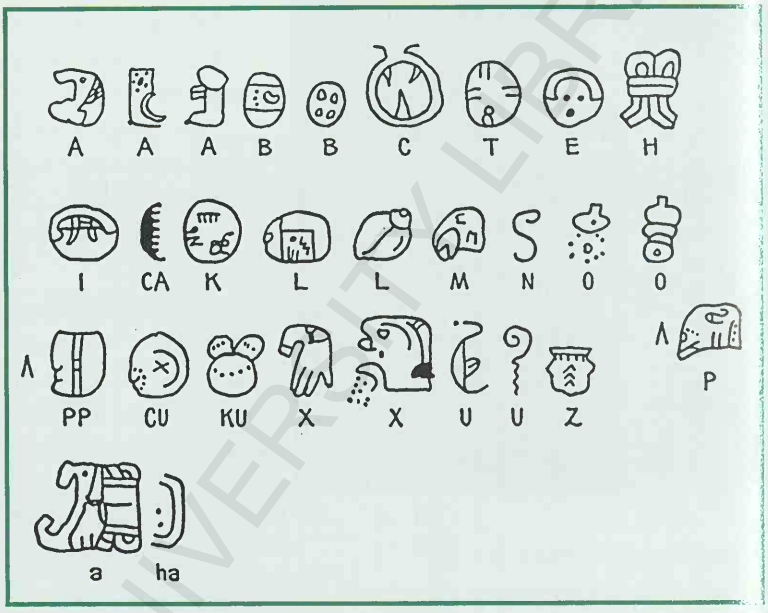

„Alfabetul“ maiaș, reprodus după singura copie păstrată a manuscrisului original al lui Diego de Landa.

Evident, nu este un alfabet obișnuit, de vreme ce are mai multe semne pentru anumite litere, ca și semne silabice. Astăzi știm că „alfabetul“ era un amestec de interpretări corecte și greșite, bazate pe o fundamentală neînțelegere. Vorbind în limba spaniolă, Diego de Landa îl iscodise pe un bătrân maiaș cu care se afla în termeni cordiali – și nici unul dintre ei nu-l înțelesese pe celălalt. (Însăși denumirea de *Yucatán* provine de la *uic athan* – expresia pe care le-o repetau maiașii conchistadorilor spanioli atunci când erau întrebați cum se numea țara lor; ea înseamnă: „Ce spuneți? Nu vă înțelegem.“)

Landa a pornit de la premisa că maiașii scriau la fel ca spaniolii din secolul XVI, folosindu-se de un alfabet. De exemplu, văzând într-un codex o imagine cu un lat în jurul piciorului unei căprioare și știind, din cunoștințele sale de dialect maiaș din Yucatán, că *lat* se pronunță *le* în dialectul respectiv, Landa va fi arătat imaginea aceea, spunând: „Vă rog să-mi arătați cum scrieți cuvântul *le*, care are două litere.“ Probabil că după aceea a citit cele două litere cu denumirile lor din limba spaniolă și a pronunțat cuvântul complet din nou: „ele, e: le“. Acest lucru trebuie să-l fi surprins pe informatorul său, care a scris totuși:

le

Ceea ce trebuie să-l fi surprins, de-acum, pe Landa însuși. De ce să fi fost nevoie de *patru* glife pentru a scrie numai *două* litere?! Și de ce trebuia repetată fiecare glifă?! Adevărul este că scrierea maiașă era *silabică* în esența ei, cu un adaos de vocale pure: avea valoarea lui *e*, avea valoarea lui *le*. Și totuși, fiindcă nu se mai întâlnise niciodată cu un sistem de scriere silabic, Landa a rămas mirat de cele aflate, chiar dacă, evident, înțelesese faptul că unele glife reprezentau silabe. Mai știa ceva:

BCU INSTITUTUL CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

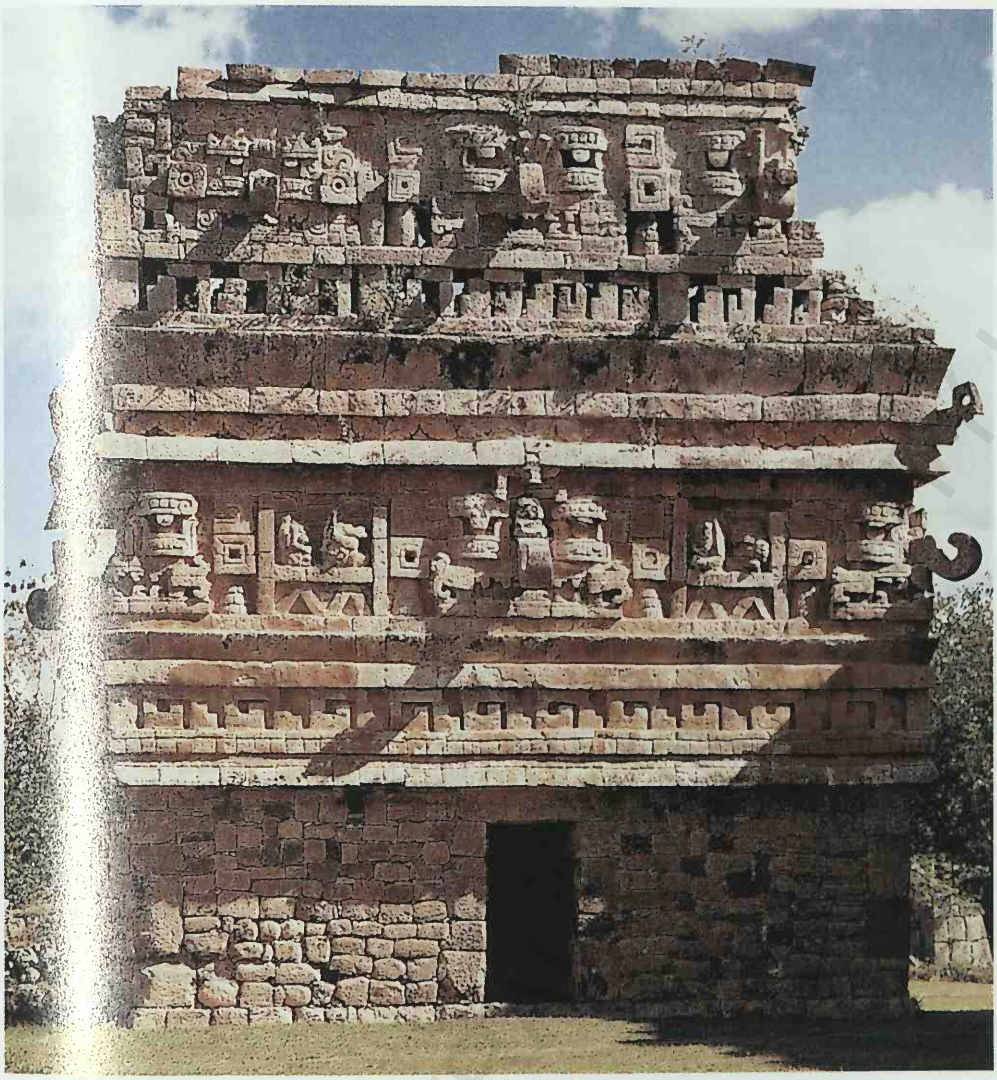

Fray Diego de Landa (1524–1579), episcop de Yucatán din 1572 până la sfârșitul vieții. Landa este una dintre cele mai fascinante figuri din istoria hieroglifelor maiașe. El a incendiat cele mai multe codexuri care se păstraseră până în epoca sa, în schimb i-a oferit posterității cheia descifrării celor care i-au supraviețuit. I-a torturat pe maiași, dar i-a și iubit, considerându-i niște ființe morale, care meritau să fie mântuite – spre deosebire de superiorii săi din ierarhia Bisericii Catolice, care nu aprobau torturile, în schimb îi considerau pe maiași rupți de lumea civilizată. La sfârșitul anilor 1560, Landa a fost nevoit să revină în Spania și să răspundă unor acuzații, dar a fost absolvit de orice vinovăție și, în cele din urmă, și-a reluat episcopatul pe pământurile maiașilor săi iubiți. Acest portret al lui se află în catedrala de la Izamal, din nordul Yucatán-ului, unde a slujit Landa și unde astăzi vin să ia Sfânta Împărtășanie mulțimi de maiași, descendenți ai celor torturați de fostul episcop.

Stânga sus **Edificiul cunoscut sub denumirea de „Biserica" de la Chichén Itzá (Yucatán), una dintre numeroasele construcții remarcabile ale maiașilor, admirate de Landa. Friza centrală a fațadei prezintă nasul proeminent, răsucit în sus, al zeului ploii, Chac.**

consoanele maiașe își puteau modifica sensul după cum erau glotalizate sau neglotalizate (altfel spus, dacă gâtlejul se afla sau nu în stare de constricție). Următoarele exemple sunt în dialectul maiaș din Yucatec:

Neglotalizat	*Glotalizat*
pop („rogojină")	*p'op* („a scoate semințe de bostan")
cutz („curcan")	*kutz* („tutun")
tzul („a pune în ordine")	*dzul* („străin")
muc („a îngropa")	*muk* („a îngădui")

Landa a redat acest contrast scriind pentru *cu* și pentru *ku*. Totuși, comunicarea cu informatorul său a avut de suferit, de bună seamă, așa cum se poate deduce din următoarea expresie:

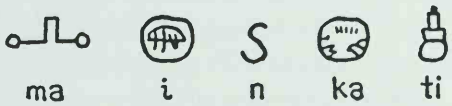

care înseamnă „nu vreau" – probabil ca replică a informatorului atunci când Landa i-a cerut să mai scrie și alte valori fonetice ale misterioaselor glife.

Începuturile descifrării

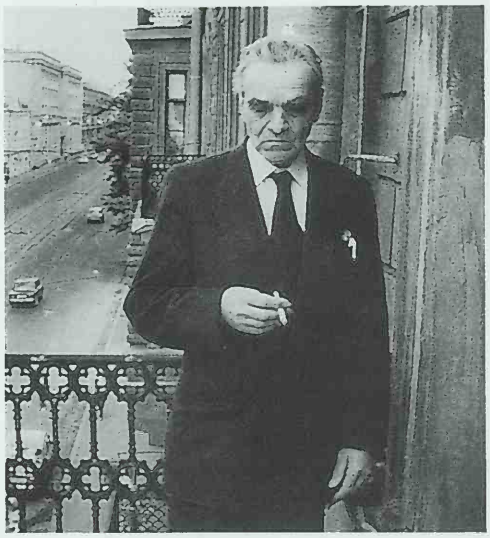

Iuri Valentinovici Knorosov (1922–1999), cel mai important dintre savanții care au inițiat descifrarea glifelor maiașe. Knorosov era tânăr artilerist în perioada asaltului asupra Berlinului, din 1945; interesul față de scrierea maiașilor i-a fost trezit de o carte de la Biblioteca Națională din Berlin, pe care a regăsit-o la Moscova – era vorba despre ediția într-un singur volum (publicată în Guatemala în 1933) a codexurilor de la Dresda, Madrid și Paris. Începând din anii 1950, el a publicat în Rusia mai multe studii importante pe această temă, dar abia în 1990 a reușit să vadă cu ochii săi ruinele maiașe din Guatemala. A durat mai bine de un sfert de secol de la prima publicare a studiilor maiașe ale lui Knorosov în rusește, pentru ca intuițiile lui să devină general acceptate.

O are „alfabetul" lui Landa putea fi aplicat glifelor din codexurile maiașe? Spre sfârșitul secolului XIX, s-au făcut multe încercări în acest sens, unele rezonabile, altele lipsite de orice noimă. Glifele corespunzătoare anumitor animale, cum ar fi câinele, curcanul, papagalul și jaguarul, fuseseră identificate comparând pozițiile lor cu imaginile respectivelor ființe (aceeași tehnică fusese utilizată pentru a identifica glifele corespunzătoare zeilor și zeițelor). În 1876, Léon de Rosny a aplicat „alfabetul" Landa la primul semn al glifei cu sensul „curcan" din Codexul de la Madrid:

glifa „curcan"

curcan

El a citit acest prim semn ca fiind reprezentat de *cu* și l-a comparat cu semnul lui Landa:

cu

Apoi și-a exprimat bănuiala că glifa în întregime ar fi putut fi citită *cutz*(*u*), de vreme ce termenul care desemna curcanul în dialectul maiaș Yucatec era *cutz*. Rosny a mers și mai departe și a sugerat că scrierea maiașă era un sistem fonetic, bazat pe silabe.

Alți savanți au avansat însă lecțiuni lipsite de sens și au respins ipoteza fonetică. Thompson, cel menționat mai devreme (p. 121), care a dominat studiile maiașe la mijlocul secolului XX, a respins aproape cu desăvârșire „alfabetul" lui Landa și principiul fonetic în sistemul glifelor maiașe; el era adeptul unei explicații logografice a glifei însemnând „câine", de exemplu, în care primul semn reprezenta niște coaste, iar al doilea moartea.

În 1952, această opinie a fost pusă sub semnul întrebării dintr-o zonă oarecum neașteptată – de la Leningrad. Iuri Knorosov, un savant rus care nu pusese niciodată piciorul în America Centrală, a propus citirea fonetică a multor glife, inclusiv a celei cu sensul „câine". Knorosov a remarcat că primul semn din glifa „câine" era același cu al doilea semn din glifa „curcan":

glifa „câine"

glifa „curcan"

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Dacă primul semn al glifei „câine" avea valoarea fonetică *tzu* (așa cum propusese Rosny), celui de-al doilea semn i se putea atribui valoarea *l(u)*, plecând de la asemănarea acestuia cu simbolul lui Landa:

l

Așadar, glifei „câine" îi putea corespunde *tzul*:

tzu *l(u)*

Exista, oare, un cuvânt *tzul* în dialectul maiaș din Yucatec? Exista și însemna chiar „câine".

Knorosov a mers mai departe cu această logică a descifrării. Pe o pagină anume din Codexul de la Dresda, în loc de bara și punctul care ar fi trebuit să redea numeralul 11 – sau chipul de zeu echivalent – apărea o glifă alcătuită din trei semne:

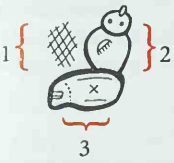

(codexul este deteriorat în zona lui *1*)

În dialectul maiaș din Yucatec, *buluc* are sensul de „11". Oare glifa să fi fost alcătuită din *bu*, *lu* și *cu*, după cum urmează? (Codexul este deteriorat în zona lui *bu*):

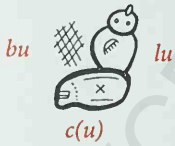

O glifă deteriorată de pe o altă pagină a Codexului de la Dresda (*dreapta sus*) consta din două semne care ar fi echivalat, potrivit modelului lui Knorosov, cu *lub(u)*:

În dialectul maiaș din Yucatec, *lub* însemna „a cădea" sau „ploaie". Desenul din codex părea să confirme supoziția, arătând cum cădea ploaia

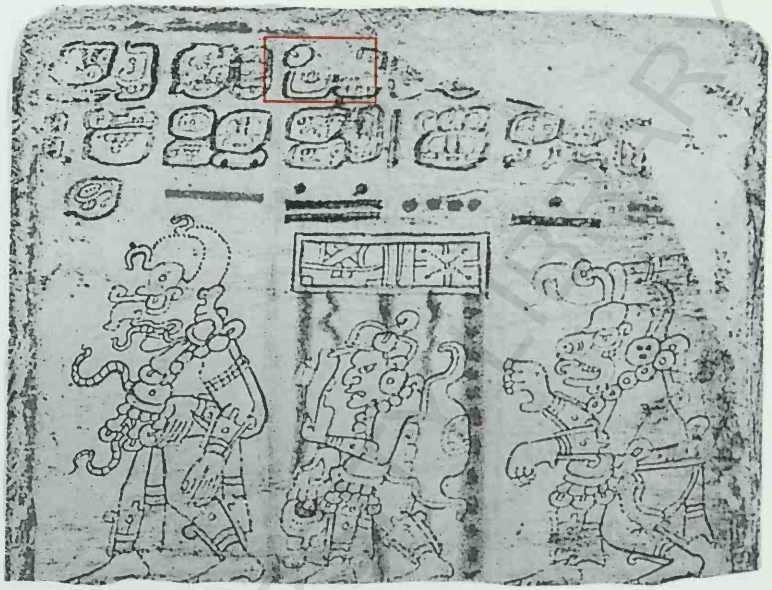

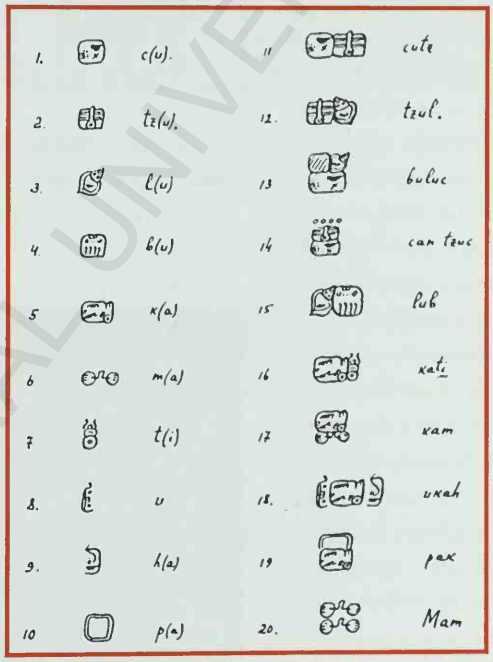

Sus **O parte a Codexului de la Dresda. Glifa scoasă în evidență înseamnă „a ploua".**

Stânga **Descifrări ale glifelor maiașe propuse de Iuri Knorosov în anii 1950. Nu toate s-au dovedit a fi corecte, dar abordarea de principiu a savantului rus era bine întemeiată.**

peste personajul central. Knorosov a propus o serie întreagă de asemenea descifrări. Ele au fost batjocorite cu înverșunare de către Thompson, care a pornit chiar un fel de război personal împotriva savantului rus, împrumutând câte ceva din retorica Războiului Rece, practicată în anii 1950. Dar unii dintre experții mai tineri în civilizația maiașă din Statele Unite au ajuns la concluzia că rusul descoperise ceva important.

BUJ IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Un sistem de scriere mixt

Experții în istoria maiașilor, care s-au angajat pe drumul deschis de Knorosov, au întâlnit, în esență, două feluri de obstacole. În primul rând, în anii 1950, dialectele maiașe nu le erau – și nu le sunt nici acum – cunoscute prea bine savanților. Dacă vreunul dintre aceștia nu găsea, în dicționarele maiașe, un cuvânt care să se potrivească fără nici un dubiu, precum *cutz* („curcan") sau *tzul* („câine") din dialectul Yucatec, nu avea nici un mijloc de a confirma sau a respinge o descifrare propusă de el sau de altcineva.

În al doilea rând, era caracterul mixt al sistemului de scriere, care combina fonografia cu logografia. Cu toate că hieroglifele egiptene sunt și ele semne mixte în același sens, cele maiașe erau cu mult mai puțin previzibile: unul și același cuvânt se putea scrie în mai multe feluri – și nu doar două sau trei. Mai mult decât atât: glifele individuale erau adeseori „fuzionate" între ele (procedeu care se regăsește la caracterele chinezești, dar nu și la scrierea egipteană) atât de strâns, încât părțile constituente nu mai puteau fi deosebite decât de un ochi foarte versat. Dificultățile întâmpinate de Ventris în a deosebi între ele semnele scrierii Lineare B păreau floare la ureche pe lângă cele cu care s-au confruntat descifratorii de mai târziu ai glifelor maiașe.

Aici, de exemplu, două glife echivalente cu *chum tun* au fost combinate în trei moduri diferite; toate cele patru grafii ale cuvântului sunt acceptabile (transliterările cu litere majuscule indică o fonogramă, cele cu litere minuscule – o logogramă):

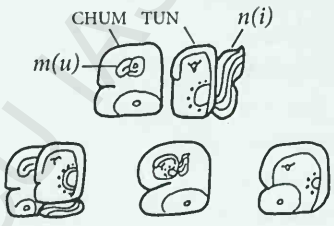

Iată, mai jos, cinci grafii acceptabile ale cuvântului *balam* („jaguar"), demonstrând diferitele proporții ale fonografiei și logografiei:

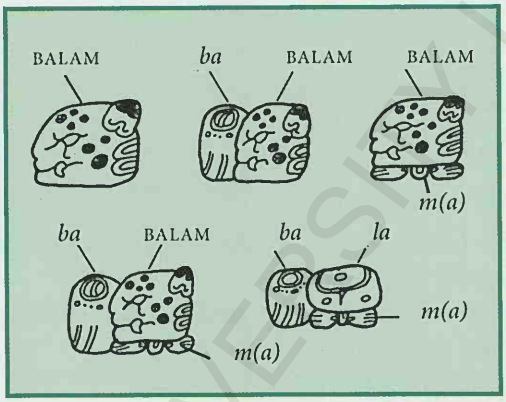

Prima este în întregime logografică (și pictografică), ultima în întregime fonografică (și fără pictografie).

Jos Prag de sus, din piatră, al unei uși, descoperit la Yaxchilán (cca 770 d.C.). Îl înfățișează pe Pasăre-Jaguar, purtând un acoperământ de cap format dintr-o tigvă și un schelet de șarpe, și pe soția sa, Doamna Balam Ix, îndeplinind gesturi dintr-un ritual de lăsare de sânge. Glifele descriu scena, așa cum se arată pe pragul de ușă de pe pagina alăturată.

BCU IASI STUDENT UNIVERSITY LIBRARY

Se observă amestecul de elemente fonografice şi logografice din acest extraordinar basorelief care celebrează victoria lui „Pasăre-Jaguar" din Yaxchilán (*dreapta*). Pasăre-Jaguar se află în dreapta, purtând un splendid acoperământ de cap şi ţinându-l de braţ pe prizonierul său, „Tigvă-Bătută-cu-Pietre", în timp ce, în partea stângă, locotenentul lui Pasăre-Jaguar, K'an Tok, îl apucă de păr pe un al doilea prizonier. Diversele glife care nu sunt înţelese pe deplin – au căpătat legende.

Data este 7 Imix 14 Tzec (încercaţi să verificaţi numeralele şi glifele corespunzătoare zilei şi lunii cu ajutorul informaţiilor de la pp. 124–127) – ceea ce înseamnă ziua de 9 mai 755 d.C. Pasăre-Jaguar este numit astfel, deoarece glifa lui combină o pasăre cu un jaguar:

Numele său maiaş era, probabil, Yaxun Balam. Glifa de sub cea a numelui său este glifa-„emblemă" a Yaxchilán-ului. Fiecare oraş-stat maiaş avea propria glifă-emblemă – ceea ce a descoperit, la sfârşitul anilor 1950, Heinrich Berlin. Iată opt asemenea glife, fiecare conţinând o pereche de semne fonetice despre care acum se ştie că redau termenul *ahaw* („stăpân"):

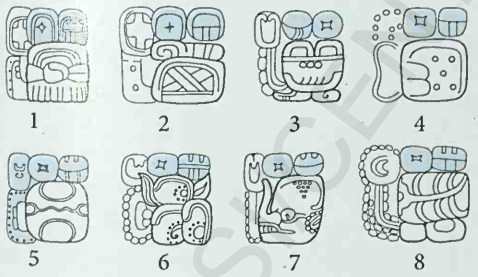

O a doua pereche de semne (evidenţiate la nr. 5) redă, în dialectul maiaş din Yucatec, termenul *k'ul* („divin"). Localităţile sunt: (1) Tikal; (2) Naranjo; (3) Yaxchilán; (4) Piedras Negras; (5) Palenque; (6) Seibal; (7) Copán; (8) Quiriguá (vezi harta de la p. 122).

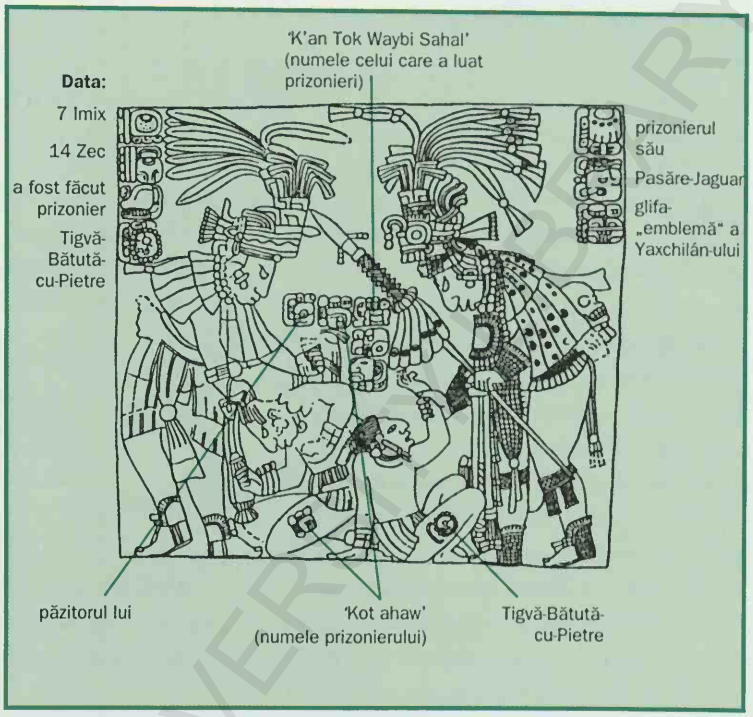

Există două cuvinte, pe basorelieful de la Yaxchilán, care sunt scrise pur fonetic:

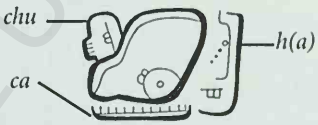

chucah(a) (a fost făcut prizonier)

Aici, două dintre cele trei semne silabice se regăsesc în „alfabetul" lui Landa:

ca *ha*

Există, apoi, glifa:

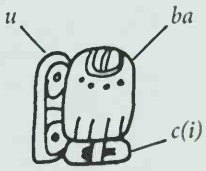

u bac(i) (prizonierul său)

BUCUREŞTI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Silabarul maiaș

Astăzi, la peste 50 de ani după cele dintâi descifrări publicate de Knorosov, străduniile a zeci de savanți, majoritatea americani, au condus la alcătuirea tabelului silabic alăturat. Nu toată lumea este de acord în privința fiecărei poziții glifice, dar într-un mare număr de cazuri – da. În prezent, se poate spune că marea majoritate a glifelor maiașe pot fi „citite", în sensul că semnificația lor poate fi înțeleasă cu o anumită precizie, chiar dacă nu întotdeauna se cunoaște și felul în care erau ele pronunțate în limba maiașilor.

Complexitatea scrierii maiașe este evidentă, chiar și fără a lua în calcul sutele de glife nesilabice. Ceea ce se observă cel mai ușor în tabel este numărul mare de semne diferite pentru un singur sunet: de exemplu, cele 13 glife ce redau vocala pură *u* și cele 6 glife ce redau silaba *na*. Nu există nimic asemănător în silabarul scrierii Lineare B (vezi p. 118); dacă n-ar fi fost „alfabetul" lui Landa, care să ajute la descifrare, nimeni n-ar fi reușit să realizeze acest echivalent al „rețelei" de la scrierea Lineară B. Mai mult decât atât, dincolo de faptul că erau omofone, unele semne silabice puteau funcționa și ca logograme.

Gradul de omofonie pe care-l prezintă sistemul este ilustrat de trei glife diferite, toate pronunțate *can* în dialectul maiaș din Yucatec (sunt marcate elementele fonetice din prima și a treia):

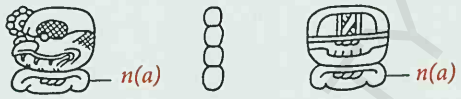

șarpe patru cer

În schimb, gradul de polifonie (adică unul și același semn având mai multe pronunțări diferite) este ilustrat de aceste trei glife:

1 2 3

(1) este Cauac, denumirea unei zile; (2) are complementul fonetic *n(i)* și se pronunță *tun*; (3) este silaba *cu*.

Dreapta **Acest tabel silabic, reprezentând munca reunită a multor savanți, începând din anii 1950 până astăzi, este încă în curs de modificare. Căsuțele albe indică silabele pentru care nu a fost identificată deocamdată nici o glifă (după Coe & Van Stone, 2001).**

Jos **Imagine pictată pe un vas cilindric de ceramică din Guatemala (cca 672–830 d.C.), înfățișând artiștii cu uneltele lor (stilet și vas cu vopsea). Unul pictează un codex, celălalt ține o mască. Textele glifice dinaintea fiecărui personaj indică numele și/sau titulatura artiștilor.**

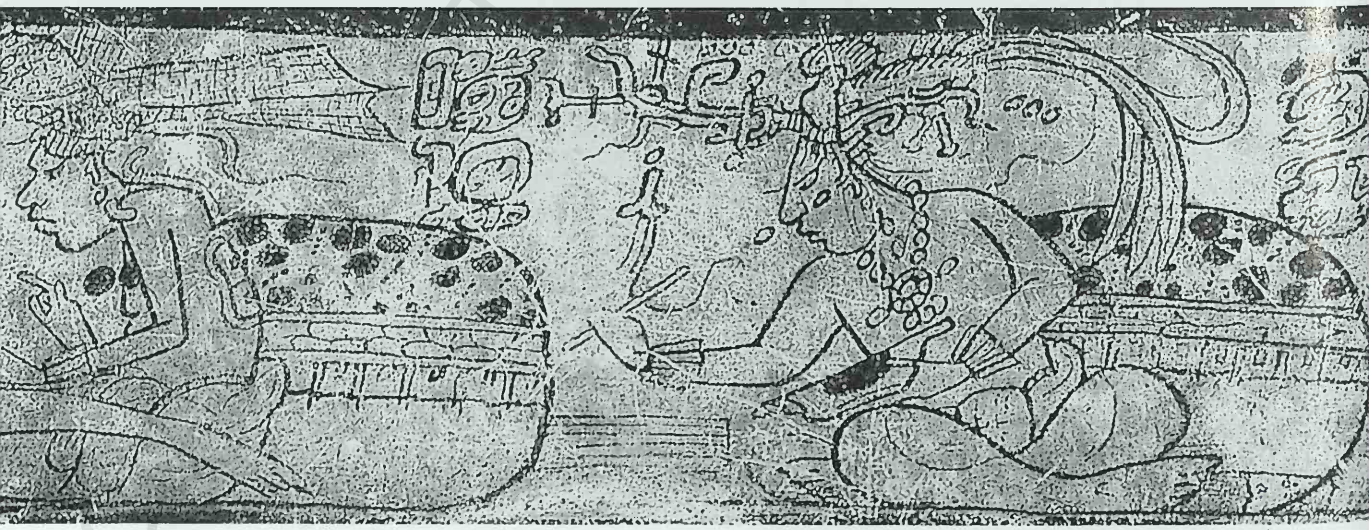

	a	e	i	o	u
	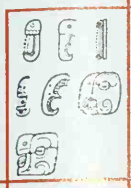				
b					
ch		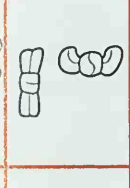	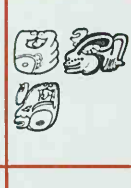	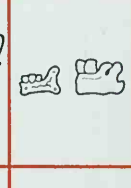	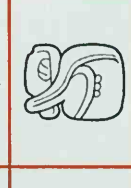
ch'				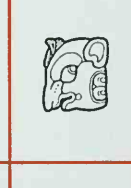	
h					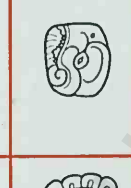
j		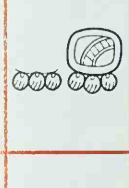	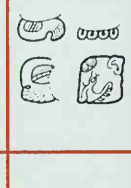		
k	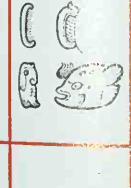		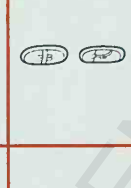	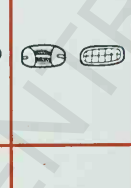	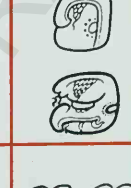
k'		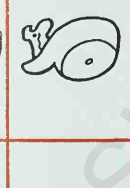		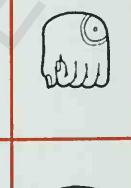	
l	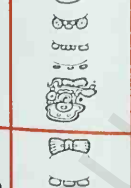		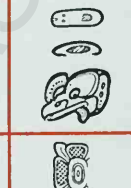	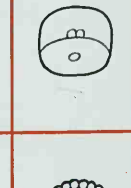	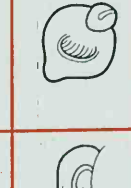
m			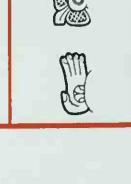		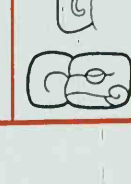

	a	e	i	o	u
n	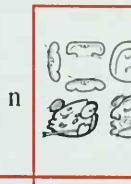	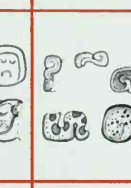			
p					
s	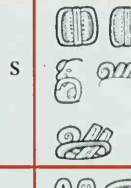	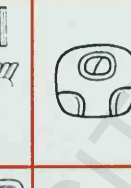	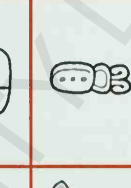		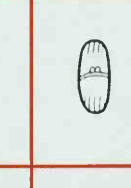
t	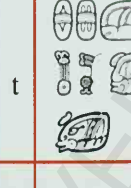		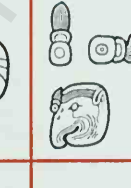		
t'					
tz	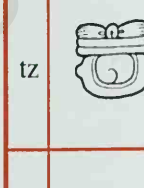		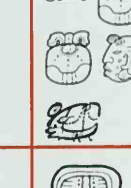		
tz'	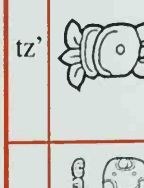		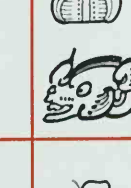		
w	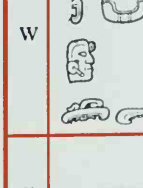		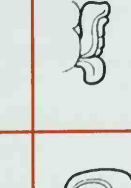		
x	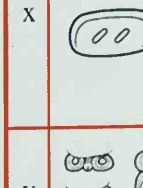			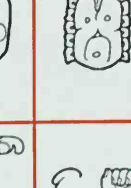	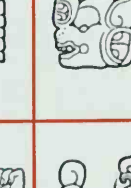
y	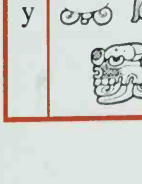		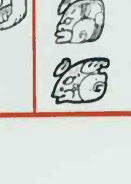	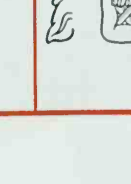	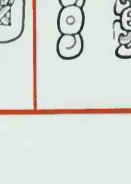

BU MISSION CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Un „Tutankhamon“ maiaș

O descoperire arheologică făcută în 1952 s-a dovedit a fi de o importanță capitală în descifrarea scrierii maiașilor. Se poate spune că ea este comparabilă cu descoperirea mormântului lui Tutankhamon în Egipt. În timpul cercetărilor întreprinse la Templul Inscripțiilor de la Palenque, arheologul mexican Alberto Ruz a descoperit o lespede mare de piatră în podea, care avea două rânduri de găuri prevăzute cu capace de piatră; când a dat-o la o parte, a văzut o scară boltită care cobora în interiorul piramidei, dar care fusese astupată dinadins cu moloz. I-au trebuit patru sezoane de muncă pe teren ca să elibereze scara și să ajungă într-o încăpere aflată aproximativ la același nivel cu baza piramidei, și aceasta plină de moloz; eliberând podeaua, a dat peste scheletele a cinci sau șase tineri, probabil tot atâtea sacrificii umane. La celălalt capăt al încăperii, exista o lespede uriașă, de formă triunghiulară. Când și aceasta a fost îndepărtată, Alberto Ruz a devenit, după trecerea a vreo 13 secole, prima persoană care a aruncat o privire în marea criptă funerară aflată la circa 24 de metri sub podeaua templului din vârful piramidei.

Un capac de sarcofag uriaș, de formă dreptunghiulară, ascundea rămășițele unui străvechi conducător maiaș. Odată cu trupul mortului, un adevărat tezaur de jad fusese depus în mormânt: pe față avea o mască în mărime naturală, din pietre de jad dispuse în mozaic; două discuri din jad și sidef îi serveau drept acoperitoare de urechi; peste piept avea, ca niște ghirlande, mai multe coliere din mărgele tubulare de jad; iar pe degete purta mai multe inele de jad. În ambele mâini și în gură avea câte o piatră mare de jad – obicei demonstrat la maiașii din Yucatec, dar și la azteci și la chinezi. Două figurine de jad, una reprezentându-l pe zeul-soare, se aflau depuse alături de trupul celui înmormântat.

Sculptura de pe capacul sarcofagului îl arată pe conducătorul maiaș (care are o diformitate vizibilă la un picior) prăbușindu-se pe lângă trunchiul Arborelui Vieții din ghearele păsării cerești (simbol al Cerului) direct între fălcile căscate ale Lumii de Dincolo. În cădere, este însoțit de imaginea unui monstru pe jumătate schelet, care poartă un bol de sacrificiu însemnat cu glifa soarelui. Această glifă reprezintă soarele în trecere de la viață la moarte. La fel ca soarele, și regele se va înălța din nou înspre răsărit după călătoria sa prin Lumea de Dincolo.

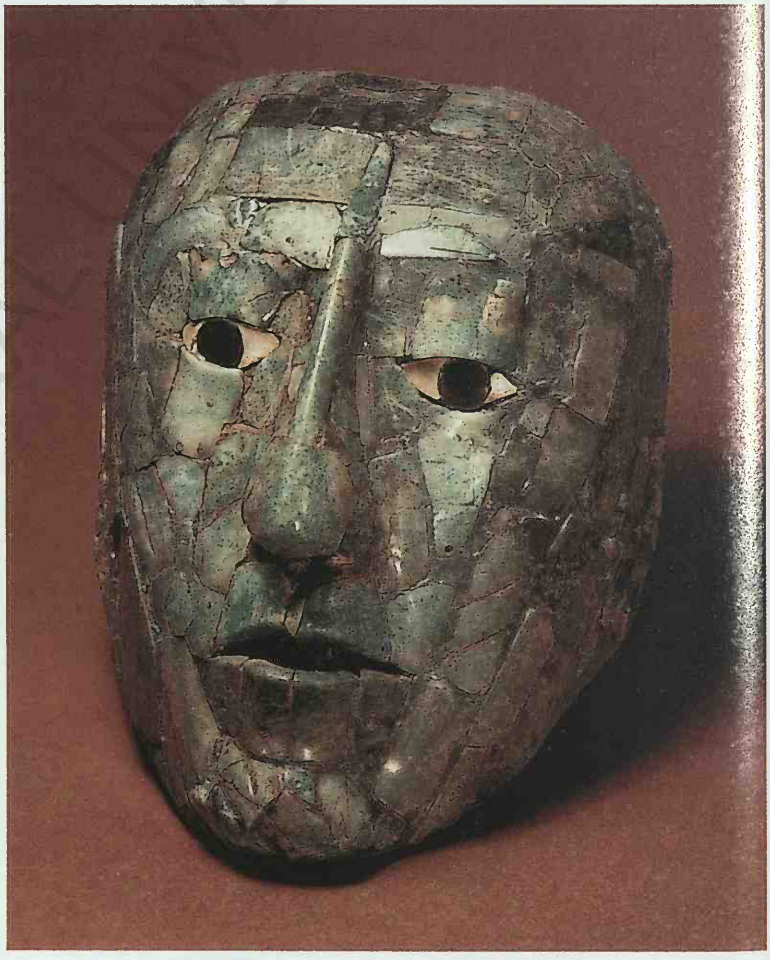

Dreapta **Capacul sarcofagului lui Pacal, descoperit în 1952 în cripta funerară din Templul Inscripțiilor de la Palenque.**

Jos **Mască în mărime naturală (683 d.C.), din pietre de jad dispuse în mozaic, descoperită în cripta funerară din Templul Inscripțiilor de la Palenque. Ochii sunt făcuți din sidef și obsidian. Suportul de lemn a putrezit între timp.**

BUCHAREST CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Naşterea şi moartea lui Pacal

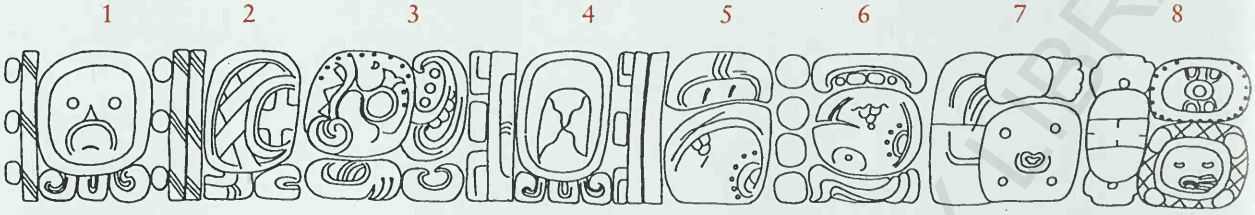

Cine era marele conducător maiaş de la Palenque? Opt glife cioplite pe una dintre laturile sarcofagului oferă o explicaţie parţială. Ele includ o serie de numere, denumiri de zile şi de luni. Să încercăm să le descifrăm.

(1) este data de 8 Ahau;
(2) este data de 13 Pop;
(3) este glifa care înseamnă „naştere“ (zisă şi „capăt de broască“); altfel spus, regele s-a născut la data de 8 Ahau 13 Pop, ceea ce, în sistemul numărătorii de termen lung, înseamnă 26 martie 603 d.C.;
(4) este data de 6 Etz'nab;
(5) este data de 11 Yax;
(6) se referă la patru cicluri de câte 7.200 de zile, adică în jur de 80 de ani;
(7) este o glifă care înseamnă „moarte“; aşa că regele a murit la 6 Etz'nab 11 Yax, adică la 31 august 683 d.C.;
(8) este numele regelui, zis şi „Mână-Pavăză“, dedus pictografic din semnul aflat în colţul din dreapta jos al glifei regelui.

Dar cum se numea, de fapt, acest conducător maiaş? O glifă descoperită în templul aflat sus, deasupra criptei funerare, a oferit un posibil răspuns. Din context reieşea evident că glifa reprezenta numele celui îngropat dedesubt, şi totuşi aceasta era total diferită de glifa de pe sarcofag. În 1973, savanţii reuniţi la Palenque au avut brusc revelaţia că glifa reprezentând numele de pe sarcofag era *logografică*, în timp ce glifa din templu era *fonografică*. Aceasta din urmă putea fi tradusă aşa cum arată desenul alăturat (vezi silabarul de la p. 137), drept care numele „Tutankhamonului“ maiaş era Pacal, adică „Pavăză“.

Iată, în continuare, trei grafii diferite ale numelui Pacal, în care elementele fonetice sunt indicate prin litere minuscule cursive:

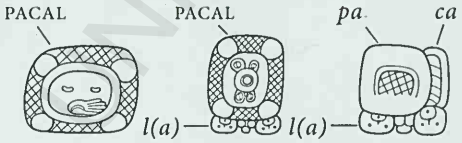

Dacă inscripţia spune adevărul – ceea ce, de bună seamă, nu e câtuşi de puţin cert –, Pacal avea 80 de ani când a murit. Alte glife ne spun că el nu avea decât 12 ani când a urcat pe tron; drept care, Pacal ar fi domnit în jur de 68 de ani. Alte nume pe care le putem identifica sunt cele al lui Kan-Bahlum-Mo', tatăl lui Pacal, şi al mamei sale, Doamna Zac-Kuk, dar şi ale altor rubedenii. Lucru curios, tatăl lui Pacal nu a apucat să domnească (a murit la 1 ianuarie 643 d.C.), în schimb mama sa a avut o domnie scurtă, din anul 612 până la urcarea pe tron a fiului ei, în anul 615 (ea a murit la 12 septembrie 640 d.C.). Aici, în situl de la Palenque, dar şi în alte situri maiaşe, odată descifrate inscripţiile, a rezultat că maiaşii au avut o istorie dinastică foarte complicată, despre care tot restul lumii n-a ştiut nimic până cu câteva decenii în urmă.

BOU JAGIELLONIAN CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1

2

Detalii de pe o latură a sarcofagului în care se afla depus trupul regelui Pacal (603–683 d.C.): viața și moartea sa exprimate în glife (ale căror explicații se găsesc pe pagina alăturată).

3

4

5

6

7

8

Picturile murale de la Bonampak

A doua mare descoperire din perioada postbelică, în domeniul arheologiei maiaşe, au reprezentat-o picturile murale de la Bonampak, nu departe de Yaxchilán. Doi aventurieri americani care trăiau de câtva timp alături de indienii *lacandón* au fost duşi să vadă ruinele oraşului Bonampak în 1946; după alte câteva luni, indienii i-au arătat picturile murale fotografului Giles Healey, ale cărui imagini înregistrate pe film au provocat o adevărată senzaţie. Pentru oamenii de ştiinţă, aceste picturi murale prezintă interes mai puţin prin ceea ce ne spun despre sistemul de scriere maiaş, decât prin ceea ce ne arată din viaţa vechilor maiaşi din secolul VIII d.C., adică înainte ca întreaga civilizaţie a maiaşilor să se prăbuşească. Unele glife din aceste picturi nu au fost încă descifrate.

Picturile murale de la Bonampak spun o poveste unică: ele istorisesc o bătălie încununată de succes, urmările acesteia şi sărbătorile dedicate victoriei. În scena ilustrată mai jos, nefericiţii prizonieri stau dezbrăcaţi şi sunt supuşi torturilor: li se smulg unghiile, iar alături de ei se află un cap tăiat. Un personaj complet despuiat, care stă pe platforma superioară, se roagă de figura centrală, marele stăpân Chaan-muan, conducătorul din Bonampak, înveşmântat într-o tunică de războinic din piele de jaguar şi înconjurat de subordonaţi care poartă, la rândul lor, nişte costume splendide. Printre spectatori se numără şi o doamnă într-o robă albă, care ţine în mână un evantai-armonică: este soţia principală a lui Chaan-muan, despre care textul glific afirmă că este originară de la Yaxchilán.

Picturile murale de la Bonampak, din secolul VIII d.C., au rămas neterminate, fiindcă oraşul a fost părăsit. Ele par să fi fost realizate cu prilejul consacrării unui moştenitor de sex bărbătesc al tronului de la Yaxchilán, cu tot ce presupunea ritualul: bătălii, torturi, decapitări, pantomime, dansuri, cântări, plus lăsările de sânge la care se dedau domnii şi doamnele de viţă nobilă. După toate aparenţele, ceremonia a fost zadarnică.

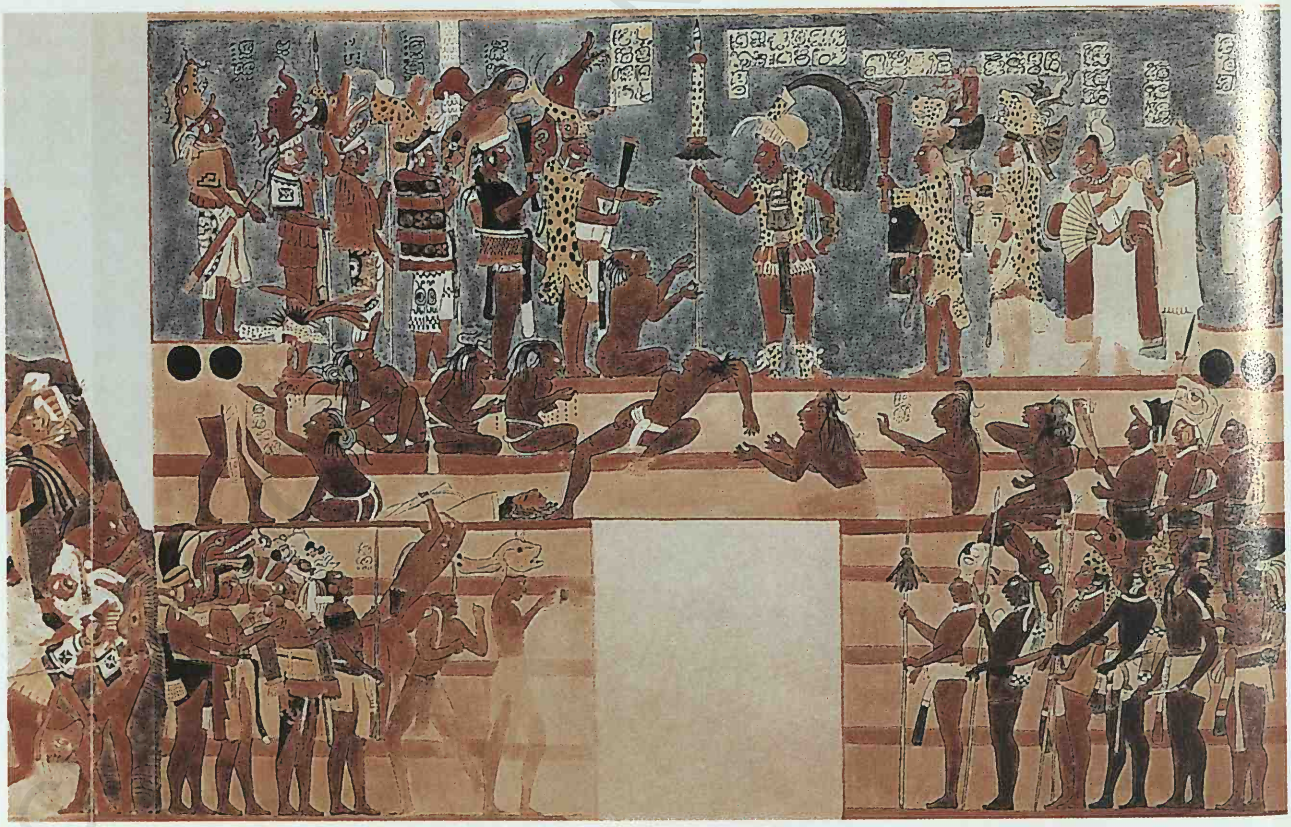

Cupa de ciocolată a maiașilor

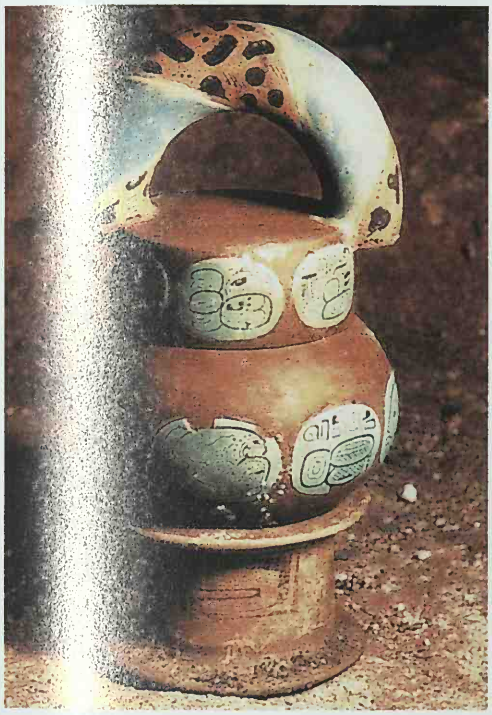

Vas de ceramică maiaș descoperit la Rio Azul, în Guatemala. Glifa centrală are sensul de „cacao". Testele chimice au confirmat prezența unor reziduuri de cacao pe fundul vasului. Diego de Landa, cel dintâi european care i-a studiat pe maiași, spunea: „Din porumb pisat și cacao fac o băutură cu spumă, foarte aromată, pe care o beau la sărbători. Iar din cacao fac o cremă care seamănă cu untul și din care, tot în amestec cu porumb, fac o altă băutură, tot foarte aromată, căreia i se dă o înaltă prețuire." Ce poate fi mai potrivit, decât ca „alfabetul" lui Landa, alcătuit în anii 1560, să confirme, la finele secolului XX, acuratețea relatărilor aceluiași Landa cu privire la civilizația maiașilor?

Dintre toate formele de artă ciudate și minunate rămase de la maiași, picturile ceramice sunt, poate, cele mai interesante. În ultimele câteva decenii, multe piese au fost furate din siturile maiașe, ajungând la comercianții de obiecte de artă din America, Europa și nu numai. Efectul pozitiv al acestui comerț a fost însă acela de a fi ajutat la descifrarea glifelor maiașe.

În 1971, în timp ce organiza o expoziție de ceramică maiașă la New York, expertul în istoria maiașă Michael Coe a observat că succesiunea de glife din jurul buzei multor vase era aceeași. Coe a denumit-o Secvența Primară Standard și a avansat ideea că aceasta se referea la aventurile mitice ale maiașilor în Lumea de Dincolo, după modelul Cărții egiptene a Morților, de vreme ce acesta pare să fi fost subiectul cel mai frecvent abordat pe vasele ceramice și, în plus, vasele însele păreau să fi fost utilizate în scopuri funerare.

De fapt, s-a dovedit că succesiunea de glife avea un sens destul de diferit. Unele dintre glifele care apar cel mai des în Secvența Primară Standard sunt în ordinea următoare:

După descifrarea fonetică, reiese că glifa redă cuvântul *uch'ibi*:

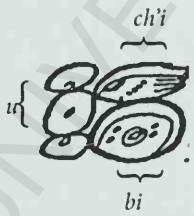

În dialectul maiaș din Cholan, *uchi'i* înseamnă „a bea", așa încât glifa înseamnă, probabil, „cupa de băut a lui". S-ar zice că nobilii maiași, la fel ca unii dintre contemporanii noștri, își doreau cănile personalizate cu numele lor.

În continuare însă descifrarea s-a dovedit și mai interesantă. Secvența Primară Standard cuprinde și următoarea glifă, în care valorile fonetice pot fi deduse cu puțină imaginație:

Așadar, cacao! Iar când mostre de reziduuri găsite pe fundul unor vase maiașe pe care apărea și această glifă au fost trimise pentru analize la firma de produse alimentare Hershey, răspunsul primit a fost unul fără echivoc: era vorba, într-adevăr, de reziduuri chimice provenite din resturi de cacao.

BCU INCENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 8 Scrierile nedescifrate

Acest sigiliu de piatră este o rămășiță a civilizației de pe Valea Indului, care a înflorit în nord-vestul Indiei și pe teritoriul Pakistanului actual în urmă cu patru milenii. Este unul dintre multele sigilii asemănătoare, cu inscripții care denotă sisteme de scriere probabil complete – dar nimeni nu poate spune acest lucru cu siguranță, pentru că înțelesul semnelor nu a putut fi descifrat încă. Scrierea de pe Valea Indului este poate cel mai enigmatic dintre toate sistemele de scriere, din orice parte a lumii și din aproape toate timpurile, care au rămas până astăzi nedescifrate.

Dificultățile descifrării

Cele mai importante sisteme de scriere care au rămas nedescifrate sunt enumerate în tabelul de mai jos. Ele se deosebesc de alte sisteme de scriere nedescifrate prin faptul că sunt asociate cu câte o cultură de semnificație majoră evidentă. Astfel, scrierea etruscă era utilizată de un popor care a produs opere de artă și monumente funerare de toată frumusețea și care i-a influențat din plin pe romani; scrierea Lineară A din Creta era folosită de populația din perioada minoică înainte de și concomitent cu scrierea Lineară B, descifrată de Michael Ventris; iar scrierea *rongorongo* de pe Insula Paștelui (a populației *rapanui*) pare să fi fost utilizată de cei care au sculptat celebrele statui de piatră gigantice, răspândită pe toată insula. În schimb, cele câteva semne rămase nedescifrate, care au fost descoperite în urma unor săpături în România, în 196[illegible] așa-numitele „tăbliță de la Tărtăria" – nu au atras atenția la fel de mult, fie și pentru motivul că restul obiectelor scoase la lumină cu ocazia aceea nu s-au dovedit a fi ieșite din comun.

Definiția termenului *descifrat*

Desigur, cele mai multe sisteme de scriere nu sunt nici descifrate, nici nedescifrate, ci, mai curând, sunt parțial descifrate. Așa stau lucrurile cu hieroglifele hitite și cu scrierea maiașă, cu scrierea Lineară B și chiar cu hieroglifele egiptene – într-o ordine crescătoare a stării de descifrare.

Scrierile nedescifrate pot fi împărțite în trei categorii de bază: un sistem de scriere necunoscut al unei limbi cunoscute, un sistem de scriere cunoscut al unei limbi necunoscute și un sistem de scriere necunoscut al unei limbi necunoscute. Scrierea maiașă a intrat, până de curând, în prima categorie; cea etruscă este un exemplu pentru a doua categorie; iar scrierile din Valea Indului și *rongorongo* sunt exemple pentru cea de-a treia categorie.

Ventris a rezumat în termenii următori tehnicile generale ale descifrării: „Fiecare operație trebuie plănuită în trei faze: o *analiză* exhaustivă a tuturor semnelor, cuvintelor și contextelor din toate inscripțiile disponibile, menită să extragă orice detaliu cu privire la sistemul scrierii, la înțeles și la structura limbii; o *substituire*, cu titlu experimental, a unor valori fonetice, care să dea eventuale cuvinte și inflexiuni într-o limbă cunoscută sau bănuită; și o *verificare* cu valențe de concluzie, de preferință cu ajutorul unui material virgin, pentru a te asigura că rezultatele obținute, după toate aparențele, nu se datorează fanteziei, coincidenței sau unor raționamente care se învârt în cerc... Condițiile prealabile sunt ca materialul să fie suficient de cuprinzător pentru a furniza niște rezultate utilizabile și (în cazul unei scrieri imposibil de citit, fără corespondent într-o altă limbă și fără nume proprii identificabile) ca limba necunoscută să fie pusă în relație cu o alta, pe care o cunoaștem deja."

Principalele sisteme de scriere rămase nedescifrate. Asteriscul * indică acele cazuri în care savanții nu au ajuns la un consens cu privire la natura scrierii și/sau la limba aflată în spatele acesteia.

Denumirea scrierii	Unde a fost descoperită	Cea mai veche atestare	Scriere cunoscută?	Limbă cunoscută?
proto-elamită	Iran / Irak	cca 3000 î.C.	parțial	nu
de pe Valea Indului	Pakistan / nord-vestul Indiei	cca 2500 î.C.	nu	*
„pseudo-hieroglifică"	Byblos (Liban)	mileniul II î.C.	nu	nu
Lineară A	Creta	sec. XVIII î.C.	parțial	nu
de pe discul de la Phaistos	Phaistos (Creta)	sec. XVIII î.C.	nu	nu
etruscă	nordul Italiei	sec. VIII î.C.	da	parțial
zapotecă	America Centrală	cca 600 î.C.	parțial	parțial
meroitică	Meroë (Sudan)	cca 200 î.C.	da	parțial
istmică	America Centrală	cca 150 d.C.	*	*
rongorongo	Insula Paștelui	*ante* sec. XIX	nu	nu

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

Secretele sigiliilor de pe Valea Indului

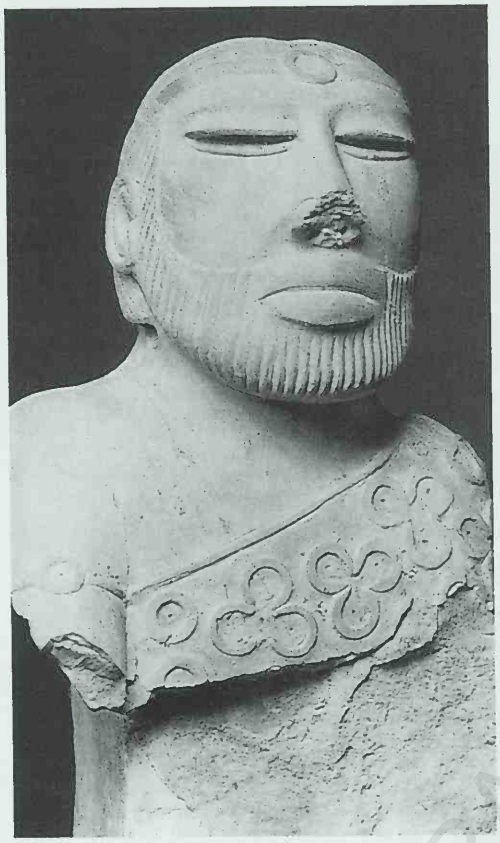

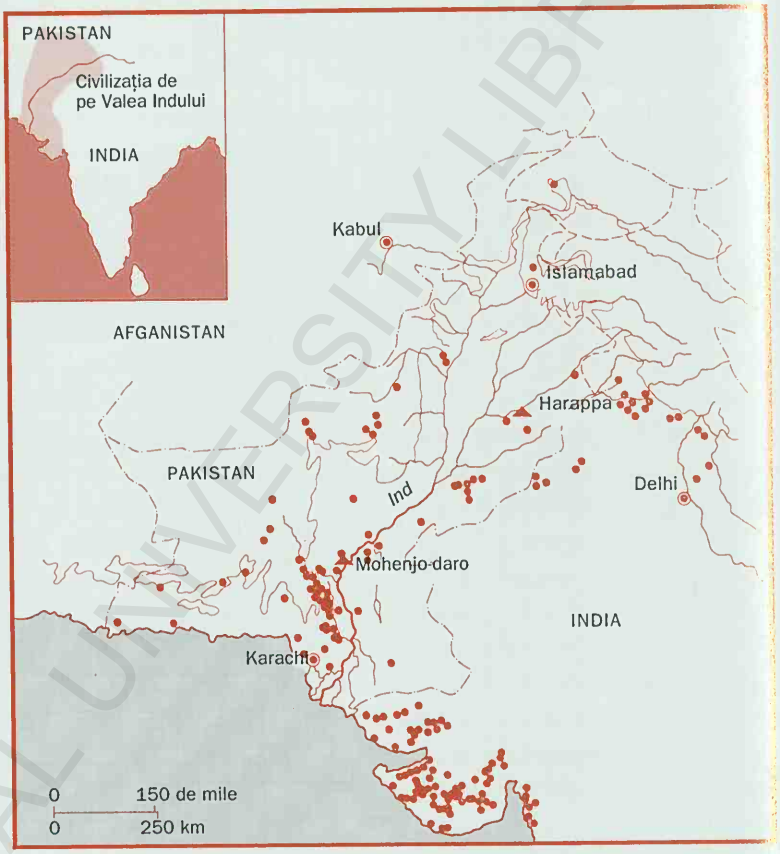

Întinderea civilizației de pe Valea Indului. Harta se bazează pe descoperiri arheologice care dovedesc o evidentă comunitate de cultură. Cele două orașe principale, Mohenjo-daro și Harappa, sunt scoase în evidență.

Stânga sus **„Regele-preot" al civilizației de pe Valea Indului, statuetă descoperită la Mohenjo-daro în anii 1920.**

Statueta de steatit reprodusă mai sus, având o înălțime de 15 cm și cunoscută sub denumirea de „regele-preot", a fost descoperită la începutul anilor 1920 pe malurile fluviului Ind, în zona unei coline acoperite de ruine, pe nume Mohenjo-daro, aflată pe teritoriul actualului Pakistan. Nu se știe nimic despre identitatea și însemnătatea personajului, deși decorațiunile în formă de trifoi de pe veșmântul său ar putea avea o semnificație astrală. Artefactul are o vechime de circa 4.000 de ani – precedând cu aproape două milenii invazia în India a lui Alexandru Macedon – și este cel mai cunoscut obiect care s-a păstrat din civilizația de pe Valea Indului.

Rămășițele acestei civilizații se întind pe o suprafață din Pakistan și din nord-vestul Indiei echivalentă cu aproape un sfert din cea a Europei. În perioada ei de apogeu, între anii 2500 și 1900 î.C., orașele cele mai importante de aici erau comparabile cu cele contemporane lor din Mesopotamia și Egipt. Deși nu se pot lăuda cu mari piramide, cu statui și maldăre de aur, rețelele lor de străzi și sistemele complexe de canalizare ar fi putut lăsa în umbră orice realizări similare dinaintea planificărilor urbanistice din secolul XX. Și totuși, până în 1921, existența unei asemenea civilizații în India nu era nici măcar bănuită.

Adevărul este că, încă din anii 1870, arheologii descoperiseră o scriere nedescifrată pe Valea Indului, dar abia după o jumătate de secol, din 1920 încolo, savanți de mai multe naționalități și-au propus să încerce s-o descifreze.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Scrierea de pe Valea Indulului

Această scriere nu apare pe ziduri, pe morminte, pe statui, pe tăbliţe de lut sau pe papirusi, ci pe sigilii de piatră, pe plăci de teracotă, pe piese de olărit, tăbliţe de cupru, vase casnice din bronz şi pe bucăţi de filde, sau de os, care au fost găsite răspândite prin casele şi pe străzile din Mohenjo-daro şi din alte aşezări de tip urban. Se cunosc aproape 3.500 de asemenea inscripţii, cele mai multe dintre ele fiind pe sigilii de piatră.

Inscripţiile sunt curios de scurte – în medie, de mai puţin de patru semne pe rând şi cinci rânduri pe text; cea mai lungă are numai 20 de semne pe trei rânduri, pe laturile a două prisme de teracotă. Pe lângă aceste semne, pe multe sigilii de piatră sunt cioplite contururi de animale adesea uşor de recunoscut – de exemplu, rinoceri, elefanţi, tigri sau bivoli –, la care se adaugă un animal cu un singur corn, botezat „unicorn", şi câteva siluete antropomorfe neidentificate, care ar putea fi zei şi zeiţe. Unii savanţi au avansat ideea că aceste siluete ar putea fi precursorii divinităţilor hinduse.

Descifrarea scrierii de pe Valea Indulului

Orice tentativă de descifrare a scrierii de pe Valea Indulului trebuie să aibă în vedere două considerente: dacă semnele în sine se pretează unei analize, aşa cum au reuşit Kober, Ventris şi alţii să stabilească anumite modele în scrierea Lineară B; şi dacă poate fi bănuită limba aflată în spatele acestor semne (cum ar fi greaca în cazul aceleiaşi scrieri Lineare B).

Începând cu semnele propriu-zise, pot fi căutate asemănări cu scrierile altor culturi, aşa cum a comparat Ventris scrierea Lineară B cu scrierea cipriotă. Precauţia se impune însă, pentru că asemănările se pot dovedi întâmplătoare. De fapt, nu există nici o asemănare între semnele scrierii de pe Valea Indulului şi cele ale scrierilor din vechiul Iran, din Sumer şi din Egipt. În schimb, există o asemănare izbitoare – şi uimitoare – între circa 40–50 de semne ale scrierii de pe Valea Indulului şi altele, ale scrierii din cel mai neaşteptat loc: de pe Insula Paştelui.

Sir John Marshall, care a scos la lumină ruinele de la Mohenjo-daro, a speculat că personajul cu picioarele încrucişate (*jos*), înconjurat de animale, era un „proto-Şiva" – Şiva fiind una dintre cele mai importante divinităţi ale panteonului hindus de mai târziu. Prezenţa stelelor şi a unei ramuri de smochin în acoperământul de cap al celui de-al doilea personaj, precum şi peştii alăturaţi se potrivesc tabloului general, dar orice „descifrare" nu poate fi decât orientativă.

Acestor semne ale scrierii de pe Insula Paştelui (sus-dreapta) **nu li se cunoaşte vechimea – ar putea avea chiar şi numai două sute de ani. Este, oare, de conceput ca semnele scrierii de pe Valea Indului** (sus-stânga) **să fi fost transmise în timp peste 3.500 de ani şi în spaţiu peste 13.000 de mile de ocean până la cea mai izolată insulă din Pacific?! Câţiva savanţi au crezut cu tărie în anii 1930, dar astăzi ideea pare scandaloasă. Cea mai mare parte a scrierii de pe Valea Indului apare pe sigilii de piatră** (jos)**. Unele dintre imagini par uşor de înţeles; altele, precum aceste două personaje care stau în poziţii tip-yoga, ridică semne de întrebare.**

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Numărul de semne și direcția scrisului

Putem stabili, oare, câte semne avea scrierea de pe Valea Indului? Ca să încercăm, trebuie să decidem, în primul rând, ce sunt următoarele trei semne: variante ale aceluiași semn sau semne diferite:

Savanții sunt în dezacord în privința unor asemenea detalii, dar acceptă ideea că există, în total, vreo 400 (± 25) de semne. Numărul este prea mare ca să fie o scriere alfabetică sau silabică (precum scrierea Lineară B), așa încât scrierea de pe Valea Indului trebuie să fi fost una „mixtă", la fel ca scrierile din Mesopotamia și Egipt.

În ce direcție se scria, oare: de la stânga la dreapta sau de la dreapta la stânga? Putem fi aproape siguri că se scria în mod obișnuit de la dreapta spre stânga, pentru că există multe cazuri de „preaplin" de semne pe rândul următor, întotdeauna în partea stângă, de semne înghesuite, din lipsă de spațiu, tot înspre stânga și de semne scrise pe marginile de sus, din stânga și de jos ale câte unui sigiliu, marginea dreaptă fiind lăsată liberă.

Limba scrierii de pe Valea Indului

Oare cum suna vorbirea celor trăitori pe Valea Indului? Există trei posibilități: prima – limba lor se poate să fi dispărut cu desăvârșire; a doua – se poate să fi fost înrudită cu sanscrita, care era limba clasică a Indiei; a treia – se poate să fi fost înrudită cu limbile dravidiene, familia de limbi care au precedat sanscrita și care se vorbesc astăzi în sudul Indiei și, în mod curios, în văile și pe platourile munților din Balucistan și Afganistan, nu departe de Valea Indului (limba este denumită *brahui*). Ipoteza dravidiană pare cea mai plauzibilă dintre ultimele două, fiindcă sanscrita derivă din limba arienilor care au invadat India, probabil în două valuri succesive, între 1900 și 1700 î.C., și au cucerit civilizația pre-existentă de pe Valea Indului. Arienii nu au ajuns până în sudul Indiei, drept care populațiile din regiune și-au putut păstra limbile care – lucru postulat – sunt înrudite cu cele vorbite de locuitorii de pe Valea Indului.

Dacă ipoteza dravidiană este corectă, s-ar putea ca unele cuvinte din forma veche a tamilei, o limbă dravidiană vorbită în regiunea Madras de astăzi, să-și găsească semnele potrivite în semnele scrierii de pe Valea Indului. Unul dintre aceste semne, foarte comun, este peștele. Cuvântul din vechea tamilă care înseamnă „pește" este *mīn*. Dar *mīn* mai are și înțelesul de „stea" sau „planetă". Ar putea, oare, peștele să reprezinte, în maniera unui rebus, un nume astral? Apariția unor semne-pești laolaltă cu stele și imagini antropomorfice (vezi sigiliul de la pagina anterioară) sprijină această interpretare, la fel ca vasele de ceramică de pe Valea Indului, pe care peștii și stelele sunt adiacente:

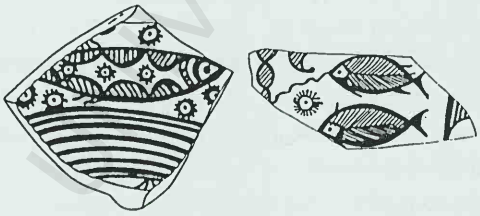

Peștii apar uneori, în inscripții, precedați de șase bețișoare, indicând „[constelația cu] cele șase stele", adică Pleiadele, care în cele mai vechi texte dravidiene erau denumite *aru-mīn*.

Suntem încă foarte departe de o descifrare propriu-zisă a scrierii de pe Valea Indului. Asko Parpola, conducătorul colectivului de studiu și viitor Ventris pentru această scriere, afirma în 1994: „Multe dintre semnele scrierii de pe Valea Indului sunt atât de simplificate și de schematice, încât este greu să le înțelegi semnificația pictografică într-un mod lipsit de ambiguitate și obiectiv. O altă piedică este insuficiența materialului de studiu... Pare foarte puțin probabil ca scrierea de pe Valea Indului să poată fi descifrată vreodată pe de-a întregul, dacă nu se descoperă vreun material-sursă radical diferit."

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Scrierea Lineară A din Creta

Odată cu tăbliţele cu scriere Lineară B de la Cnossos, Sir Arthur Evans a mai descoperit alte două scrieri în Creta: una „hieroglifică“ şi scrierea Lineară A. Semnele aşa-numite „hieroglifice“ se găsesc, aproape, doar pe sigilii şi capace de piatră – rareori incizate în lut; în schimb, scrierea Lineară A se află mai ales pe tăbliţe de lut, chiar dacă acestea sunt mult mai puţine decât cele cu scriere Lineară B. Scrierea hieroglifică este, fără îndoială, mai veche decât cea Lineară A, fiind databilă în anul 1900 î.C.; aceasta din urmă s-a dezvoltat din ea şi a fost utilizată până la prăbuşirea civilizaţiei minoice, în secolul XV î.C. Scrierea Lineară A era cea folosită de civilizaţia respectivă, inclusiv în posesiunile minoice din sudul Mării Egee, în timp ce scrierea Lineară B era cea folosită de greci şi de minoicii înşişi după cucerirea Cnossos-ului şi a altor părţi ale Cretei de către greci. Scrierea Lineară A era utilizată pentru a scrie în limba minoică, cea Lineară B, desigur, pentru a scrie în greacă.

Există, fără îndoială, o strânsă legătură între scrierile Lineară A şi B, dar această legătură nu e clară. Semnele scrierii Lineare A seamănă izbitor cu cele ale scrierii Lineare B târzii. Oare pot fi atribuite valorile fonetice ale scrierii Lineare B la semnele celei Lineare A? Numai cu mare precauţie. E de aşteptat ca scrierea Lineară B să fi împrumutat de la cea Lineară A, cu anumite modificări, pentru a putea reda limba greacă în locul celei minoice. Putem înlocui valorile fonetice ale scrierii Lineare B într-o inscripţie în scriere Lineară A şi vom obţine cuvinte, dar, cum nu cunoaştem limba minoică, nu putem şti sigur dacă acele cuvinte sunt sau nu corecte.

Ceea ce putem şti cu siguranţă este că limba pe care o redă scrierea Lineară A nu este greaca. Aşa reiese dintr-o tăbliţă precum cea de sus.

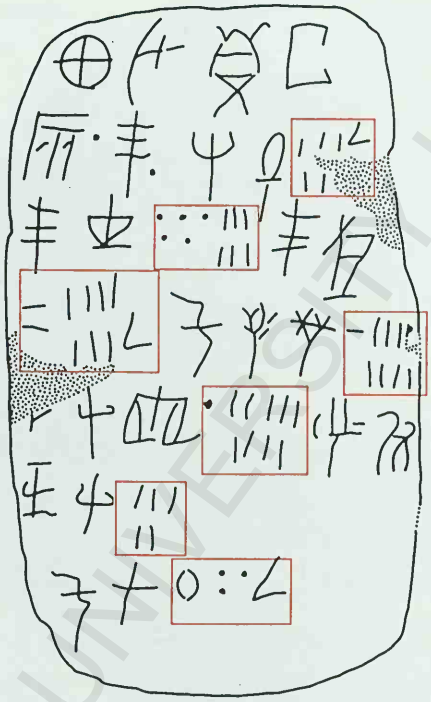

Primul rând este, probabil, un toponim. Al doilea rând începe (din stânga) cu un semn identic logogramei cu sensul „vin“ din scrierea Lineară B, urmat de un semn necunoscut, care ar putea însemna „achitat“ sau „livrat“. Urmează, apoi, şase cuvinte, fiecare urmat de câte un numeral: probabil că sunt nume de persoane, fiecare asociat cu o cantitate anume de vin. Numeralele, care sunt construite după acelaşi sistem ca şi în scrierea Lineară B, însumează 1301 (numeralul de pe ultimul rând), precedat de două semne care apar în mod regulat în această poziţie şi ar putea însemna „total“. Pe tăbliţele cu scriere Lineară B, semnele de „totalizare“ sunt altele şi se traduc printr-un cuvânt grecesc recognoscibil, *to-so*. Dar, dacă înlocuim valorile din scrierea Lineară B ale celor două semne din scrierea Lineară A, cuvântul obţinut este *ku-ro*, care *nu poate* fi pus în relaţie cu nici un cuvânt grecesc inteligibil.

„Hieroglife“ cretane publicate de Arthur Evans. Aceasta este cea mai veche scriere cunoscută din Creta, din care se pare că a evoluat scrierea Lineară A. Nici o scriere, nici cealaltă nu a fost descifrată până în prezent.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Discul de la Phaistos

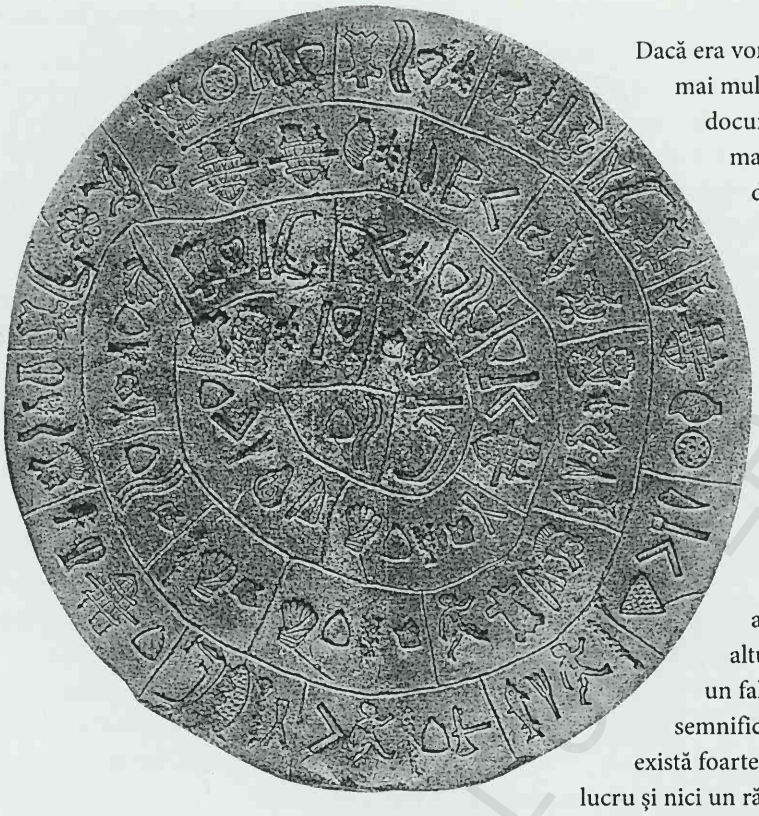

Discul de la Phaistos, cu un diametru de circa 16 centimetri și o grosime de aproximativ 1,2 centimetri. Numărul total de semne – fie înțepate, fie ștanțate pe cele două fețe ale sale – este de 242, aranjate în 61 de grupuri despărțite prin linii de demarcație. După toate aparențele, semnele au fost inscripționate de la margine către mijloc, în spirală și în sensul acelor de ceasornic.

Cea mai enigmatică dintre toate scrierile din Creta antică este cea de pe discul-unicat de la Phaistos, descoperit în anul 1908 de un arheolog italian, care săpa în ruinele unui palat din acest oraș din sudul Cretei, într-un context arheologic din care se putea deduce că discul data dinainte de anul 1700 î.C. – cu alte cuvinte, era contemporan cu scrierea Lineară A. Este vorba de un disc de lut ars, inscripționat pe ambele părți cu semne incizate în lutul umed cu țepușa sau cu matrița. Drept care, discul de la Phaistos reprezintă, după cum spunea John Chadwick, colaboratorul lui Michael Ventris, „cel dintâi document dactilografiat din istoria omenirii".

De ce s-ar fi străduit cineva să producă matrițe, în loc să inscripționeze fiecare semn în parte individual, ca în scrierile Lineară A și B? Dacă era vorba să fie „tipărite" mai multe exemplare ale documentelor, de ce nu a mai fost găsit nici un alt document în această scriere în cei 100 de ani de săpături? Și de ce semnele de pe discul de la Phaistos nu seamănă cu nici un alt semn din scrierile „hieroglifică" sau Lineare A și B? Să fi fost, oare, discul adus în Creta de altundeva? Să fie, oare, un fals? În legătură cu semnificația scrierii de pe el există foarte puține ipoteze de lucru și nici un răspuns concret. Semnele în sine nu sunt de nici un ajutor, de vreme ce nu seamănă cu celelalte semne minoice, sunt puține la număr și enigmatice ca formă; iar limba pe care o redau este cu desăvârșire necunoscută. Nici contextul în care a fost descoperit discul nu e de prea mare ajutor, de vreme ce există o singură mostră din această scriere. Singura speranță pentru o eventuală descifrare este să se găsească vreun depozit de alte inscripții similare. Până atunci, afirmă Chadwick, numeroasele încercări de descifrare (multe din ele trăsnite) rămân fără noimă: „Trebuie să ne stăpânim nerăbdarea și să ne împăcăm cu gândul că, până și regelui Minos însuși, dacă și-ar propune să-i dezvăluie cuiva în vis adevăratul înțeles al acestor semne, i-ar fi absolut imposibil să convingă pe cineva că soluția propusă de ele este unica și cea corectă."

Proto-elamita

Elamita, limba vechiului Elam, adică a unei zone care corespunde, în linii mari, cu câmpurile petrolifere de astăzi ale Iranului, este limba unuia dintre cele trei texte scrise cu caractere cuneiforme în inscripția de la Behistun a lui Darius (vezi pp. 76–79). Cu vreo două milenii și jumătate mai devreme, un sistem de scriere cvasipictografic era utilizat pentru a scrie limba din Elam; acesta era numit proto-elamit și a rămas, până astăzi, nedescifrat. Tăblițe de lut scrise în proto-elamită au fost descoperite la Susa, capitala antică a Elamului, dar altele au apărut mult mai departe spre est, chiar și la granița dintre Iranul și Afganistanul de azi. Acestea sunt, în linii mari, contemporane cu cele mai vechi tablete sumeriene de la Uruk.

Se poate foarte bine ca scrierea proto-elamită să fi fost inventată pe platoul iranian sau să fi fost împrumutată de la locuitorii orașelor mesopotamiene – nimeni nu știe.

Există o cantitate substanțială de scrieri proto-elamite, dar, cu toate studiile intense care s-au făcut, nu s-a descifrat mare lucru, cu excepția sistemului numeric foarte complex. Limba elamită din inscripția de la Behistun a refuzat cu obstinație să se lase comparată cu alte limbi – și același lucru se poate spune, *a fortiori*, despre încercările de a reconstitui limba inscripțiilor cu scriere proto-elamită.

Stânga **Dublă dedicație, în scrieri cuneiformă akkadiană și lineară elamită, de la Susa (cca 2200 î.C.). Inscripția cuneiformă îl identifică pe autorul dedicației ca fiind un anume Puzur-Insusinak. Scrierea lineară elamită este cu mai bine de o jumătate de mileniu mai tânără decât cea proto-elamită. Unele semne din scrierea lineară elamită pot fi citite cu certitudine, dar legăturile dintre cele două scrieri rămân enigmatice.**

Stânga jos **Tăbliță de lut de la Susa (cca 3000 î.C.), cu scriere proto-elamită. Înțelesul semnelor a rămas, în cea mai mare parte, necunoscut.**

Jos **Așezări proto-elamite de pe platoul iranian, având marcate, printre ele, locurile unde s-au găsit tăblițe (după Lamberg-Karlowsky).**

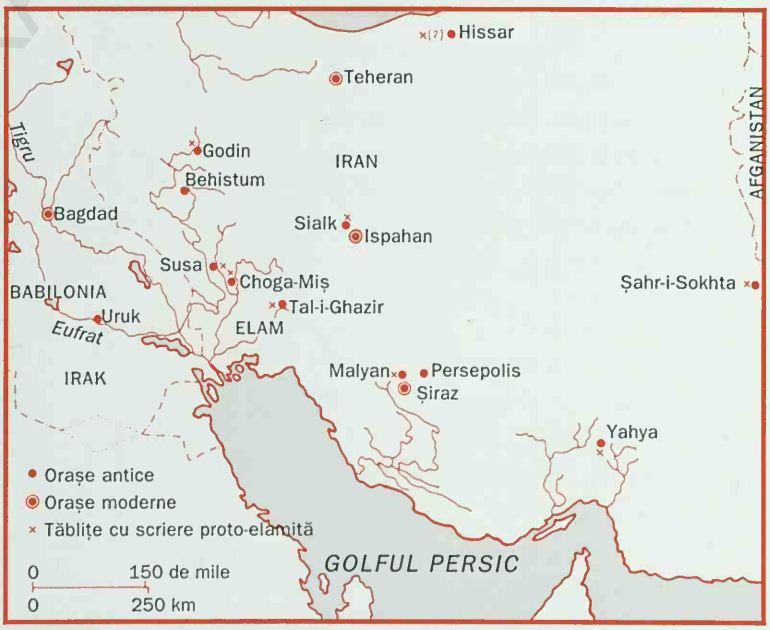

Grecește, dar nu limba greacă: etrusca

Etruscii au fost principalii intermediari între grecii și ne-grecii – adică „barbarii" – din Apus. Grecii s-au așezat pentru prima oară în Italia în jurul anului 775 î.C., la Pithekoussai (Ischia de azi). Fenicienii se stabiliseră deja în vestul Siciliei și în Sardinia și erau aliați cu etruscii atât din punct de vedere comercial, cât și politic. Influența feniciană asupra etruscilor era importantă, dar cultura grecească era incomparabil superioară. Mai târziu, etruscii le-au transmis-o, împreună cu alfabetul, latinilor cu care se învecinau. În secolul I î.C., etruscii fuseseră deja absorbiți în Imperiul Roman și-și încetaseră existența ca populație distinctă, cu toate că familii și tradiții etrusce supraviețuiseră la Roma. În anul 408 d.C., când Alaric, regele goților, amenința să distrugă Roma, câțiva preoți etrusci au înălțat rugăciuni și cântări; dar orașul tot a fost jefuit. Atunci s-a vorbit pentru ultima oară limba etruscă.

Un studiu amănunțit al vocabularului latin arată că multe cuvinte erau de origine etruscă. Cele mai multe dintre ele erau legate de modul de viață luxos și de cultura înaltă, inclusiv de arta scrisului. Iată patru exemple în legătură cu scrisul: *elementum* (literă a alfabetului), *litterae* – „scrieri" (derivat din grecescul *diphthera* – „piele", material pe care se scria), *stilus* – „unealtă de scris" și *cera* – „ceară" (de la tăbliţele cerate pe care se notau diverse lucruri).

Limba și scrierea etruscilor

Din păcate, cea mai mare parte a limbii etrusce este cu totul necunoscută. S-au făcut eforturi de a o pune în legătură cu fiecare dintre limbile europene și cu alte limbi, precum ebraica sau turca, dar ea s-a încăpățânat să rămână izolată. Ironia este cu atât mai mare, cu cât, în scriere, etruscii au arătat o fidelitate aparte față de alfabetul grecesc. Putem citi cu ușurință cele aproximativ 13.000 de inscripții etrusce răspândite prin tot centrul Italiei, dar nu înțelegem aproape nimic din ce ne spun ele – ceea ce oricum se reduce, în cele mai multe cazuri, la nume de persoane, la toponime și la date. Descifrarea limbii etrusce în acest fel este ca și cum ai încerca să înveți limba engleză citind numai pietrele de mormânt.

Un bun exemplu este inscripția bilingvă descoperită în 1964 la Pyrgi, un port etrusc important, situat la 40 de kilometri vest de Roma. Cele două foi de aur datează din jurul anului 500 î.C. Foaia din stânga este în scriere feniciană, cea din dreapta – în scriere greco-etruscă. Ambele sunt mulțumiri aduse de un conducător etrusc unei zeițe, pentru a marca împlinirea a trei ani de când a urcat pe tron; fiecare dintre foi poartă același mesaj, dar traducerea nu se poate face cuvânt cu cuvânt. În realitate, descoperirea acestei inscripții bilingve nu a contribuit decât cu un singur cuvânt la vocabularul etrusc deja cunoscut: cu *ci*, adică „trei".

Dreapta **Foi de aur descoperite la Pyrgi (cca 500 î.C.). Foaia din stânga este scrisă după sistemul de scriere fenician, cea din dreapta – după sistemul de scriere greco-etrusc. Grecii au împrumutat principiul alfabetic de la fenicieni și l-au transmis mai departe etruscilor, odată cu semnele propriului lor alfabet.**

Italia și populațiile ei în Antichitate (sec. VIII–VI î.C.).

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Inscripțiile etrusce

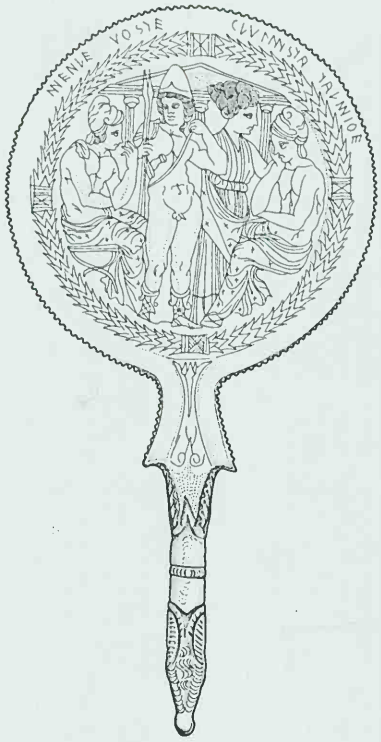

Stânga **Această oglindă etruscă din sec. III î.C. prezintă patru personaje din legendele Războiului Troian.**

Jos **Sarcofag din teracotă, descoperit la Chiusi (cca 150 î.C.). În 1989, când a fost analizat scheletul găsit înăuntru, a reieșit că femeia respectivă murise la vârsta de cel puțin 80 de ani.**

Etruscii au preluat alfabetul de la greci, dar în practica de zi cu zi nu au folosit patru dintre litere, la fel cum, de pildă, copiii italieni învață semnele *k*, *j*, *w* și *y*, care nu apar în nici un cuvânt italienesc. Alfabetul etrusc poate fi folosit la citirea unor pietre gravate, cum ar fi:

Hercle = Hercule *Achle* = Ahile

Putem folosi alfabetul pentru a citi și inscripțiile de pe spatele oglinzilor de mână. În jur de 3.000 de asemenea oglinzi au fost descoperite în total, multe purtând inscripții în bronz – de exemplu, cea reprodusă mai sus. De la stânga spre dreapta, personajele sunt *Menle* (Menelau), *Uthste* (Odiseu), *Clutmsta* (Clitemnestra) și *Talmithe* (de fapt *Palmithe* – Palamede). Așezând aceste patru personaje laolaltă, artistul etrusc ilustra, oare, o eventuală versiune rămasă necunoscută a miturilor legate de Războiul Troian, sau cei patru erau doar niște chipuri comerciale, asociate unor nume preferate de artizanii vremii? Dacă judecăm după numărul mare de oglinzi care s-au păstrat, este aproape sigur că unele modele se aflau în „producție de masă".

Nu același lucru se poate spune și despre sarcofagele impresionante ale etruscilor bogați. Cel ilustrat mai jos, aparținând unei perioade târzii, când etruscii deveniseră deja parte a Imperiului Roman, poartă inscripția:

seianti hanunia tlesnasa

Prima literă din *Hanunia* seamănă cu un θ (*theta*), dar în realitate este un ⊟. Acesta e numele de familie, dacă ținem cont de existența, în vecinătate, a altor 6 inscripții care include cuvântul *Hanunia*. Din păcate însă, așa cum se întâmplă de obicei cu inscripțiile etrusce, atâta ne spun ele despre limba etruscilor – trei nume.

BCU ASISTENȚĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

Rongorongo

Rongorongo înseamnă „cântări" sau „recitări" în limba vorbită pe Insula Paștelui. Termenul a fost aplicat și scrierii de pe insulă, incizată pe scânduri sau tăblii de lemn, care se pare că erau citite prin incantații. Există 29 de exemple ale acestei scrieri, pe bucăți de lemn împrăștiate prin muzee din lumea întreagă, iar acestea conțin peste 14.000 de „glife" gravate cu câte un colț de rechin, o aşchie de obsidian sau vreun os de pasăre ascuțit. Semnele sunt, în majoritate, contururi stilizate de obiecte și ființe; un savant susține că în total sunt 120 de elemente de bază, care, combinate între ele, dau între 1.500 și 2.000 de semne compuse.

Două întrebări esențiale trebuie puse în legătură cu scrierea *rongorongo*, iar acestea nu și-au găsit încă răspunsurile: Este vorba, într-adevăr, de o scriere? Și, lucru și mai important, au inventat-o insularii, neajutați de nimeni, ori au adus-o din vreo altă țară, cum ar fi Perú sau China (să reținem că până și civilizația de pe Valea Indului a fost citată ca posibilă zonă de origine), ori au alcătuit-o după cel dintâi contact al lor cu europenii ajunși pe Insula Paștelui în 1770 și cu scrierea acestora din urmă? Dacă scrierea *rongorongo* exista dinaintea sosirii europenilor, atunci Insula Paștelui ar constitui un caz unic printre insulele polineziene. Dacă s-ar dovedi însă ipoteza inventării ei independente, atunci poziția celor care susțin existența unor multiple origini – și nu a uneia singure – a scrisului s-ar întări considerabil.

Probele sunt neconcludente. Ultimii pascuani care mai știau să citească scrierea *rongorongo* așa cum se cuvine se pare c-au fost luați în sclavie de peruvieni în urma raidurilor din 1862. În anii 1860–1870, când episcopul Jaussen din Tahiti a reușit să-l convingă pe un insular să-i recite câteva texte în scriere *rongorongo* și să i le și traducă, rezultatul a fost

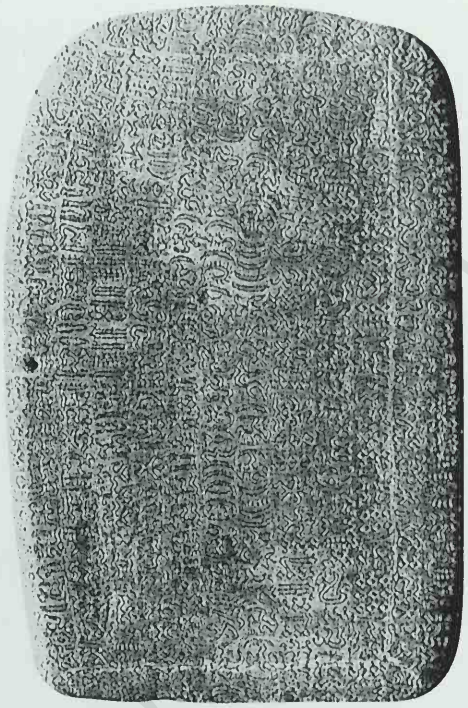

Tăblie cu scriere *rongorongo* de pe Insula Paștelui. Această placă de lemn dreptunghiulară a fost obținută de episcopul Jaussen din Tahiti în anul 1868 și se află acum la Congregația Sfintei Inimi de la Roma. Semnele nu pot fi citite, dar se cunoaște direcția scrierii, și anume *boustrophedon*, cititorul fiind nevoit să răsucească placa de lemn cu 180 de grade la fiecare capăt de rând. Această caracteristică destul de rară a scrierii se regăsește la așa-numita „Poartă a Soarelui" de la Tiahuanaco, din Perú, ceea ce a alimentat speculația despre originea peruviană a scrierii de pe Insula Paștelui. Printre originile avansate se numără China, Sumatra, Noua Zeelandă și chiar civilizația de pe Valea Indului (vezi p. 147). Dovezile arheologice sprijină însă fără echivoc teoria colonizării Insulei Paștelui dinspre apus, adică dinspre Polinezia.

plin de inadvertențe (dicționarul *rongorongo* al episcopului conține cinci semne diferite cu sensul de „porțelan", material inexistent pe Insula Paștelui!). Parcă se și aud ecourile poveștii cu Diego de Landa, episcop de Yucatán, care-l bombardase cu întrebări pe informatorul său maiaș cu trei secole mai înainte, ca să alcătuiască așa-numitul său „alfabet" maiaș.

Rongorongo este, mai mult ca sigur, o formă evoluată de proto-scriere, care cuprinde elemente fonetice și logografice deopotrivă și în care semnele erau, în aceeași măsură, auxiliare ale memoriei recitatorului și simboluri convenționale pentru o scriere „completă". În opinia unui grup de savanți ruși, din care făcea parte și Iuri Knorosov, cel care a jucat rolul principal în descifrarea glifelor maiașe, scrierea *rongorongo* „poate fi comparată cu scrierea hieroglifică a Egiptului antic într-un stadiu incipient al dezvoltării sale".

BCU ASSOCIATION LIBRARY

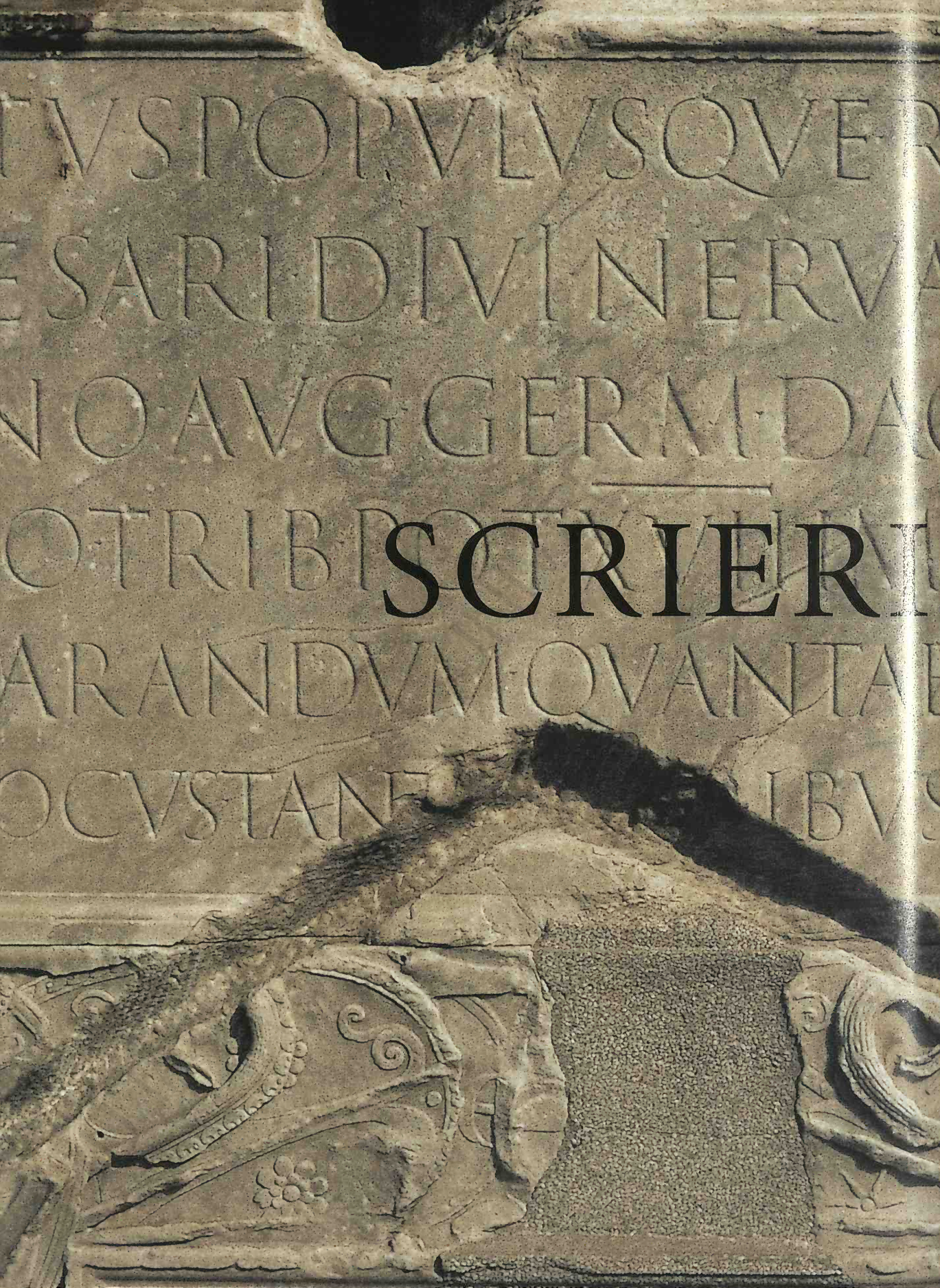
SCRIERI

III

Cuneiformele mesopotamiene, hieroglifele egiptene, scrierea Lineară B și celelalte sisteme de scriere din secțiunea precedentă a cărții sunt de-acum obiect de studiu pentru oamenii de știință. Astăzi, cei mai mulți dintre noi scriem după sisteme de scriere derivate fie din cele mai vechi alfabete, fie din caracterele chinezești, cu toate că semnele actuale diferă atât de mult de cele vechi, încât ar fi de nerecunoscut pentru un vorbitor din Antichitate. Caracterele chinezești au cea mai îndelungată istorie de folosire neîntreruptă

EXISTENTE

dintre toate sistemele de scriere, fie dispărute, fie existente, iar literele latine sunt utilizate și astăzi, după mai bine de două milenii. Și totuși, într-o bună zi, aceste sisteme de scriere o vor apuca pe același drum ca și scrierile mai vechi și vor dispărea. Ceea ce determină dispariția sau păstrarea în folosință a unui sistem de scriere nu este eficiența acestuia în redarea unei limbi – sau, cel puțin, nu este factorul principal; mai degrabă, determinante sunt puterea, prestigiul și vitalitatea culturilor folosite de respectivul sistem de scriere. De exemplu, irakienii și egiptenii utilizează în prezent scrierea arabă, maiașii scrierea cu caractere latine, iar japonezii scrierea cu caractere chinezești. Cultura occidentală este în așa măsură dominantă la nivel mondial (și limba engleză odată cu ea), încât au existat, în aproape toate țările, apeluri vizând „latinizarea" sistemelor de scriere din țările respective. Este foarte ușor de imaginat că așa ceva s-ar putea întâmpla, de pildă, în Egipt sau Japonia. Dar să încercăm să ne imaginăm contrariul: că în Statele Unite ar fi adoptată scrierea arabă – și-atunci se va dovedi cu claritate cât de importantă este cultura care se află în spatele fiecărui sistem de scriere.

Columna lui Traian de la Roma, înălțată în anul 113 d.C. (detaliu)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 9 Cel dintâi alfabet

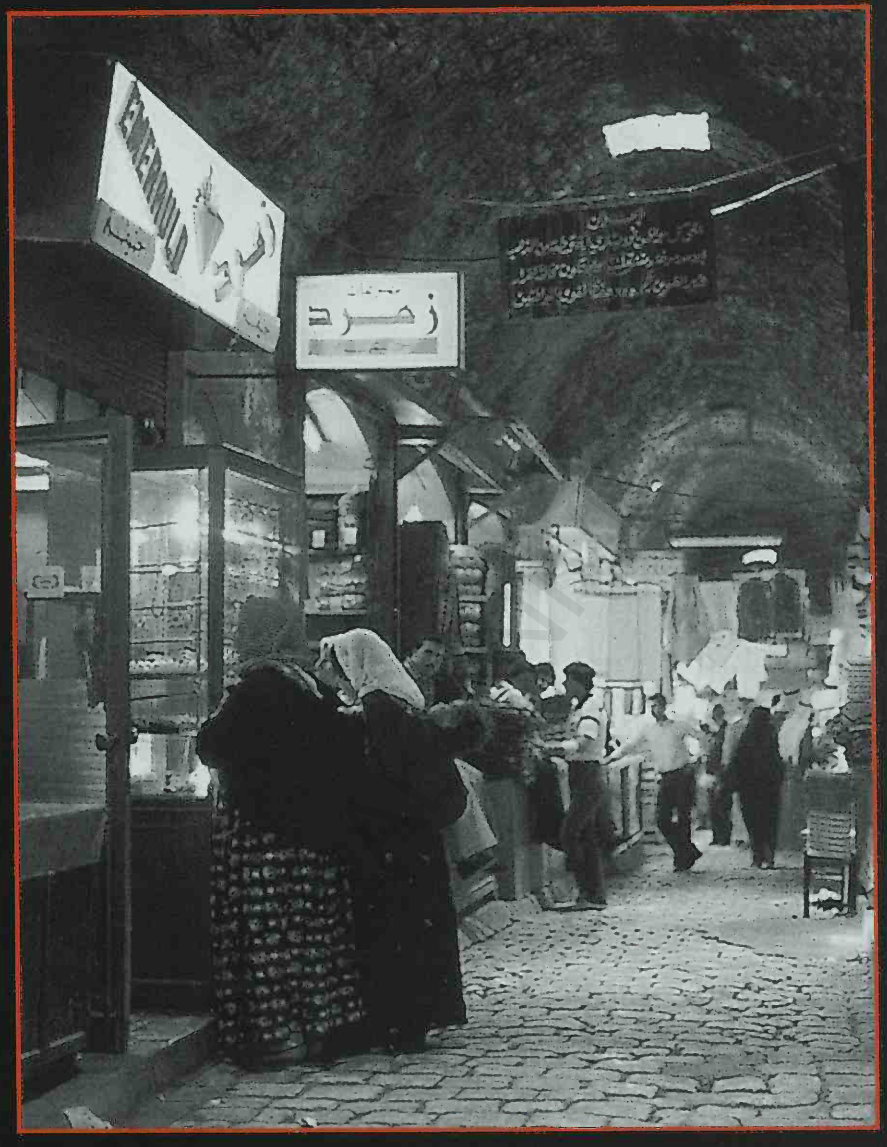

Unde a luat naștere alfabetul? Flexibilitatea unui alfabet a venit, fără îndoială, în sprijinul schimburilor comerciale între state și înăuntrul lor, care presupuneau tocmeli poliglote și socoteli ținute cu strictețe în bazarele antice din Palestina, Liban și Siria, unde se ciocneau mai multe culturi. Stânga **Un *suk* modern la Alep, în Siria.**

Enigma alfabetului

Așa cum s-a văzut, originile scrisului sunt pline de enigme. Cea mai complicată dintre ele este, poate, enigma alfabetului. Faptul că lumea modernă a moștenit scrierea alfabetică de la vechii greci este bine cunoscut, dar nimeni nu are habar de cum și când a apărut aceasta în Grecia antică și de cum – lucru și mai important – au ajuns la noțiunea de alfabet societățile pre-grecești din bazinul răsăritean al Mării Mediterane în mileniul II î.C. Unii savanți au căutat răspunsuri la aceste întrebări toată viața, dar dovezile sunt prea puține pentru a se putea trage vreo concluzie fermă. S-a dezvoltat, oare, alfabetul din sistemele de scriere ale Mesopotamiei, Egiptului și Cretei sau ideea de alfabet i-a „fulgerat" prin minte unui singur individ rămas anonim? Și de ce a fost considerat necesar alfabetul? Să fi fost el rezultatul unor imperative comerciale, așa cum s-ar zice, după toate aparențele? Cu alte cuvinte, au necesitat, oare, afacerile o metodă mai simplă și mai rapidă de înregistrare a tranzacțiilor decât cuneiformele babiloniene sau hieroglifele egiptene sau o modalitate mai convenabilă de a nota babilonia de limbi ale diferitelor imperii și grupări care făceau comerț unele cu altele de jur-împrejurul Mediteranei? Dacă da, este surprinzător că nimic nu trimite la negoțuri în cele mai vechi inscripții din Grecia. Acestea, dar și alte considerații i-au împins pe unii savanți să afirme că alfabetul grecesc a fost inventat pentru a consemna epopeile homerice.

În lipsa unor dovezi, anecdotele și mitologia au umplut golul existent. Se spune adeseori că alfabetul ar fi fost inventat de copii, care nu au aceleași idei preconcepute și încredere oarbă în sistemele de scriere existente, precum adulții. Nu este imposibil ca vreun copil isteț din Canaan (nordul Siriei), sătul de cuneiformele pe care era obligat să le învețe, să fi preluat ideea uniconsonantismului de la hieroglifele egiptene și să fi inventat niște semne noi pentru sunetele consonantice de bază ale limbii semite pe care o vorbea. Se prea poate ca, la început, să le fi mâzgălit în colbul unei uliți antice oarecare: un simplu contur al unei case, *beth* (*bet*-ul din *alfabet*), a devenit semnul care marchează litera *b*. În vremuri mai recente, Taffimai, fetița-protagonistă a povestirii lui Rudyard Kipling *Cum a fost inventat alfabetul*, schițează ceea ce ea numește „desene de zgomote". Litera *A* reprezintă un crap cu botul căscat, care, susține Taffy, seamănă cu tatăl ei când cască gura mare și scoate sunetul *a*. Litera *O* arată ca un ou sau ca o piatră de râu și seamănă cu gura tatălui ei când zice *o*. Litera *S* reprezintă un șarpe și redă sunetul șuierat pe care-l face șarpele. În felul acesta, chiar dacă puțin cam tras de păr, Taffimai creează un întreg alfabet.

Potrivit lui Rudyard Kipling, literele alfabetului ar fi fost inventate de o fetiță pe nume Taffimai. Iată cum și-a imaginat Kipling nașterea literei A.

Orientul Apropiat în perioada nașterii alfabetului (cca 1500 î.C.). Să fi fost, oare, alfabetul cerut de necesitățile unui comerț mai eficient?

BUCHAREST CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cele mai vechi inscripții „alfabetice“

În poemul *Ierusalim*, William Blake scria despre Dumnezeu că: „În peștera sumbră... de pe misteriosul Sinai / Omului minunatul meșteșug al scrisului dai.“ Un mic sfinx de la Muzeul Britanic părea să-i dea dreptate lui Blake mai demult, cel puțin în privința originii alfabetului. Sfinxul a fost descoperit în 1905 la Serabit el-Khadim, într-un loc din Sinai uitat de lume departe de civilizație, de către arheologul Sir Flinders Petrie, care săpa în câteva mine vechi de turcoaz, care funcționau încă din Egiptul antic. Petrie a datat sfinxul ca provenind de la mijlocul dinastiei XVIII; astăzi, se consideră că artefactul datează de pe la 1500 î.C. Pe o latură a sa, apare o inscripție ciudată. Pe cealaltă latură și între labe, apar alte câteva inscripții de același fel, plus câteva hieroglife egiptene care se traduc prin „cea iubită de Hathor, stăpâna turcoazului“.

Pe stâncile din aceeași zonă, au fost găsite alte inscripții, cum ar fi aceasta:

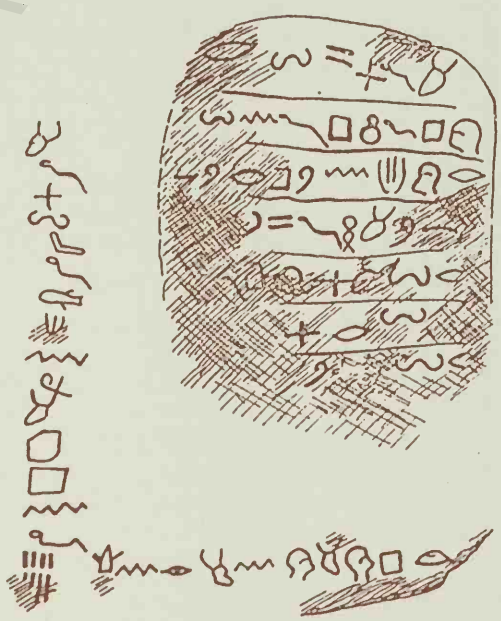

Petrie a bănuit că scrierea era de tip alfabetic, de vreme ce era alcătuită din mai puțin de 30 de semne; și s-a gândit că limba din spatele scrierii era, probabil, semită, fiindcă știa că semiții din Canaan – de pe teritoriul statelor actuale Israel și Liban – munciseră în minele respective pentru faraoni, de multe ori în condiții de sclavie. După zece ani, egiptologul Sir Alan Gardiner, care studia semnele „proto-sinaite", a remarcat cât de tare semănau unele dintre acestea cu anumite hieroglife pictografice egiptene. Gardiner a dat fiecărui semn denumirea cuvântului semit echivalent cu înțelesul semnului respectiv în limba egipteană (cuvintele semite erau cunoscute din studiile biblice):

SEMNE PROTO-SINAITE	SEMN EGIPTEAN	DENUMIRE SEMITĂ
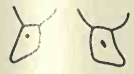		*aleph* („bou")
		beth („casă")
		gimel („praștie")
		daleth („ușă")

Aceste denumiri semite sunt identice cu denumirile literelor din alfabetul ebraic – fapt care nu l-a surprins pe Gardiner, de vreme ce știa că evreii se așezaseră în Canaan de la finele mileniului II î.C. Dar, dacă denumirile sunt aceleași, *formele* literelor ebraice sunt diferite (vezi p. 173).

Gardiner a emis o ipoteză care i-a îngăduit să traducă una dintre inscripțiile care apărea pe sfinxul descoperit în Sinai:

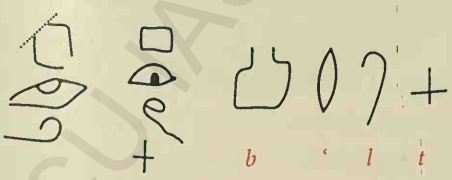

În transcriere într-o limbă modernă, aceasta ar fi constat din cuvântul *Baalat*, din care lipseau vocalele. Ebraica și alte limbi semite nu marchează vocalele; cititorul le ghicește, în funcție de cunoștințele de limba respectivă pe care le posedă. Lecțiunea lui Gardiner era logică: *Baalat* înseamnă „Stăpâna" și este un nume semit al zeiței Hathor, bine cunoscut în regiunea Sinaiului. Așadar, inscripția de pe Sfinx părea să fie una bilingvă. Din păcate, nici o altă descifrare nu a mai dus nicăieri, pe de o parte din cauza lipsei materialului de lucru, iar, pe de altă parte, din cauza faptului că multe dintre semnele proto-sinaite nu-și aveau echivalentul printre hieroglifele egiptene. Speranțele savanților de a găsi Exodul povestit cu acele incizii s-au spulberat. Și totuși, este foarte posibil ca Moise să se fi folosit de o scriere proto-sinaită pentru a-și nota cele Zece Porunci pe celebrele sale table de piatră.

Sistemele de scriere proto-canaanite

Nu se știe nici acum dacă intuiția din 1916 a lui Gardiner a fost una corectă, oricât de plauzibilă ar fi părut. Timp de câteva decenii după descoperirile făcute de Petrie în Sinai, aceste inscripții au fost considerate „verigă-lipsă" dintre scrierea egipteană și cea (alfabetică) feniciană. Dar de ce ar fi creat niște mineri umili, izolați undeva în peninsula Sinai, un alfabet? *Prima facie* – În primul rând, este foarte puțin probabil ca ei să fi fost niște inventatori. Descoperirile ulterioare din Liban și Israel (*dreapta*) au arătat că teoria sinaită a apariției alfabetului a fost numai o ficțiune romantică. Ele par să sugereze că inventatorii alfabetului au fost canaaniții, ceea ce este mai rezonabil. Aceștia erau niște comercianți cosmopoliți și trăiau la întretăierea drumurilor care legau între ele imperiile egiptean, hitit, babilonian și cretan; nu posedau un sistem de scriere numai al lor și aveau nevoie de o scriere suficient de ușor de învățat și care să fie lipsită de ambiguități. Cu toate că nu s-a demonstrat, canaaniții sunt, după toate probabilitățile, creatorii celui dintâi alfabet.

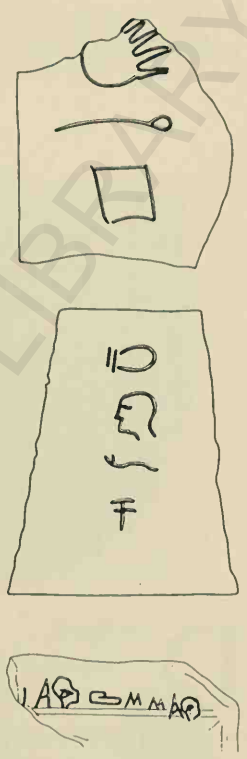

Fragmente de inscripții proto-canaanite de la Șehem (sus), Gezer (mijloc – pe un ciob de vas) și Lahiș (jos – pe un pumnal). Se crede că ele datează din secolele XVII și XVI î.C., adică dinainte de inscripțiile proto-sinaite, dar nu se știe ce înseamnă.

BCUAS CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Un alfabet cu caractere cuneiforme

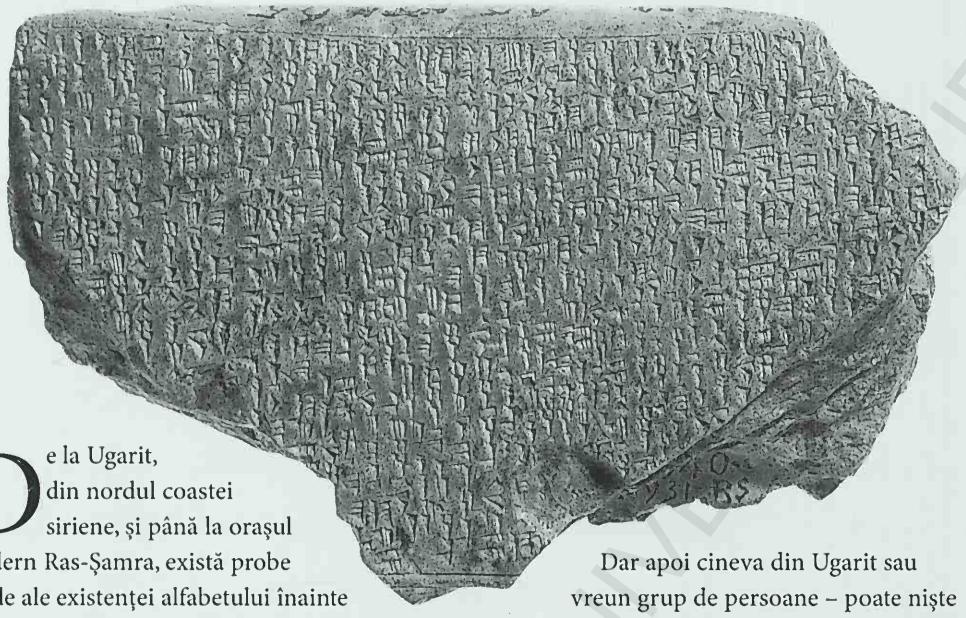

Tăbliță descoperită la Ugarit, în nordul Siriei de azi (sec. XIV î.C.), inscripționată cu un text literar scris cu caractere cuneiforme alfabetice.

De la Ugarit, din nordul coastei siriene, și până la orașul modern Ras-Șamra, există probe solide ale existenței alfabetului înainte de secolul XIV î.C., adică anterior cu mult scrierii proto-sinaite. Regatul Ugarit a fost unul măreț, după standardele canaanite. Capitala lui se întindea pe o suprafață de 52 de acri și avea fortificații puternice. Marile caravane de asini se întâlneau aici venind dinspre Siria, Mesopotamia și Anatolia și făceau schimb de mărfuri cu negustorii canaaniți și egipteni, la fel ca marinarii de pe navele maritime comerciale, care soseau din Creta, din Cipru și de pe alte insule din Marea Egee. Cetatea funcționa ca un mare bazar. Comerțul său poate fi evaluat după încărcătura unei epave descoperite recent în largul coastelor Turciei: cupru, cositor, unelte, plante uscate, sticle de diverse forme, mărgele de faianță și de chihlimbar, vase de ceramică, fildeș, bijuterii, obiecte de lux, pietre semiprețioase, textile și cherestea. La Ugarit, care funcționa ca o fragilă curea de transmisie politică între imperiile egiptean și hitit, se foloseau nici mai mult, nici mai puțin decât zece limbi și cinci sisteme de scriere diferite.

Scrierea predominantă pare să fi fost cea cuneiformă akkadiană – cel puțin la început.

Dar apoi cineva din Ugarit sau vreun grup de persoane – poate niște negustori influenți? – a hotărât, după toate aparențele, că scrierea cuneiformă akkadiană era un sistem prea greoi și nesigur pentru a reda limba semită a populației majoritare din oraș. În locul ei, a fost introdus un alfabet, probabil importat de undeva din sudul Canaanului (nu se știe precis de unde anume). Dar locuitorii Ugaritului s-au arătat conservatori: nu au adoptat un set restrâns de semne (cvasi-)pictografice – au preferat să-și scrie noul alfabet cu caractere cuneiforme. Drept care, au inventat un set de semne cuneiforme simple, în jur de 30, care nu se asemănau câtuși de puțin cu semnele tot cuneiforme ale limbii akkadiene, la fel cum semnele cuneiforme persane inventate sub domnia lui Darius nu

Sigiliu bilingv al lui Mursilis III, regele hitiților, descoperit în palatul de la Ugarit.

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Stânga **Statuetă de bronz a unui zeu – poate Baal – descoperită la Ugarit.**

semănau câtuşi de puţin cu caracterele cuneiforme babiloniene, mult mai vechi. Cuneiformele ugaritice i s-ar fi părut de neînţeles unui scrib babilonian.

Peste 1.000 de tăbliţe cu caractere cuneiforme ugaritice au fost descoperite din anul 1929 până acum. Ele constau în texte administrative – corespondenţă comercială, adeverinţe de plată a impozitelor şi alte înregistrări oficiale în domeniul afacerilor – scrise cu 30 de semne şi în texte religioase şi literare, scrise cu numai 27 de semne. Acestea din urmă prezintă similitudini evidente, ca tematică şi chiar ca frazare, cu povestirile din anumite părţi ale Vechiului Testament. Se pare deci că respectivele povestiri biblice au fost consemnate în scris cu mai multe secole înainte de consemnarea lor în limba ebraică.

Abecedare

Cum a decis inventatorul ugaritic al alfabetului care să fie forma şi ordinea semnelor? Mai mult ca sigur că semnele cele mai simple au fost atribuite sunetelor care se auzeau cel mai frecvent. Ordinea semnelor a fost adoptată, probabil, după aceea din alfabetele proto-canaanite (deşi trebuie să recunoaştem că nu se ştie care era ordinea semnelor în alfabetele respective). Putem deduce acest lucru din faptul că unele tăbliţe erau, de fapt, abecedare, adică liste ale semnelor în scrierea cuneiformă, într-o anumită ordine asemănătoare celei moderne, care s-a moştenit şi s-a păstrat după aproape 3.500 de ani. Iată un exemplu:

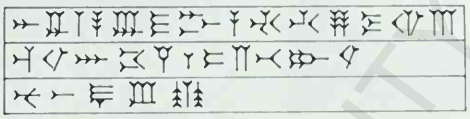

ʾa b g ḫ d h w z ḥ ṭ y k š l
m ḏ n ẓ s ʿ p ṣ q r ṯ
ġ t ʾi ʾu ś

O tăbliţă (spartă) descoperită abia în 1955 merge şi mai departe: enumeră semnele ugaritice în aceeaşi ordine (v. mai jos) şi-i adaugă fiecăruia echivalentul silabic akkadian (în partea dreaptă a fragmentului). Tăbliţa era destinată uzului şcolar: să ne imaginăm numai un biet copil din Ugarit, din ultimele secole ale mileniului II î.C., chinuindu-se cu sutele de semne akkadiene şi întrebându-se ce nevoie ar putea avea cineva să folosească scrierea akkadiană, când avea la îndemână o variantă mai simplă de scriere.

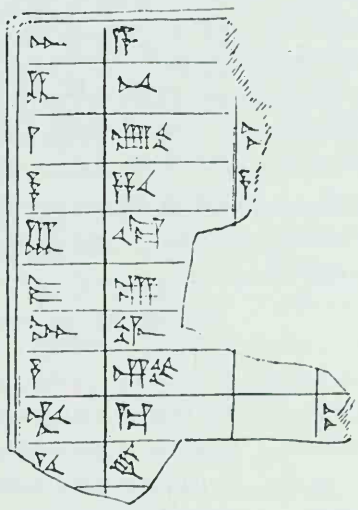

ʾ *a*
b be
g ga
ḫ ḫu
... etc.

Jos **Statuetă de argint descoperită la Ugarit.**

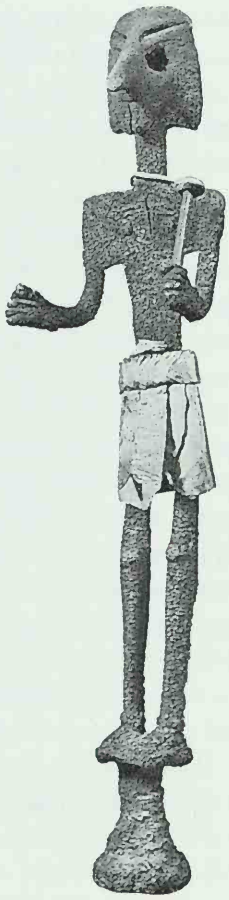

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Literele feniciene

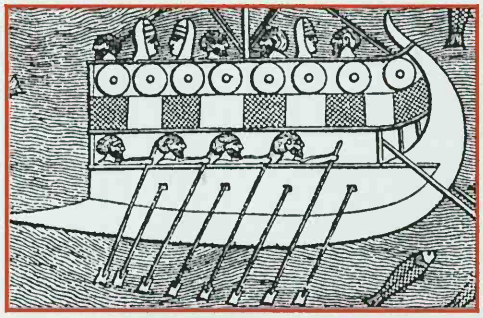

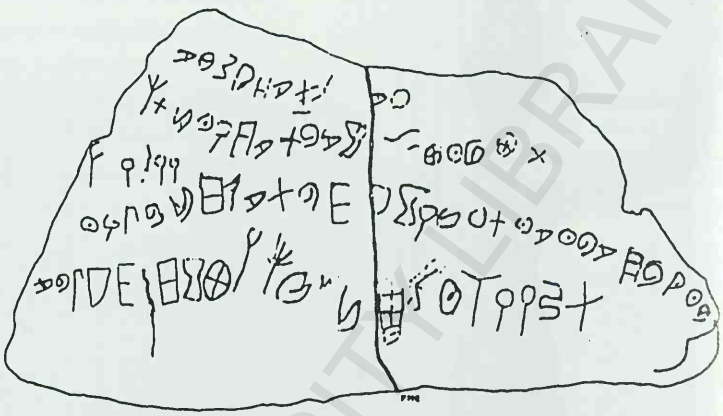

Nu există o linie clară de trecere de la inscripțiile proto-canaanite din prima jumătate a mileniului II î.C. la scrierea alfabetică, relativ stabilă, de care se foloseau fenicienii în jurul anului 1000 î.C. și care a prefigurat scrierea ebraică și alfabetul grecesc. Ugaritul și scrierea sa cuneiformă par să fi fost copleșite în jurul anului 1200 î.C. de afluxul de Popoare ale Mării.

Un alt experiment în crearea unui sistem de scriere (*dreapta*) a avut loc pe coasta de sud a Ugaritului, la Byblos, în cursul mileniului II î.C. (data este incertă). Această scriere a fost numită „pseudo-hieroglifică", sugerându-se astfel că ar fi fost influențată de hieroglifele egiptene. Chiar dacă e plauzibil, acest lucru nu e deloc cert: unele dintre semne aduc destul de bine cu scrierea Lineară A din Creta, sugerând o influență la fel de plauzibilă. Înțelesul lor este, în schimb, cu desăvârșire ascuns; tot ce se poate spune cu siguranță este că sunt circa 120 de semne diferite și că, prin urmare, această scriere nu poate fi una alfabetică. Ea pare să fi rămas fără nici un efect asupra scrierii ulterioare feniciene.

O altă inscripție timpurie (*dreapta-sus*) de pe teritoriul Israelului de astăzi, datând din secolul XII î.C., sugerează faptul că principiul alfabetic câștiga din ce în ce mai mult teren. Ea conține, pe cinci rânduri, mai mult de 80 de litere scrise de o mână nepriceputa și seamănă, mai degrabă, cu o încercare nereușită a unei persoane cvasineștiutoare de carte de a scrie un abecedar, fiindcă, după câteva litere, totul degenerează într-o succesiune de semne inscripționate la întâmplare, fără nici un sens.

Stânga-sus **Reproducere a unui basorelief din palatul asirian al lui Senaherib, în care este înfățișată fuga fenicienilor îmbarcați pe corăbii (cca 700 î.C.).**

Sus **Ciob de vas descoperit în Israel (sec. XII î.C.).**

Stânga **Scriere „pseudo-hieroglifică" (rămasă deocamdată nedescifrată) descoperită la Byblos, pe coasta feniciană (mil. II î.C.).**

Pagina alăturată **Inscripții feniciene, descoperite pe toate coastele Mării Mediterane. Sus Inscripție de la Idalion (Cipru, anul 391 î.C.), dedicată consacrării unei plăci de aur de către regele din Kition și Idalion.**
Mijloc **Cele mai vechi, precum această inscripție de pe sarcofagul regelui Ahiram din Byblos, datează din sec. XI î.C.**
Jos **Cea mai recentă, în scriere punică, datează din sec. III d.C.**

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

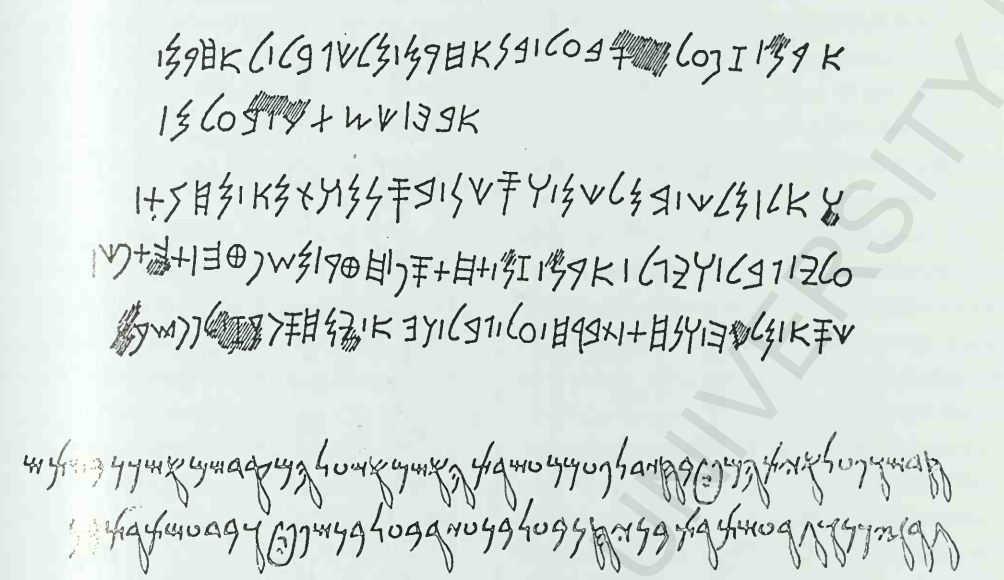

Semne feniciene	Denumirea lor	Valoarea fonetică
𐤀	aleph	'
𐤁	beth	*b*
𐤂	gimel	*g*
𐤃	daleth	*d*
𐤄	he	*h*
𐤅	waw	*w*
𐤆	zayin	*z*
𐤇	ḥeth	*ḥ*
𐤈	teth	*t*
𐤉	yod	*y*
𐤊	kaph	*k*
𐤋	lamed	*l*
𐤌	mem	*m*
𐤍	nun	*n*
𐤎	samekh	*s*
𐤏	ayin	'
𐤐	pe	*p*
𐤑	sade	*s*
𐤒	qoph	*q*
𐤓	reš	*r*
𐤔	šin	*sh/s*
𐤕	taw	*t*

Alfabetul fenician este alcătuit din 22 de litere și nu marchează vocalele.

Fenicienii

Cele mai vechi inscripții feniciene recognoscibile ca atare au fost descoperite la Byblos. Ele datează din secolul XI î.C. și inaugurează un sistem de scriere care a fost folosit neîntrerupt, pe toate coastele Mediteranei, timp de un mileniu, dacă nu și mai mult.

Fenicienii au fost cei mai neobosiți negustori ai lumii antice. Ei porneau cu corăbiile din orașe-state precum Byblos, Sidon și Tyr, în explorarea Mediteranei și a coastelor Oceanului Atlantic și nu este imposibil chiar să fi dat ocol întregii Africi cu mai bine de două mii de ani înaintea portughezilor. Printre mărfurile lor de căpătâi merită citată vopseaua de purpură, obținută dintr-o secreție a melcului *Murex brandaris*; însuși termenul *fenician* provine dintr-un cuvânt grecesc (folosit pentru prima oară în *Iliada* lui Homer) și înseamnă, pare-se, „negustor de purpură" – ca și denumirea *Canaan*. Nu se știu prea multe despre fenicieni, în comparație cu egiptenii și cu grecii, pentru că în urma lor au rămas prea puține date consemnate, iar literatură – aproape deloc, dar din inscripțiile lor se poate deduce că-și duceau cu ei, peste tot pe unde se aventurau, alfabetul alcătuit din 22 de litere. Denumirile acestor litere erau identice cu cele folosite de evrei și cu cele din scrierea ebraică de astăzi. Și fenicienii marcau numai consoanele, nu și vocalele.

Aplicându-i acest alfabet venerabil uneia dintre cele mai vechi inscripții feniciene – cea descoperită pe impresionantul sarcofag al regelui Ahiram din Byblos (*sus*) –, se obține următorul avertisment oarecum sinistru (poate legat de alfabetul însuși?): „Ferește-te! Căci, iată, nenorocirea [te paște] aici jos."

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Ce auzeau grecii

Istoricul grec Herodot numea alfabetul *phoinikeia grammata*, adică „literele feniciene" – adus în Grecia, spunea el, de către legendarul Kadmos. După 2.500 de ani, nu s-au făcut progrese prea mari când vine vorba să fie justificate originile alfabetului grecesc. Orice savant e de acord că alfabetul a fost împrumutat de greci de la fenicieni, dar mulți dintre ei cred astăzi că acest lucru l-au făcut grecii trăitori în Fenicia, care l-au dus apoi în patria lor.

Parcă și vedem un grec stând alături de un profesor fenician și notându-și semnele, apoi sunetele respective, pe măsură ce fenicianul pronunță sunetul redat de fiecare semn. Marja de distorsionare nu era deloc neglijabilă, fiindcă denumirile „barbare" ale literelor feniciene nu se rostogoleau firesc pe limba grecului. Să ne gândim că urechea neantrenată a unui englez nu poate face distincție, de exemplu, între cuvintele franțuzești *rue* („stradă") și *roux* („roșcovan"). Toate limbile oferă cazuri similare. De exemplu, cuvântul fenician *aleph* („bou") a devenit *alpha* în greceşte, *beth* („casă") a devenit *beta*, *gimel* („praștie") a devenit *gamma* etc. Cele 22 de consoane feniciene au fost adoptate de greci sub formă atât de consoane, cât și de vocale și au fost adăugate, în plus, trei semne. Cu toate că introducerea vocalelor a trecut drept o inovație importantă, se pare că ea a survenit nu pentru c-ar fi fost dorită de adaptatorul grec, ci pentru că acesta nu a reușit să găsească o altă metodă de a transfera în limba greacă o anumită consoană feniciană. Consoanele sunt „slabe" și denumite, uneori, semivocale. De pildă, *aleph*, oclusiva glotală pronunțată ca un *ah* tușit, le suna grecilor în urechi ca un *a* rostit caraghios.

Litere feniciene	Denumire	Valoare fonetică	Litere din greaca timpurie	Litere din greaca clasică	Denumire
𐤀	aleph	’	Α	Α	alpha
𐤁	beth	*b*	Β	Β	beta
𐤂	gimel	*g*	Γ	Γ	gamma
𐤃	daleth	*d*	Δ	Δ	delta
𐤄	he	*h*	𐌄	Ε	epsilon
𐤅	waw	*w*	𐌅		digamma
𐤆	zayin	*z*	Ι	Ζ	zeta
𐤇	ḥeth	*ḥ*	Η	Η	eta
𐤈	teth	*ṭ*	Θ	Θ	theta
𐤉	yod	*y*	Ι	Ι	iota
𐤊	kaph	*k*	𐌊	Κ	kappa
𐤋	lamed	*l*	Λ	Λ	lambda
𐤌	mem	*m*	Μ	Μ	mu
𐤍	nun	*n*	Ν	Ν	nu
𐤎	samekh	*s*			xi
𐤏	ayin	‘	Ο	Ο	omicron
𐤐	pe	*p*	𐌐	Π	pi
𐤑	sade	*ṣ*	𐌑		san
𐤒	qoph	*q*	Ϙ		qoppa
𐤓	reš	*r*	Ρ	Ρ	rho
𐤔	šin	*sh/s*	Σ	Σ	sigma
𐤕	taw	*t*	Τ	Τ	tau
				Υ	upsilon
				Χ	chi
				Ω	omega

Grecii și alfabetul

Există două dificultăți majore când vine vorba de a hotărî când a fost inventat alfabetul

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Epitaf grecesc inscripționat în maniera *boustrophedon* (cca 550 î.C.). Se vede cu ușurință că, pe primele două rânduri, literele sunt scrise ca în oglindă.

grecesc. În primul rând, cea mai veche inscripție cunoscută în alfabet grecesc datează numai din jurul anului 730 î.C. În al doilea rând, nu există nici un document de ordin practic sau de afaceri, care să aparțină unui interval de circa 200 de ani după inventarea alfabetului grecesc.

Înainte ca scrierea Lineară B să fi fost descifrată în 1952, despre greci se credea că fuseseră neștiutori de carte până la apariția alfabetului lor. De la descifrare încoace, s-a conturat, în mod convențional, imaginea unei „epoci întunecate" de analfabetism în Grecia, de pe vremea grecilor din poemele homerice până la grecii din epoca clasică, de după, aproximativ, 800 î.C. Altfel spus, scrierea Lineară B ar fi dispărut și, odată cu ea, și cunoștințele grecilor în materie de scris și citit. Aceasta e și astăzi viziunea cea mai răspândită. Unii savanți cred însă că ideea unei asemenea „epoci întunecate" este o fantezie și că grecii cunoșteau scrierea alfabetică nu numai din secolul VIII î.C., ci cu mult timp înainte, poate chiar din anul 1100 î.C. Un argument esențial în favoarea acestei teorii este dat de faptul că direcția inscripțiilor timpurii în limba greacă este nehotărâtă: unele merg de la dreapta spre stânga, unele de la stânga spre dreapta și unele în manieră *boustrophedon*. Dar direcția scrierii feniciene, ea însăși instabilă înainte de, aproximativ, 1050 î.C., devenise stabilă, de la dreapta spre stânga, în jurul anului 800 î.C. Drept care, se crede, grecii trebuie să fi împrumutat scrierea feniciană într-o fază mai timpurie de evoluție a acesteia, și nu după ce se stabilizase.

Data inventării alfabetului grecesc – care poate fi oricând între anii 1100 și 800 î.C. – rămâne deci controversată și nu va putea fi stabilită decât după descoperirea unor inscripții grecești anterioare secolului VIII î.C.

Încă și mai controversat este răspunsul la întrebarea *de ce* a apărut brusc o scriere alfabetică. Sigur că este o situație cu totul excepțională absența oricăror documente de ordin economic în corpul de inscripții grecești vechi, spre deosebire de situația inscripțiilor în scriere Lineară B. În schimb, vechii utilizatori ai alfabetului din aproape toată Grecia dovedesc preocupări de ordin privat, cvasiliterare. Să fi existat, oare, vreodată și inscripții din domeniul economic, dar acestea să fi pierit, pur și simplu, din cauza materialelor perisabile pe care fuseseră scrise? Pare puțin probabil să fi dispărut fără nici o urmă din locuri unde alte tipuri de documente s-au păstrat. O soluție a dilemei, pe care unii savanți o consideră foarte plauzibilă, este ca inventatorul alfabetului să fi fost vreun strălucit contemporan al lui Homer, care a fost atât de inspirat, încât să descopere o modalitate de a consemna epopeile orale ale poetului – *Iliada* și *Odiseea*. Sistemul fără vocale fenician nu putea servi la scrierea unor poeme epice, așa încât era nevoie de o nouă scriere, cu vocale și subtilități ritmice. Deși există rațiuni solide care susțin această teorie, mai mult ca sigur că informațiile despre o asemenea realizare ar fi fost memorate de grecii înșiși. Dar – lucru de natură să-i întristeze pe romantici – tradiția greacă nu suflă o vorbă despre o eventuală legătură între Homer și originile alfabetului.

Cea mai veche inscripție greacească, descoperită pe un vas lângă Atena (cca 730 î.C.) și dedicată „Celui care dansează cel mai grațios"; probabil că vasul reprezenta un premiu.

Capitolul 10 *Alfabete noi din vremuri vechi*

Urcior etrusc de argilă neagră (sec. VI î.C.), inscripționat în alfabetul acestei vechi populații italiene. Etruscii au împrumutat alfabetul de la greci, l-au modificat și l-au transmis mai departe romanilor. În ziua de astăzi, majoritatea națiunilor scriu folosindu-se de un alfabet.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Familia de alfabete

Ulterior apariţiei sale, din surse rămase nelămurite, pe ţărmurile estice ale Mediteranei, scrisul bazat pe principiul alfabetic s-a răspândit către Apus (*via* limba greacă) înspre Europa de astăzi, şi către Răsărit (*via* limba aramaică, după toate probabilităţile), înspre India de astăzi. În prezent, ca o consecinţă a extinderii imperiilor coloniale, cele mai multe popoare ale lumii, cu excepţia chinezilor şi a japonezilor, utilizează un sistem de scriere alfabetic. Majoritatea alfabetelor folosesc între 20 şi 30 de semne de bază; cel mai restrâns, alfabetul *rotokas*, întâlnit în Insulele Solomon, are doar 11 litere, iar cel mai extins, alfabetul *khmer*, folosit în Cambodgia, numără 74 de litere.

Între greci şi romani, aşa cum s-a văzut, a existat o conexiune alfabetică, stabilită de etrusci, care şi-au inscripţionat obiectele cu litere ale alfabetului – de exemplu, vasul de argilă neagră de pe pagina alăturată, care datează din secolul VI î.C. Şi în Mesopotamia, în secolul V î.C., multe documente scrise cu caractere cuneiforme erau însoţite de un rezumat în scriere alfabetică aramaică, aplicată pe tăbliţă cu o pensulă, în cerneală. Încă de pe vremea lui Alexandru Macedon, scrierea cuneiformă fusese din ce în ce mai mult înlocuită de cea aramaică; către începutul erei creştine, a şi dispărut. În Egipt, cam în aceeaşi perioadă, scrierea în limba coptă, alfabetică, a luat locul hieroglifelor egiptene.

Arborele cronologic de mai jos arată cum au derivat unele scrieri alfabetice moderne din sistemele de scriere proto-sinaite sau proto-canaanite. Nu sunt incluse în el scrierile indiene, pentru că legătura dintre acestea şi scrierea aramaică este una încă neelucidată şi, la drept vorbind, nu a fost dovedită decât parţial. De asemenea, nu sunt incluse în grafic nici alfabetele mai târzii, cum ar fi cel chirilic utilizat în Rusia, care a fost adaptat după alfabetul grecesc în secolul IX d.C., sau alfabetul *hangul* coreean, inventat în secolul XV, sau aşa-numitul alfabet *cherokee* inventat abia în 1821.

Evoluţia principalelor sisteme de scriere alfabetică din Europa (scara temporală este aproximativă – după Healey).

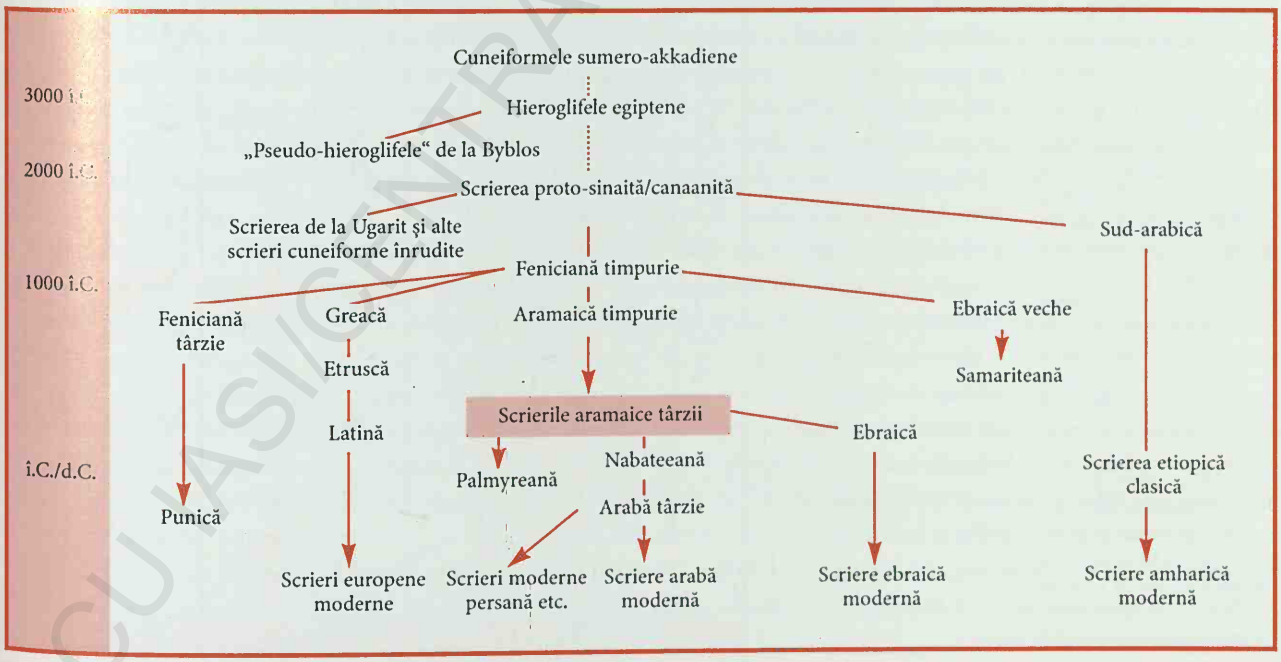

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Literele grecești și latine

În Grecia antică, nu exista numai un singur alfabet. Semnele alfabetice cu care se scria limba clasicismului grecesc – și care se află și astăzi în uz – erau numite alfabet ionic. Folosirea acestuia nu a devenit obligatorie în documentele ateniene decât prin anii 403–402 î.C., adică la mult timp după ce coloniștii greci duseseră cu ei în Italia o scriere oarecum diferită, așa-numitul alfabet din Eubeea. Acesta a fost alfabetul preluat de etrusci, care i-au adus câteva modificări și l-au transmis mai târziu romanilor.

Faptul că literele din alfabetele europene moderne și din greaca modernă diferă ca formă poate fi explicat, așadar, prin folosirea alfabetului din Eubeea în peninsula italică, începând cam de prin anul 750 î.C. De exemplu, literele A și B derivă din aceleași semne atât în alfabetul din Eubeea, cât și în cel ionic, în timp ce literele C și D provin din forma eubeeană, care diferă de forma ionică a acelorași litere, păstrată în Γ și Δ din greaca modernă.

Ca exemplu de modificare apărută în alfabetele etrusc și latin, să luăm litera Γ din alfabetul eubeean. Etruscii nu aveau un semn distinct pentru sunetul *g*, drept care întrebuințau semnul 𐌂 cu valoarea consoanei *g* în loc de *k*. Vechiul semn cu valoarea *k* a ieșit astfel din uz și a fost înlocuit cu semnul C (pronunțat ca în cuvântul *casă*). Așa se face că alfabetul le-a parvenit romanilor, în principiu, fără vreun semn special cu valoarea *k* (deși romanii au optat pentru păstrarea semnului K la câteva cuvinte speciale). Dar ei, spre deosebire de etrusci, aveau nevoie de un semn care să redea sunetul *g*: de vreme ce semnul 𐌂 fusese atribuit deja (el redând sunetul *k* în limba etruscă și fiind păstrat cu aceeași valoare în limba latină), romanii au introdus un nou semn pentru *g*, adăugându-i celui existent – lui C – o trăsătură suplimentară și obținând litera G.

Scrierea feniciană	Denumirea feniciană	Simboluri moderne	Greaca timpurie	Greaca clasică	Denumirea grecească	Latina timpurie	Latina clasică
𐤀	'aleph	'	Α	Α	alpha	Α	A
𐤁	beth	b	Β	Β	beta		B
𐤂	gimel	g	Γ	Γ	gamma		C
𐤃	daleth	d	Δ	Δ	delta	Ↄ	D
𐤄	he	h	𐌄	Ε	epsilon	𐌄	E
𐤅	waw	w	𐌅		digamma	𐌅	F
							G
𐤆	zayin	z	Ι	Ζ	zeta		
𐤇	ḥeth	h	Η	Η	eta	Η	H
𐤈	teth	t	⊗	Θ	theta		
𐤉	yod	y	Ι	Ι	iota	Ι	I
							(J)
𐤊	kaph	k	𐌊	Κ	kappa	𐌊	K
𐤋	lamed	l	Λ	Λ	lambda		L
𐤌	mem	m	Μ	Μ	mu	𐌌	M
𐤍	nun	n	Ν	Ν	nu	𐌍	N
𐤎	samek	s		Ξ	xi		
𐤏	ayin	‘	Ο	Ο	omicron	Ο	O
𐤐	pe	p	𐌐	Π	pi		P
𐤑	sade	s	𐌑		san		
𐤒	qoph	o	Φ		qoppa		Q
𐤓	reš	r	Ρ	Ρ	rho		R
𐤔	šin	sh/s	Σ	Σ	sigma	Ϟ	S
𐤕	taw	t	Τ	Τ	tau		T
				Υ	upsilon	Υ	V
				Χ	chi		X
							Y
				Ω	omega		Z
FENICIANĂ			GREACĂ			LATINĂ	

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

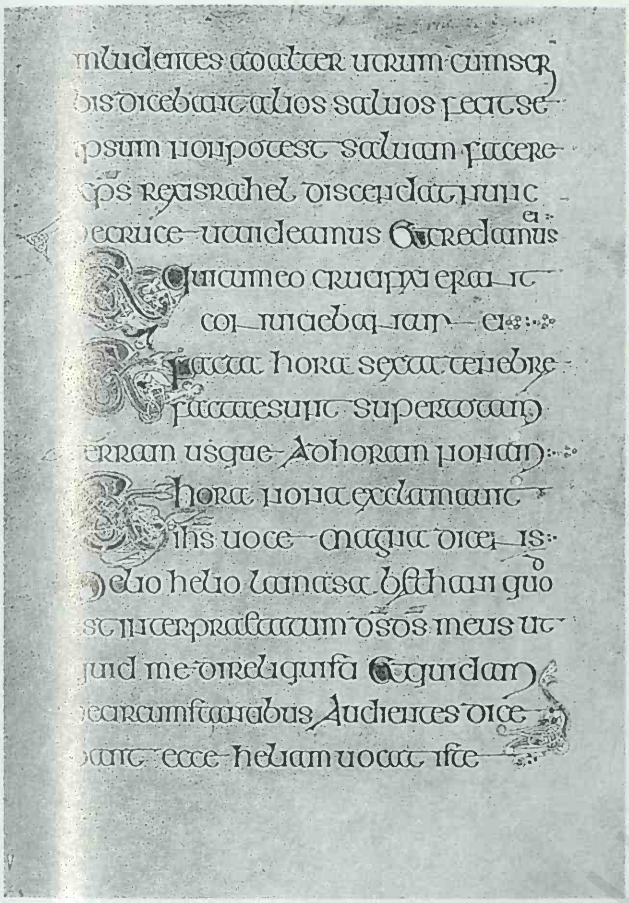

Scrierea din limba latină a fost și ea modificată într-o măsură, în trecerea către echivalentul său englez modern. Există patru sunete anglo-saxone pentru care nu existau corespondente în latină:

(1) *w* a fost redat printr-un simbol runic, ƿ, denumit *wynn*. În engleza medie, acesta a fost înlocuit de *uu* sau de *w* – foarte rar mai apare după anul 1300;

(2) sunetul /ð/, *t* aspirat surd și sonor – ca în cuvintele englezești *thin* („subțire") și *this* („acesta") – au fost scrise inițial cu simbolul runic þ, denumit *thorn*, căruia i s-a adăugat apoi simbolul ð, denumit *eth*. În engleza medie, ambele semne au fost înlocuite de grupul consonantic *th*. Dar þ a supraviețuit în expresia modernă artificială *Ye Olde English Tea Shoppe* („Vechea ceainărie englezească").

(3) sunetul *a* semiînchis – ca în cuvântul *hat* („pălărie") din engleza modernă – era redat folosindu-se vocala dublă *æ* din limba latină, care a fost denumită *ash*, după cum se numea simbolul runic reprezentând același sunet. În engleza medie, și acesta a ieșit din uz, probabil ca urmare a modificărilor fonetice.

Alfabetul chirilic a devenit sistem de scriere pentru mai mult de 60 de limbi. Inventarea sa îi este atribuită Sfântului Chiril (cca 827–869), care a fost trimis de regele slav al Moraviei cu o misiune la curtea împăratului bizantin Constantin: regele își dorea un sistem de scriere care să fie independent de biserica de la Roma și care să recunoască numai limbile ebraică, greacă și latină în traducerea Bibliei.

Aceasta ar fi legenda; în realitate, Chiril ar fi alcătuit alfabetul glagolitic, cel mai vechi alfabet slav cunoscut, iar cel chirilic ar fi fost creat, de fapt, mai târziu. Alfabetul chirilic avea 43 de litere, majoritatea derivate din scrierea greacească a vremii. Astăzi, alfabetele chirilice au, de obicei, în jur de 30 de litere.

Sus-stânga **Cartea de la Kells (înainte de anul 807 d.C.), păstrată în colecțiile Bibliotecii Colegiului Trinity (Sf. Treime) de la Dublin. Acest manuscris, care cuprinde cele patru Evanghelii, este redat în așa-numita scriere insulară, concepută de călugării irlandezi pornind de la scrierea uncială folosită în documentele oficiale romane din secolul III d.C. înainte (în latinește, *litterae unciales* însemna „litere înalte de-un țol", adică „litere de-o șchioapă"). Fiecare mănăstire și-a conceput propria variantă caracteristică de litere unciale.**

Sus-dreapta **Scrierea chirilică folosită la cele patru Evanghelii ale Țarului Ivan Alexandru al Bulgariei (1355–1356). Această scriere este cunoscută cel mai bine astăzi ca fiind alfabetul limbii ruse.**

Ebraica și scrierea aramaică

Se știe foarte bine că alfabetul ebraic este sistemul de scriere al evreilor ortodocși și cel folosit în mod oficial în statul modern Israel. Mai puțin cunoscut este faptul că au existat două sisteme de scriere ebraice. Cel dintâi, utilizat numai în literatura religioasă și de către o comunitate restrânsă de samariteni, este cu mult mai vechi decât celălalt, a evoluat din alfabetul fenician în jurul secolului IX î.C. și a dispărut din uzul curent, secular, odată cu înrobirea evreilor în secolul VI î.C. Al doilea, desemnat uneori drept scrierea evreiască sau „ebraică pătrată" a evoluat din scrierea aramaică (limba folosită de evrei în robia lor babiloniană), după ce urmașii celor luați robi s-au întors în provincia Iudeea. Scrierea „ebraică pătrată" datează de la sfârșitul secolului III d.C. și este cea folosită astăzi în Israel. Scrierea ebraică inițială și forma ei târzie par să se fi influențat reciproc în mod substanțial.

Scrierea aramaică, dezvoltată din cea feniciană, a exercitat o enormă influență timp de peste o mie de ani. Nu a fost numai scrierea oficială din perioada târzie a imperiului babilonian, ci și a imperiilor asirian și persan (înlocuind, așadar, cuneiformele) și limba vorbită în mod curent de Isus Cristos și de apostolii săi, drept care a fost, probabil, și limba originară a Evangheliilor (manuscrisele de la Marea Moartă sunt scrise în aramaică). Era, de asemenea, limba vorbită cel mai frecvent de negustorii care circulau din Egipt și Asia Mică până în India. Aramaica s-a stins numai sub presiunea forței unificatoare a limbii arabe (a cărei scriere se trăgea însă din scrierea aramaică) și a Islamului în cursul secolului VII d.C.

Dreapta **Uneltele de scris ale unui scrib sefard din Ierusalim, de la sfârșitul secolului XIX. Scrierea este așa-numita „ebraică pătrată". Timp de secole, a fost utilizată numai în literatura religioasă, dar, din secolul XIX, a început să fie folosită și pentru scrierea textelor curente. Astăzi, reprezintă sistemul de scriere oficial din statul Israel.**

Unul dintre manuscrisele de la Marea Moartă (mijlocul secolului I d.C.), scris cu cerneală pe piele. Manuscrisele de la Marea Moartă se înfățișează în scriere aramaică, aceasta fiind, probabil, scrierea folosită și în Evanghelii, de la care a evoluat scrierea „ebraică pătrată", iar ulterior scrierea ebraică modernă. Textul așternut pe sulurile descoperite în apropierea Mării Moarte sunt destul de asemănătoare cu ebraica de tipar modernă, pentru a fi citite cu ușurință.

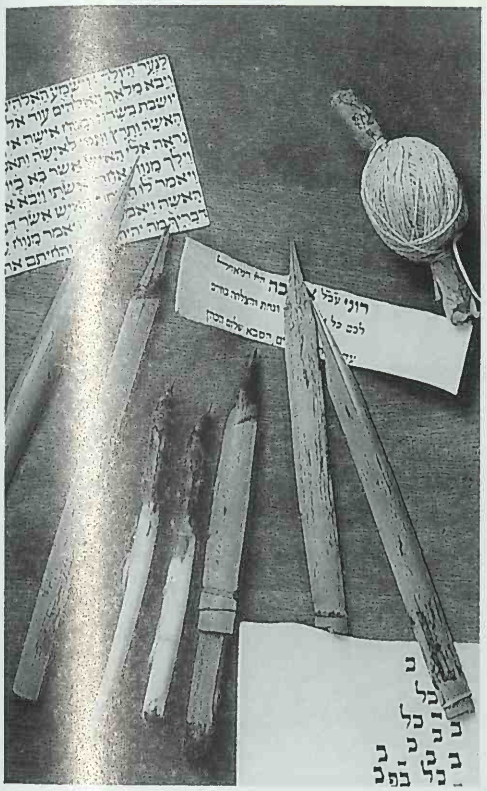

Limbile semite

Ebraica și aramaica sunt amândouă limbi semite. În principiu, sistemele de scriere semite nu redau vocalele, ci numai cele 22 de consoane. Astfel, cele trei litere din alfabetul ebraic prin care sunt redate sunetele *ktb* sau *ktv* pot însemna: *katav* („am scris"), *kotav* („scriu, scriitor"), *katoov* („scris"), *kitav* („litere, scriere"), ba chiar *kitovet* („adresă"), *kitoobah* („certificat de căsătorie") și *katban* („scrib"). În practică, se adaugă diferite semne adiționale, care să-l ajute pe cititor să pronunțe vocalele corecte. Sistemul folosit cel mai frecvent este acela în care se marchează niște puncte deasupra sau dedesubtul unei litere, care se numesc „puncte de vocale" sau, pe latinește, *matres lectionis* – „mamele pronunției".

Oricât de complicat ar putea părea, scrierea ebraică (în ambele forme ale ei) a exercitat întotdeauna o atracție puternică asupra evreilor. Multe secole după Cristos, în timpul răspândirii evreilor în toată lumea, utilizarea scrierii „ebraice pătrată" a fost rezervată în bună măsură literaturii religioase. Apoi, în secolul XIX, ea a fost readusă în atenție ca scriere curentă. Limba ebraică modernă se bazează pe această scriere păstrată cu tenacitate, ceea ce a făcut să fie inversată relația normală, în care un sistem de scriere supraviețuiește fiindcă este susținut de o limbă. Această situație este, după cum se exprima un savant, „fără precedent... este unică în istoria evoluției vorbirii umane".

Denumirea literei	Valoarea fonetică	Scrierea feniciană	Scrierea ebraică modernă	Scrierea arabă
aleph	'	𐤀	א	ا
beth	*b*	𐤁	ב	ب
gimel	*g*	𐤂	ג	ج
daleth	*d*	𐤃	ד	د
he	*h*	𐤄	ה	ه
waw	*w*	𐤅	ו	و
zayin	*z*	𐤆	ז	ز
ḥeth	*ḥ*	𐤇	ח	ح
teth	*ṭ*	𐤈	ט	ط
yod	*y*	𐤉	י	ي
kaph	*k*	𐤊	כ	ك
lamed	*l*	𐤋	ל	ل
mem	*m*	𐤌	מ	م
nun	*n*	𐤍	נ	ن
samekh	*s*	𐤎	ס	س
ayin	'	𐤏	ע	ع
pe	*p*	𐤐	פ	ف
sade	*s*	𐤑	צ	ص
qoph	*q*	𐤒	ק	ق
reš	*r*	𐤓	ר	ر
šin	*sh/s*	𐤔	ש	ش
taw	*t*	𐤕	ת	ت

Literele ebraice moderne au evoluat din cele feniciene, prin intermediul scrierii aramaice, la fel ca și literele arabe moderne. Există anumite asemănări cu literele feniciene, dar cele mai multe litere sunt diferite. Să observăm că vocalele nu sunt redate direct nici în ebraică, nici în arabă. Cu timpul, vocalele au început să fie marcate prin folosirea a trei semne simple deasupra și dedesubtul rândului. În arabă, mai există și alte consoane (neincluse în tabel), în total 28.

BOSTON GENERAL UNIVERSITY LIBRARY

Scrierea arabă

Scrierea arabă este unul dintre cele mai importante sisteme de scriere din ziua de astăzi, având caracter sacru în Islam. Ca popor, arabii pot fi identificaţi încă din perioada imperiului asirian (secolele IX–VII î.C.), dar un rol istoric de prim rang nu au ajuns să joace decât pe vremea lui Cristos. Primul regat arab independent cunoscut este cel al nabateenilor, cu capitala în oraşul Petra de pe teritoriul Iordaniei actuale. Aceştia vorbeau o formă de limbă arabă, dar scriau după sistemul de scriere aramaic, adică aşa cum se scria în mod oficial în administraţia asiriană şi persană. Prezenţa unor cuvinte şi forme arabe distincte în aceste inscripţii aramaice a condus, în cele din urmă, la scrierea limbii arabe după sistemul aramaic nabateean. Acesta a fost precursorul scrierii arabe, care s-a cristalizat în prima jumătate a mileniului I al erei creştine şi a înlocuit scrierea aramaică. Aşadar, linia evolutivă a pornit de la alfabetul fenician, a trecut prin scrierea aramaică, apoi prin cea nabateeană şi s-a terminat cu scrierea arabă.

De la începutul epocii islamice, adică din prima parte a secolului VII d.C., se pare că au existat mai multe forme ale scrierii arabe. Acestea conţin 28 de consoane, spre deosebire de cele 22 din scrierea aramaică, scopul consoanelor suplimentare fiind acela de a reda sunete care există în limbile arabe, dar nu existau în limba aramaică. A fost stabilită, de asemenea, o nouă ordine a consoanelor în alfabet, plecând, în principiu, de la formele literelor (care se citesc de la dreapta spre stânga).

Odată cu apariţia şi consolidarea Islamului, spiritul artistic al arabilor a început să se manifeste sub forma caligrafiei şi a decoraţiunilor abstracte, dată fiind restricţia impusă de religia musulmană în privinţa imagisticii în general.

Sus **Detaliu din Coran în scriere *muhaqqaq* (cu secţionile orizontale ale literelor mult lăţite) din regiunea Bagdadului (1304).**

Stânga **Rugăciune şiită în scriere *thuluth* (textual „treime", în sensul că o treime din fiecare literă o formează liniile curbate şi oblice) sub forma unui şoim, de Mohamed Fatiyab (Iran, începutul sec. XIX).**

Jos **Bol din aur selgiucid având gravată pe marginea vasului un text în scriere foliată kufică (Iran, începutul sec. XI).**

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Sistemele de scriere indiene

Originile scrierii moderne indiene sunt neclare. Unii savanți indieni și câțiva ne-indieni au încercat să facă o legătură între scrierea nedescifrată a civilizației de pe valea Indului (vezi pp. 146–148) și cele mai vechi inscripții budiste, dar, cum totuși există un interval de peste 1.500 de ani între cele două, această explicație rămâne oarecum trasă de păr. Majoritatea savanților – indieni și ne-indieni – sunt de acord că din scrierea aramaică se trage unul dintre cele mai timpurii sisteme de scriere indiene, *kharosthi*, chiar dacă lipsesc dovezile solide ale unei asemenea legături.

Cele mai vechi inscripții indiene cunoscute sunt cele ale împăratului Aşoka (cca 270 – cca 232 î.C.). Sunt edicte cioplite în piatră și înălțate în diferite puncte din nordul Indiei, scrise în două sisteme de scriere, *kharosthi* și *brahmi*, acesta din urmă fiind cel mai important. Cel puțin două sute de scrieri diferite din Asia de Sud și de Sud-Est derivă, direct sau indirect, din scrierea *brahmi* – adică aproape toate sistemele de scriere din India, cu excepția celor importate în această țară odată cu Islamul. Printre ele se numără sisteme de scriere sudice utilizate pentru a reda limbile dravidiene, dar și sisteme de scriere nordice, folosite pentru a reda limba sanscrită și descendentele ei.

Un lucru este foarte clar în legătură cu această epocă veche din istoria Indiei: că indienii se foloseau de cunoștințele lor complicate în materie de fonologie și gramatică pentru a-și organiza alfabetele altfel decât alfabetul aramaic. Literele sunt clasificate în funcție de locul în care sunt articulate sunetele în gură: în primul rând vocalele și diftongii, apoi consoanele, înșiruite în ordine logică: guturale, palatale, retroflexe, dentale, labiale, semivocale și aspirate. Adeseori însă, scrierea indiană reprezenta și silabe; semnele consonantice care exprimă vocale inerente – deci silabe – sunt extrem de importante în sistemele de scriere indiene. De pildă, semnul echivalent cu *b* în limba *bengali* reprezintă sunetul *bo* (cu *o* scurt).

Stânga **Scriere *bengali*, descendentă modernă a scrierii *brahmi*, pe un afiș de film conceput în 1960 de Satyajit Ray. Titlul este *Devi* (*Zeița*). Scrierea *bengali* utilizează un amestec de litere și vocale silabice dispuse în ordinea stabilită de foneticienii indieni cu mai bine de 2.000 de ani în urmă.**

Stânga-jos **Una dintre cele mai vechi inscripții din India, în scriere *brahmi*, de pe un fragment de edict al împăratului Aşoka (sec. III î.C.).**

Dreapta-jos **Două descendente ale scrierii *brahmi*, folosite în sudul Indiei, pe o placă de cupru care descrie o donație (769–770 d.C.). Rândurile de sus sunt în limba sanscrită și în scriere *grantha*, celelalte rânduri sunt în limba tamilă, scrise cu caractere *vatteluttu*, ușor aplecate spre stânga. Scrierea *vatteluttu* este mai veche decât scrierea tamilă modernă (care nu apare aici).**

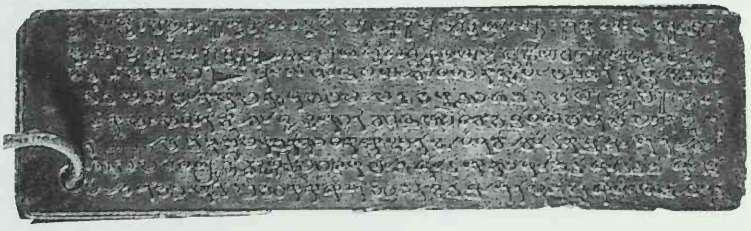

Un alfabet inventat de un rege

Alfabetul coreean, denumit *hangul*, este unul dintre foarte puținele alfabete care pot fi date cu precizie. Povestea inventării și a aplicării sale este una deosebit de interesantă și instructivă. Timp de peste un mileniu după ce au deprins arta scrisului, coreenii s-au folosit, în mod firesc, de caracterele chinezești. Apoi, în anii 1443–1444, regele Sejong (1397–1450) a introdus o scriere alcătuită din 28 de litere. La introducerea noului sistem de scriere, s-a spus că „însuși Majestatea Sa l-a creat". În felul acesta, fără îndoială, oficialitățile au dorit să se asigure că noua scriere avea să fie acceptată, dar se pare că, totodată, chiar acesta era adevărul – sau, cel puțin, că afirmația era foarte aproape de adevăr. Sejong era un monarh extraordinar de învățat și de clarvăzător: el a emis un edict în 1434, în care-și chema supușii să caute peste tot „bărbați cu știință de carte și înțelepciune, indiferent dacă sunt de viță nobilă sau de condiție umilă, încurajându-i din toată inima și îndemnându-i să-i învețe pe oameni să citească – ba chiar și pe femei și fete".

Noului sistem de scriere i s-au opus cu înverșunare știutorii de carte. După mai bine de o jumătate de mileniu, scrierea *hangul* încă n-a reușit să înlocuiască pe de-a întregul caracterele chinezești în toată peninsula coreeană. Coreea de Nord, în care domnește un regim dictatorial, a adoptat scrierea *hangul* în totalitate în 1949, înregistrând un succes remarcabil; în schimb, în Coreea de Sud, se folosește o scriere „mixtă", constând din caractere *hangul* și chinezești – cam în același fel în care japonezii utilizează atât caractere *kana* silabice, cât și caractere chinezești. Intelectualii sud-coreeni sunt împărțiți în privința avantajelor utilizării exclusive a scrierii *hangul*, fie și din cauza faptului că ea este folosită numai în Coreea de Nord. Cu toate acestea, Coreea de Sud se îndreaptă, încetul cu încetul, în aceeași direcție spre care a pornit Coreea de Nord, și anume spre folosirea pe scară din ce în ce mai largă a scrierii *hangul*.

Nu este clar cum a ajuns regele Sejong să fie sedus de principiul alfabetic. Coreenii se aflau în contact direct cu mongolii, care utilizau două sisteme de scriere alfabetice, *uighur* și *phags-pa*, acesta din urmă denumit astfel după numele unui *lama* tibetan care a conceput, la cererea hanului Kubilai, un sistem de scriere bazat pe limba tibetană, care la rândul ei pleca de la un model indian. Scrierile budiste indiene, transmise în limba chineză, au avut și ele, fără îndoială, o anumită influență – Sejong fiind foarte interesat de budism. Termenii religioși budiști erau exprimați inițial într-una dintre scrierile alfabetice indiene, apoi redate cu stângăcie în caractere silabice chinezești (de vreme ce nu existau echivalente chinezești); dificultățile acestei proceduri sunt cele care l-au împins, probabil, pe regele Sejong să creeze un nou sistem de scriere.

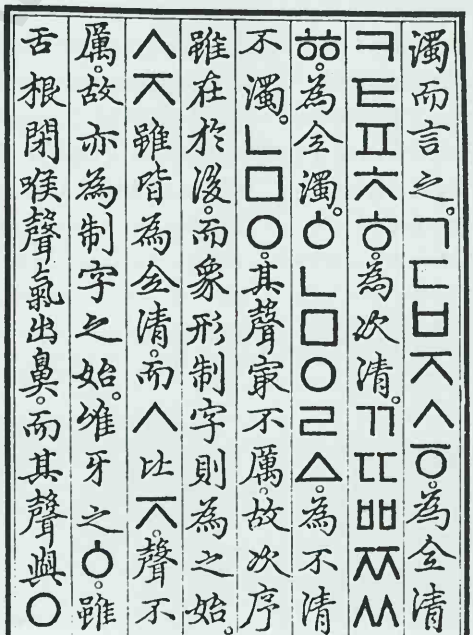

Explicația dată de regele Sejong în legătură cu scrierea alfabetică *hangul* – reproducere modernă în facsimil a unei matrițe pentru gravură. Scrierea *hangul* este prezentată alături de caracterele chinezești.

BUDAPEST CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Runele

Marea majoritate a sistemelor de scriere europene derivă din alfabetul latin. Acesta a lăsat oarecum în umbră una dintre scrierile europene importante, cea runică, ale cărei legături cu scrierea latină sunt mai puțin clare. Încă din secolul II d.C., runele au fost utilizate pentru a consemna etapele incipiente ale limbilor gotică, daneză, suedeză, norvegiană, engleză, frigiană, franceză și alte graiuri tribale din Germania centrală. Drept care, nu se poate spune, așa cum s-a crezut inițial, că aceste populații erau neștiutoare de carte până când au trecut la creștinism și au început să folosească alfabetul latin.

Au existat o serie de scrieri runice, care au reflectat gama de limbi pe care le consemnau. Numărul total de inscripții runice cunoscute se situează, probabil, în jurul cifrei de 5.000, aproape toate aflându-se în țările nordice. Marea majoritate sunt în Suedia, unde și astăzi se mai descoperă frecvent pietre inscripționate cu caractere runice. În Norvegia sunt peste 1.000 de inscripții, în Danemarca în jur de 70; în Islanda se găsesc vreo 60, toate din perioade relativ târzii, după cum și în Groenlanda și în Insulele Feroe mai există texte runice. Unele dintre cele din Marea Britanie, descoperite pe insula Man, în Irlanda și pe insule din arhipelagurile Orkney, Shetland și Hebride, sunt opera unor călători norvegieni; în Anglia s-au păstrat, din perioada anglo-saxonă, pe lângă mai multe emisiuni de monede, vreo 70 de obiecte inscripționate cu caractere runice; în Germania – vreo 60; și prin alte părți ale Europei sunt împrăștiate inscripții runice.

Nu se știe unde și când au fost inventate runele. Descoperirile de obiecte cu inscripții runice în estul Europei, de exemplu la Pietroasa (în România), la Dahmsdorf (în centrul Germaniei) și la Kovel (în Rusia), susțin teoria potrivit căreia runele ar fi fost inventate în această zonă geografică, eventual de către goții de la malurile Dunării sau de dincolo de Vistula. O altă ipoteză pleacă de la asemănarea dintre rune și caracterele utilizate în inscripțiile din văile munților Alpi din sudul Elveției și nordul Italiei și le atribuie inventarea lor triburilor de germani romanizați din zona respectivă. O a treia ipoteză se referă la vreun trib germanic din Danemarca, eventual din sudul Iutlandei, ca fiind inventatorul runelor, de vreme ce multe inscripții vechi provin din acea regiune și în continuare se descoperă texte runice vechi în diverse regiuni ale Danemarcei. Dar există un punct asupra căruia toți savanții au căzut de acord: că alfabetul latin a exercitat o influență de un fel oarecare asupra scrierii runice.

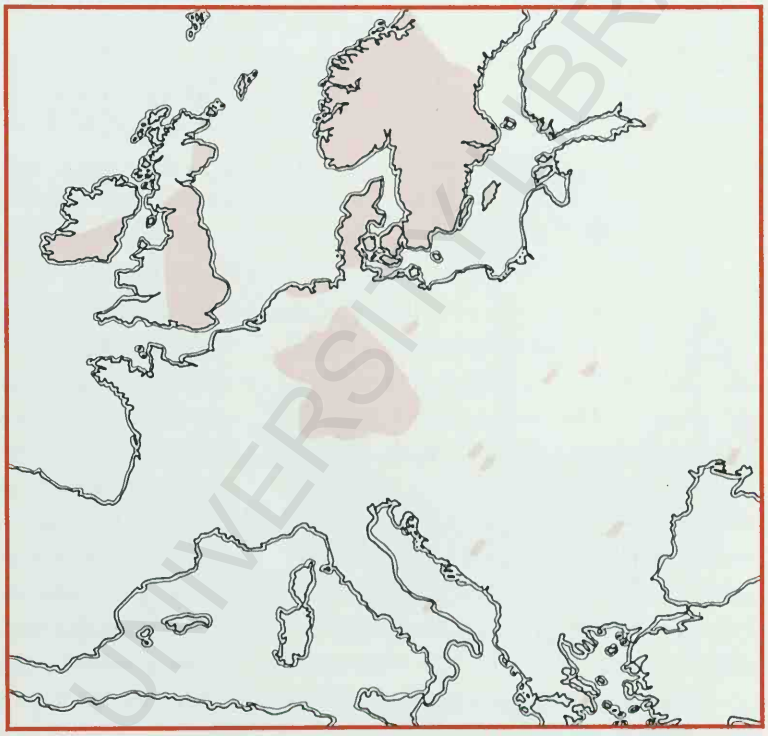

Runele au fost utilizate mai bine de o mie de ani într-o serie întreagă de culturi și tradiții. De remarcat că punctele în care au fost găsite inscripții runice în sudul și estul Europei coincid, în linii mari, cu migrațiile goților în jurul anului 200 d.C., cu deplasările pelerinilor creștini anglo-saxoni în secolul VIII și cu mișcările aventurierilor vikingi din secolul XI.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cititul runelor

ᚠᚢᚦᚨᚱᚲᚷᚹᚺᚾᛁᛃᛇᛈᛉᛊ ᛏᛒᛖᛗᛚᛜᛟᛞ

f u þ a/æ r k g w h n i j ï p z s t b e m l n o d

(th) *(R)* *(ng)*

Alfabetul runic are 24 de litere, aranjate într-o ordine anume, cunoscută sub denumirea de *futhark*, de la primele șase litere din serie. Aici, ele sunt scrise de la stânga spre dreapta, dar în vremurile de demult puteau fi scrise și de la dreapta spre stânga, ba chiar și în manieră *boustrophedon*. Luată individual, fiecare literă putea fi scrisă uneori în oglindă sau chiar cu susul în jos, aparent după bunul plac al celui care scria. Nu se făcea distincție între literele majuscule și minuscule.

Unele caractere runice sunt evident înrudite cu litere ale alfabetului latin – de pildă *r*, *i* și *b*. Altele ar putea fi adaptări ale unor litere latine, de pildă *f*, *u* (ca *v* latin răsturnat), *k* (*c* latin), *h*, *s*, *t*, *l* (*l* latin răsturnat). Dar alte rune, cum ar fi cele ce redau sunetele *g*, *w*, *j*, *p*, nu semănau cu semnele alfabetului latin care aveau aceleași valori fonetice.

Valorile fonetice menționate mai sus pentru fiecare literă runică sunt aproximative: sunetele limbilor germanice timpurii nu corespund exact cu sunetele limbii engleze moderne. Există o rună, de exemplu, denumită *thorn*, prin care se reda sunetul *t* aspirat, precum în *thin* („subțire"), și care se folosea în scrierea timpurie a limbii engleze (vezi p. 171). Exista o vocală, redată prin ᛇ și notată aici prin *ï*, a cărei pronunție constituie încă subiect de dispută. Scrierea runică făcea distincție și între sunetele *ng* din cuvinte ca *ungrateful* („nerecunoscător"; ᚾ + ᚷ) și *sing* („a cânta"; ◇).

Totuși, chiar dacă inscripțiile runice „se citesc" de obicei – așa cum se poate afirma despre inscripțiile etrusce –, înțelesul lor este adeseori criptic, din cauza faptului că nu cunoaștem aproape nimic despre limbile germanice timpurii. De aici și sensul expresiei moderne „a citi runele", care înseamnă să faci presupuneri savante plecând de la date puține și neclare. Așa cum remarca un expert în scrierea runică, Prima Lege a Runo-dinamicii este că, „pentru fiecare inscripție runică, există tot atâtea interpretări, câți oameni de știință angrenați în descifrarea ei". Cel mai cunoscut dintre obiectele inscripționate cu caractere runice este, probabil, Lada lui Franks, datând din

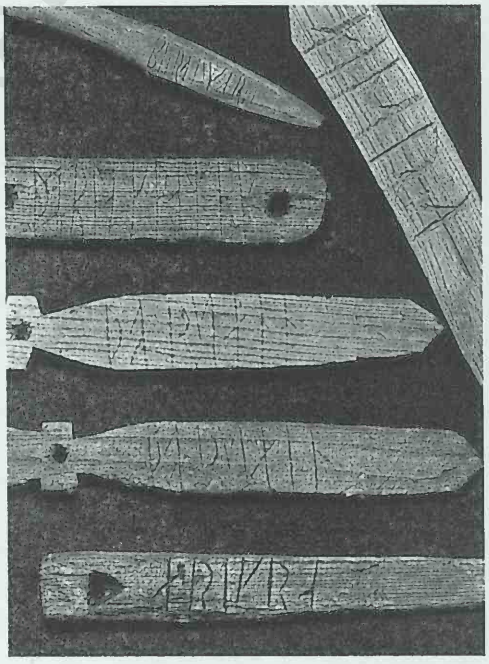

Jos **Etichete negustorești din lemn, cu inscripții runice, descoperite la Bergen, în vestul Norvegiei (sec. XII d.C.). Fiecare menționează numele proprietarului și trebuie să fi fost atârnată de bunurile cumpărate sau fixată pe ele. Lemnul era un material ideal, fiindcă putea fi șters, dacă ar fi apărut vreo greșeală, și folosit la aprinsul focului după utilizare. Dar faptul că se degradează rapid explică de ce nu s-au păstrat inscripții runice din vremuri mult mai vechi.**

Dreapta **Așa-numita Ladă a lui Franks (cca 700 d.C.). Latura înfățișată redă o scenă cu Wayland Fierarul și Adorația lui Cristos, aceasta din urmă purtând titlul *mægi*, adică „Magii", scris deasupra, într-un dreptunghi.**

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

jurul anului 700 d.C. și numită astfel după cel care a donat cea mai mare parte din ea Muzeului Britanic. Panoul din față al lăzii (*jos*) prezintă scene cu Wayland Fierarul (*în stânga*) și Adorația lui Cristos (*în dreapta*), deasupra acesteia din urmă apărând cuvântul *maegi* („Magii"). Inscripția principală poate fi citită de jur-împrejurul acestei fețe a lăzii, în sensul acelor ceasornicului, începând cu colțul din stânga sus:

RÂNDUL DE SUS:
fisc. flodu | ahof on ferg
LATURA DIN DREAPTA:
en berg
RÂNDUL DE JOS (read right to left):
warþ gæsric grorn þær he on greut giswom
LATURA DIN STÂNGA:
hronæsban

Textul reprezintă o ghicitoare despre originile materialului din care este confecționată lada: „Peștele a bătut din coadă și mările au țâșnit în sus pe faleza stâncoasă; regele groazei s-a întristat când el însuși a înotat până pe pietriș." Răspunsul este dat prin ultimul cuvânt din partea stângă, *hronæsban* („os de balenă") – așadar lada este făcută dintr-un os de balenă eșuată pe o plajă.

Se observă că runele erau considerate semne ezoterice chiar și pe vremea când se foloseau. Catarama ilustrată mai jos a fost descoperită în Scoția și i-a aparținut unei femei celte pe nume *malbri þaastilk*, adică Melbrigda, după inscripția runică de pe partea stângă a acului; cele de pe partea dreaptă, în schimb, nu sunt decât niște modele decorative asemănătoare cu semnele runice.

În Anglia, pare să fi existat o rivalitate între scrierile cu litere latine și cu caractere runice, pe vremea triburilor anglo-saxone. Uneori, pe unul și același obiect, cum ar fi acest inel de aur din Lancashire, erau folosite ambele scrieri. Rivalitatea nu avea de-a face cu religia – biserica creștină nu avea nimic de obiectat în privința runelor –, în schimb era o problemă evidentă de prestigiu: la vremea cuceririi normande, în anul 1066, scrierea latină triumfase, iar cea runică dispăruse aproape cu totul și nu se mai folosea în Britania.

Mai jos **Catarama de tip celtic, descoperită la Hunterston, în Scoția, având o inscripție cu caractere runice pe partea stângă a acului.**

Mijloc **Inel de aur (sec. IX), descoperit în Lancashire (Anglia), având o inscripție în scriere amestecată runică și latină: „Îi aparțin lui Ædred; Eanred m-a gravat."**

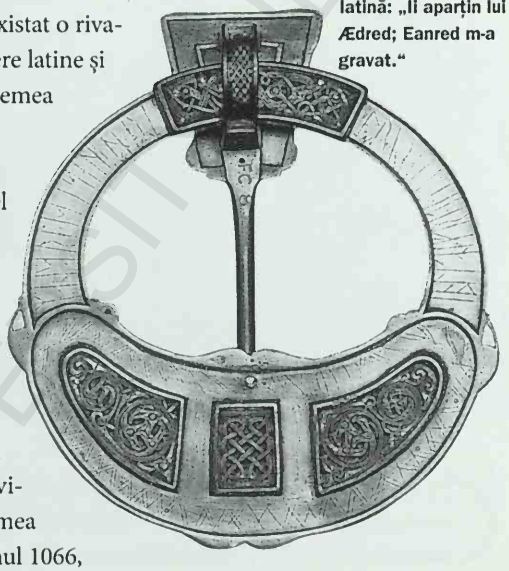

„Alfabetul“ indienilor *cherokee*

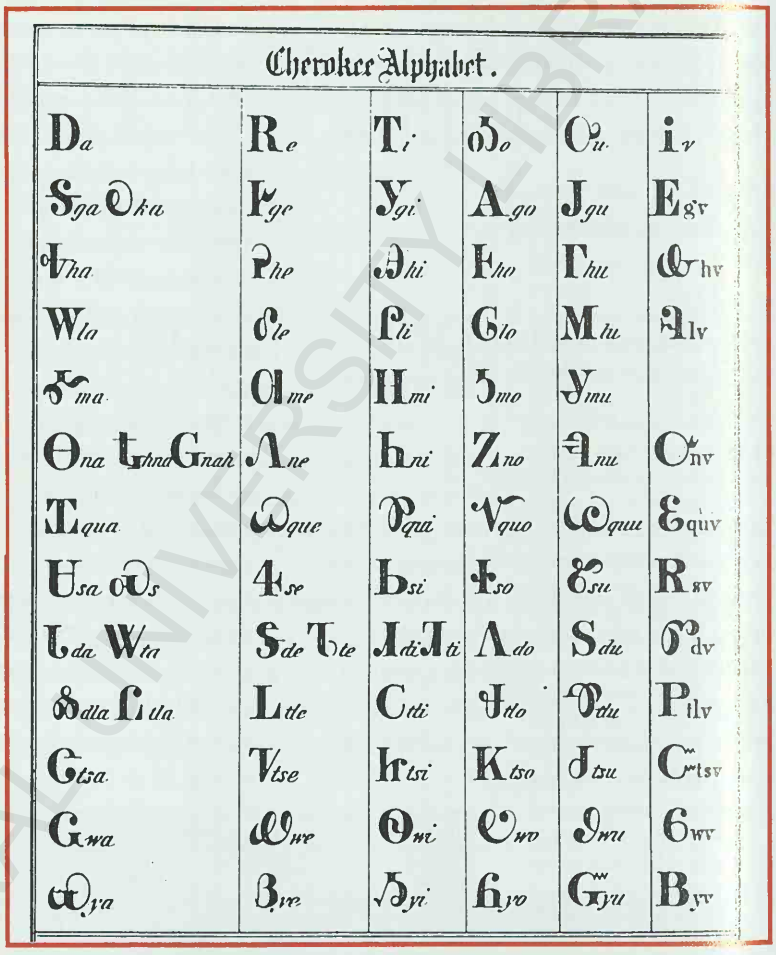

Cu toate că scrierea indienilor *cherokee*, inventată în 1821 de către Sequoya, este denumită, prin tradiție, alfabet, ea este, în realitate, un sistem silabic bazat, în cea mai mare măsură, pe atribuirea unor valori silabice literelor alfabetului latin. De exemplu, *j* redă sunetul *gu*, iar *m* – sunetul *lu*. Cele 85 de simboluri reprezintă 6 vocale, 22 de consoane și aproximativ 200 de grupuri fonemice și silabe.

„Alfabetul“ a fost deprins de mulți indieni *cherokee*, la început în Carolina de Nord, regiunea de unde-și trăgea originile, iar mai târziu în Oklahoma, acolo unde mulți indieni *cherokee* au migrat după anul 1830. Gazetele și documentele oficiale ale populației *cherokee*, dar și alte materiale au fost publicate în această scriere, folosind caractere tipografice concepute în mod special, în 1827, la Boston. În curând, 90 la sută dintre indienii *cherokee* știau să scrie și să citească scrierea respectivă. Chiar și așa, sistemul a ieșit, încetul cu încetul, din uz și abia de curând au existat unele tentative de a-l revigora.

Inițial, Sequoya avusese de gând să conceapă câte un semn pentru fiecare cuvânt, ca să renunțe la această intenție după un interval de un an, în care stabilise câteva mii de caractere. I-a venit apoi ideea să împartă cuvintele în părți de silabe. Fiind conștient că nu putea pune bază pe propria-i capacitate de a face distincție între sunete, și-a chemat în ajutor nevasta și copiii, al căror auz mai fin l-a ajutat, în cele din urmă, să facă o listă cu toate sunetele limbii pe care o vorbeau el și familia lui. Odată stabilite acestea, Sequoya s-a apucat să creeze simboluri cu ajutorul unei cărți englezești de caligrafie. A reușit să compileze 200 de simboluri, pe care le-a redus apoi la o cifră totală de 85.

„Alfabetul“ indienilor *cherokee*.

Stânga **Indianul *cherokee* Sequoya (cca 1760–1843) își explică „alfabetul“. Portretul i-a fost realizat de un contemporan, Charles Bird King. Sequoya nu vorbea englezește, dar avea legături cu coloniști americani și și-a pus în minte să le imite sistemul de scriere, în așa fel încât să creeze un echivalent *cherokee* al „frunzelor vorbitoare“ ale omului alb.**

BCU HISTORICAL UNIVERSITY LIBRARY

Mistica alfabetului

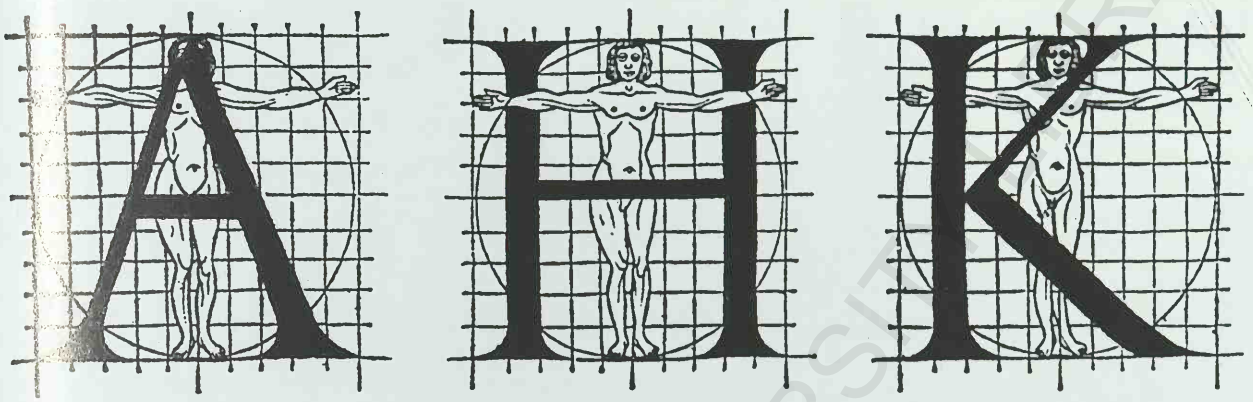

Alfabetul Champfleury (1529), conceput de Geoffroy Tory (cca 1480 – cca 1533). Elev al lui Leonardo da Vinci și al lui Albrecht Dürer, acesta a fost numit *imprimeur du Roi* – „tipograf al Regelui" – de către Francisc I, regele Franței. Despre litera A, Tory spunea că „are picioarele depărtate, așa cum își ține un om picioarele și tălpile în timp ce merge". Linia orizontală a literei A „îi acoperă tocmai organul bărbătesc, pentru a sublinia faptul că omului i se cere modestie și abstinență, mai mult decât orice altceva, dacă vrea să-i fie îngăduit accesul la formele divine ale literelor, cărora A le servește drept poartă de intrare și prim între egali în toate alfabetele".

Se-a spus adeseori că alfabetul s-a dovedit necesar pentru dezvoltarea democrației, fiindcă el i-a ajutat pe foarte mulți oameni să devină știutori de carte. Alții pretind că triumful Occidentului în lumea modernă, mai cu seamă în domeniul științelor, a fost, în bună măsură, consecința așa-numitului Efect de Alfabet. Aceștia compară Occidentul cu China și arată că, deși Apusul și Răsăritul deopotrivă au avansat în privința științelor, Apusul a mers mai departe și a dezvoltat gândirea analitică a unui – să zicem – Newton sau Einstein și i-a lăsat pe chinezi mult în urmă, iar asta s-a întâmplat pentru că acești gânditori au fost crescuți de mici în spiritul principiului inerent alfabetului, zis „literă-cu-literă". Mai simplu spus, se presupune că alfabetele promovează gândirea reducționistă, iar caracterele chinezești – pe cea holistă.

Cea dintâi afirmație, legată de democrație și alfabet, conține un sâmbure de adevăr. Dar cum s-a întâmplat oare: alfabetul a contribuit la mersul înainte al democrației sau dorința fierbinte de democrație a dat naștere alfabetului? (Evident, pentru cine crede că forța motrice a fost dorința de a-l consemna în scris pe Homer, alfabetul grecesc pare să fi fost realizarea aristocratică supremă!) Vechii egipteni aveau la îndemână un alfabet fără vocale încă din mileniul trei î.C. În loc să se folosească de el, au preferat să scrie cu hieroglife, utilizând semne multiple: poate că nu simțeau deloc nevoia unui sistem politic democratic!

Cea de-a doua afirmație, legată de știință, oricât ar părea de ispititoare, este greșită. Se prea poate ca sistemul de scriere chinezesc, prin uriașa sa complexitate, să fi frânat răspândirea științei de carte, dar este ridicol să legi o tendință culturală profundă, cum ar fi zgârcenia în materie de gândire analitică de caracterul predominant al logogramelor față de fonograme în scrierea chinezească. Ar fi cam același lucru să încerci să stabilești o legătură între faptul că descendenții indo-europenilor scriu poeme epice și faptul că beau lapte – spre deosebire de chinezi, care nu fac nici una, nici alta. (Un distins sinolog a botezat o asemenea abordare, la modul ironic, Efectul Dietei cu Lapte.) Pentru a găsi explicații serioase la niște diferențe culturale profunde, trebuie să privim culturile ca niște întregi, nu să particularizăm câte un aspect, cum ar fi modul în care se scrie într-o anumită cultură, indiferent cât de important ar putea părea acesta. La urma urmei, dacă Newton și Einstein au fost capabili să înțeleagă fenomene precum gravitația și relativitatea, cu siguranță că și-ar fi însușit o scriere cu caractere chinezești, ba chiar – de ce nu? – cu hieroglife egiptene sau cuneiforme babiloniene.

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 11 Scrierea chinezească

Oră de caligrafie într-o școală medie din orașul Canton

Cititul oaselor

Dacă de puterea alfabetului au fost legate aşteptări ieşite din comun, scrierea chinezească prilejuieşte altele, şi mai grozave. Despre caracterele chinezeşti se spune că sunt *ideografice* (în cartea de faţă, am evitat cu grijă acest termen, preferând un altul, mai specific, *logografice*), adică nişte caractere despre care se crede că ar fi capabile să comunice idei fără vreo contribuţie a fonetismului, ba chiar a limbii vorbite. De aceea se spune că vorbitorii chinezi ai dialectelor mandarin şi cantonez, care nu vorbesc decât unul dintre cele două dialecte şi deci nu se pot înţelege între ei prin viu grai, pot să comunice totuşi prin faptul că scriu cu aceleaşi caractere chinezeşti. Unii susţin chiar (atât în China, cât şi în Occident) că acelaşi lucru se poate spune despre vorbitorii de chineză, japoneză, coreeană şi (mai demult) vietnameză, ale căror limbi diferă mult, dar care au în comun faptul că scriu folosindu-se de caracterele chinezeşti – deşi vorbitorilor de engleză, franceză, germană şi italiană le-ar fi cu neputinţă să afirme acelaşi lucru, bineînţeles, chiar dacă şi aceştia folosesc acelaşi sistem de scriere. Ceea ce se subînţelege de aici este că sistemul de scriere chinezesc funcţionează cu totul altfel decât scrierile care au o componentă fonografică majoră. Potrivit celor care susţin principiul ideografic, sistemele de scriere sunt de două tipuri fundamentale: unele ideografice (de ex., cel chinez) şi altele fonografice (de ex., alfabetele).

O asemenea afirmaţie este ridicolă, după cum se va vedea. O adevărată mitologie a avut darul de a frâna înţelegerea caracterelor chinezeşti timp de secole, începând cu problema originii lor, pentru care nu există practic nici o dovadă în prezent: le-au inventat, oare, chinezii în mod independent ori s-au lăsat influenţaţi de răspândirea scrisului dinspre Orientul Mijlociu? Numai din 1899 încoace au fost descoperite scrieri chinezeşti timpurii demne de luat în seamă. Sunt aşa-numitele oase-oracol. Mulţi ani înainte de 1899, negustorii chinezi de produse medicale tradiţionale din Beijing vânduseră „oase de dragon", care erau, de fapt, carapace de broască ţestoasă şi omoplaţi de bou scoase la lumină de plugurile ţăranilor într-un sat de lângă oraşelul Anyang, din nordul provinciei Henan. Multe dintre ele prezentau anumite semne scrijelite pe suprafaţa osoasă, dar erau sparte cu sapa de ţărani şi abia apoi vândute, chiar nu li se păreau potrivite ca să reprezinte oase de dragon. Totuşi semnele i-au interesat în mod deosebit pe doi învăţaţi chinezi din Beijing, care au recunoscut, la semnele respective, unele asemănări cu caracterele vechilor inscripţii în bronz. Cei doi au cumpărat toate fragmentele de carapace şi de os pe care le-au găsit la prăvăliile de leacuri din Beijing şi au publicat reproduceri obţinute prin frecare cu cărbunele.

Săpăturile şi descifrările care au urmat, pe tot parcursul secolului XX, au arătat că acele inscripţii erau cele mai vechi mostre de scriere chinezească, descoperite până atunci. Ele reprezentau consemnări ale actelor de divinaţie îndeplinite de cei doisprezece regi ai dinastiei Shang târzii, care domniseră de pe la 1400 până spre 1200 î.C.

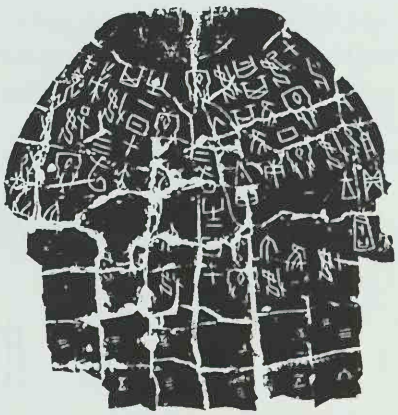

Începuturile scrierii chinezeşti. Regii dinastiei Shang pregăteau carapacele de broască ţestoasă şi omoplaţii de bou pentru scopuri divinatorii, practicând găuri în ele şi nivelându-le concavităţile în aşa fel încât, atunci când ghicitorul încălzea osul, acesta se crăpa fie sub forma ┤, fie ├ (de unde şi caracterul modern 卜, „a ghici"). Crăpăturile erau interpretate ca fiind răspunsuri (predicţii) ale regilor-strămoşi la întrebările adresate lor. Reproducerea de mai jos, prin frecare cu cărbune, a unui os-oracol datând de pe vremea domniei lui Wu Ding, se referă la o naştere. Predicţia sună astfel: „Regele a citit crăpăturile şi a spus: «Dacă ziua de naştere va fi *ding*, va fi o zi bună; dacă ziua de naştere va fi *geng*, ea se va afla sub cele mai bune auspicii».“ Verificarea predicţiei sună însă astfel: „În a 31-a zi, *jia-yin*, a născut. N-a fost bine deloc. A născut o fată.“ Multe dintre semnele prezente pe oasele-oracol sunt recognoscibile ca precursoare ale caracterelor chinezeşti moderne.

BOSTON PUBLIC LIBRARY

Evoluția caracterelor chinezești

人 女 子 口 日 月 山 川 水 雨 竹 木 信

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13

Cât de strânsă este legătura dintre caracterele de pe oasele-oracol, vechi de trei milenii, și caracterele chinezești de astăzi? Unui chinez știutor de carte, dar necunoscător al vechii scrieri, i s-ar părea, probabil, de neînțeles o inscripție de pe un os-oracol – asta la prima vedere, căci, după un studiu cât de cât atent, ar începe să priceapă legăturile respective. Dar multe dintre semnele din perioada Shang nu au descendenți moderni, așa cum sunt multe caractere moderne, care nu au strămoși în perioada Shang. Dintre cele 4.500 de semne din perioada Shang individualizate până în prezent, în jur de 1.000 au fost identificate și, în multe cazuri, evoluția lor a fost urmărită până la transformarea într-unul dintre caracterele moderne.

Unele dintre aceste semne care au evoluat sunt evident pictografice. Dar procentajul lor este mult mai mic decât s-a estimat adeseori. Nu încape îndoială că pictografia era importantă la originile caracterelor chinezești, dar cu siguranță că *nu* constituia principiul diriguitor în formarea semnelor timpurii. Chiar și în cazul celor evident pictografice, iconicitatea este ceva trecător. Sub titlul acestei pagini sunt redate 13 caractere moderne care au strămoși pictografici. Să încercăm să ghicim ce reprezintă ele. Cititorul ar putea avea o idee plauzibilă într-unul sau două dintre cazuri. Să privim acum formele semnelor de pe oasele-oracol din josul paginii și la prima etapă de stilizare de sub fiecare, așa-numita scriere sigilară, folosită și astăzi în inscripționarea sigiliilor. Scrierea sigilară se regăsește în inscripțiile realizate în bronz (precum cea ilustrată pe pagina alăturată) din perioada apuseană Zhou (anii 1050–771 î.C.).

Răspunsurile sunt următoarele: (1) om, în sens generic; (2) femeie; (3) copil; (4) gură; (5) soare; (6) lună; (7) munte; (8) râu; (9) apă; (10) ploaie; (11) bambus; (12) copac; (13) pasăre cu coada scurtă.

Stilurile caracterelor chinezești

Despre modificările stilului în care se scria un anumit caracter se poate spune, în general, că reflectă perioadele din istoria Chinei. Dinastia Shang a fost urmată de dinastia Zhou (cca 1028–221 î.C.), pe parcursul căreia a înflorit Marea Scriere Sigilară. Din punct de vedere politic și administrativ însă, a fost vorba de o lungă perioadă de dezbinare. Caracterele au fost create de scribi care au trăit în epoci istorice diferite și care vorbeau dialecte diferite: efectul a fost acela că utilizarea fonetismului în

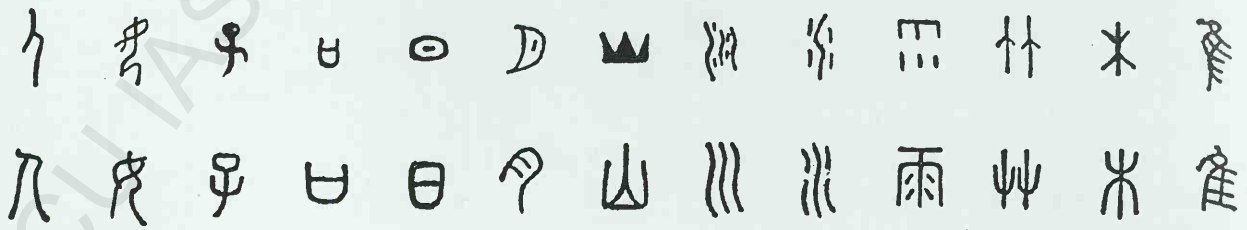

Rândul de sus **Caractere de pe oasele-oracol.**
Rândul de jos **Descendentele acestora din scrierea sigilară.**

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

scrierea chinezească a devenit extrem de complicată. Odată cu întemeierea imperiului unificat Qin în anul 221 î.C., a avut loc și o reformă a scrierii, sub forma unui sistem de scriere mai simplu, denumit sigilar mic. Acesta a rămas în uz până în anii 1950, când conducerea comunistă a Chinei a introdus sistemul de scriere simplificat folosit în prezent, care a fost și rămâne subiect de controversă.

Mai jos este ilustrată evoluția a două caractere de la scrierea din vremea dinastiei Shang până la cea simplificată actuală. Ambele sunt pictografice, dar în moduri diferite: primul caracter, *lái*, înseamnă „a veni" și derivă în manieră rebusistă din cuvântul omofon cu sensul „grâu" (pe care, în forma sa arhaică, îl și redă); al doilea caracter, *mă*, înseamnă „cal".

De-a lungul a trei milenii, caracterele chinezești au sporit substanțial din punct de vedere numeric. În epoca dinastiei Shang, erau în jur de 4.000, așa cum s-a văzut; în epoca dinastiei Han ajunseseră la 10.000, cu toată reforma de pe vremea dinastiei Qin (221–206 î.C.); în secolul X erau deja 23.000, iar în secolul XVIII, numărul lor sporise la circa 49.000 de caractere – multe dintre acestea din urmă, desigur, fiind variante sau forme ieșite din uz. În general, felul în care se prezintă caracterele s-a modificat substanțial de-a lungul timpului; multe dintre ele, luate individual, au suferit o erodare din punctul de vedere al formei, ceea ce a complicat și mai mult tabloul general al evoluției sensului acestora în funcție de părțile lor constitutive. Cu toate acestea, principiile de bază după care au fost create caracterele chinezești au rămas neschimbate.

Sus **Inscripție în bronz, în scriere sigilară, din perioada apuseană Zhou (cca 1028–771 î.C.).**

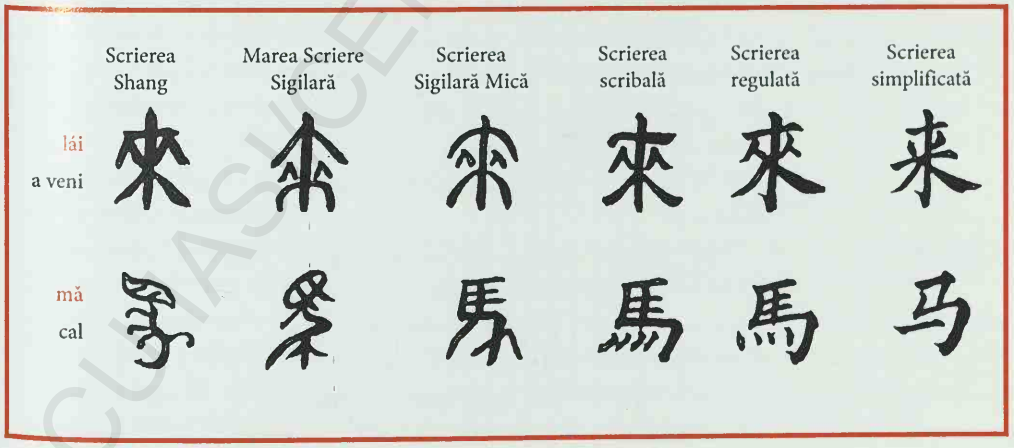

Stânga **Evoluția a două dintre caracterele chinezești. Marea Scriere Sigilară, ilustrată pe rândul de sus, era stilul de scriere al dinastiei Zhou (cca 1028–221 î.C.); scrierea Sigilară Mică era stilul dinastiei Qin (221–206 î.C.); scrierile de tip scribal și regulat erau stilurile de pe vremea dinastiei Han (206 î.C. – 220 d.C.) (după DeFrancis, 1984).**

BCU IAȘI CENTRALA LIBRARY

Clasificarea caracterelor chinezești

Cum pot fi analizate și clasificate 49.000 de caractere, sau măcar cele mai importante 10.000 dintre ele, cu scopul de a realiza, de pildă, un dicționar? Nu e simplu de răspuns la această întrebare. În mod tradițional, caracterele chinezești au fost împărțite în cinci (unii ar spune chiar șase) categorii diferite, în funcție de principiul alcătuirii lor.

Cu prima categorie, care constă din pictograme, ne-am întâlnit deja. În cea de-a doua categorie, cuvintele sunt reprezentate nu la modul pictorial, ci prin alte forme logice din punct de vedere vizual. De exemplu, numerele 1, 2 și 3 sunt reprezentate de una, două, respectiv trei linii:

一 二 三

Un alt exemplu este:

上 下

deasupra dedesubt

Această categorie s-ar putea numi „de reprezentare simplă".

În cea de-a treia categorie, care s-ar putea numi „de reprezentare compusă", logica este ceva mai complexă, și anume situată la nivelul ideilor mai degrabă decât la cel strict vizual. Un exemplu bine venit este combinarea caracterelor care înseamnă „soare" și „lună", pentru a obține caracterul cu sensul „strălucitor":

日 月 明

soare lună strălucitor

Cea de-a patra categorie presupune folosirea principiului rebusist. Am avut deja un exemplu de acest fel, în utilizarea caracterului cu sensul de „grâu" și pentru sensul „a veni", pentru că *lái*, cuvântul care înseamnă „grâu", este omofon cu cel care înseamnă „a veni". Un alt exemplu este caracterul cu sensul „elefant", care se folosește și pentru sensul „imagine", pentru că ambele cuvinte se pronunță la fel: *xiàng*.

Ultima categorie, adesea denumită semantic-fonetică, presupune combinarea unui caracter care indică un cuvânt cu un alt caracter, care indică pronunția cuvântului respectiv. De pildă, caracterul cu sensul „persoană de sex femeiesc" se combină cu caracterul având valoarea fonetică *mă* și se ajunge la un nou caracter, cu sensul „mamă"

女 + 馬 = 媽

persoană de sex femeiesc + *mă* = *mā* („mamă")

Să remarcăm: componenta fonetică nu redă pronunția cu precizie – diferența, care constă în tonuri, este crucială, de vreme ce *mă* înseamnă „cal". Unii își imaginează că sensul caracterului 媽 derivă, de fapt, din combinarea celor două idei:

femeie + cal = mamă („femelă de cal"),

și nu înțeleg faptul că sensul este derivat din combinarea unei *idei* cu o *valoare fonetică*. Dar această concepție ideografică, oricât ar părea de interesantă (nu în ultimul rând mamelor extenuate), nu are nici un temei și ilustrează una dintre multele neînțelegeri legate de caracterele chinezești. Iată de ce este *greșit* ca ele să fie considerate „ideografice" în acest sens.

Numărul de caractere din fiecare categorie a variat în funcție de epocă. În timpul dinastiei Shang, caracterele pictografice erau mai numeroase decât sunt în prezent. Astăzi, în proporție de peste 90%, caracterele chinezești țin de categoria semantic-fonetică.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

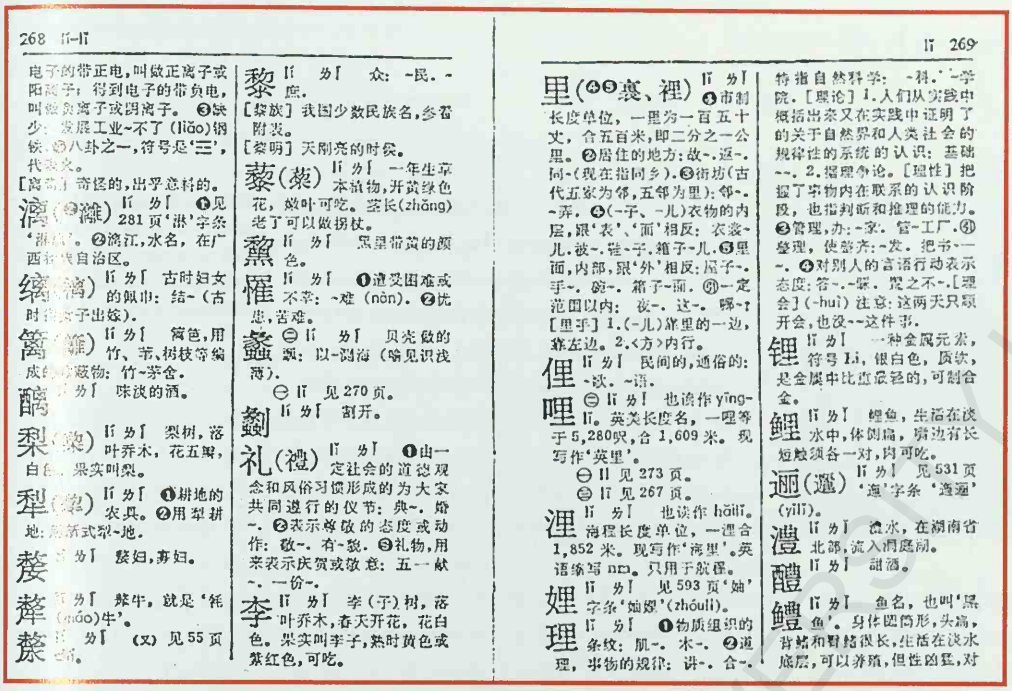

268 lí–lǐ

电子的带正电，叫做正离子或阳离子；得到电子的带负电，叫做负离子或阴离子。❸缺少：发展工业~不了（liǎo）钢铁。❹八卦之一，符号是'☲'，代表火。
[离奇] 奇怪的，出乎意料的。
漓(灕) lí 为] 281页'淋'字条'淋漓'。❷漓江，水名，在广西壮族自治区。
缡(褵) lí 为] 古时妇女的佩巾：结~（古时指女子出嫁）。
篱(籬) lí 为] 篱笆，用竹、苇、树枝等编成的障蔽物：竹~茅舍。
醨 lí 为] 味淡的酒。
梨(棃) lí 为] 梨树，落叶乔木，花五瓣，白色。果实叫梨。
犁(犂) lí 为] ❶耕地的农具。❷用犁耕地：~地式犁~地。
嫠 lí 为] 寡妇，寡妇。
犁牛 lí 为] 耕牛，就是'牦(máo)牛'。
藜 lí 为] (又) 见55页'灰'。

黎 lí 为] 众：~民。~庶。
[黎族] 我国少数民族名，参看附表。
[黎明] 天刚亮的时候。
藜(蔾) lí 为] 一年生草本植物，开黄绿色花，嫩叶可吃。茎长(zhǎng)老了可以做拐杖。
黧 lí 为] 黑里带黄的颜色。
罹 lí 为] ❶遭受困难或不幸：~难（nàn）。❷忧患，苦难。
蠡 ㊀ lí 为] 贝壳做的瓢：以~测海（喻见识浅薄）。
㊁ lǐ 见270页。
劙 lí 为] 割开。
礼(禮) lí 为] ❶由一定社会的道德观念和风俗习惯形成的为大家共同遵行的仪节：典~。婚~。❷表示尊敬的态度或动作：敬~。有~貌。❸礼物，用来表示庆贺或敬意：五一献~。一份~。
李 lí 为] 李（子）树，落叶乔木，春天开花，花白色。果实叫李子，熟时黄色或紫红色，可吃。

lǐ 269

里(㊀㊁裏、裡) lǐ 为] ❸市制长度单位，一里为一百五十丈，合五百米，即二分之一公里。❷居住的地方：故~。返~。同~（现在指同乡）。❸街坊（古代五家为邻，五邻为里）：邻~。~弄。❹(~子、~儿)衣物的内层，跟'表'、'面'相反：衣裳~儿。被~。鞋~子。箱子~儿。❺里面，内部，跟'外'相反：屋子~。手~。院~。箱子~面。❻一定范围以内：夜~。这~。哪~？[里手] 1.(~儿)靠里的一边，靠左边。2.<方>内行。
俚 lǐ 为] 民间的，通俗的：~谚。~语。
哩 ㊀ lǐ 为] 也读作'yīng-lǐ'。英美长度名，一哩等于5,280呎，合1,609米。现写作'英里'。
㊁ li 见273页。
㊂ lǐ 见267页。
浬 lǐ 为] 也读作'hǎilǐ'。海程长度单位，一浬合1,852米。现写作'海里'。英语缩写 nm。只用于航海。
娌 lǐ 为] 见593页'妯'字条'妯娌'(zhóulǐ)。
理 lǐ 为] ❶物质组织的条纹：肌~。木~。❷道理，事物的规律：讲~。合~。特指自然科学：~科。'~学院。[理论] 1.人们从实践中概括出来又在实践中证明了的关于自然界和人类社会的规律性的系统的认识：基础~。2.指理学论。[理性] 把握了事物内在联系的认识阶段，也指判断和推理的能力。❸管理，办：~家。管~工厂。❹整理，使整齐：~发。把书~~。❺对别人的言语行动表示态度：答~。~谢。置之不~。[理会] (~hui) 注意：这两天只顾开会，也没~这件事。
锂 lǐ 为] 一种金属元素，符号 Li，银白色，质软，是金属中比重最轻的，可制合金。
鲤 lǐ 为] 鲤鱼，生活在淡水中，体侧扁，前边有长短触须各一对，肉可吃。
逦(邐) lǐ 为] 见531页'迤'字条'迤逦'(yǐlǐ)。
澧 lǐ 为] 澧水，在湖南省北部，流入洞庭湖。
醴 lǐ 为] 甜酒。
鳢 lǐ 为] 鱼名，也叫'黑鱼'。身体圆筒形，头扁，背鳍和臀鳍很长，生活在淡水底层，可以养殖，但性凶猛，对

Dicționar *xinhua*, ediția 1990. Dicționarele limbii chineze sunt ordonate după forma caracterelor și mai degrabă după înțelesul general decât după sonoritatea lor. Din acest motiv, ele sunt dificil de utilizat chiar și pentru un vorbitor nativ bine școlit.

Dicționarele chinezești

Faptul de a ști că un cuvânt chinezesc se pronunță și se scrie într-un anumit fel nu oferă nici o garanție a prezenței sensului său într-un dicționar al limbii chineze. Asta deoarece chinezii nu au produs un singur dicționar, ale cărui intrări sunt aranjate în ordine strict alfabetică – și în care, de pildă, caracterul pronunțat *xiàng* apare după caracterul pronunțat *mă* (pentru că *x* este ulterior lui *m*). În locul acestui model, ei au conceput o sumedenie de alte scheme bazate pe *forma* caracterelor, mai degrabă decât pe pronunțarea sau înțelesul lor.

Unele dicționare ordonează caracterele în funcție de numărul de linii necesare pentru a desena un anumit caracter, adică al numărului de mișcări învățate la orele de scriere a limbii chineze. Este un lucru obișnuit să vezi un utilizator al dicționarului socotindu-și pe degete numărul de linii conținute într-un caracter complicat, care pot ajunge cu ușurință la 20 sau chiar mai multe. Pentru cel care socotește greșit numărul de linii, urmează o căutare prelungită în zona pe care o presupune cea mai apropiată ca număr de linii. Mai frecvent folosit este sistemul „radical-linear", utilizat de primul dicționar al limbii chineze (din sec. II d.C.), care-și ordona cele 9.353 de caractere în funcție de 540 de chei semantice, sau „radicali", cum ar fi „apă", „vegetație" sau „insectă" (a se compara cu „persoana de sex femeiesc" din 媽 – „mamă"); acești radicali erau, după aceea, ordonați în funcție de numărul de linii, de la 1 la 17, după o ordine fixă impusă de radicalii cu același număr de linii (de pildă, radicalul „apă" venea întotdeauna pe locul 85). Pentru a putea folosi dicționarul, trebuia stabilit mai întâi sub ce radical ar fi putut fi clasificat cuvântul respectiv – decizie adeseori dificilă. Un dicționar destul de răspândit conține o „Listă de caractere având radicali neobișnuiți", în care este inclusă, nici mai mult, nici mai puțin decât a 12-a parte din cele 7.773 de caractere ale dicționarului.

Sistemul radical-linear alcătuit din 214 radicali a rămas în vigoare până în anii 1950. În prezent, cu sistemul caracterelor simplificate, dicționarele ordonează radicalii într-un număr de categorii care variază între 186 și 250, fără să mai existe un standard. Ceea ce rezultă este un haos ușor de imaginat – ca și cum nenumăratele dicționare occidentale ar porni de la ordonări aleatorii ale literelor de la A la Z.

BCU IAȘI CENTRUL DE RESURSE LIBRARY

Silabarul lui Soothill

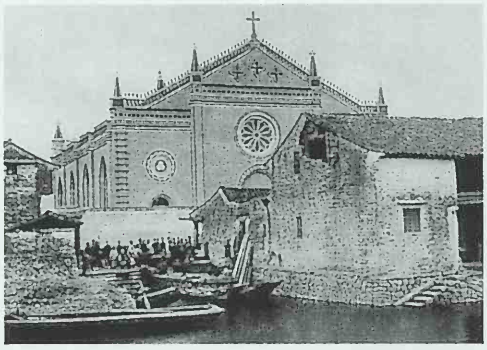

Biserica Metodistă Liberă din Wenchou, unde-și avea misiunea reverendul W.E. Soothill. În fața bisericii este adunată congregația sa de chinezi.

Caracterele chinezești au deopotrivă o componentă fonetică și una semantică. Prima spune ceva despre felul în care se pronunță un caracter, a doua – despre înțelesul său. În loc să fie clasificate după numărul de linii sau după cheia semantică (vezi p. 187), caracterele chinezești pot fi clasificate și după cheia fonetică. Vorbitorii nativi de limbă chineză au lăsat această abordare, în general, pe seama străinilor – în majoritate misionari – învățați cu criteriul fonetic. Unul dintre aceștia a fost W.E. Soothill; în anii 1880, el a clasificat un număr de aproximativ 4.300 de caractere în funcție de 895 de fonetisme.

O parte din silabarul lui Soothill este reprodusă pe pagina alăturată. Orice caracter dintr-o coloană conține fonetismul din capul coloanei (de ex., *mă*); aceste fonetisme interne au fost evidențiate. Pronunțarea fiecărui caracter dintr-o coloană este, în linii mari, asemănătoare; dar, ca prezentare și ca număr de linii (ca să nu mai vorbim de înțeles), caracterele dintr-una și aceeași coloană pot să difere foarte mult între ele.

Dacă ne alegem câteva coloane fonetice și ne oprim la caracterele care prezintă aceeași cheie semantică / radical, pe care le așezăm în rânduri, obținem o rețea semantico-fonetică (v. mai jos). Dacă urmărim coloana cu fonetismul 264, *áo*, vedem că fonetismul este o indicație utilă pentru pronunția unui număr de patru caractere care-l conțin. În schimb, dacă urmărim cheia semantică nr. 9, „persoană", este limpede că semantismul *nu* oferă o indicație utilă în stabilirea înțelesului. La caracterele chinezești, în general, fonetismul se dovedește un ghid mai bun în privința pronunției decât semantismul în privința înțelesului – în contradicție cu opiniile savanților care susțin că limba chineză are, de fapt, o scriere logografică,

Jos și pe pagina alăturată: Caracterele chinezești prezintă, deopotrivă, o componentă fonetică și una semantică. Prima spune ceva despre felul în care se pronunță un caracter, a doua – despre înțelesul său.

fonetismul / cheie semantică	264 敖 áo	282 參 cān	391 堯 yāo	597 甫 fǔ
9 亻 persoană	傲 ào: mândru	傪 cān: bun	僥 jiǎo: norocos	俌 fǔ: ajutor
64 扌 mână	撥 ào: a da mâna	摻 shán: a apuca	撓 náo: a zgâria	捕 bǔ: a prinde
75 木 lemn	檄 āo: barjă	槮 shēn: bârnă	橈 náo: vâslă	脯 fú: stativ
85 氵 apă	滶 ào: șuvoi	滲 shèn: spărtură	澆 jiāo: burniță	浦 pǔ: pârâu

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

în care aspectul fonografic este prea puțin relevant.

În practică, vorbitorii de limbă chineză se folosesc de indicații atât semantice, cât și fonetice când își citesc caracterele. Să luăm aceste două caractere al căror fonetism este același:

A 丁 „dīng" (singur)

B 汀 „tīng" (groapă de nisip)

Pronunția acestui fonetism (fonetismul nr. 2 în silabarul lui Soothill) este *dīng*, reprezentând, așadar, pronunția exactă a caracterului A, iar pe cea a caracterului B cu o precizie de 75% (trei fonene – *i*, *ng* și tonul – dintr-un total de patru posibile). Semantismul este și el folositor în ambele cazuri, deși mai puțin decât fonetismul: la A, 丁 sugerează sensul „bărbat", iar la B, 汀 sugerează sensul „apă". Un cititor chinez ar putea începe procesul de ghicire a caracterelor fie cu componenta fonetică, fie cu cea semantică. Dar, în ambele cazuri, el trebuie să *cunoască* deja, dinainte, semnificația celor trei componente; forma lor nu-l poate ajuta în nici un fel de una singură.

Analiza de mai sus demonstrează că, pentru un vorbitor nativ de limbă chineză, citirea caracterelor chinezești reprezintă, pe de o parte, un exercițiu de memorare și, pe de altă parte, capacitatea de a observa interconexiunile. Ceea ce nu este câtuși de puțin același lucru – în ciuda opiniilor care susțin contrariul – cu a învăța pe dinafară și a-ți aduce aminte de câteva mii de numere de telefon. Cei care citesc limba chineză nu seamănă deloc cu funcționarii serviciilor de telegrafie chinezești, care într-adevăr convertesc fiecare semn al scrierii chinezești într-un cod standardizat de câte patru cifre (de exemplu, în virtutea acestei codificări, mesajul „sosesc mâine la prânz" devine – și se transmite sub forma – 2494 1131 0022 0582 0451). Oricât de mult l-ar intimida caracterele chinezești pe un străin care învață limba, despre alcătuirea lor nu se poate spune că este absolut întâmplătoare.

fonetismul 75	fonetismul 158	fonetismul 255	fonetismul 391
皇 huáng	辟 pì	馬 mǎ	堯 yāo
喤 huáng	僻 pì	玛 mǎ	嶢 yáo
徨 huáng	譬 pì	碼 mǎ	齩 yǎo
惶 huáng	闢 pì	螞 mǎ	僥 jiǎo
湟 huáng	嬖 pì	鎷 mǎ	澆 jiāo
煌 huáng	避 pì	媽 mā	翹 qiáo
鰉 huáng	壁 pì	榪 mà	磽 qiāo
蝗 huáng	壁 pì	禡 mà	趬 qiāo
鍠 huáng	劈 pī	罵 mà	嘵 xiāo
隍 huáng	癖 pǐ	獁 mà	驍 xiāo
遑 huáng	臂 pèi	嗎 ma	曉 xiǎo
篁 huáng	擘 pò		燒 shāo
凰 huáng	孽 niè		譊 náo
堭 huáng			橈 náo
艎 huáng			鐃 náo
			撓 nǎo
			鬧 nào
			娆 ráo
			蕘 ráo
			蟯 ráo
			饒 ráo
			繞 rào

BCU BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

Limba chineză

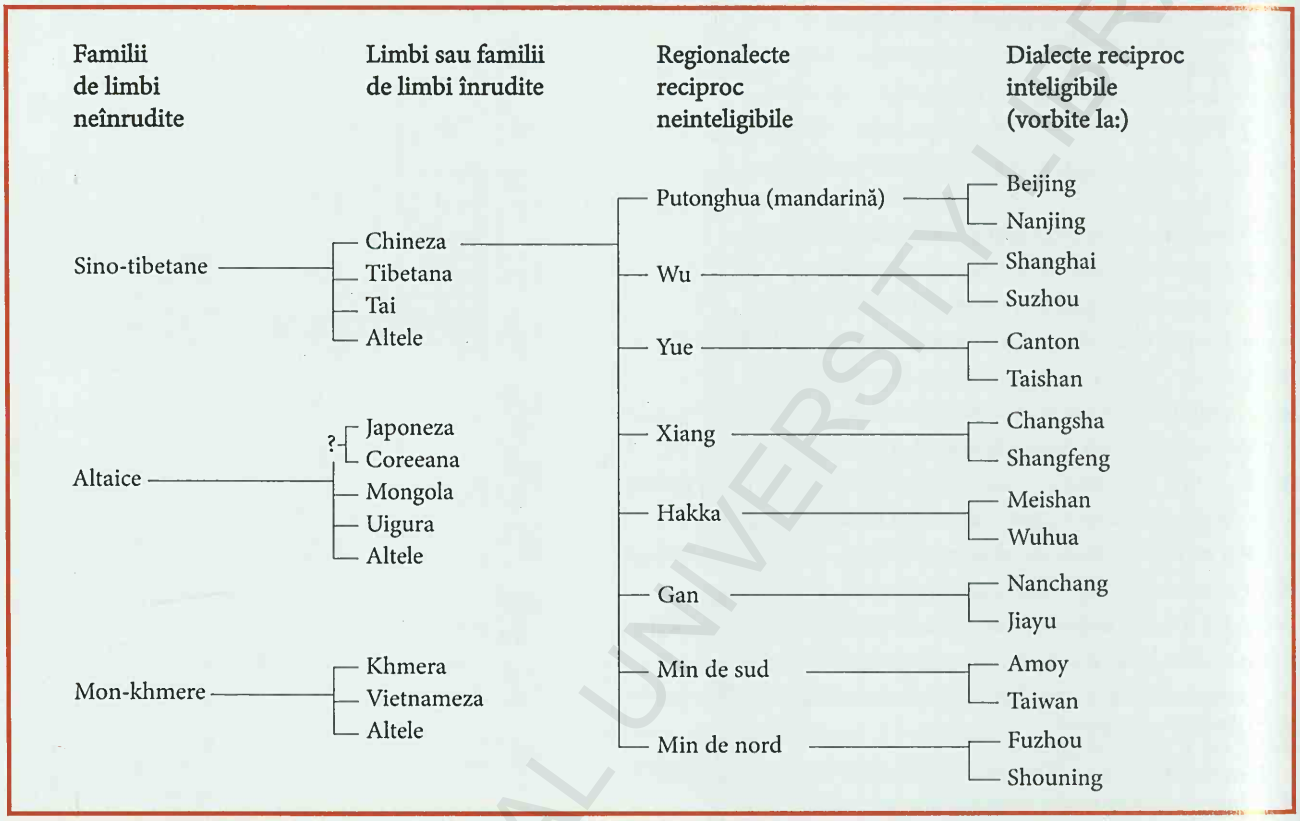

În 1569, un călugăr dominican a fost primul străin din China care a avansat ideea, susținută și astăzi cu tărie, că, deși nu toți chinezii se puteau înțelege între ei în vorbire, în scris ei puteau totuși să comunice. Nu este întru totul adevărat.

Ceea ce restul lumii numește „limba chineză" este, în realitate, o sumă de opt limbi regionale („topolecte" sau „regionalecte") reciproc neinteligibile și din zeci, dacă nu sute de dialecte propriu-zise. Totuși, peste 70% dintre chinezi vorbesc una și aceeași limbă, chineza mandarină sau *putonghua* („vorbirea comună"). Pe această limbă se bazează chineza *scrisă* modernă. Faptul că vorbitorii de chineză mandarină au predominat și în perioada clasică și predomină și astăzi a fost de natură să alimenteze mitul inteligibilității universale a caracterelor chinezești.

Limbile din Asia de Est sunt evidențiate în tabelul de mai sus, în formă arborescentă. Se observă imediat că limbile chineză, japoneză/coreeană și vietnameză fac parte din trei familii lingvistice diferite, deși toate trei se folosesc, în scris, de caracterele chinezești. Limba chineză face parte din familia de limbi sino-tibetane, care poate fi comparată, în linii mari, cu familia de limbi indo-europene; diferitele regionalecte chineze, precum yue (cantoneza) și wu (care se vorbește în regiunea orașului Shanghai) sunt comparabile cu engleza, olandeza și germana din grupul limbilor germanice sau cu franceza, spaniola și italiana din grupul limbilor romanice; în

BCU ASCE CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

schimb, dialectele chinezei mandarine, care se vorbesc la Beijing și la Nanjing sunt comparabile cu dialectele britanic, american și australian ale limbii engleze sau cu dialectele napolitan, roman și toscan ale limbii italiene. Și, la fel cum vorbitorii de franceză nu pot înțelege literatura engleză – și reciproc –, dacă nu învață limba în care este scrisă respectiva literatură, chiar dacă amândouă limbile se folosesc în scris de alfabetul latin, nici vorbitorii de cantoneză nu înțeleg așa cum se cuvine chineza scrisă, dacă nu învață limba chineză mandarină; cantoneza este mai apropiată de mandarină decât este spaniola, de exemplu, față de franceză, dar diferențele rămân importante la nivelul gramaticii, al vocabularului și pronunției.

Tonuri

Există șase tonuri în chineza cantoneză și doar patru în chineza mandarină: înalt, înalt urcător, jos căzător și înalt coborâtor. (Japoneza nu are tonuri de tipul celor existente în limba chineză.) Acestea servesc la dezambiguizarea numeroaselor cazuri de omofonie care ar apărea în lipsa lor. Străinii vorbitori de chineză, care ignoră tonurile, ajung în mod firesc la concluzia că limba este mult mai „dificilă" decât este în realitate. De exemplu, dacă tonul nu este indicat, cuvântul *ma* poate însemna „mamă", „cânepă", „cal" și „a certa"; *shuxue* poate însemna „matematică" și „transfuzie de sânge"; *guojiang* poate însemna „mă flatezi" și „pastă de fructe". Dacă tonul este indicat, sensurile cuvintelor sunt clar delimitate.

Stânga și jos **Organizarea arborescentă a limbilor din Asia de Est, respectiv hartă care prezintă regionalectele și dialectele vorbite în China. Peste 70% dintre chinezi vorbesc limba chineză mandarină, iar 5% vorbesc limba chineză cantoneză (yue – după DeFrancis, 1984).**

Jos **Chineza este o limbă tonală. Mandarina prezintă patru tonuri** (de sus în jos)**: înalt, înalt urcător, jos căzător și înalt coborâtor.**

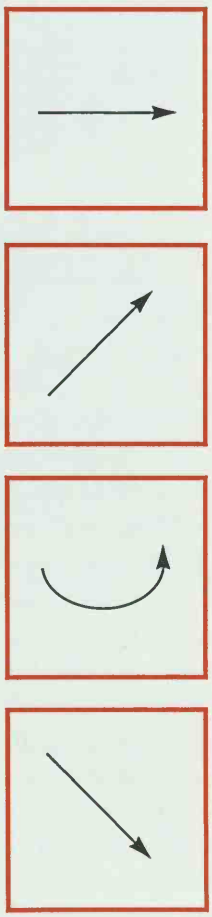

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Caligrafia chineză

Instrumentele caligrafiei chinez. În afară de pe[illegible]le și hârtie, scribul are nev[illegible] de o piuă în care să piseze [illegible]urneala, de un pisălog ș[illegible]de apă în care să dizolve praf[illegible] de cerneală. Această piu[illegible]călimară de 15 centimet[illegible]ălțime (stânga) reprezin[illegible] o țestoasă care se ridic[illegible]din apă, simbolizând apar[illegible]a semnelor primordiale. [illegible]erii pensulelor chinezești [illegible]s), inserați, de obicei, în m[illegible]nere din bambus, provin de [illegible]e capre, iepuri sau jderi; [illegible]erii de jderi sălbatici vânați toamna sunt deosebit [illegible]e prețuiți pentru reacția lor promptă la orice schimbare de presiune, ceea ce le conferă caracterelor chinezești scrise cu aceste pensule o vitalitate specială.

Caligrafie înseamnă, etimologic, „scriere frumoasă". A fost practicată în toate culturile și în toate timpurile, de la *Cartea Morților* din Egiptul antic, trecând prin manuscrisele medievale occidentale și arabe cu iluminuri, până la – de exemplu – invitațiile de nuntă din zilele noastre, care sunt atât de elaborate. Dar în China caligrafia a fost dintotdeauna mai mult decât o simplă scriere, oricât de rafinată sau elaborată: a fost sinonimă cu scrierea însăși. Chinezii nu vorbesc despre o „scriere frumoasă de mână", ci despre „arta scrisului" – *shufa*. În China perioadei clasice, scrisul – *shu* – era considerat o artă, de același nivel cu pictura, poezia și muzica, dacă nu cumva ridicându-se uneori deasupra lor.

Motivul este, bineînțeles, varietatea unică de forme a scrierii chinezești, prin comparație cu scrierile alfabetice. Scribul chinez era chemat, în mod firesc, să-și folosească pensula pentru a exprima estetic această varietate, cu condiția esențială ca produsul muncii lui să rămână lizibil. Caligraful chinez își propune să le confere caracterelor chinezești vitalitate, să le însuflețească, fără să le distorsioneze însă formele fundamentale. Dacă reușește, personalitatea lui artistică se îmbină cu formele caracterelor sale într-o manieră despre care nu se poate vorbi la caligrafia occidentală, care este, în esența ei, impersonală. Numele marilor caligrafi chinezi sunt bine cunoscute în China, spre deosebire de cele ale caligrafilor din Apus.

Așa cum spunea recent – exagerând, poate, în afirmațiile sale – un străin care învăța caligrafia chineză, „pensula nu este o unealtă brută, cum e penița, ci un instrument care înregistrează orice mișcare a mâinii, oricât de măruntă sau de bruscă, la fel de precis cum înregistrează un seismograf. Caligraful chinez o folosește pentru a reda forțele care iau naștere din străfundurile ființei sale; caligrafia occidentală produce forme fixe, în timp ce caligrafia chineză reprezintă, în esența ei, o artă a mișcării."

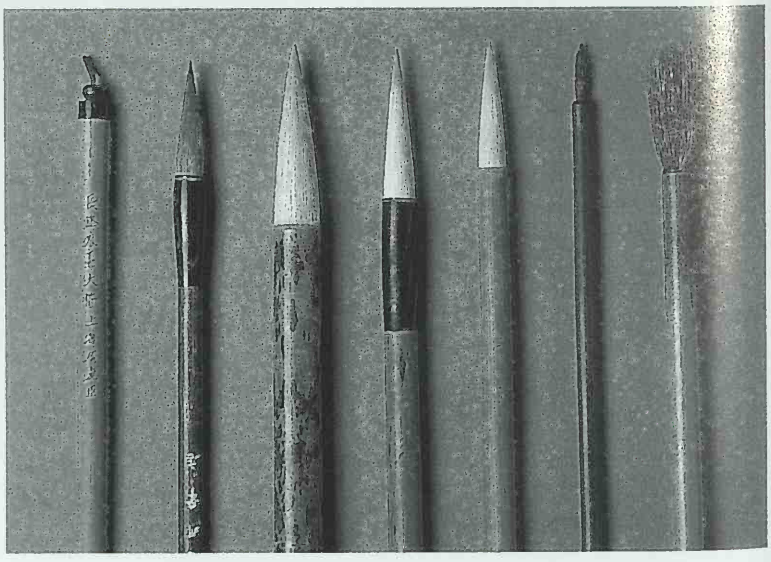

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Chen Hongshou, *Cele patru plăceri ale lui Nan-Sheng-lu* (1649). Învățatul se pregătește să scrie. Greutatea cu care fixează hârtia este o sculptură în formă de leu; în fața lui, se află un vas cu apă și cu un polonic, un pisălog de cerneală și o piuă cu cerneală pisată; în stânga lui, se află un urcior de vin, o ceașcă și o chitră desfăcută într-un vas.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Trasarea caracterelor: meșteșug și artă

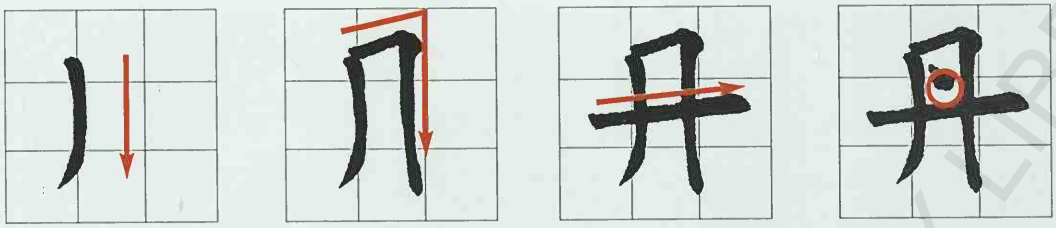

Numărul de linii din care este scris un caracter chinezesc este, așa cum s-a văzut (p. 187), un principiu de referință important pentru dicționarele limbii chineze. Sunt ilustrate, mai sus, cele patru linii din care este compus caracterul *dan* („cinabru“).

Copiii chinezi învață tehnica scrisului de mici, la început cu cele mai simple caractere, trecând progresiv către cele mai complexe. La îndrumarea profesorului, câte o clasă de copii trasează caracterele prin aer, cu mișcări ritmice și cu gesturi ample ale brațului și mâinii. Pe măsură ce trasează caracterul prin aer, copiii denumesc fiecare element – linie, băț, punct și așa mai departe –, iar la final pronunță denumirea caracterului. Pe urmă, după ce au învățat gesticulația, copiii scriu caracterul pe hârtie, tot cu gesturi ample, ritmic și în colectiv. Cu timpul, ei învață să scrie caracterele individual și mai mici. Iată un fragment dintr-un caiet de exerciții de începător ale unui elev de școală în vârstă de cinci sau șase ani:

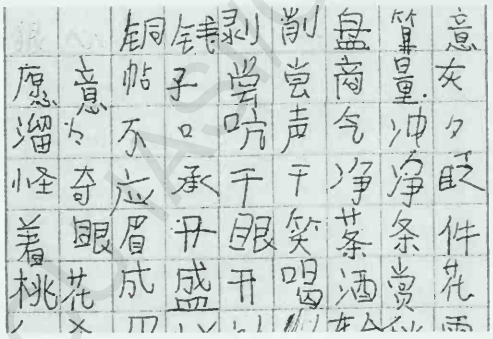

Trecerea de la exercițiile școlarului la meșteșugul artistului caligraf necesită ani îndelungați de practică, de devotament și de studiere a predecesorilor în arta scrisului. Vitalitatea scrierii unui maestru este parțial produsul tehnicii și parțial expresia sensibilității personale a acestuia.

Tehnici de importanță vitală în caligrafia chineză. Cele patru caractere de pe rândul întâi sunt desenate corect, dar lipsite de viață. Mutând liniile mai sus ori mai jos, caligraful poate crea cele patru variante mai vioaie (deci superioare) de pe rândul al doilea. Caracterele sunt: (1) *ge* („piese“); (2) *ren* („om“); (3) *mu* („copac“); și (4) *he* („a uni“).

Forme alternative ale caracterului *er* („doi“). Pentru un cititor chinez, lizibilitatea este menținută, în timp ce arta caligrafiei își dă întreaga măsură.

BOCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

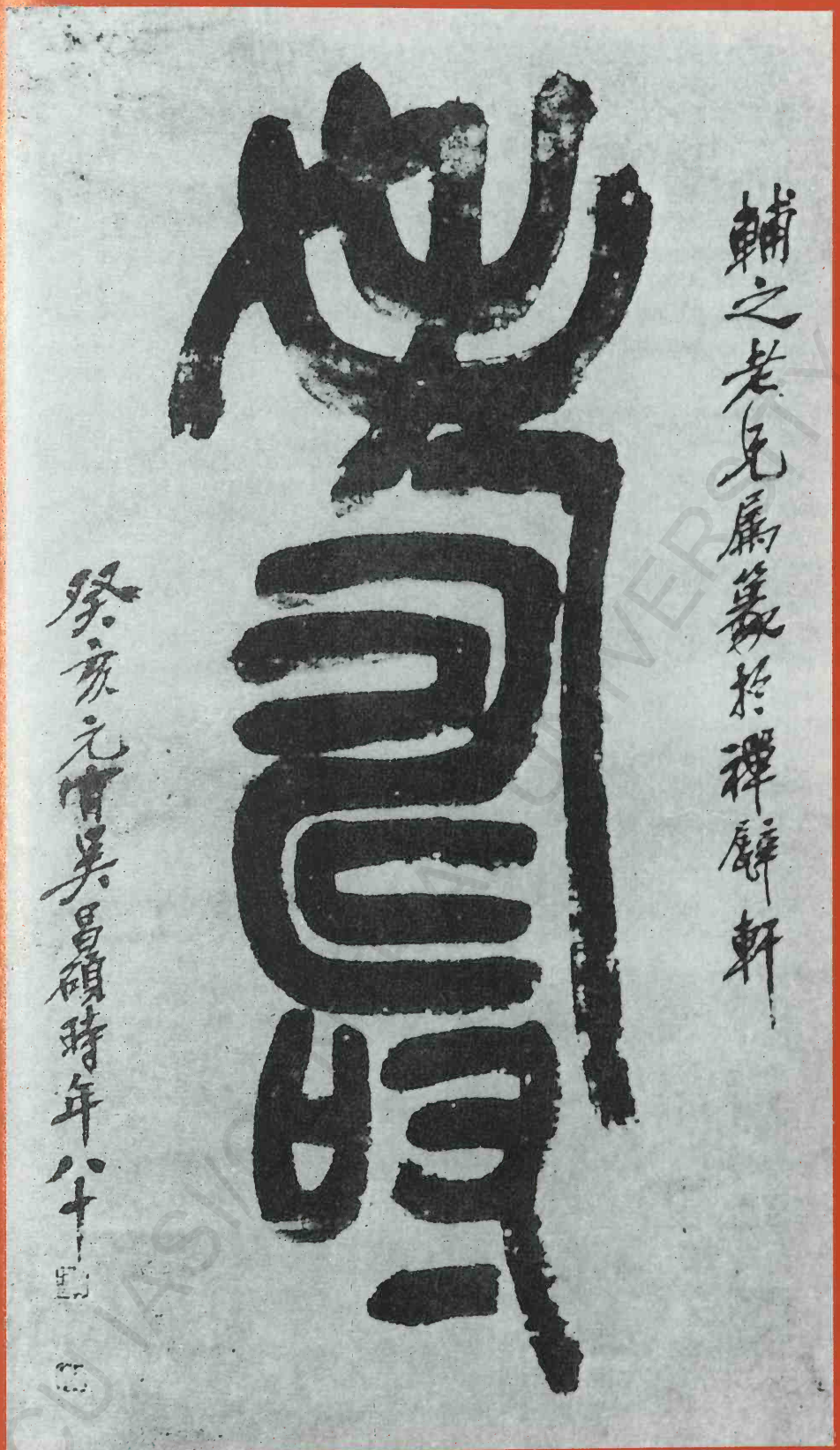

Caracterul chinezesc *shou* („viață lungă, longevitate") **scris în așa-numita scriere Sigilară Mică de către Wu Changshuo (1844–1927) în 1923, când maestrul caligraf împlinea optzeci de ani. Multe mostre de artă caligrafică, mai ales din perioade mai vechi, sunt adnotate cu câte patru, cinci sau chiar mai multe autografe ale unor caligrafi de mai târziu, în semn de prețuire a realizării maestrului respectiv.**

BUDDHIST UNIVERSITY

Pinjin: romanizarea limbii chineze

În 1936, conducătorul rebelilor comuniști din China, Mao Zedong, îi spunea ziaristului american Edgar Snow: „Credem că romanizarea este un instrument potrivit pentru combaterea analfabetismului. Caracterele chinezești sunt atât de greu de învățat, încât până și un sistem perfecționat de caractere simplificate, sau de învățare a lor după metode mai simple, nu-i ajută pe oameni să deprindă un vocabular bogat și cu adevărat eficient. Mai devreme sau mai târziu, credem că va trebui să renunțăm cu desăvârșire la caracterele noastre, dacă vrem să creăm o nouă cultură de tip social, în care masele largi populare să participe din plin."

Practic însă, Mao s-a lovit de o asemenea opoziție din partea oamenilor știutori de carte, încât s-a mulțumit cu un compromis. În 1955, caracterele au fost simplificate prin eliminarea anumitor variante și prin reducerea numărului de linii la multe dintre cele rămase. În 1958, guvernul comunist a introdus așa-numita scriere chineză romanizată, sau *pinjin* („scriere fonetică"), ca sistem oficial de scriere a sunetelor limbii chineze și de transliterare a caracterelor chinezești. Scrierea *pinjin* a fost adoptată, printre altele, pentru redarea denumirilor chinezești în afara Chinei (de exemplu, Peking a devenit Beijing, Canton a devenit Guangzhou etc.).

În timpul Revoluției Culturale din anii 1960, scrierea *pinjin* a intrat sub un con de umbră: Gărzile Roșii, xenofobe și adepte ale scrierii cu caractere simplificate, au smuls de pe străzi toate însemnele în scriere *pinjin*, pe care le considerau semne ale ploconirii Chinei în fața străinilor. Astăzi, chinezii au parte, probabil, de ce putea fi mai rău în ambele sisteme: un haos în scrierea cu caractere chinezești și un statut incert al scrierii romanizate. Potrivit lui John DeFrancis, un specialist occidental în *pinjin*: „O întreagă generație, și la nivel uman, și cronologic, a fost sacrificată inutil, într-o încercare timidă, stângace și în mod previzibil nereușită de a realiza o alfabetizare de masă prin simplificarea caracterelor."

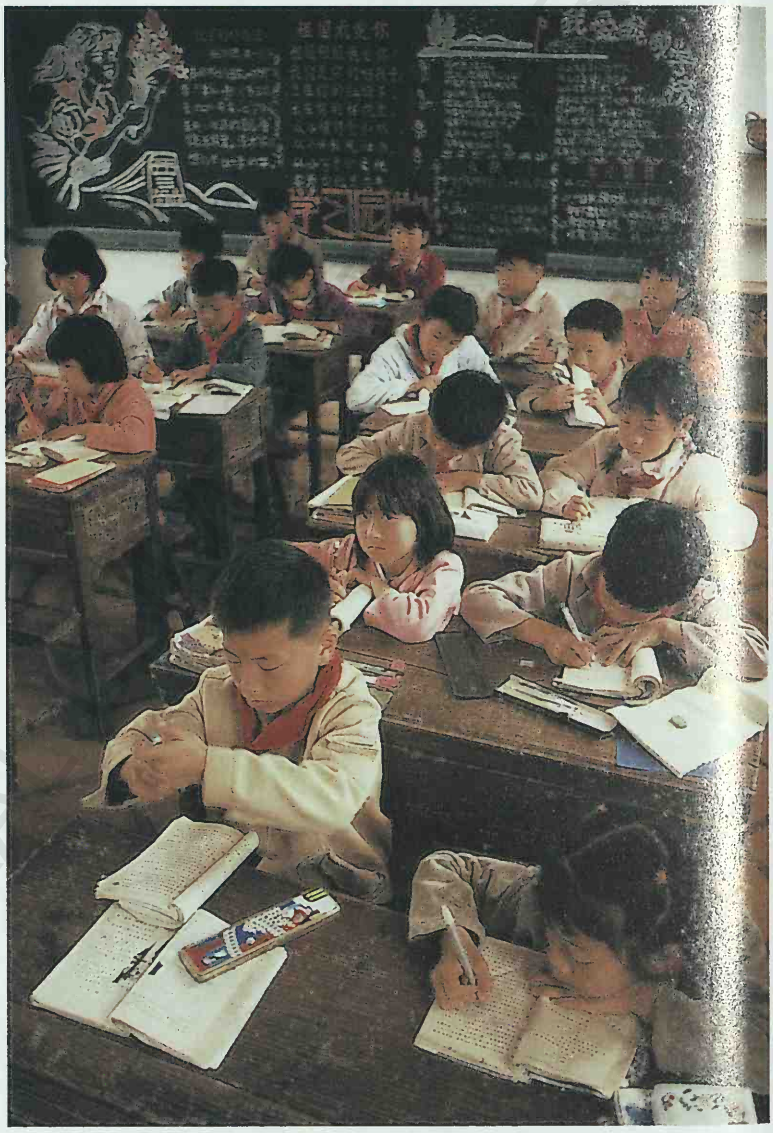

La școală, elevii învață atât caracterele chinezești, cât și scrierea *pinjin* (introdusă în 1958). Practica demonstrează că ei învață mult mai repede *pinjin*. Digrafia (utilizarea concomitentă a două sisteme de scriere) reprezintă, probabil, viitorul scrierii în China.

Caracterele simplificate

Simplificarea sistemului de caractere ar putea părea o idee bună. Reducerea numărului și a complexității caracterelor esențiale ar trebui să

facă mai uşor de învăţat scrierea chinezească. Iniţial, guvernul a considerat că neştiutorii de carte ar fi putut învăţa, pentru început, 1.000 sau 1.500 de caractere simplificate, mai cu seamă pe cele care aveau legătură cu condiţiile de muncă şi de viaţă locale, din fabrică sau din sat. S-a sperat că, în felul acesta, ţăranii şi muncitorii s-ar fi ales cu un vocabular de bază. Mai târziu, unii dintre ei ar fi putut continua pe aceeaşi linie, învăţând sistemul de scriere în întregime.

Aceste considerente s-au dovedit nefondate. Una era ca însuşi Mao Zedong şi alţi lideri de partid familiarizaţi cu sistemul integral de scriere să economisească timp folosind caracterele simplificate şi cu totul altceva ca ţăranii, muncitorii şi activiştii de partid de la nivelele joase, neştiutori de carte, să înveţe scrierea de la zero. Totul s-a transformat într-o imensă confuzie. În 1982, de exemplu, aceste cinci caractere simplificate, scrise de nişte lucrători guvernamentali, au apărut pe stâlpii de curent electric de pe o stradă din Tianjin:

马
车
禁
奋
斗

Ziarul *The People's Daily* (*Cotidianul poporului*) a inserat o fotografie şi a comentat că trecătorii se uitau miraţi la acest înscris. Primele două semne redau termenul *măchē* („căruţă trasă de cai"); al treilea nu există, iar ultimele două redau termenul *fèndòu* („luptă"). Explicaţia pare să fi fost aceea că persoana care scrisese greşise al treilea caracter, că acesta ar fi trebuit să arate astfel: 帶 şi ar fi redat cuvântul *dài* („poartă") şi că ultimele două caractere sunt şi ele greşit scrise: corect ar fi fost 糞 兜, adică *fèndōu* („sac pentru bălegar"). Mesajul enigmatic era menit să fie un îndemn pentru căruţaşi să le pună cailor saci pentru bălegar, ca să nu mai murdărească străzile.

Stânga **Maşină de scris chinezească, dotată cu aproximativ 2.000 de caractere, dar a cărei sursă poate fi extinsă până la 10.000 de caractere. Când persoana care dactilografiază apasă pe o tastă, un braţ ridică din cutie caracterul dorit şi-l presează pe hârtie. Braţul se poate mişca orizontal sau vertical. Dactilografii cu experienţă pot scrie în ritmul de 20–30 de caractere pe minut; utilizatorii de ocazie nu depăşesc două sau trei. Folosirea acestor maşinării greoaie – care sunt cea mai concretă ilustrare a complexităţii scrierii chinezeşti – a scăzut până aproape de zero în condiţiile răspândirii calculatoarelor.**

Reformarea scrierii constituie un subiect de controversă în China. Scrierea chinezească nu este numai frumoasă, misterioasă şi unică, dar este şi mai veche decât oricare altă scriere practicată în prezent. Un chinez cu o bună educaţie trebuie să simtă scrierea ca pe o parte a propriei identităţi. Cu toate acestea, Mao Zedong şi mulţi alţi reformatori ai scrierii chinezeşti aveau dreptate probabil: sistemul de scriere chinezesc este un obstacol de netrecut în calea progresului Chinei. Din acest motiv, reformatorii chinezi, reţinuţi în a mai vorbi despre o totală renunţare la caracterele chinezeşti, pun accentul astăzi pe *digrafie*, adică pe utilizarea celor două sisteme de scriere – *pinjin* şi caracterele chinezeşti – în paralel, fiecare dintre ele urmând a fi folosit în zonele în care se dovedeşte a fi cel mai potrivit (de exemplu, *pinjin* este foarte potrivit pentru introducerea limbii chineze în calculatoare).

Jos **Hartă a Beijingului inscripţionată cu caractere chineze şi în scriere *pinjin*. În prezent, politica oficială susţine ambele sisteme de scriere. Mao Zedong era un caligraf desăvârşit, care considera totuşi că trebuia să se renunţe la scrierea chineză tradiţională în favoarea celei romanizate. În 1956, elogiind eforturile lui Wu Yuzhang, reformatorul scrierii, Mao le spunea conducătorilor Partidului: „Dacă alfabetul latin ar fi fost inventat de chinezi, probabil că n-am fi avut nici o dificultate. Dificultatea rezidă în faptul că străinii l-au inventat şi că noi, chinezii, nu facem decât să-l copiem... Toate lucrurile bune din străinătate, toate lucrurile care ne pot folosi, ar trebui să le studiem cu atenţie şi să le preluăm integral, să le digerăm bine şi să le facem ale noastre."**

BUCHAREST UNIVERSITY

Capitolul 12 Scrierea japoneză

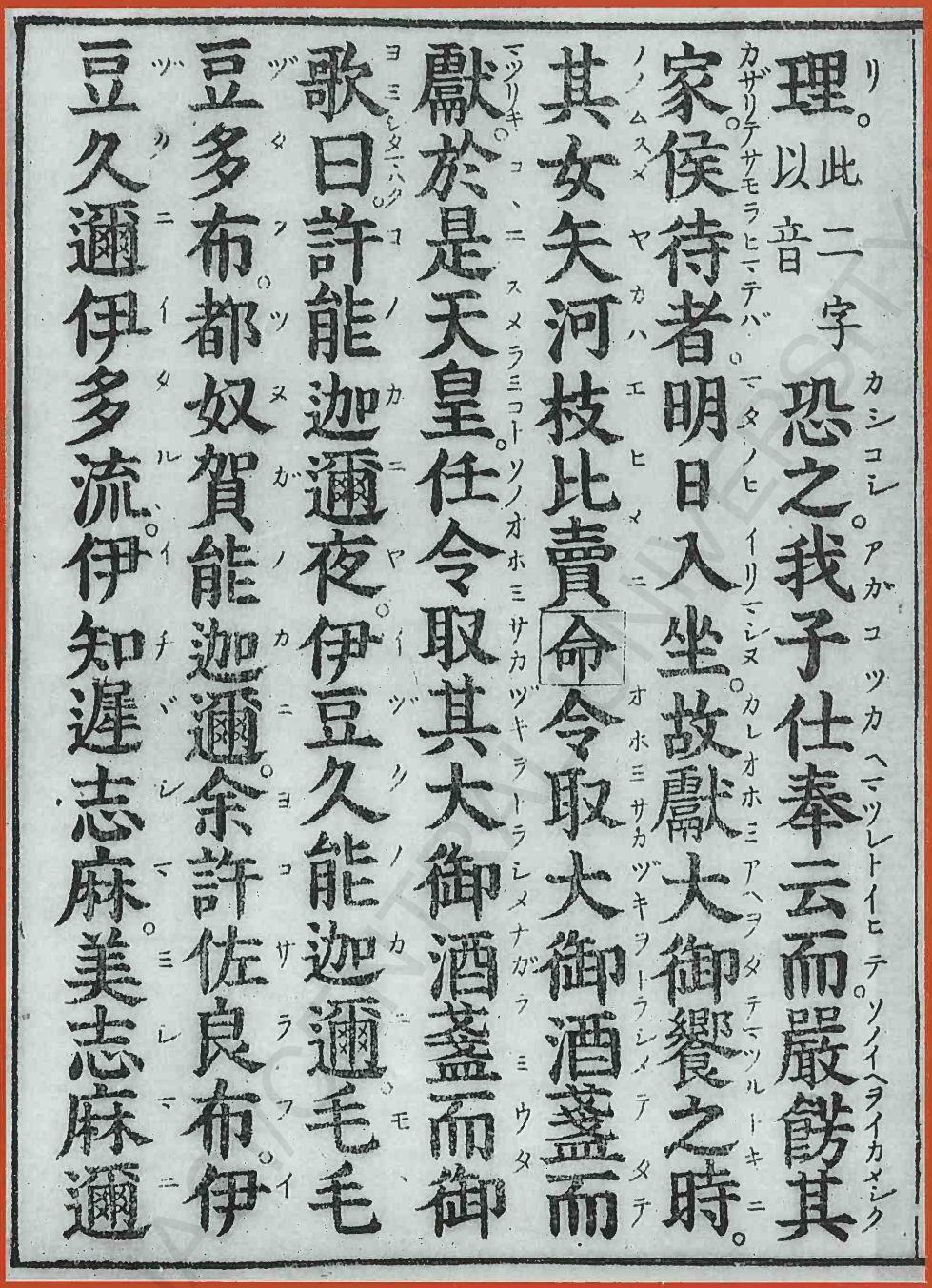

理。此二字以音カシコレアカコツカヘマツレトイヒテ。ソノイヘヲイカメシク家侯待者明日入坐。故獻大御饗之時。ノノムスメヤカハエヒメニオホミサカヅキヲーラレメテタテ其女矢河枝比賣命令取大御酒盞而獻於是天皇。任令取其大御酒盞而御歌曰許能迦邇夜。伊豆久能迦邇毛毛豆多布。都奴賀能迦邇。余許佐良布。伊豆久邇伊多流。伊知遲志麻。美志麻邇

Cea mai veche scriere literară japoneză, intitulată *Kojiki* (o istorie a perioadei antice a Japoniei, a fost alcătuită în anul 712 d.C.; acest exemplar a fost imprimat din plăci de lemn în 1803. Textul principal este scris cu caractere chinezești (*kanji*), iar alături de acestea apar și semnele fonetice japoneze, mai mici (*kana*), care indică pronunția japoneză a fiecărui caracter. Până în ziua de astăzi, limba japoneză se scrie cu ajutorul a două sisteme separate de scriere – *kanji* și *kana* – îmbinate.

BCU

Învățarea scrierii *kanji*

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

„Chineza se deosebește de japoneză la fel ca oricare altă limbă, la nivelul sistemului fonologic, al categoriilor gramaticale și al structurilor sintactice", afirma un american care studia limba japoneză. Cu toate acestea, japonezii și-au întemeiat sistemul de scriere pe caracterele chinezești, pe care le-au denumit *kanji*, redând astfel, cu aproximație, termenul *hanzi* („caractere chinezești") din limba chineză mandarină. Împrumutând caracterele, japonezii le-au modificat acestora, desigur, pronunția originară, chinezească, în funcție de sistemul fonetic al limbii japoneze.

În cele din urmă, japonezii au alcătuit un set relativ restrâns de simboluri, care sunt, în realitate, versiuni de ordin fonetic, simplificate, ale semnelor *kanji*, și pe care le-au denumit *kana* – pentru a clarifica modul în care se cereau pronunțate semnele *kanji* folosite la scrierea limbii japoneze și cum aveau să fie transcrise cuvintele autohtone. Concluzia logică este că ar fi fost, poate, mai simplu ca japonezii să se folosească *numai* de această serie de simboluri special concepute și să renunțe definitiv la caracterele chinezești, dar acest lucru ar fi însemnat să respingă un sistem de scriere care se bucura de un imens prestigiu. Așa cum, până de curând, cunoașterea limbii latine era considerată o condiție *sine qua non* de către europenii bine școliți – sau cunoașterea limbii sumeriene de către cei școliți în akkadiană în mileniul II î.C. –, la fel cunoașterea limbii chineze a fost considerată dintotdeauna esențială pentru japonezii știutori de carte.

Astăzi, un japonez având un nivel mediu de educație trebuie să cunoască în jur de 2.000 de semne *kanji*; cei care dovedesc înclinație către literatură ar trebui să stăpânească în jur de 5.000 de semne *kanji* sau chiar mai multe. Totuși, acest lucru este valabil numai pentru perioada de după al Doilea Război Mondial, ca rezultat al politicii de educație de masă impuse în timpul Ocupației americane. Nu e deloc surprinzător că mulți japonezi s-au arătat foarte tulburați de cerințele unui asemenea program educațional. Și probabil că nu este o coincidență faptul că, în anii 1955–1958, s-a înregistrat un vârf în materie de sinucideri în rândurile tinerilor, pentru că atunci au părăsit sistemul școlar cele dintâi promoții de tineri formați exclusiv după război. De atunci însă, necesitatea învățării semnelor *kanji* s-a manifestat ca o forță unificatoare în societatea japoneză, ajutând la confirmarea atât a mitului că japonezii sunt unici în anumite privințe, cât și a mitului „ideografic" menționat mai sus, potrivit căruia caracterele chinezești nu presupun o fonografie anume. Experiența de a deveni știutor de carte în limba japoneză este oarecum similară cu învățatul răspunsurilor la câteva mii de întrebări-capcană, fără consolarea finală că este vorba de un simplu joc: cariera, venitul și statutul unei persoane depind de felul în care stăpânește semnele *kanji*. După cum spunea un alt american care studia limba japoneză: „Nu-i de mirare că japonezii sunt convinși că semnele *kanji* sunt niște molecule de înțeles mute!"

Pronunțarea semnelor *kanji*

Pe lângă faptul că trebuie să învețe forma semnelor *kanji*, japonezii trebuie să le învețe acestora și pronunția, care se poate încadra în două categorii de bază, fiecare dintre ele aplicabilă în funcție de context. Un străin care învață japoneza poate rămâne perplex: cum se poate ști care dintre cele două sau mai multe citiri ale unui semn *kanji* este cea corectă?! În principiu, este cam același lucru cu faptul de a ști că semnul *2* se pronunță *doi* în contextul „2 + 3", dar *pătrat* în contextul „$x^2 + 3$".

BCU IAȘI TRANSILVANIA UNIVERSITY LIBRARY

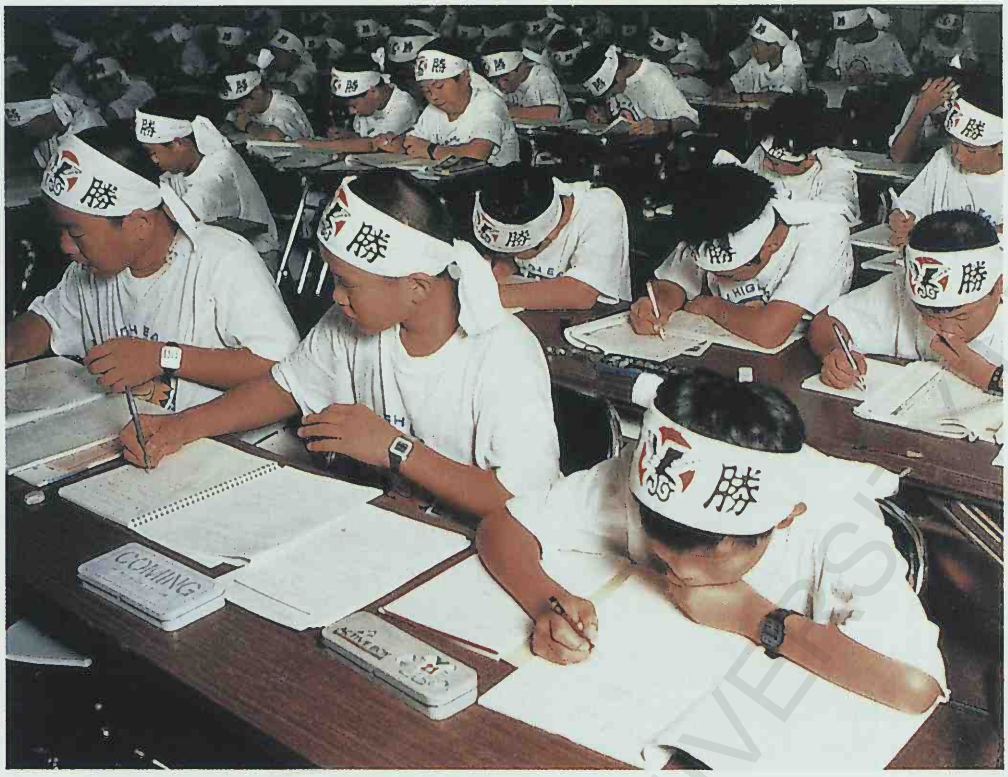

Stânga **Lecție de învățare a scrierii *kanji* într-o școală publică japoneză. Elevii de școală primară învață în jur de 960 de semne *kanji*. În perioada învățământului gimnazial, liceal și universitar, se presupune că ei învață cîte 1.000 de semne. De obicei, dar nu întotdeauna, copiii învață mai întâi pronunția mai simplă *kun* a semnelor *kanji*, care urmează pronunția autohtonă japoneză, iar citirea *on* (derivată din pronunția chineză) este lăsată pentru mai târziu.**

Jos **Nu toate semnele *kanji* au câte două pronunții, *kun* și *on*, în funcție de cum limba japoneză are sau nu o traducere apropiată, echivalentă cu termenul chinezesc corespunzător. Unele cuvinte individuale cu citire *on* sunt împrumuturi, dar, cel mai adesea, citirile *on* apar în cazul grupurilor care formează cuvinte mai lungi. Iată cinci exemple de semne *kanji* care se citesc în maniera *kun* dacă sunt luate individual și în maniera *on* dacă sunt combinate cu alte semne *kanji*.**

Cele două categorii sunt denumite citirea *kun*, respectiv citirea *on* (sau citirea sino-japoneză). În linii mari, cea dintâi reprezintă o glosare autohtonă japoneză, iar cea de-a doua – o pronunție derivată din cea chineză. Citirea *kun* a semnului *kanji* care desemnează oceanul este *umi*, pe când citirea *on* a aceluiași semn este *kai*. Pronunția caracterului 海 în chineza mandarină este *hăi*. Citirea *on* derivă dintr-o pronunție chinezească anterioară, folosită pe vremea când semnele *kanji* au fost împrumutate în limba japoneză (în jurul secolului VII d.C.).

	水	下	海	面	星
Citire *kun*	*mizu*	*shita*	*umi*	*omote*	*hoshi*
Înțeles	apă	dedesubt	ocean	chip	stea

	水面	下水	海水	水面下	水星
Citire *on*	*suimen*	*ge sui*	*kai sui*	*sui men ka*	*sui sei*
Înțeles	suprafața apei	canalizare	apă de mare	subacvatic	Mercur

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Două silabare japoneze: *hiragana* și *katakana*

Scrierea fonetică japoneză datează dintr-o perioadă imediat ulterioară împrumutării caracterelor chinezești pentru scrierea limbii japoneze. O serie de semne *kanji* au fost simplificate pentru a produce două silabare, cunoscute astăzi sub denumirile de *hiragana* („semne *kana* ușoare") și *katakana* („semne *kana* colaterale"). Fiecare constă din circa 46 de semne înmulțite cu ajutorul a două semne diacritice speciale (nereprezentate) și printr-o tehnică de combinare a simbolurilor pentru redarea silabelor complexe, așa cum se poate vedea din tabelul de mai jos. De notat că liniile rotunjite sunt relativ obișnuite în *hiragana*, în timp ce liniile drepte sunt mai degrabă caracteristice silabarului *katakana*. De ce *două* silabare? Inițial, *hiraganai* se folosea pentru scrierile informale, iar *katakana* pentru scrierile mai formale, cum ar fi documentele oficiale, istoriile și lucrările de ordin lexical.

Jos **Semne *kana* japoneze, adică litere silabice. Rândurile de sus din fiecare registru (cu negru) aparțin silabarului *hiragana*; rândurile de jos (cu roșu) aparțin silabarului *katakana*.**

a	*ka*	*sa*	*ta*	*na*	*ha*	*ma*	*ya*	*ra*	*wa*	
あ	か	さ	た	な	は	ま	や	ら	わ	
ア	カ	サ	タ	ナ	ハ	マ	ヤ	ラ	ワ	
i	*ki*	*shi*	*chi*	*ni*	*hi*	*mi*		*ri*		
い	き	し	ち	に	ひ	み		り		
イ	キ	シ	チ	ニ	ヒ	ミ		リ		
u	*ku*	*su*	*tsu*	*nu*	*fu*	*mu*	*yu*	*ru*		
う	く	す	つ	ぬ	ふ	む	ゆ	る		
ウ	ク	ス	ツ	ヌ	フ	ム	ユ	ル		
e	*kesu*	*se*	*te*	*ne*	*he*	*me*		*re*		
え	け	せ	て	ね	へ	め		れ		
エ	ケ	セ	テ	ネ	ヘ	メ		レ		
o	*ko*	*so*	*to*	*no*	*ho*	*mo*	*yo*	*ro*	*(w)o*	*n*
お	こ	そ	と	の	ほ	も	よ	ろ	を	ん
オ	コ	ソ	ト	ノ	ホ	モ	ヨ	ロ	ヲ	ン

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Astăzi, silabarul *hiragana* este scrierea cea mai frecvent folosită, iar *katakana* îndeplineşte cam acelaşi rol pe care-l joacă literele italice în scrierile alfabetice. Numele străine şi termenii străini împrumutaţi recent în limba japoneză se scriu aproape întotdeauna în *katakana*. Iată, de exemplu, această reclamă de film:

Aici, numele actorului american Clint Eastwood a fost transcris în silabarul *katakana* sub forma *Kurinto Isutouddu*, în limba japoneză neexistând sunetul *l*. Eroarea de scriere în limba engleză reflectă în mod clar acest lucru (deşi, paradoxal, pronunţia japoneză a sunetului *r* este foarte apropiată de cea a sunetului *l* din engleza britanică).

Cum decid însă japonezii dacă să folosească semnele *kana* sau pe cele *kanji* într-o propoziţie? Există un anumit grad de suprapunere între cele două. Totuşi, în linii foarte generale, semnele *kana* sunt utilizate pentru a reda afixele în derivare, particulele gramaticale, multe adverbe şi marea majoritate a cuvintelor de origine europeană, în timp ce semnele *kanji* sunt folosite pentru a scrie majoritatea substantivelor – atât pe cele japoneze autohtone, cât şi pe cele sino-japoneze, pe cele de origine alta decât occidentală – şi numeroase rădăcini verbale şi adjectivale.

Reclama de mai sus, de la un hotel japonez oarecare, ilustrează această distincţie. Semnele *kitakana* de pe rândul de sus şi de pe ultimele două rânduri (nu sunt semne *hiragana*) se deosebesc de semnele *kanji* prin faptul că sunt mai simple. Rândul de sus este denumirea hotelului, *Oriento Hoteru* („Hotel Orient"). Ultimele două rânduri, la dreapta semnelor *kanji*, se citesc astfel: *kādokīshisutemu* („sistem de chei cu card") / *bā furansu resutoran* („bar şi restaurant francez").

オリエントホテル	☎095-76-0681
〒872	山口県中川市森田町2-16
交　通	JR 中川駅 🚗 15分
料　金	11,800円～　　Ⓟ 20台
建　物	鉄筋 🏢 15階建 200室 和40 洋160 全TV ☎ A/C
立地環境	市街
特　長	カードキーシステム
設　備	バー、フランスレストラン

Restul reclamei este un amestec de semne *kanji*, caractere *romaji* (litere din alfabetul latin, cum ar fi TV), numerale şi pictograme/logograme. De exemplu, rândul de sub denumirea hotelului reprezintă, de fapt, adresa acestuia (〒872 înseamnă, pur şi simplu, „cod poştal 872"):

	山	口	県	中	川	市	森	田	町2-16
Citire *kun*	yama	guchi	(agata)	naka	gawa	ichi	mori	ta	machi
Citire *on*	san	kō/ku	ken	chū	sen	shi	shin	den	chō

Diversele citiri corecte în acest context (*kun* şi *on*) au fost evidenţiate cu roşu. Adresa completă (citită de la dreapta la stânga) este:

2–16, Morita Cho, Nakagawa Shi,
Yamaguchi Ken, [cod poştal] 872,

adică:

Numărul 16, Strada 2, Cartierul Ward,
Oraşul Nakagawa, Prefectura Yamaguchi,
[cod poştal] 872.

Restul reclamei se referă la distanţă (15 minute cu maşina de la JR [Japan Rail], adică de la gara Nakagawa), preţ (începând de la 11.800 yeni), parcare (pentru 20 de autovehicule), arhitectură (bloc din structură metalică, având 15 etaje, 200 de camere, dintre care 40 în stil japonez şi 160 în stil occidental, toate cu televizor, telefon şi aer condiţionat) şi amplasament (în centrul oraşului).

BCU Alba Iulia UNIVERSITY LIBRARY

Kana sau *kanji*?

Toate propozițiile japoneze ar putea fi scrise, în principiu, numai cu semne *kana*. Adevărul este că una dintre cele mai importante lucrări din literatura japoneză – *Povestea lui Genji* (începutul secolului XI), de Murasaki Shikibu – era scrisă în silabarul *hiragana* (cu toate că manuscrisul original nu mai există). Timp de secole, unicul stil de scriere folosit de femei au fost semnele *kana*. Astăzi, majoritatea scrierilor în sistemul Braille japonez utilizează semnele *kana*, și deloc semnele *kanji*, rezultatul fiind acela că nevăzătorii japonezi sunt capabili să citească mult mai ușor decât mulți dintre japonezii care nu au probleme cu vederea!

Și atunci, de ce nu trec japonezii cu totul la scrierea exclusiv cu semne *kana*? De ce persistă ei în a folosi un sistem atât de complicat de semne *kanji* amestecate cu semne *kana*? Mai mulți factori contribuie la această persistență, la care vom reveni. Pentru moment, menționăm unul singur: omofonia, care apare în toate limbile: de exemplu, în limba engleză avem *to*, *too* și *two* („la", „de asemenea", respectiv „doi"), iar în franceză *cou*, *coup* și *coût* („gât", „lovitură" și, respectiv, „cost").

În japoneză totuși, omofonia lucrează pe scară mare. Iată, de exemplu, sensurile diverselor cuvinte sino-japoneze enumerate în dreapta, care se pronunță – toate – *kanshō*. Dacă toți acești termeni compuși ar fi înlocuiți de câteva semne *kana* care ar transcrie termenul *kanshō*, s-ar crea o ambiguitate care ar putea pune obstacole grave în calea comunicării. Există numeroase exemple de omofonie asemănătoare în japoneză, toate potențial ambigue. E drept că nu toate sunt atât de ample și că în multe cazuri ambiguitatea ar putea fi rezolvată prin contextul în care un cuvânt apare într-o propoziție; totuși, se consideră, în principiu, că omofonia este o piedică majoră în scrierea exclusiv cu ajutorul semnelor *kana*.

Semne *Kanji*	Înțeles
奸商	negustor de vicii
感傷	sentimental
干渉	interferență
完勝	victorie
癇症	iritabil
感賞	a lăuda
勧賞	a încuraja
勧奬	încurajare
鑑賞	a aprecia
観賞	a admira
観照	contemplare
観象	a studia vremea
環礁	atol
緩衝	tampon
官省	birou guvernamental
簡捷	a grăbi
管掌	a rezolva

Omofonia în japoneză. Toate aceste 17 combinații diferite de semne *kanji* se pronunță identic: *kanshō*. Dacă ar fi scrise toate cu un singur semn *kana*, s-ar isca o gravă stare de confuzie. Contextul în care apare un cuvânt nu este întotdeauna suficient pentru a-i facilita cititorului să aleagă sensul pe care-l avea în minte cel care a scris.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Scrisoarea luată de vânt, desen după matriță de lemn de Torii Kiyohiro (1751/1763–1786). Batistele de hârtie ale unei femei sunt purtate de vânt, împreună cu o scrisoare de dragoste pe care ea o păstra în taină. Scrierea este un amestec de semne *kana* și *kanji*; poemul *haiku* scris „pe aer" pare a fi un text lubric, având mai multe subînțelesuri. Gravurile de acest fel, care scoteau la iveală părți ale trupului feminin de obicei păstrate acoperite, se numeau *abunae* („picturi primejdioase"). În periodele mai vechi ale istoriei Japoniei, cum ar fi cea în care a trăit Murasaki, autorul *Poveștii lui Genji*, femeile scriau aproape exclusiv cu semne *kana*, și nu *kanji*, rezervate bărbaților, pentru că erau considerate mult mai prestigioase. În secolul XVIII însă, când a trăit autorul acestei gravuri, Kiyohiro, restricția în materie de utilizare a semnelor fusese ridicată.

BCU IASI / UNIVERSITY LIBRARY

Cel mai complicat sistem de scriere din lume

În 1928, Sir George Sansom, o autoritate în privința Japoniei, spunea despre sistemul de scriere folosit în această țară: „Fără îndoială că le oferă unora un fascinant domeniu de studiu, dar, ca instrument practic, nu există vreunul mai greoi." Iar o somitate modernă, J. Marshall Unger, adăuga recent: „Într-un sens larg, de-a lungul secolelor, scrierea japoneză a «funcționat». Cultura japoneză nu a înflorit *datorită* complicațiilor sistemului de scriere folosit de japonezi, dar a înflorit, cu siguranță, *în ciuda* lor."

Să ne imaginăm, de exemplu, că trebuie să explicăm la telefon cum se scriu numele și adresa noastră. Cu un sistem de scriere alfabetic, e simplu, dar este aproape imposibil cu anumite semne *kanji* care fac deosebire între numele de persoane și locuri cu aceeași configurație sonoră. Cum ar putea fi descrise, unul câte unul, circa 2.000 de simboluri?! Trebuie spus, de exemplu, *sanbongawa* („*kawa* cu trei linii"), spre deosebire de toate celelalte semne *kanji* care se pot citi *kawa*; sau *yoko-ichi*, adică semnul *kanji* care se citește *ichi* și se scrie cu o singură linie orizontală. Dar această metodă de a numi semnele *kanji* este prea puțin folositoare, pentru că semnele *kanji* diferă atât de mult între ele. Astfel, în conversațiile directe, dacă nu au la îndemână hârtie și creion, japonezii recurg la pantomimă: folosesc degetul arătător de la mâna dreaptă pe post de „creion" și „scriu" semnul *kanji* în aer sau pe palma de la mâna stângă. Uneori, nici această metodă nu este utilă și atunci trebuie folosit un cuvânt obișnuit și potrivit care să redea semnul *kanji*. De exemplu, dintre zecile de semne *kanji* care se pot citi *tō*, numai unul poate reprezenta și substantivul *higashi* („răsărit"); acest caracter este redat, așadar, sub forma *higashi to iu ji* („caracterul *higashi*"). Dacă însă un semn *kanji* nu poate fi citit decât într-un singur fel și dorim să-l descriem, abia atunci avem o problemă. Pentru a identifica semnul *kanji* prin care este redată silaba *tō* din *satō* („zahăr"), suntem nevoiți să spunem ceva de genul: „Este cel folosit în ultima silabă a cuvântului care înseamnă zahăr." Iar dacă nici așa nu reușim să-l lămurim pe cel cu care vorbim, trebuie să revenim la formă: „Este semnul *kanji* care pe stânga are rădăcina cuvântului *orez* și elementul *tang* din Dinastia Tang pe dreapta."

Această gravură de Torii Kiyonobu (1664–1729) reprezintă o vânzătoare de cărți de pe o stradă, la începutul secolului XVIII. În vârful teancului de cărți se află *Povestea lui Genji* de Murasaki. Dedesubt, cărți de muzică; inscripția de pe cutie reprezintă o reclamă. Femeia ține în mână o pensulă de scris, iar în cealaltă – un îndreptar de scriere a semnelor.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Romaji: romanizarea limbii japoneze

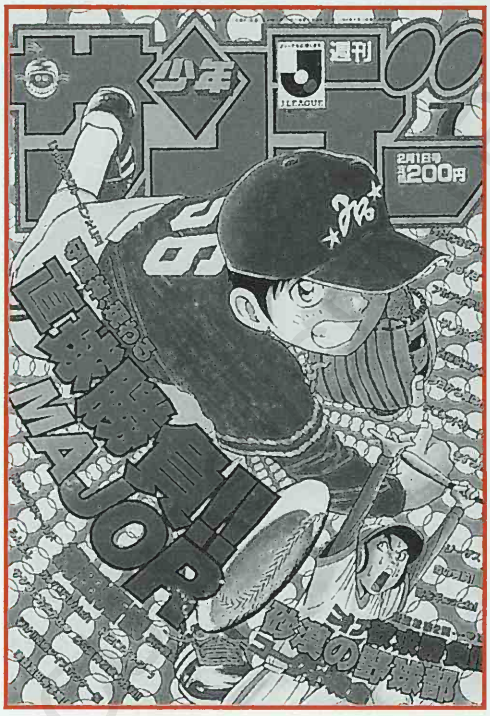

Alfabetul latin este la mare căutare în Japonia din anii 1980.

În anii 1980, alfabetul latin a început să pătrundă pe piața japoneză prin intermediul reclamei. Cuvinte care până atunci ar fi fost scrise în silabarul *katakana* în reviste și ziare, la televiziune și pe panourile publicitare au început dintr-odată să fie scrise cu litere din alfabetul latin, chiar și în mijlocul unei propoziții altminteri scrise cu semne *kana* sau *kanji*. Este posibil, oare, să vedem alfabetul latin trecând pe primul plan și dând la o parte semnele *kanji*, folosite de secole, sau absorbția graduală de litere ale alfabetului ilustrează o dată în plus abilitatea japonezilor de a prelua dintr-o cultură străină ceea ce se dovedește a le fi de folos? Ar putea, oare, să coexiste *trei* sisteme de scriere diferite?

Fără îndoială, alfabetul se bucură de un anumit prestigiu în Japonia, la fel cum s-a întâmplat cu caracterele chinezești odinioară. Nu e vorba doar de o plăcere a noutății, ci și de o anumită dezamăgire față de rigorile utilizării semnelor *kanji* (care se vede și în scăderea interesului pentru lecturile pretențioase și creșterea vânzărilor de cărți de benzi desenate în care acestea sunt relativ puține). În 1984, directorul secției de dezvoltare a produselor de la firma Sony remarca: „Dacă luăm cuvântul *love* scris cu litere latine și-l introducem într-o imagine, pare simpatic și fermecător. Ideograma chinezească având același sens, de «iubire», n-o putem aplica pe ghiozdanul unui școlar, pentru că i-ar sugera copilului o dificultate inerentă și ar conduce la o respingere a vânzărilor, în loc să le încurajeze."

Denumirile de mărci ale produselor importate, scrise cu litere latine, ar putea fi greu de redat în japoneză; în schimb, unele firme japoneze, atât mari, cât și mici, consideră că, scriindu-și denumirile de mărci japoneze cu litere latine, le conferă acestor produse o identitate proaspătă, prestigioasă și corporatistă.

BCU CLUJ UNIVERSITY LIBRARY

Kanji, *kana* și *romaji*

Această cutie de cereale pentru mic dejun din 1985 oferă un exemplu amuzant de scriere japoneză mai mult decât „amestecată". Mesajul principal transmis de reclamă este că omul care nu ia un mic dejun sănătos înaintea unei zile de muncă nu va avea succes în carieră (de unde și imaginea unui bărbat care abia se mai ține pe picioare într-un mijloc de transport, pe drumul spre serviciu). Deviza de pe rândul de sus (1) este scrisă cu semne *kanji* și în silabarul *hiragana*:

Chō shoku nuki wa shusse ga osoi!?
Fără mic dejun, promovare lentă?!

Cele patru caractere mari din colțul din dreapta sus (4) sunt exclusiv semne *kanji* și parodiază titlul bine cunoscut al cotidianului *Asahi Shinbun*:

Chōshoku shinbun
Ziarul micului dejun

Sub ele apare marca produsului, Kellogg's (5), cu litere din alfabetul latin, dar, în mijlocul acestei „pagini de ziar", Kellogg's este scris în silabarul *katakana* sub forma *keroggu* (3), iar particula genitivală 's, de vreme ce este o particulă, în silabarul *hiragana* (simbolul rotunjit *no* exprimă posesiunea). Majusculele latine ABCD sunt folosite pentru a desemna vitaminele, iar îndemnul BIG CHANCE („mare șansă") este și el în litere latine, dar oferta promoției, „un set de mic dejun din ceramică", este scrisă în japoneză (2), din nou în silabarul *katakana*: *sutōnuea mōningusetto*. Textul principal, care se adresează atât copiilor, cât și soților sau mamelor grijulii, este scris, desigur, cu semne *kanji* și *kana*, fără alte cuvinte englezești de împrumut.

Opinia publică japoneză este împărțită în privința sistemului de scriere modern hibrid.

Cei mai mulți japonezi nu văd în scrierea *romaji* o amenințare la scrierea cu semne *kanji* și *kana*, ci mai degrabă o consideră simpatică. În schimb, alții văd în afluxul de scriere *romaji* un semn al degenerării culturii japoneze. **(După Crystal)**

Viitorul scrisului în Japonia

Afiș stradal din Tokio. Cele două rânduri de sus (cu galben) sunt scrise în silabarul *hiragana*; rândul de jos (cu alb) este scris cu semne *kanji*.

Problema reformării scrierii în limba japoneză a fost discutată serios încă din anii 1880, cu mult înainte de răspândirea în proporție de masă a științei de carte în Japonia, care a avut loc după al Doilea Război Mondial. În fața conservatorismului societății însă, pașii făcuți au fost nesemnificativi. În 1938, o comisie a recomandat cu multă precauție să existe două categorii de semne *kanji*: unele pentru uzul general, care să fie predate în manualele școlare, și altele pentru uzul exclusiv al textelor cu caracter special, precum edictele imperiale. Această reformă a rămas în stadiul de proiect.

În timpul războiului, armata s-a implicat și ea în această chestiune, din cauza numeroaselor incidente provocate de soldații recruți care nu știau să citească suficient de bine pentru a descifra părțile componente ale armelor. În 1940, armata limitase la 1.235 numărul semnelor *kanji* folosite pentru descrierea armamentului și analiza posibilitatea reducerii acestora la jumătate. În același timp, relatările cu caracter militar din ziarele și revistele civile erau scrise în mod intenționat cu semne *kanji* rare și greu de înțeles, din convingeri propagandistice: se credea că publicul avea să fie impresionat și mișcat de asemenea texte.

După război, a fost întreprinsă o anumită reformare a sistemului de scriere, dar ea nu a fost dusă până la capăt din motive politice, cu toate că de la foarte mulți japonezi se aștepta să cunoască din ce în ce mai multe semne *kanji*. Capacitatea de a face acest lucru a fost privită întotdeauna ca fiind esențială pentru formarea caracterului: în Japonia postbelică, elevii aveau de învățat la școală cel puțin 1.900–2.000 de semne *kanji*. Nu a existat însă, precum în China, o încercare serioasă de a ușura povara învățării semnelor *kanji*. Chinezii aveau numai semne *kanji*, pe când japonezii aveau deja în funcțiune un sistem fonetic, sub forma celor două silabare *kana* – poate că așa se explică diferențele dintre cele două politici guvernamentale.

Abia în anii 1980 a revenit în atenție problema reformării scrierii, dar numai din necesitatea crescândă de a folosi scrierea limbii japoneze în procesarea electronică a datelor. Calculatoarele s-au răspândit și în Japonia, dar nicidecum atât de repede ca în Occident. De fapt, preferința pentru documentele scrise de mână i-a determinat pe japonezi să susțină dezvoltarea tehnicii faxului; chiar și astăzi, cele mai multe documente oficiale și comerciale în limba japoneză sunt scrise de mână. În privința computerizării totuși, semnele *kanji* ridică anumite obstacole greu de ocolit.

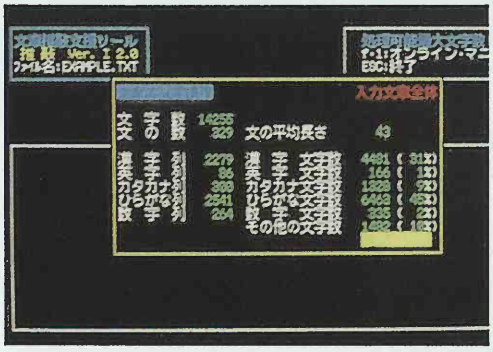

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

Computerizarea semnelor *kanji*

Dificultăți există atât la introducerea, cât și la redarea de date. De exemplu, pentru afișarea semnelor *kanji*, calculatorul trebuie să aibă substanțial mai multă memorie decât pentru literele alfabetice. Memoria suficientă pentru afișarea alfabetelor nu e suficientă și pentru semnele *kanji*. O rețea tipică de 16 x 16 pixeli distorsionează grav unele semne *kanji* (v. dreapta); cel puțin 24 x 24 de pixeli sunt necesari pentru a obține o afișare lizibilă pe ecran.

O memorie sporită rezolvă această problemă. Introducerea de date este mult mai problematică însă. Cum ar trebui proiectată o tastatură care să poată introduce măcar 2.000 de semne *kanji*? (E clar că nu poate să arate ca mașina de scris chinezească prezentată la p. 197.) Cum poate fi transformat un sistem în sine lipsit de logică (al semnelor *kanji*) într-unul pe care calculatorul să-l poată înțelege și cum ar putea fi el organizat în așa fel, încât un operator să poată lucra repede și să nu se oprească întruna ca să caute semnul *kanji* necesar printre multe altele? Oare introducerea de semne *kanji* în calculator poate spera măcar să se apropie vreodată de viteza cu care sunt introduse literele alfabetului?

J. Marshall Unger, care a studiat problema din perspectiva unui cunoscător al limbii și al scrierii japoneze, crede că răspunsul nu poate fi decât negativ la această întrebare. El a descoperit nouă incompatibilități între semnele *kanji* și calculatoare și le-a prezentat sub forma unui tabel (*vezi mai jos*). Concluzia sa este aceasta: „Indiferent în ce măsură se poate afirma legitim că folosirea semnelor *kanji* în decursul istoriei ar fi fost una benefică, adevărul este că ele sunt suficient de complicate și de fluide pentru a se potrivi felului în care gândesc și lucrează oamenii." Cu alte cuvinte, semnele *kanji* nu sunt potrivite pentru calculatoare pentru că mintea omului nu este, în esență, un calculator.

Adepții Inteligenței Artificiale, care, dimpotrivă, cred că mintea omului *este* un calculator, susțin că, într-un târziu, calculatoarele vor putea fi făcute să recunoască și să proceseze scrierea de mână cu semne *kanji* – cu suficiente eforturi din partea specialiștilor în calculatoare. Mulți japonezi au luat drept bune aceste asigurări, dedicându-și timpul și banii creării unor asemenea calculatoare. Deocamdată, pașii înainte au fost puțini. Se pare că nevoia de computerizare va face necesară, într-un viitor previzibil, renunțarea la semnele *kanji* în domeniul procesării electronice a datelor, dacă nu și în alte domenii ale societății japoneze.

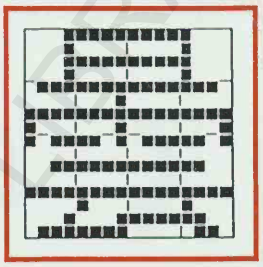

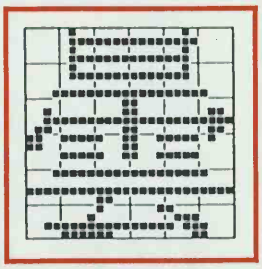

Semnul *kanji* cu sensul de „noros": afișat în rețea de 16 x 16 pixeli (sus); afișat în rețea de 24 x 24 de pixeli (mijloc); și așa cum ar trebui să arate semnul (jos).

Când sunt folosite pentru a reda limba japoneză în calculator, semnele kanji sunt:			
	iraționale	imprecise	inflexibile
fiindcă semnele kanji sunt	1. prea mari	2. fără număr	3. neordonate
fiindcă citirea lor este	4. redundantă	5. ambiguă	6. artificială
fiindcă forma lor este	7. complexă	8. abstractă	9. omogenă

BUJIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 13 *De la hieroglife la alfabete – și înapoi?*

„Departe de a valora cât [illegible] de cuvinte, o imagine se [illegible] adesea explicată printr-o [illegible] de cuvinte."

John DeFrancis, *Visible Speech* (*Vorbirea vizibilă*), 1989.

BCU ASIR CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

La mijlocul anilor 1970, pe vremea înmulțirii nemaivăzute până atunci a călătoriilor internaționale, Institutul American de Arte Grafice a colaborat cu Departamentul Transporturilor din Statele Unite la crearea unui set de simboluri care să fie expuse în aeroporturi și alte facilități legate de călătorii și să le fie clare atât călătorilor grăbiți, cât și celor care nu cunoșteau limba engleză. Rezultatul acestei colaborări au fost cele 34 de simboluri afișate pe pagina alăturată, ale căror semnificații sunt enumerate la pagina 218.

Comisia de proiectare a făcut o remarcă importantă: „Suntem convinși că eficiența acestor simboluri este una strict limitată. Ele sunt de maximă eficiență atunci când se referă la un serviciu sau la o concesiune care poate fi reprezentată printr-un obiect, cum ar fi un autobuz sau un pahar, în schimb sunt mult mai puțin eficiente atunci când se referă la o activitate sau la un proces, cum ar fi cumpărarea de bilete, pentru că acestea sunt interacțiuni complexe, care diferă de la o modalitate de a călători la alta și adeseori de la un transportator la altul." Concluzia a fost aceea că nu e bine ca simbolurile să fie folosite de sine stătătoare, ci trebuie să fie încorporate într-un „sistem de semnalizare complet și inteligent", care presupune atât simboluri de acest fel, cât și mesaje alfabetice. Orice altă modalitate de comunicare nu ar face decât să „semene confuzie" printre pasagerii companiilor aeriene.

Unii experți contemporani în sistemele de scriere nu sunt de acord cu această evaluare a potențialului comunicativ al simbolurilor. Ei sunt gata să numească „scris" asemenea hieroglife moderne, precum semnele din aeroporturi, cele de pe drumuri și cele utilizate în manualele de instrucțiuni de folosire ale produselor electronice – ba chiar și notele muzicale, notațiile matematice, diagramele de tot felul, pictogramele amerindiene și cele mai vechi tăblițe de lut sumeriene (adică toate acele sisteme de scriere pe care în această carte le-am numit proto-scrieri).

Măcar teoretic, afirmă aceștia, un asemenea sistem de semne ar putea fi transformat, cu puțină imaginație și originalitate, într-un sistem de scriere „universal", care ar putea fi pur logografic, independent de oricare limbă și apt să exprime întreaga diversitate de idei care sunt redate în mod obișnuit prin vorbire.

Acești savanți nu împărtășesc convingerea că scrisul, în adevăratul sens al cuvântului, se bazează pe vorbire. Ei susțin, dimpotrivă, că scrierea alfabetică a influențat vorbirea: de exemplu, sunt copii care cred că în cuvântul *pitch* („smoală") sunt mai multe sunete decât în cuvântul *rich* („bogat"), chiar dacă șirurile de semne alfabetice *tch* și *ch* sunt echivalente din punct de vedere fonologic. Cu alte cuvinte, savanții respectivi nu acceptă „triumful alfabetului", ba chiar nu înțeleg necesitatea teoretică a principiului fonetic în vorbire sau în scris. Ei dau ca exemplu caracterele chinezești (nu însă și scrierea japoneză), despre care pretind că sunt dovada vie a faptului că o pură logografie este cel puțin posibilă. O asemenea afirmație pleacă de la premisa să există două tipuri de sisteme de scriere posibile, fonografic și logografic, și că acestea sunt în egală măsură viabile. În cartea de față, dimpotrivă, susțin că principiul fonografic este primordial în practica sistemelor de scriere, cu toate că logografia poate și trebuie să funcționeze ca un supliment, și că toate sistemele de scriere complete sunt niște amestecuri în diferite proporții de fonografie și logografie.

Utopia logografică

Credința în scrierea logografică are rădăcini adânci și complicate. Horapollo era un credincios, ca și Athanasius Kircher, și amândoi au pretins că puteau să „citească" hieroglifele egiptene în manieră ne-fonografică. La fel și Leibniz care scria, în 1698: „Cât privește

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Simboluri „universale". Semnele proiectate pentru Jocurile Olimpice de la München, din 1972 (*jos*) și seria de logouri ale firmei Coca-Cola din anii 1980 (*stânga*) demonstrează forța pictogramelor și fonogramelor deopotrivă în comunicarea grafică modernă. Logourile Coca-Cola sunt scrise în următoarele limbi (*începând de sus și de la stânga la dreapta*): spaniolă, thailandeză, turcă, japoneză, franceză, chineză, ebraică, arabă, greacă, rusă, olandeză și coreeană.

semnele, mi se pare... clar că este în interesul Republicii Literelor, și mai ales al studenților, ca oamenii învățați să ajungă la un acord în privința semnelor."

Există azi o dorință generală (chiar dacă nedefinită) de a considera holistă scrierea logografică, mai degrabă decât reducționistă, așa cum este cea alfabetică; de a vedea în ea scrierea celor colonizați, mai degrabă decât a colonizatorilor, o scriere ale cărei virtuți au fost trecute cu vederea; și de a o socoti aptă să exprime gândurile mai subtil, mai uman și mai elocvent decât simbolurile fonografice, care trec drept artificiale, ba chiar în mod inerent autoritare. Logografia pură devine astfel un soi de Utopie, unde nu mai există bariere lingvistice și toți oamenii fraternizează, comunicând prin intermediul unor simboluri universale. (Ironia face ca existența a *două* sisteme de scriere fundamentale să fie privită de susținătorii ei ca fiind mai bună decât o masă unificată de sisteme de scriere hibride, toate reprezentând

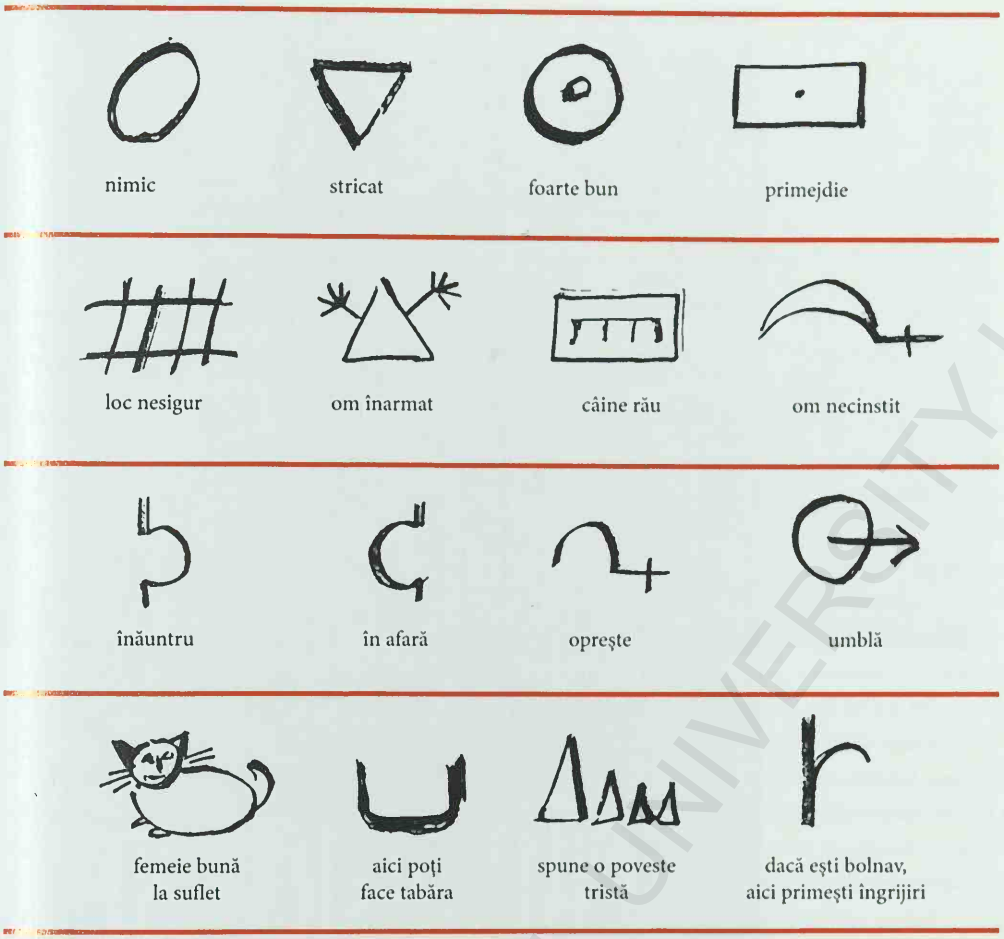

Semne ale nomazilor sau vagabonzilor. Oricât de ispititor ar fi, acestea nu sugerează faptul că un sistem de scriere complet poate fi conceput fără să se apeleze la fonografie, așa cum cred unii savanți.

variațiuni pe tema „mixturii".) În linii mari, credința în logografie, cu toată pretinsa ei modernitate – sau eventuală „post-modernitate" –, nu este altceva decât cea mai recentă variantă a străvechii credințe în misterele și spiritualitatea Orientului. În opinia reprezentativă a unui expert european în caligrafia chineză, alfabetul este „ca moneda, care are darul de a reduce toate produsele naturii și ale străduinței omenești la numitorul comun care este valoarea lor de schimb [și] rezumă bogăția infinită a realității fizice sub forma unor combinații de câteva semne lipsite de orice valoare intrinsecă [...] Scrierea chinezilor [în schimb] ...te face nu atât să cauți, dincolo de semnele vizibile, niște entități abstracte, cât să studiezi relațiile, configurațiile și recurențele unor fenomene care sunt semne și ale unor semne care sunt niște fenomene... Ea determină mintea să gândească după niște tipare diferite de ale noastre, dar la fel de formative."

Este foarte înălțător, ca și ideea – de domeniul folcloricului – că Marele Zid Chinezesc ar fi constituit vreodată, în decursul istoriei sale, o structură unică, monolitică, întinsă de-a latul întregii Chine, de la mare până la deșert. Principiul logografic se armonizează bine cu ceea ce simțim cei mai mulți dintre noi, și anume că putem să gândim, de fapt, mai bine independent de principiul alfabetic, asociat în mod inevitabil cu ideea reducționistă că nu avem creiere, ci niște calculatoare digitale extraordinar de complicate. Principiul logografic ne amintește de celebrul îndemn al lui E.M. Forster: „Voi faceți legătura!", în timp ce principiul alfabetic poate fi rezumat astfel: „Voi numai disecați!"

BCU INSTITUTUL CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Înclinația din ce în ce mai mare către vizual a culturii noastre de mase îi consolidează acesteia caracterul seducător. În lumea industrializată, suntem înconjurați de o imagistică sugestivă. Depindem de cuvânt, fie vorbit, fie tipărit, mult mai puțin decât generațiile anterioare. Cinematograful a fost arta secolului XX, nu literatura. Capacitatea cinematografului de a se adresa la modul subliminal unor mase largi din lumea întreagă sugerează faptul că un limbaj al imaginilor este realizabil și firesc. Ceea ce se uită însă este cât de importante sunt cuvintele în filme.

Există o paralelă între dezvoltarea cinematografului și sistemele de scriere. Pentru a spune o poveste, majoritatea filmelor mute erau nevoite să insereze din când în când planșe cu explicații, tipărite sau scrise de mână – imaginile singure nu erau suficiente. Și, desigur, odată cu apariția filmelor vorbite, cinematograful mut a și dispărut. Nici măcar cei mai mari artiști de film nu au simțit nevoia să evite sunetul în interesul purității cinematice. Jean Renoir scria despre sunet: „Nu știam ce și cum să privesc până prin 1930, când m-am văzut obligat să scriu dialoguri, ceea ce m-a readus cu picioarele pe pământ și m-a făcut să stabilesc un contact real între mine însumi și oamenii pe care trebuia să-i fac să vorbească." Iar publicul a îmbrățișat imediat filmele vorbite. Astăzi, când privești un film dintre cele mute – chiar dacă e plin de imaginație –, simți că lipsește ceva. Același lucru se poate spune, *a fortiori*, despre felul în care reacționăm în fața unei tăblițe sumeriene de lut de la Uruk sau a unei serii de pictograme necunoscute, cum sunt cele de la pagina 210. Și uneia, și celorlalte le lipsește o dimensiune. Introducerea sunetului a revoluționat cinematograful; introducerea fonografiei a transformat proto-scrierea în ceea ce se numește astăzi scris.

Trăim într-o eră a comunicării bazate pe imagine, a cărei emblemă este cinematograful, arta secolului XX. Avem însă tendința de a uita cât de importante sunt cuvintele în filme. În *Lista lui Schindler* (1994), cuvintele reprezintă cheia întregului film: ele devin, în cel mai strict sens al termenului, o chestiune de viață și de moarte.

Evoluția scrisului

Dacă paralela stabilită mai sus este valabilă, în ce sens putem afirma că scrisul modern a „evoluat" din scrisul antic? Până prin ultimele decenii, toată lumea era de acord că de-a lungul secolelor, civilizația occidentală a căutat să facă din scris o reprezentare din ce în ce mai apropiată a vorbirii. Alfabetul a fost privit, în mod firesc, drept o culminație a acestei căutări; dimpotrivă, scrierea chinezească a fost considerată, în general, iremediabil nepotrivită. Corolarul acestei opinii a fost credința că pe măsură ce alfabetul s-ar fi răspândit în lume, odată cu el s-ar fi răspândit și o elementară știință de carte, și democrația. Savanții – cei occidentali, în orice caz – aveau o viziune foarte precisă asupra felului în care scrisul avansase de la sistemele de scriere antice,

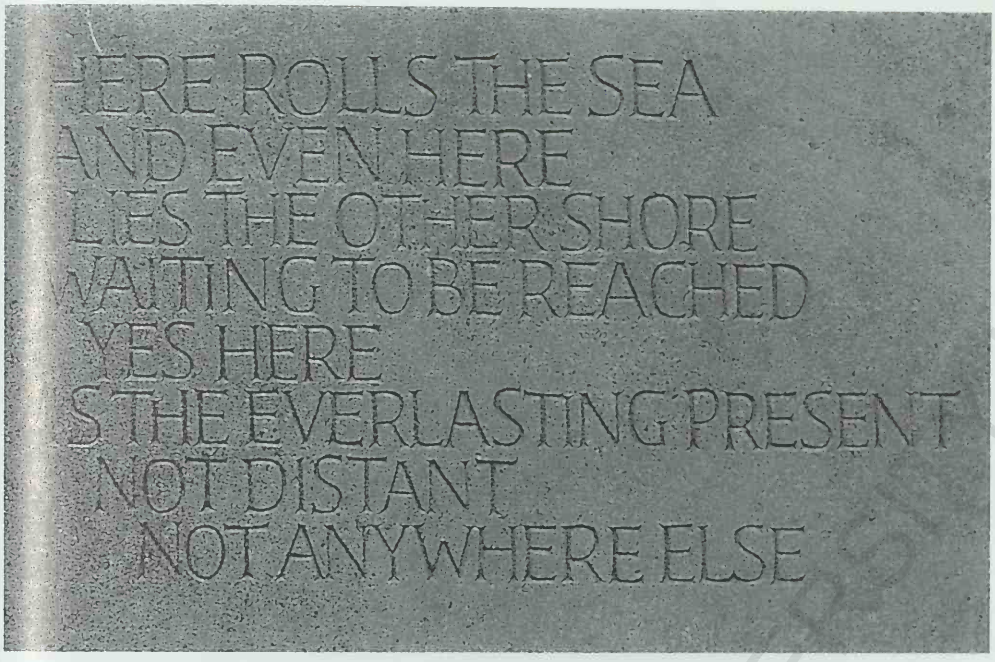

Puterea misterioasă a literelor alfabetului. Această inscripție, cioplită în calcar de Ralph Beyer în anii 1980, citează din poemul *Sadhana. Înfăptuirea vieții* (1913) de Rabindranath Tagore: „aici se rostogolește marea / și chiar aici / se-ntinde celălalt liman / ce așteaptă să fie atins. / Da, aici / este prezentul etern-dăinuitor / care nu-i departe, / care nu-i nicăieri altundeva."

greoaie, cu o mulțime de semne, la alfabetele moderne, simple și eficiente.

Puțini mai sunt astăzi la fel de încrezători. Superioritatea alfabetului nu mai este considerată de nimeni de la sine înțeleasă. Mai mult decât atât, presupusul model după care o percepție profundă a eficienței fonetice conduce la o simplificare a sistemului de scriere nu este susținut de probe concrete. Vechii egipteni, așa cum s-a văzut, aveau un „alfabet" de 24 de semne încă de acum 5.000 de ani, dar au preferat să nu-l utilizeze. Maiașii ar fi putut folosi o scriere mult mai apropiată de cea pur fonetică, dacă ar fi vrut, în schimbul unor echivalente complicate, logografice și amestecate, logo-fonografice. Iar japonezii, în loc să utilizeze din ce în ce mai des sistemul lor silabic și simplu *kana*, au preferat să importe din ce în ce mai mult sistemul *kanji*, caracterele chinezești, care ajunseseră, la un moment dat, să fie aproape 50.000.

Mai este interesant de trasat o altă paralelă, de astă dată între evoluția sistemelor de scriere și evoluția vieții pe Pământ. De la începuturi simple – pictograme, respectiv protozoare – s-a trecut înspre complexitate. Uneori, aceasta din urmă s-a ramificat, conducând la excese greu de controlat – cuneiformele sau caracterele chinezești, pe de o parte, și dinozaurii, pe de altă parte, dar a condus și la forme pe deplin reușite, cum sunt alfabetul, respectiv *homo sapiens*. Pe parcursul ambelor procedee evolutive, au survenit, uneori, procese de extincție.

Fără îndoială că analogia de mai sus nu poate fi dusă prea departe. Este suficient de dificil și așa de probat relația contemporană între alfabet, știința de carte și democrație – chiar dacă, la prima vedere, ea pare probabilă. Sigur că se poate crede că o scriere care este ușor de învățat va fi deprinsă de mai mulți oameni decât una care este mai greu de învățat; și că oamenii aceia, dacă vor ajunge să înțeleagă treburile publice mai bine decât până atunci, se vor arăta mai dispuși să ia parte la acele treburi publice, ba chiar să devină parte integrantă din ele. Sigur că politicile guvernamentale în domeniul educației din democrațiile contemporane accentuează importanța unui procent înalt de știință de carte și subliniază mereu prezumția obișnuită potrivit căreia a fi neștiutor de carte înseamnă a fi înapoiat. Dar, dincolo de asta, mulți alți factori intră în ecuație când vine vorba de știința de carte, pe lângă simpla capacitate de a citi și a

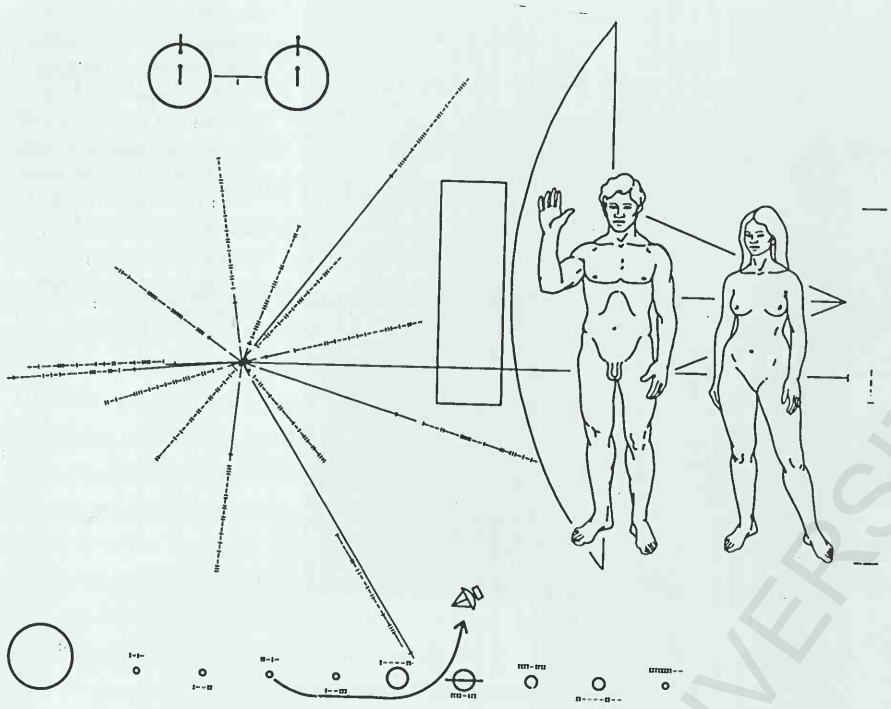

Proto-scriere din era spațială și din era glaciară. Câteva mii de ani îi despart pe creatorii acestor două „pictograme", dar este greu să nu ai sentimentul că artistul anonim din era glaciară, care și-a lăsat opera pe peretele unei peșteri din Franța, lucra cu o minte la fel de modernă ca și cea a lui Carl Sagan, astronomul care a conceput această placă de aluminiu suflată cu aur, având dimensiunile de 15/23 cm, care a fost atașată antenei de pe nava cosmică Pioneer-10, înainte ca aceasta să fie lansată în spațiu, în anul 1972. Nu putem ști care era semnificația deplină a imaginii boului și nici dacă pictorii străvechi din peșteri aveau vreo noțiune oarecare legată de scriere, la fel cum nu putem ști cât de complicat sau nu era sistemul lor de comunicare. În schimb, Carl Sagan a furnizat și o explicație scrisă a fiecărei porțiuni din placa sa: „Este scrisă în singurul limbaj pe care-l putem împărtăși cu eventualii receptori ai mesajului – Știința." (continuare în pagina alăturată)

scrie; și condițiile economice, politice, sociale și culturale trebuie să fie favorabile pentru ca știința de carte și democrația să prindă rădăcini și să se dezvolte. Nu putem să justificăm absența unor schimbări sociale radicale în Egiptul antic numai în termenii competiției dintre hieroglife și alfabet, așa cum nu putem astăzi, de bună seamă, să atribuim rata înaltă de știință de carte din Japonia faptului că acolo se folosește cel mai complicat sistem de scriere din lume.

Moștenirea hieroglifică

Cine nu este familiarizat cu sistemele de scriere din Orientul Îndepărtat sigur va rămâne uimit de ușurința cu care pot fi folosite scrierea japoneză *kanji* sau caracterele chinezești, chiar și după o prezentare atât de sumară și de simplificatoare cum este cea oferită în cartea de față. Același lucru se poate spune și despre scrierile vechilor egipteni, mesopotamieni sau maiași. Așa se face că aceia dintre noi care se interesează de sistemele de scriere antice, în afara unui cerc restrâns și ezoteric de savanți, rămân cu un sentiment de uimire în fața ingeniozității lingvistice a omului. Dincolo de impresia estetică pe care o lasă multe dintre scrierile antice, de informația culturală pe care ne-o dau despre lumea veche și de provocarea intelectuală pe care le-o oferă celor ce se încumetă să le descifreze, oare aceste scrieri dispărute sunt simple curiozități, care trebuie privite la fel ca epiciclurile ptolemeice, ca teoria focului viu și ca moda chinezească de a împiedica dezvoltarea piciorului la femei?

Este puțin probabil ca utilizatorii alfabetului să aibă ceva de învățat din lumea veche, care să le fie de folos în mod *direct* la ameliorarea propriului

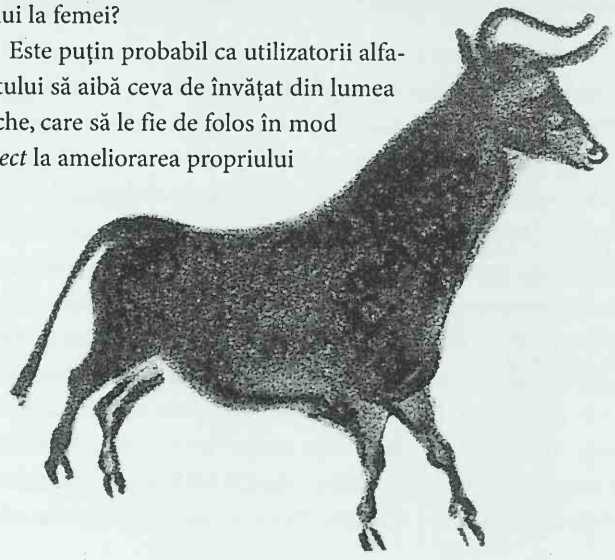

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

sistem de scriere. În cel mai bun caz, China, Japonia și alte națiuni din Orientul Îndepărtat care utilizează caracterele chinezești ar putea să se orienteze din ce în ce mai mult spre sisteme de scriere pe bază fonetică, așa cum sunt *kana* și *pinjin*; cu alte cuvinte, principiul alfabetic ar putea ajunge să se răspândească și în aceste ultime bastioane ale scrierii logografice. Este ceea ce s-a întâmplat, la urma urmei, cu toate celelalte națiuni de-a lungul istoriei. Este ceea ce au dorit să înfăptuiască, în China, Mao Zedong, Ciu En-Lai și alți conducători, chiar dacă s-au lovit de opoziția minților mai conservatoare. Orice reformă a scrisului trebuie neapărat să dureze mult și să fie un proces haotic – la fel cum s-a întâmplat cu latina, a cărei dispariție treptată din scrierile cult europene a durat câteva secole. În lumea anglofonă, chiar și cele mai mici schimbări la nivelul ortografiei și al gramaticii sunt apte să producă resentimente majore. Să ne imaginăm numai reacția la orice decizie oficială de a schimba sistemul de scriere din Marea Britanie sau America de Nord, așa cum susținea la un moment dat George Bernard Shaw (vezi p. 40)!

Nu, moștenirea hieroglifelor este, poate, una mai subtilă, care are tangență cu statutul relativ al vorbirii și al scrisului, al fonografiei și logografiei. În ultimă instanță, hieroglifele egiptene, cuneiformele mesopotamiene, glifele maiașe sau alte sisteme de scriere complexe ne fascinează pentru că ne fac să reevaluăm procese cum sunt citirea, scrierea, vorbirea și gândirea. Iar prezența concomitentă și vie a sistemelor de scriere chinez și japonez, în egală măsură uimitoare, ne reamintește cât de puțin înțelegem, de fapt, din toate aceste procese. Putem sonda compoziția chimică a stelelor din galaxiile îndepărtate și analiza chimia neurală a propriilor noastre creiere. Dar, în privința funcționării minții și a conștiinței, avem încă o înțelegere primitivă. Deocamdată, nimeni nu poate explica suficient de clar ce se petrece în capul dumneavoastră chiar acum, în timp ce citiți această propoziție. Un studiu amănunțit, cu mintea deschisă, al sistemelor de scriere străvechi, în comparație cu propria noastră scriere, ar putea oferi câteva sugestii utile în acest sens.

(continuare din pagina alăturată) **În partea de sus a plăcii este figurat un transfer de energie din atomul de hidrogen. Fiindcă hidrogenul este elementul cel mai răspândit din galaxia noastră și fiindcă se presupune că legile fizicii sunt aceleași în toată galaxia, această parte a mesajului este menită să comunice cu o eventuală civilizație avansată care s-ar întâlni cu nava Pioneer-10 peste câteva zeci sau sute de mii de ani. Extratereștrii ar urma să poată calcula că placa provine de pe un corp ceresc foarte mic din galaxia supranumită Calea Lactee și dintr-un singur an – 1970 – din istoria respectivei galaxii. Soarele și planetele figurate la baza plăcii ar trebui să permită localizarea precisă a Terrei; iar nava cosmică reprezentată în timp ce părăsește sistemul solar este, cu siguranță, elocventă. Dar cum vor interpreta ființele acelea necunoscute chipurile omenești, care pentru noi sunt cele mai firești părți ale mesajului? Se prea poate ca lor să li se pară mult mai greu de înțeles, decât ni se pare nouă semnificația boului din era glaciară. „Ființele umane sunt partea cea mai încărcată de mister a întregului mesaj", afirma Carl Sagan.**

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

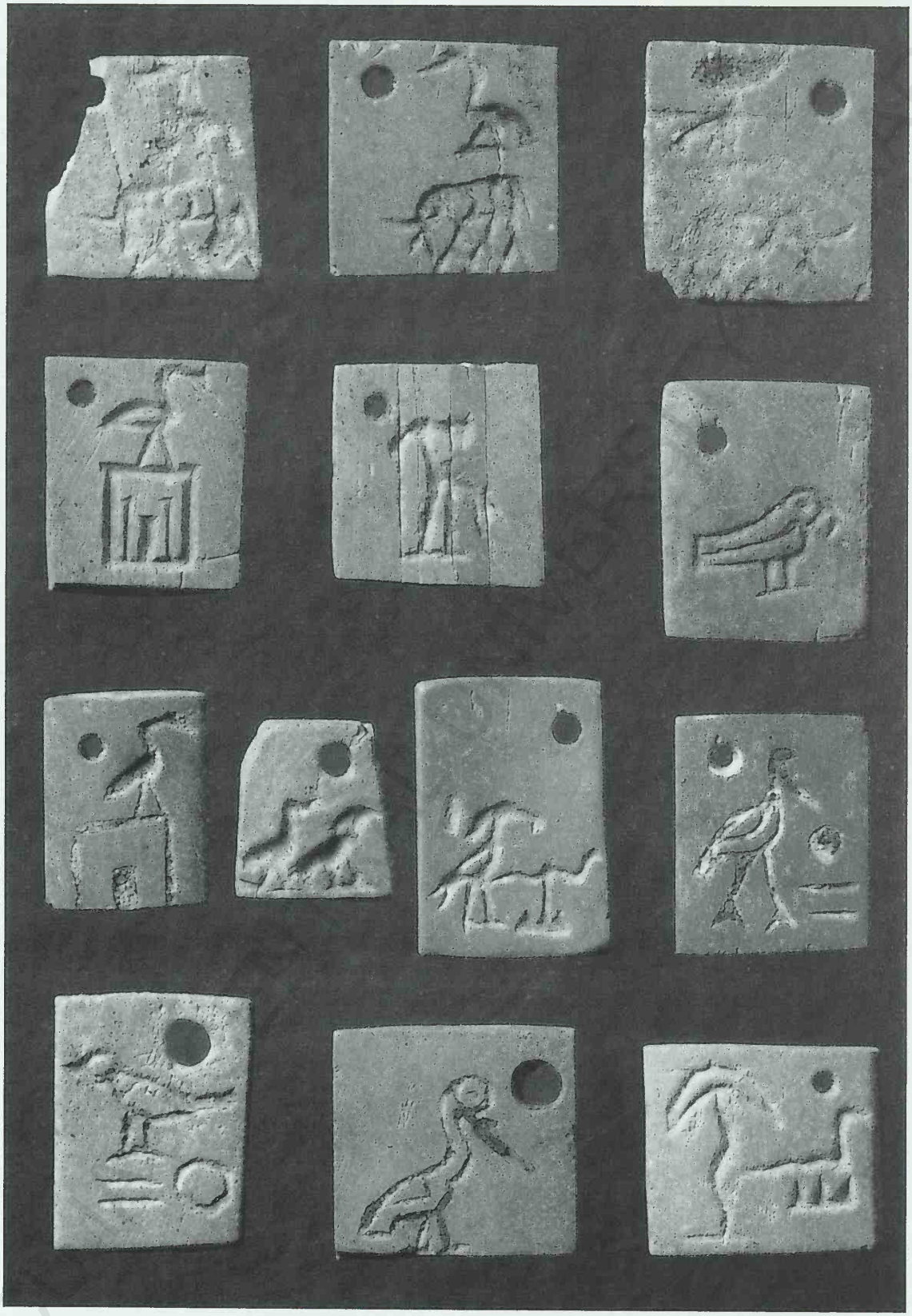

POSTFAȚĂ: Intrarea scrisului într-un nou mileniu

La începutul celui de-al şaselea mileniu de consemnare în scris a civilizației, Mesopotamia a revenit în centrul atenției odată cu evenimentele istorice. Acolo unde odinioară, pe vremea apariției scrisului, inițiativele unor oameni de stat care conduceau cu mână de fier, precum Hammurabi şi Darius, erau consemnate în cuneiforme sumeriene, babiloniene, asiriene şi vechi persane pe lut sau pe piatră, războaiele împotriva lui Saddam Hussein, conducătorul absolutist al Irakului, au dat naştere la milioane de cuvinte pe hârtie şi pe Internet, scrise într-o sumedenie de limbi de pe toată fața Pământului.

Dar, cu toate că tehnologiile scrisului de astăzi sunt radical diferite de cele din mileniul trei î.C., principiile lingvistice care-i stau la bază nu s-au schimbat cu mult de când a fost alcătuită epopeea sumeriană a lui Ghilgameş. Până şi cartea tipărită, în ciuda numeroaselor previziuni defetiste care vorbesc despre viitoarea ei dispariție sub presiunea digitalizării, dă prea puține semne credibile că ar lua-o pe același drum ca tăbliţele de lut şi ca sulurile de papirus. Ba chiar, ironia face ca însăşi cartea să fi fost unul dintre produsele tranzacționate cel mai frecvent pe Internet, încă de la apariția rețelei mondiale. Eu însumi, care lucram ca redactor literar al unei gazete din zona învățământului superior în timpul revoluției internetiste, nu încetam să mă minunez de creşterea continuă a afluxului de cărți de specialitate din ce în ce mai ample, care erau trimise spre recenzare, în același timp în care autorii şi editorii lor nu încetau să-şi investească resursele în realizarea de compact-discuri care însoțeau acele cărți şi de site-uri de prezentare a acelorași titluri.

Chiar şi aşa, impactul cu forță de cutremur al scrierii şi arhivării electronice asupra distribuției de informație (inclusiv asupra cercetărilor mele, desigur) a polarizat şi mai mult dezbaterea în privința definiției corecte a noțiunii de „scris". În timp ce unii oameni insistă să creadă că explozia digitalizării influențează prea puțin sau deloc tot ce se întâmplă în minţile lor atunci când citesc, scriu sau gândesc, alții afirmă cu egală înverşunare că digitalizarea scrisului alterează substanțial modul în care oamenii asimilează cunoştințele şi va face posibilă în curând mult aşteptata comunicare „universală" pe care şi-o imagina Leibniz în urmă cu trei secole. Mai mult decât atât, această din urmă credință în sporul de neoprit al inteligenței calculatoarelor consună cu admirația crescândă a multor savanți față de inteligența care se bănuieşte a fi fost în spatele multor sisteme de scriere străvechi. Jos cu „triumful monolitic al alfabetului", spun ei, şi sus cu caracterele chinezeşti, hieroglifele egiptene şi glifele maiaşe, cu amestecul lor hibrid de semne pictografice, logografice şi alfabetice. Această convingere, la rândul ei, a alimentat o anumită credință în necesitatea de a privi orice sistem de scriere ca fiind legat printr-o rețea compactă de fire de o întreagă cultură, şi nu doar o soluție tehnică la problema reprezentării vizuale eficiente a limbii acelei culturi. În ceea ce mă priveşte, cu toate că nu cred, personal, într-o putere ascunsă a digitalizării şi rămân sceptic în legătură cu virtuțile expresive ale logografiei, sunt de părere că o viziune holistică asupra sistemelor de scriere este semnul unei evoluții sănătoase, care subliniază adevărata relație dintre scriere şi societate, în toată subtilitatea şi complexitatea ei.

Şi totuşi, vechile întrebări în privința scrisului persistă, îmbrăcând forme noi. Unde, când, cum şi de ce a apărut? A fost inventat într-un singur loc (în Mesopotamia) sau şi-a făcut

Pagina alăturată **Etichete de os egiptene, descoperite în mormântul U-j de la Abydos (cca 3200 î.C.). Aceste piese inscripționate sunt cele mai vechi descoperite până acum în Egipt. Unii savanți cred că pictogramele de pe etichete sunt precursoarele sistemului de scriere hieroglifică de mai târziu (v. p. 223).**

BOSPHORUS UNIVERSITY LIBRARY

Scrisul și cultura. Glumele vizuale din aceste pictograme și legendele lor ironice (autor: caricaturistul Mike Barfield, în anul 2004) sunt inteligibile pentru oricine știe limba engleză. Dar, pentru a le aprecia umorul pe de-a întregul, cititorul are nevoie de anumite cunoștințe de cultură generală. Inscripțiile antice necesită, la fel, o interpretare complexă și subtilă – o adevărată provocare pentru savanții secolului XXI, care nu sunt familiarizați cu toate referințele culturale originare legate de inscripții.

apariția în mai multe locuri separat (Mesopotamia, Egiptul, Valea Indului, China și America Centrală fiind cele mai importante) și la intervale de timp foarte depărtate unul de altul? Și de unde provine alfabetul? Noi descoperiri arheologice, făcute la sfârșitul mileniului al doilea în Egipt, China și Asia Centrală, readuc în atenție aceste chestiuni.

Și încercările de a descifra scrierile nedescifrate continuă. Discul unicat de la Phaistos, din Creta, este ca un magnet pentru cei care se ocupă cu descifrările, oricât de neinspirați ar fi. În 1999, alte două cărți au avansat variante (total diferite!) de descifrare a misteriosului disc, dintre care una, intitulată *Discul de calculator din epoca bronzului*, trâmbița sus și tare c-ar fi vorba de un calendar de mare complexitate, care, având cele două fețe împărțite în 30, respectiv 31 de secțiuni, evocă numărul de zile din lunile anului. Concomitent, anumite descifrări mai plauzibile ale altor scrieri au ținut pagina întâi a ziarelor, de exemplu afirmația potrivit căreia scrierii de pe Insula Paștelui i s-ar fi dat de capăt și alta, legată de așa-numita scriere istmică din Mexic; dar nici una, nici cealaltă nu i-a făcut pe savanți să ajungă la un consens. În ultimă instanță, nimic nu se compară cu dramatismul descifrării scrierii maiașe, care, la pragul dintre secole, intrase într-o etapă de consolidare și maturizare, asemănătoare cu cea a descifrării hieroglifelor egiptene după moartea lui Champollion. S-au făcut însă și pași importanți înainte, în sensul că un număr de scrieri învăluite în mister, cum ar fi cea proto-elamită din Iran sau cea de pe Valea Indului, din Pakistan/India, au fost înțelese mai bine. Ambele au fost, în sfârșit, făcute publice sub forma unor corpusuri accesibile și amănunțite – datorită eforturilor susținute ale lui Robert Englund (pentru scrierea proto-elamită) și Asko Parpola (pentru scrierea de pe Valea Indului) – care pot fi manevrate pe calculator. Nu e cazul să ne ținem răsuflarea, dar, dacă s-ar întâmpla ca niște săpături eficiente și norocoase să descopere vreo ascunzătoare semnificativă de noi inscripții – lucru pe deplin posibil, dacă e să ne luăm după experiențele anterioare cu scrierea Lineară B și cu cea etruscă –, atunci aceste scrieri importante, rămase deocamdată nedescifrate, ar putea ajunge să fie înțelese mult mai bine decât în prezent. (În anul 2006, un învățător care-și săpa un puț în grădina din spatele casei, în sudul statului Tamil Nadu, destul de departe de fluviul Ind, a descoperit întâmplător un topor de piatră, care părea să aibă inscripționate pe el patru semne în scrierea de pe Valea Indului, ceea ce a venit ca un argument în favoarea teoriei că limba civilizației de pe Valea Indului face parte din familia limbilor dravidiene.)

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

Enigme vechi, descoperiri noi

O descoperire senzațională în privința limbii etrusce a survenit recent. În 1999, autoritățile italiene au anunțat că în regiunea orașului Cortona, de lângă lacul Trasimeno, fusese descoperită o tăbliță de bronz inscripționată cu aproximativ două sute de cuvinte etrusce – ca lungime, este al treilea text cunoscut în această limbă –, căreia i se spusese *Tabula Cortonensis*. Circumstanțele în care fusese făcută descoperirea – după toate aparențele, pe un șantier de construcții, alături de alte obiecte de bronz – nu erau întru totul clare, plus că pe suprafața tăbliței se vedeau semne ale trecerii unei perii metalice, sugerând că tăblița fusese verificată dacă nu cumva era din aur. Un apel telefonic anonim avertizase asupra faptului că obiectele fuseseră, de fapt, găsite în alt loc decât se pretindea. O bucată din tăbliță lipsea, dar, cu toate eforturile autorităților, care au trecut prin sită pământul de pe șantierul de construcții, nu a mai fost găsită; mai mult decât atât, în urma analizelor, s-a constatat că solul de pe șantier și cel de pe obiectele de bronz aveau compoziții diferite. Din dorința de a verifica dacă tăblița provenea cu adevărat din regiunea Cortonei și de a localiza bucata lipsă, anunțul cu privire la descoperire fusese amânat cu peste șase ani.

Șapte din cele opt fragmente ale tăbliței s-au păstrat și au putut fi alăturate unele de altele, între ele rămânând numai câteva goluri de mici dimensiuni. Faptul că tăblița fusese spartă încă din Antichitate a putut fi demonstrat printr-o analiză științifică a liniilor de frângere; poate că s-a dorit să fie topită, iar bronzul – reutilizat. Dimensiunile ei, de 28,5 x 45,8 cm, dau o suprafață aproape egală cu cea a două coli de hârtie alăturate. Mânerul din partea de sus dovedește că tăblița a stat cândva suspendată într-un spațiu public, de pildă într-o arhivă. Ea a fost confecționată cândva între anii 225 și 150 î.C.

Caracterele, orientate de la dreapta spre stânga, așa cum este normal în inscripțiile etrusce (spre deosebire de alfabetul grecesc), sunt inscripționate frumos pe ambele părți ale tăbliței, fie cu ajutorul unei matrițe, prin tehnica zisă a „cerii pierdute" (*cire perdue*), fie, mai curând, prin gravare directă în bronz. Una dintre fețe este acoperită complet cu scris, dar cealaltă față are numai opt rânduri. Câteva

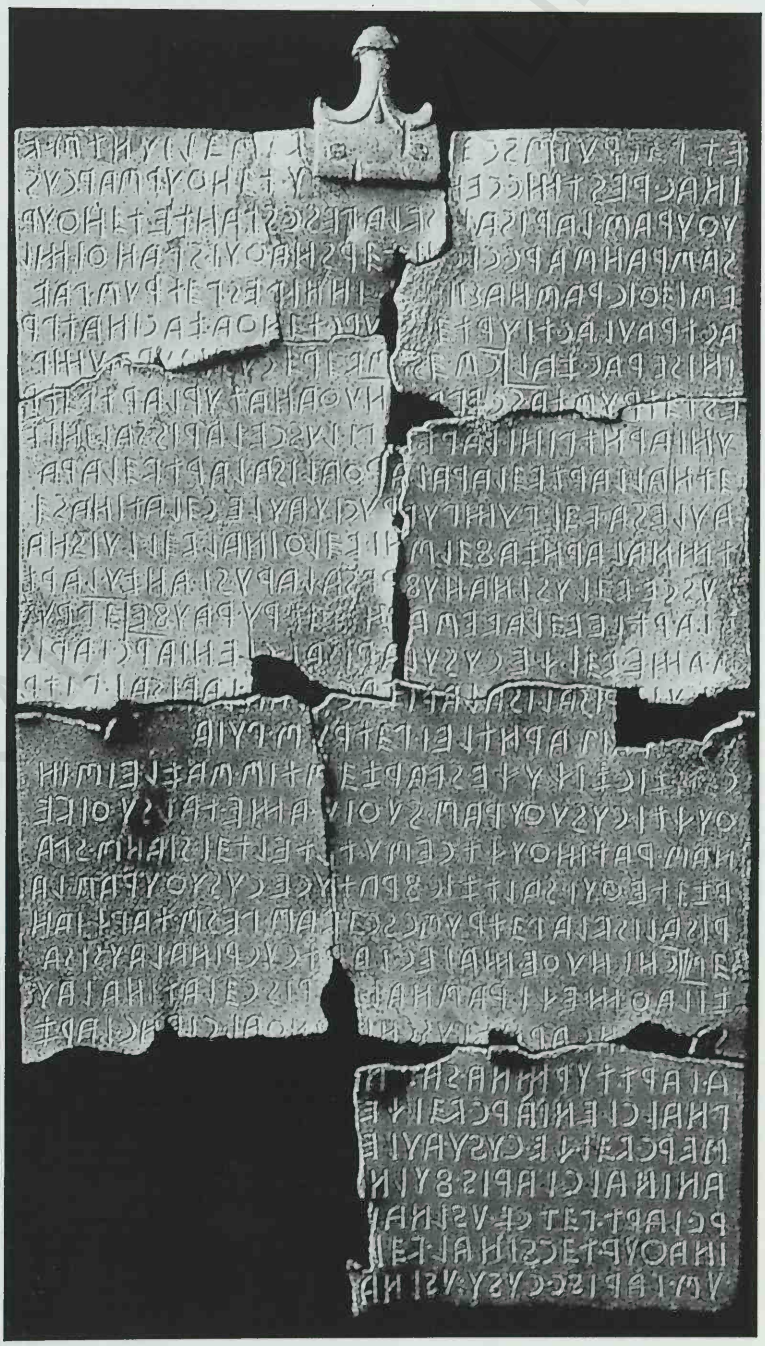

***Tabula Cortonensis*, pe care se află inscripționat al treilea text (ca lungime) în limba etruscă, descoperit până în momentul de față (sec. III sau II î.C.).**

remarci importante au putut fi făcute fără a citi propriu-zis inscripția. Pentru început, este limpede că unul și același scrib a scris ambele fețe ale tăbliței, cu excepția ultimelor șase rânduri de pe fața întâi, care sunt gravate mai apăsat, drept care au o curbură mai accentuată. (Nu putem decât bănui de ce a fost nevoie de doi scribi.) În al doilea rând, există patru semne neobișnuite – 𐌋 – pe fața întâi care seamănă surprinzător de mult cu notația „paragraf nou" folosită de corectorii moderni. Chiar aceasta și pare a fi funcția lor (v. sublinierile). În fine, se observă că semnul 𐌄, prin care este redat sunetul *e* și pe care etruscii l-au împrumutat din 𐌄, *epsilon*-ul grecesc, apare în *două* versiuni pe *Tabula Cortonensis*, îndreptate în direcții diferite: 𐌄 și 𐌅. Această a doua variantă, despre care se știe din alte inscripții că este specifică zonei orașului Cortona, funcționează ca o dovadă virtuală că tăblița provine din regiunea Cortonei; presupunerea este întărită de apariția numelui *Velara*, scris de două ori pe tăbliță cu forma locală a literei *epsilon* 𐌅𐌖𐌋𐌀𐌓𐌀, Velara fiind un nume de familie caracteristic regiunii Cortonei.

Tăblița a fost citită imediat prin aplicarea alfabetului etrusc. Spațiile dintre cuvinte au fost recunoscute cu ușurință, date fiind punctele inscripționate în bronz și faptul că multe dintre grupurile de semne erau deja cunoscute ca nume proprii sau cuvinte care mai fuseseră întâlnite, de pildă *cel* („pământ"), *vina* („vie" – înrudit cu latinescul *vinum* [„vin"]), *puia* („soție"), *clan* („fiu"), *rasna* („etrusci" [ca popor]), plus numeralele *zal* (2), *sa* (4) și *sar* (10). Rămâneau însă atâtea nume (peste două treimi din totalul cuvintelor) și un procent relativ mare de cuvinte necunoscute, încât a fost imposibil de tradus documentul, cu toate că înțelesul lui general este aproape sigur. În opinia lui Luciano Agostiniani, care a reprodus textul de pe *Tabula Cortonensis* în anul 2000, ceea ce se poate spune aproape cu siguranță este că tăblița consemnează un contract între familia Cusu, din care face parte un anume Petru Scevas, și alte 15 persoane, la care au asistat ca martori un al treilea grup de nume, inclusiv copii și nepoți. Contractul se referă la o vânzare (sau, poate, închiriere) a unui teren care conținea și o vie, situat pe câmpia de lângă lacul

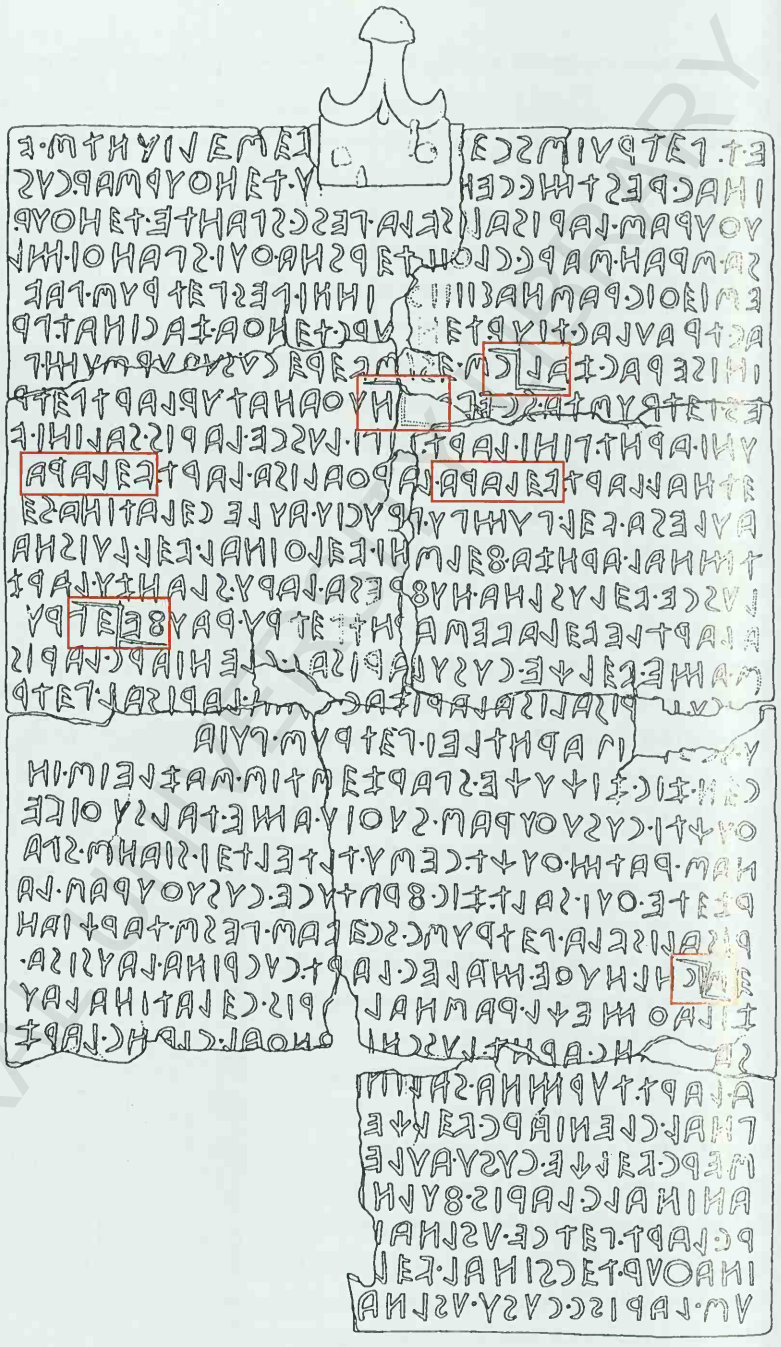

Fața întâi a așa-numitei *Tabula Cortonensis*. Patru semne de paragraf și două ocurențe ale numelui *Velara* sunt scoase în evidență pe desen.

Trasimene într-un loc numit, după toate aparențele, *celtinêitisś tarsiminaśś*:

Prima parte a primului cuvânt din denumire, *celtinêi*, este cunoscută ca fiind legată de *cel* („pământ"), așa încât *tisś* are toate șansele să însemne „lac" – o deducție rezonabilă, care adaugă un cuvânt nou la cele cunoscute de noi din vocabularul etrusc.

Inscripțiile descoperite recent și pe neașteptate în Egipt se înscriu în două categorii. Cele dintâi au legătură cu originile hieroglifelor, de la sfârșitul mileniului IV î.C., iar celelalte – cu originile alfabetului, de la începutul mileniului II î.C.

La Abydos, echipele de excavații germane conduse de Günter Dreyer și Ulrich Hartung au deschis un mormând regal desemnat prin codul U-j și au descoperit cele mai vechi obiecte inscripționate cunoscute până în prezent în Egipt, datând din anul 3200 î.C. sau poate chiar de mai înainte – cu alte cuvinte, evident pre-dinastice. Unele sunt urcioare de ceramică, peste o sută la număr, având înscrise pe ele câte un singur semn mare sau câte o pereche de semne. Al doilea tip de obiecte sunt mai interesante însă: este vorba de aproximativ 200 de etichete mici de os sau de fildeș (vezi p. 218), care au o înălțime de circa doi centimetri, în medie, și o gaură în câte un colț, care lasă impresia că etichetele au fost atașate cândva unor baloți de pânză sau altor valori depuse în mormânt, furate cu timpul de jefuitorii de morminte. Pe aceste etichete sunt inscripționate numere – în grupuri de până la 12 alăturate, plus semnele pentru 100 și pentru 100 + 1 – și semne pictografice, chiar dacă, lucru destul de curios, rareori se întâmplă ca numeralele și pictogramele să apară pe aceleași etichete. Cel puțin unele dintre pictograme, dar o mică parte din ele, se aseamănă foarte bine cu hieroglifele de mai târziu, mai ales anumite păsări, un curs de apă (care este semnul uniconsonantic echivalent sunetului *š* – vezi p. 97) și, eventual, o cobră.

În opinia lui Dreyer, făcută publică în 1998, etichetele sugerează existența unui sistem de scriere cu elemente logografice și fonetice, care aveau să dea naștere arhicunoscutelor hieroglife după câteva sute de ani; mai mult decât atât, sistemul avea de-a face cu economia, și nu cu politica sau religia – așa cum se întâmpla și cu inventarele scrise de pe cele mai vechi tăbliță de lut din Mesopotamia –, dar important este că provenea dintr-o perioadă atât de veche, încât inventarea scrisului în Egipt ar fi putut chiar s-o preceadă pe cea din Mesopotamia. Sigur că toate acestea sunt simple speculații, cu excepția, poate, a elementului contabilicesc și a datei, stabilite cu ajutorul metodei carbon-14 (deși nici chiar data nu este bătută în cuie, Dreyer preferând una puțin mai veche decât anul 3200 î.C.). În privința probelor, pur și simplu nu avem cum să știm cu siguranță la ce folosea și ce semnificație avea acest repertoriu limitat de semne primitive, și nici în ce fel a precedat el hieroglifele de mai târziu; și nu există nici un element legat de aceste semne, care să necesite o citire fonetică bazată pe limba egipteană. John Baines, colegul într-ale egiptologiei cu Breyer, deși este adeptul concepției acestuia din urmă, comenta că „Descoperirea mormântului U-j a însemnat un enorm pas înainte în înțelegerea vechiului Egipt și a scrisului acestuia, dar, dacă nu se mai descoperă și alte materiale, substanțial mai multe, nu cred că va fi posibil să se ajungă la un consens general în privința interpretării inscripțiilor de acolo".

Cam în aceeași perioadă, doi arheologi americani, John Coleman Darnell și soția sa, Deborah, au făcut o descoperire în deșertul egiptean, la Wadi el-Hol, la vest de Teba, în timp ce studiau drumurile comerciale antice. În 1999, ei au anunțat că descoperiseră o scriere după toate aparențele alfabetică, datând cam din anii 1900–1800 î.C., adică dintr-o perioadă cu mult mai timpurie decât cele mai vechi inscripții alfabetice din Liban și Israel.

BOJAS CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cele două scurte inscripții sunt alcătuite într-o scriere semită și, potrivit experților, literele au fost, probabil, concepute într-un mod similar variantei semi-cursive a scrierii egiptene. Cel care le-a scris pare să fi fost un scrib care călătorea împreună cu un grup de mercenari (o mulțime de asemenea mercenari lucrau în slujba faraonilor). Dacă această teorie se dovedește corectă, atunci se poate spune că ideea alfabetului a plecat, la urma urmei, tot de la hieroglifele egiptene, dar a fost pusă în practică în Egipt, și nu în Palestina, ceea ce ar transforma teoria soților Darnell într-o versiune revizuită a teoriei avansate pentru prima oară de Sir Alan Gardiner în 1916, când a descifrat semnele proto-sinaite (vezi p. 161). Și totuși, noile probe nu sunt câtuși de puțin concludente și căutarea unor noi inscripții continuă. Enigma originilor alfabetului nu a fost încă elucidată.

În China, progresele arheologiei de la sfârșitul secolului XX au avut ca rezultat un flux neîntrerupt de obiecte inscripționate, unele dintre ele datând chiar din mileniul VII î.C., adică precedând cu aproape cinci mii de ani data unanim acceptată – anul 1200 î.C. – a oaselor-oracol din perioada dinastiei Shang. O serie de savanți, majoritatea chinezi, au

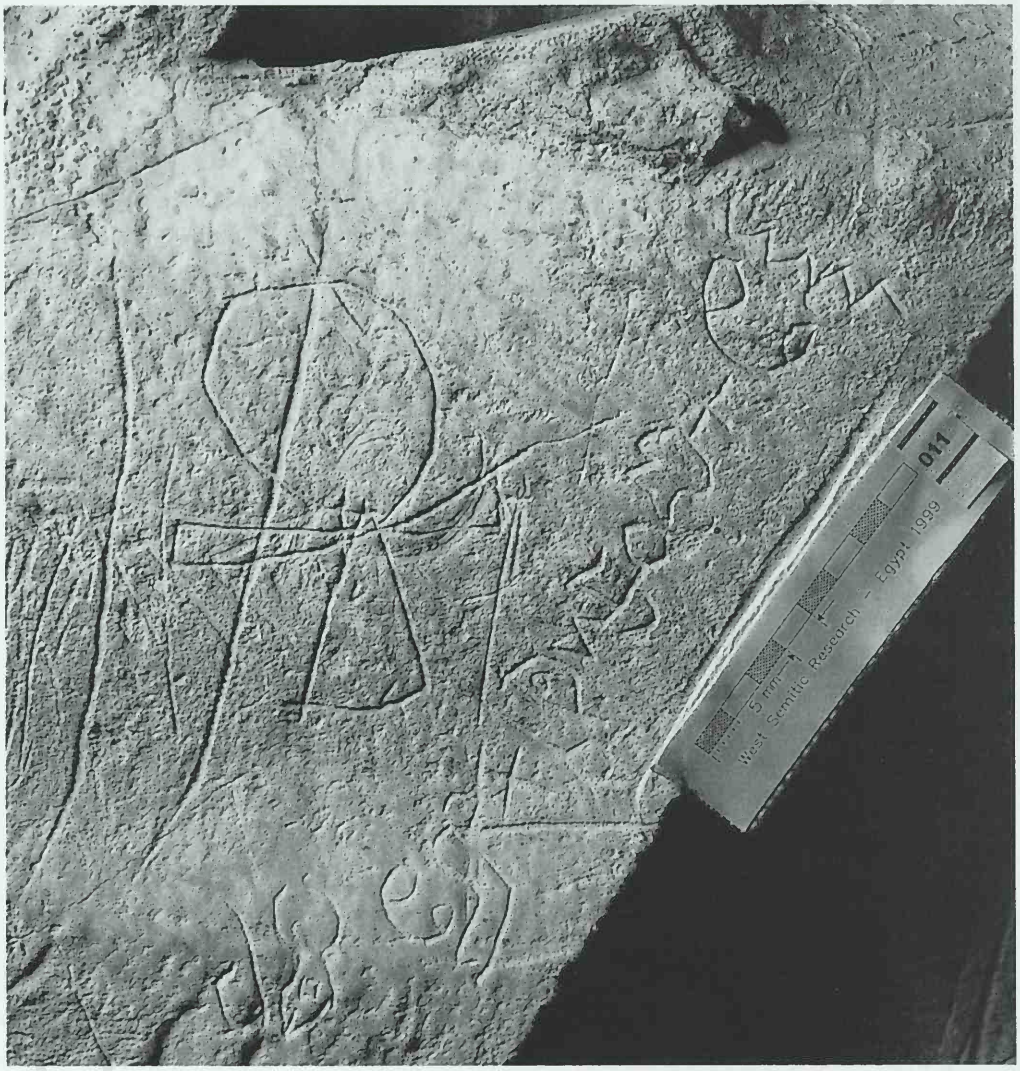

Inscripție probabil alfabetică de la Wadi el-Hol (cca 1900–1800 î.C.). Singurele semne care pot fi citite, eventual, sunt cele două aflate în registrul cel mai de jos al fotografiei, care ar putea reprezenta cuvântul *el* („zeu") în limbile semite antice. Data foarte timpurie a inscripției lasă loc presupunerii că alfabetul și-ar fi avut originile în Egipt, și nu în Palestina.

încercat să stabilească o legătură între aceste semne de pe vasele neolitice și cele mai simple oase-oracol (cruci, săgeți, linii paralele și alte forme simple), după care au pretins că scrierea chinezească este cu adevărat străveche. Dar asemenea aserțiuni sunt imposibil de dovedit, de vreme ce se bazează numai pe niște similitudini grafice și, așa cum știm din prezentarea altor scrieri, comparațiile de acest fel sunt în cel mai bun caz atacabile, iar în cel mai rău – profund înșelătoare. Și totuși, ceea ce se poate spune fără teama de a greși este că sistemul de scriere pe oase-oracol, atât de complicat, nu a apărut brusc, *ex nihilo*. Este foarte probabil că în China va fi existat un sistem de scriere și anterior anului 1200 î.C. Dar cum a evoluat el: împrumutând elemente din afara Chinei sau, dimpotrivă, s-a dezvoltat în cadrul unei culturi indigene pre-Shang, aceasta din urmă așteptând încă să fie descoperită?

Sinologii se contrazic aprig în această privință. De exemplu, Robert Bagley crede că scrierea din perioada dinastiei Shang a evoluat, probabil, independent, încetul cu încetul, din culturile chinezești anterioare, care abia acum sunt scoase la lumină și înțelese, în timp ce Françoise Bottéro susține ideea că scrisul a fost împrumutat de chinezi, care și-au inventat rapid caracterele, cel mai probabil sub influența originară a scrierii mesopotamiene.

Este, oare, posibil ca descoperirea – anunțată în 2001 – a unui singur sigiliu în Asia Centrală să ofere o cheie a înțelegerii acestei enigme chinezești? Sigiliul a fost găsit în Turkmenistan, la granițele de nord ale Iranului și Afganistanului, de către arheologul american Fredrik Hiebert și provine din așa-numita „civilizației Oxus" din epoca bronzului, până de curând prea puțin cunoscută în afara unui grup restrâns de arheologi sovietici. Datarea cu carbon radioactiv plasează sigiliul la mijlocul mileniului III î.C., așa încât are mai mult de patru mii de ani vechime, fiind comparabil, ca vârstă, cu celebrele sigilii ale civilizației de pe

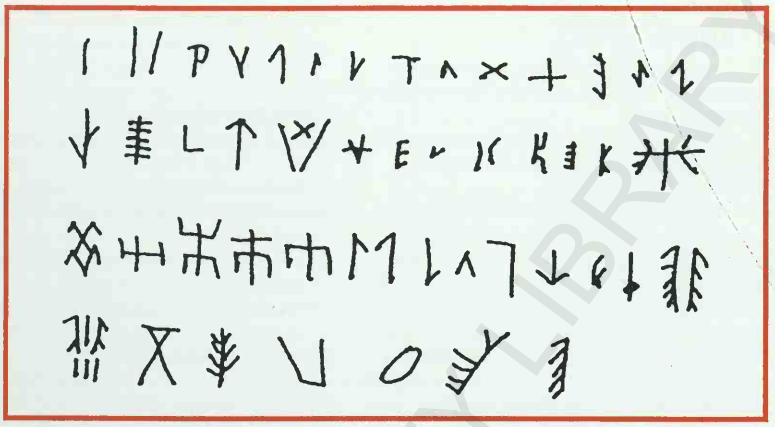

Valea Indului. Semnele de pe el par complicate și aduc oarecum cu cele chinezești, dar, cum alte mostre n-au mai fost găsite deocamdată de săpători, este mult prea devreme pentru a declara că sigiliul poartă cu adevărat o scriere. Cel puțin, descoperirea ne reamintește că și într-o perioadă atât de timpurie ar fi putut exista o comunicare între culturile asiatice, așa cum a existat mai târziu Drumul Mătăsii. Permițându-mi o speculație de moment, mă întreb dacă sigiliul din Turkmenistan va fi fost, oare, o za din lanțul pe care s-a propagat ideea scrisului de-a latul Lumii Vechi, din Orientul Apropiat către cel Îndepărtat în mileniile III și II î.C.? Istoria scrisului ne stârnește pe mai departe curiozitatea.

Semne descoperite pe vase din cultura Yangshao (China, 5000–4000 î.C.). Unii specialiști chinezi văd asemănări între aceste semne și cele mult mai târzii ale sistemului de scriere folosit în perioada dinastiei Shang.

Sigiliu descoperit la Anau, în Turkmenistan (jumătatea secolului III î.C.). Rămase unice până acum (spre deosebire de sigiliile aparținând aceleiași perioade și provenind din civilizația de pe Valea Indului), semnele de pe acest sigiliu au aparținut sau nu unui sistem de scriere din Asia Centrală, astăzi dispărut.

BCU ASIA CENTRALĂ UNIVERSITY LIBRARY

Răspunsuri

94 – Coşul cu un singur mâner din registrul drept al ilustraţiei mai mici este greşit orientat. Comparaţi-l cu cel din registrul stâng.

97 – Hieroglifele pot fi transcrise astfel: (1) Mary, (2) Charles, (3) Elizabeth, (4) William, (5) Patricia, (6) Alexander, (7) Cleopatra.

210 – Semnele au următoarele înţelesuri: (*rândul întâi*) telefon, poştă, schimb valutar, prim-ajutor, bagaje pierdute; (*rândul al doilea*) casete de bagaje, lift, toalete pentru bărbaţi, toalete pentru femei, toalete; (*rândul al treilea*) informaţii, informaţii hoteliere, taxi, autobuz, transport terestru; (*rândul al patrulea*) transport feroviar, transport aerian, heliport, transport acvatic; (*rândul al cincilea*) închirieri auto, restaurant, cafenea, bar, magazine; (*rândul al şaselea*) vânzări de bilete, înregistrarea bagajelor, recuperarea bagajelor, vamă, imigrare; (*rândul al şaptelea*) loc pentru fumat, fumatul interzis, parcare, parcarea interzisă, intrarea oprită.

Lecturi suplimentare

Ceea ce urmează nu este o bibliografie savantă, ci, mai degrabă, o scurtă selecţie de cărţi şi articole care au de-a face în mod direct cu fiecare capitol al cărţii de faţă. Am inclus numai cărţile care se ocupă preponderent de arta scrisului, lăsând în afară studiile generale ale civilizaţiilor străvechi. Data prezentată este, în cele mai multe cazuri, data primei publicări a lucrării în limba engleză.

Introducere / Lucrări cu caracter general

Dintre aceste cărţi, cele mai multe conţin bibliografii amănunţite.

Avrin, Leila, *Scribes, Scripts, and Books. The Book Arts from Antiquity to the Renaissance* (*Scribi, scrieri şi cărţi. Bibliofilia din Antichitate până la Renaştere*), 1991.

Daniels, Peter şi William Bright (editori), *The World's Writing Systems* (*Sistemele de scriere din toată lumea*), 1996.

DeFrancis, John, *Visible Speech. The Diverse Oneness of Writing Systems* (*Vorbirea vizibilă. Unitatea în diversitate a sistemelor de scriere*), 1989.

[Galeriile Naţionale de la Grand Palais], *Naissance de l'écriture : cunéiformes et hiéroglyphes* (*Naşterea scrierii: cuneiforme şi hieroglife* – catalog de expoziţie), 1982.

Gaur, Albertine, *A History of Writing* (*O istorie a scrisului*), ed. III, 1992.

Harris, Roy, *The Origin of Writing* (*Originea scrisului*), 1986.

Houston, Stephen D. (editor), *The First Writing. Script Invention as History and Process* (*Prima scriere. Invenţarea scrisului ca istorie şi proces*), 2004.

Pope, Maurice, *The Story of Decipherment. From Egyptian Hieroglyphs to Maya Script* (*Povestea descifrării. De la hieroglifele egiptene la scrierea maiaşă*), ed.rev., 1999.

Postgate, Nicholas, Tao Wang şi Toby Wilkinson, „The evidence for early writing: utilitarian or ceremonial?" („Dovezile scrisului timpuriu: utilitar sau ceremonial?"), în *Antiquity* (*Antichitatea*), 69, 1995.

Sampson, Geoffrey, *Writing Systems* (*Sistemele de scriere*), 1985.

[Muzeul Britanic; fără editor, şase autori, cu o introducere de J.T. Hooker], *Reading the Past. Ancient Writing from Cuneiform to the Alphabet* (*Citirea trecutului. Scrisul antic de la cuneiforme la alfabet*), 1990.

Woodard, Roger D. (editor), *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages* (*Enciclopedia Cambridge a limbilor străvechi ale lumii*), 2004.

World Archaeology (*Arheologia mondială*), număr special pe luna februarie 1986 dedicat sistemelor de scriere timpurii.

Citirea Pietrei de la Rosetta

Adkins, Lesley şi Roy, *The Keys of Egypt. The Race to Read the Hieroglyphs* (*Cheile Egiptului. Cursa pentru descifrarea hieroglifelor*), 2000.

Andrews, Carol, *The Rosetta Stone* (*Piatra de la Rosetta*), 1981.

Boas, George (trad.), *The Hieroglyphs of Horapollo* (*Hieroglifele lui Horapollo*), ed. II, 1993.

Champollion, Jean-François, *Lettres et journaux écrits pendant le voyage d'Égypte* (*Scrisori şi jurnale scrise în timpul călătoriei din Egipt*), 1986.

Iversen, Erik, *The Myth of Egypt and Its Hieroglyphs in European Tradition* (*Mitul Egiptului şi al hieroglifelor sale în tradiţia europeană*), ed. II, 1993.

Parkinson, Richard, *Cracking Codes. The Rosetta Stone and Its Decipherment* (*Spartul codurilor. Piatra de la Rosetta şi descifrarea ei*), 1999.

Ray, John, *The Rosetta Stone and the Rebirth of Ancient Egypt* (*Piatra de la Rosetta şi renaşterea Egiptului antic*), 2007.

Robinson, Andrew, *The Last Man Who Knew Everything: Thomas Young* (*Ultimul om care ştia totul: Thomas Young*), 2006.

Rosetta Stone, The (*Piatra de la Rosetta*), 2005.

Sunet, simbol şi scriere

Bissex, Glenda L., *Gnys at Work* (*Genius at Work – Geniul lucrează*), 1980.

Crystal, David, *The Cambridge Encyclopedia of Language* (*Enciclopedia Cambridge a limbajului*), 1987.

Kolers, Paul, „Some formal characteristics of pictograms" („Câteva caracteristici formale ale pictogramelor"), în *American Scientist* (*Omul de ştiinţă american*), 57, 1969.

McCarthy, Lenore, „A child learns the alphabet" („Un copil învaţă alfabetul"), în *Visible Language* (*Limbajul vizibil*), Vara 1977.

Pinker, Steven, *The Language Instinct. The New Science of Language and Mind* (*Instinctul limbajului. Noua ştiinţă a limbajului şi a minţii*), 1994.

Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique générale* (*Curs de lingvistică generală*), 1916.

Proto-scrierea

Bahn, Paul şi Jean Vertut, *Images of the Ice Age* (*Imagini din era glaciară*), 1988.

Englund, Robert K., „The origins of script" („Originile scrisului"), în *Science* (*Ştiinţa*), 11 iunie 1993 (recenzie a cărţii lui Schmandt-Besserat, v. mai jos).

Marshack, Alexander, *The Roots of Civilization* (*Rădăcinile civilizaţiei*), ed. II, 1991.

Nissen, Hans J., Peter Damerow şi Robert K. Englund, *Archaic Bookkeeping. Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East* (*Contabilitatea arhaică. Scrisul şi tehnicile de administrare a economiei în Orientul Apropiat din Antichitate*), 1993.

Quilter, Jeffrey şi Gary Urton (editori), *Narrative Threads. Accounting and Recounting in Andean Khipu* (*Fire narative. Număratul şi socotitul cu khipu-urile andine* – studiu pe tema *quipu*-urilor), 2002.

Schmandt-Besserat, Denise, *Before Writing*, I: *From Counting to Cuneiform* (*Înaintea scrisului*, vol. I: *De la numărat la cuneiforme*), 1992.

Cuneiformele

Bermant, Chaim şi Michael Weitzman, *Ebla. A Revelation in Archaeology* (*Ebla. O revelaţie în arheologie*), 1979.

Collon, Dominique, *Near Eastern Seals* (*Sigiliile din Orientul Apropiat*), 1990.

Cooper, Jerrold, „Bilingual Babel: Cuneiform texts in two or more languages from ancient Mesopotamia and beyond" („Babelul bilingv: Textele cuneiforme în două sau mai multe limbi din Mesopotamia antică şi de dincolo de ea"), în *Visible Language*, 27, 1993; „Babylonian beginnings: The origin of the cuneiform writing system in comparative perspective" („Începuturile babiloniene: Originea sistemului de scriere cuneiform în perspectivă comparativă" – 2004), în Stephen D. Houston (editor), *The First Writing* (v. Introducere).

Larsen, Mogens Trolle, *The Conquest of Assyria* (*Cucerirea Asiriei*), 1996.

Postgate, J.N., *Early Mesopotamia* (*Mesopotamia timpurie*), 1992.

Potts, D.T., *The Archaeology of Elam* (*Arheologia Elamului*), 1999.

Powell, Marvin A., „Three problems in the history of cuneiform writing: origins, direction of script, literacy" („Trei probleme din istoria scrierii cuneiforme: originile, direcţia scrierii, ştiinţa de carte"), în *Visible Language*, Toamna 1981.

Walker, C.B.F., *Cuneiform* (*Cuneiformele*), 1987.

Hieroglifele egiptene

Ancient Egyptian Book of the Dead (*The – Cartea Morţilor din Egiptul antic*; trad. de Raymond O. Faulkner), ed. rev., 1985.

Arnett, William S., *The Predynastic Origin of Egyptian Hieroglyphs* (*Originea pre-dinastică a hieroglifelor egiptene*), 1982.

Baines, John, „Literacy and ancient Egyptian society" („Ştiinţa de carte şi societatea egipteană antică"), în *Man* (*Omul*), 18, 1983.

Davies, W.V., *Egyptian Hieroglyphs* (*Hieroglifele egiptene*), 1987.

Gardiner, Alan H., *Egyptian Grammar* (*Gramatica egipteană*), ed. III, 1957.

Reeves, Nicholas, *The Complete Tutankhamun* (*Tutankamon integral*), 1990.

Wilkinson, Richard H., *Reading Egyptian Art. A Hieroglyphic Guide to Ancient Egyptian Painting and Sculpture* (*Interpretarea artei egiptene. Ghid hieroglific al picturii şi sculpturii din Egiptul antic*), 1992.

Zauzich, Karl-Theodor, *Discovering Egyptian Hieroglyphs. A Practical Guide* (*Descoperirea hieroglifelor egiptene. Ghid practic*), 1992.

Scrierea Lineară B

Chadwick, John, „Linear B" („Scrierea Lineară B"), în *Current Trends in Linguistics* (*Tendinţe actuale în lingvistică* – editor: Thomas A. Sebeok), 1973; *Linear B and Related Scripts* (*Scrierea Lineară B şi cele înrudite*), 1987; *The Decipherment of Linear B* (*Descifrarea scrierii Lineare B*), ed. II, cu o nouă postfaţă, 1992.

Evans, Arthur, *The Palace of Minos at Knossos* (*Palatul lui Minos de la Cnossos*), IV, 1935.

Kober, Alice B., „The Minoan scripts: Fact and theory" („Scrierile minoice: Adevăr şi teorie"), în *American Journal of Archaeology* (*Revista americană de arheologie*), 52, 1948.

Robinson, Andrew, *The Man Who Deciphered Linear B. The Story of Michael Ventris* (*Omul care a descifrat scrierea Lineară B. Povestea lui Michael Ventris*), 2002.

Ventris, Michael, „Deciphering Europe's earliest scripts" („Descifrarea celor mai vechi scrieri europene"), în *Listener* (*Ascultătorul*), 10 iulie 1952; „King Nestor's four-handled cups: Greek inventories in the Minoan

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

scripts" („Cupele cu patru mânere ale regelui Nestor: Inventarele grecești în scriere minoică"), în *Archaeology* (*Arheologia*), Primăvara 1954; *Work Notes on Minoan Language Research and Other Unedited Papers* (*Note de lucru ale cercetărilor asupra limbii minoice și alte materiale nepublicate* – editor Anna Sacconi), 1988.

Ventris, Michael și John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek* (*Documente în greaca miceniană*), ed. II, 1973.

Glifele maiașe

Coe, Michael D., *Breaking the Maya Code* (*Descifrarea codului maiaș*), ed.rev., 1999; *The Maya* (*Maiașii*), ed. VII, 2005.

Coe, Michael D. și Mark Van Stone, *Reading the Maya Glyphs* (*Citirea glifelor maiașe*), 2001.

Houston, Stephen D., *Maya Glyphs* (*Glifele maiașe*), 1989; „Writing in early Mesoamerica" („Scrisul în America Centrală veche" – 2004), în Stephen D. Houston (editor), *The First Writing* (v. Introducere).

Knorosov, Iuri V., „The problem of the study of the Maya hieroglyphic writing" („Problema studiului scrierii hieroglifice maiașe"), în *American Antiquity* (*Antichitatea americană*), 23, 1958.

Martin, Simon și Nikolai Grube, *Chronicle of the Maya Kings and Queens* (*Cronica regilor și a reginelor maiașe*), 2000.

Miller, Mary-Ellen, *The Murals of Bonampak* (*Picturile murale de la Bonampak*), 1986.

Robertson, Merle Greene, *The Sculpture of Palenque*, I: *The Temple of the Inscriptions* (*Sculptura de la Palenque*, I: *Templul inscripțiilor*), 1983.

Schele, Linda și Peter Mathews, *The Code of Kings. The Language of Seven Sacred Maya Temples and Tombs* (*Codul regilor. Limba celor șapte temple și morminte sacre maiașe*), 1998.

Stephens, John L., *Incidents of Travel in Yucatan* (*Incidente de călătorie în Yucatan*), vol. I, II, 1841.

Stuart, David, „The Rio Azul cacao pot" („Urciorul de cacao de la Rio Azul"), în *Antiquity*, 62, 1988.

Thompson, J.E.S., *Maya Hieroglyphic Writing* (*Scrierea hieroglifică maiașă*), 1950; *A Commentary on the Dresden Codex* (*Un comentariu pe marginea Codexului de la Dresda*), 1972.

Scrierile nedescifrate

Bonfante, Giuliano și Larissa Bonfante, *The Etruscan Language. An Introduction* (*Limba etruscă. Introducere*), ed. rev., 2002.

Butinov, N.A. și I.V. Knorosov, „Preliminary report on the study of the written language of Easter Island" („Raport preliminar asupra studiului limbii scrise de pe Insula Paștelui"), în *Journal of the Polynesian Society* (*Revista societății polineziene*), 66, 1957.

Chadwick, John, *Scrierea Lineară B și cele înrudite* (despre scrierea Lineară A și discul de la Phaistos – v. mai sus, la Scrierea Lineară B), 1987.

Duhoux, Yves, *Le disque de Phaestos* (*Discul de la Phaistos*), 1977.

Fischer, Steven Roger, *Rongorongo. The Easter Island Script* (*Rongorongo. Scrierea de pe Insula Paștelui*), 1997.

Hood, M.S.F., „The Tartaria Tablets" („Tăblițele de la Tărtăria"), în *Antiquity*, 41, 1967.

Lamberg-Karlovsky, C.C., „The Proto-Elamites on the Iranian plateau" („Proto-elamiții de pe platoul iranian"), în *Antiquity*, 52, 1978.

Page, R.I., *Runes* (*Runele*), 1987.

Parpola, Asko, *Deciphering the Indus Script* (*Descifrarea scrierii de pe Ind*), 1994.

Robinson, Andrew, *Lost Languages. The Enigma of the World's Undeciphered Scripts* (*Limbile pierdute. Enigma scrierilor nedescifrate ale omenirii* – despre scrierile meroitică, etruscă, Lineară A, proto-elamită, *rongorongo*, zapotecă, istmică și de pe Valea Indului, precum și despre discul de Phaistos), 2002.

Ventris, Michael, „A note on decipherment methods" („Notă despre metodele de descifrare"), în *Antiquity*, 27, 1953.

Cel dintâi alfabet

Cambridge Archaeological Journal (*Revista de arheologie de la Cambridge* – număr dedicat cărții lui Barry B. Powell menționate mai jos), 2, 1992.

Cook, B.F., *Greek Inscriptions* (*Inscripțiile grecești*), 1987.

Gardiner, Alan H., „The Egyptian origin of the Semitic alphabet" („Originea egipteană a alfabetului semit"), în *Journal of Egyptian Archaeology* (*Revista de arheologie egipteană*), 3, 1916.

Hawkins, David, „The origin and dissemination of writing in western Asia" („Originea și răspândirea scrisului în Asia apuseană"), în *The Origins of Civilization* (*Originile civilizației* – editor P.R.S. Moorey), 1979.

Jeffery, L.H., *The Local Scripts of Archaic Greece* (*Scrierile locale din Grecia arhaică*), ed. II, 1990.

Moscati, Sabatino, *The Phoenicians* (*Fenicienii*), 1988.

Naveh, Joseph, *Early History of the Alphabet* (*Începuturile istoriei alfabetului*), 1982.

Powell, Barry B., *Homer and the Origin of the Greek Alphabet* (*Homer și originea alfabetului grecesc*), 1991.

Sassoon, John, „Who on earth invented the alphabet?" („Cine dracului a inventat alfabetul?" – textual: „Cine de pe pământ a inventat...?"), în *Visible Language*, Primăvara 1990.

Alfabete noi din vremuri vechi

Diringer, David, *The Alphabet. A Key to the History of Mankind* (*Alfabetul. O cheie a istoriei omenirii*), vol. I, II, ed. III, 1968.

Gardner, William, *Alphabet at Work* (*Alfabetul în acțiune*), 1982.

Healey, John F., *The Early Alphabet* (*Alfabetul timpuriu*), 1990.

Jean, Georges, *Writing. The Story of Alphabets and Scripts* (*Scrisul. Istoria alfabetului și a scrierilor*), 1992.

Logan, Robert K., *The Alphabet Effect* (*Efectul alfabetului*), 1986.

Sacks, David, *The Alphabet. Unraveling the Mystery of the Alphabet from A to Z* (*Alfabetul. Descifrarea misterului alfabetului de la A la Z*), 2003.

Safadi, Y.H., *Islamic Calligraphy* (*Caligrafia islamică*), 1978.

Scrierea chinezească

Billeter, Jean-François, *The Chinese Art of Writing* (*Arta chinezească a scrisului*), 1990.

DeFrancis, John, *The Chinese Language. Fact and Fantasy* (*Limba chineză. Adevăr și fantezie*), 1984.

DeFrancis, John și J. Marshall Unger, „Rejoinder to Geoffrey Sampson, «Chinese script and the diversity of writing systems»" („Replică la articolul lui Geoffrey Sampson «Scrierea chinezească și diversitatea sistemelor de scriere»"), în *Linguistics* (*Lingvistica*), 32, 1994.

Hessler, Peter, „Oracle bones" („Oasele-oracol"), în *The New Yorker* (*Newyorkezul*), 16 și 23 febr. 2004.

Moore, Oliver, *Chinese* (*Chineza*), 2000.

Tsien, Tsuen-Hsuin, *Written on Bamboo and Silk* (*Scris pe bambus și mătase*), ed. II, 2004.

Ye, Chiang, *Chinese Calligraphy* (*Caligrafia chineză*), ed. III. 1973.

Scrierea japoneză

Gottlieb, Nanette, *Word-Processing Technology in Japan. Kanji and the Keyboard* (*Tehnologia de procesare de text în Japonia. Kanji și tastatura*), 2000.

Saint-Jacques, Bernard, „The Roman alphabet in the Japanese writing system" („Alfabetul latin în sistemul de scriere japonez"), în *Visible Language*, Iarna 1987.

Seeley, Christopher, *A History of Writing in Japan* (*O istorie a scrisului în Japonia*), 1991.

Unger, J. Marshall, *The Fifth Generation Fallacy. Why Japan Is Betting Its Future on Artificial Intelligence* (*Eroarea celei de-a cincea generații. De ce își riscă Japonia viitorul cu inteligența artificială*), 1987; *Ideogram. Chinese Characters and the Myth of Disembodied Meaning* (*Ideogramele. Caracterele chinezești și mitul sensului dezintrupat*), 2004.

De la hieroglife la alfabete – și înapoi?

Boone, Elizabeth Hill, „Beyond writing" („Dincolo de scris" – 2004), în Stephen D. Houston (editor), *The First Writing* (v. Introducere).

Hollis, Richard, *Graphic Design. A Concise History* (*Proiectarea grafică. O scurtă istorie*), 1994.

[Institutul American de Arte Grafice], „The development of passenger / pedestrian oriented signals for use in transportation-related facilities" („Dezvoltarea semnelor dedicate pasagerilor / pietonilor pentru a fi utilizate în spațiile aferente transporturilor"), în *Visible Language*, Primăvara 1975.

Mead, Margaret și Rudolf Modley, „Communication among all people, everywhere" („Comunicarea între toți oamenii, peste tot"), în *Natural History* (*Istoria naturală*), 77, 1968.

Sagan, Carl, *The Cosmic Connection* (*Conexiunea cosmică*), 1972.

Taylor, Insup și David R. Olson (editori), *Scripts and Literacy. Reading and Learning to Read Alphabets, Syllabaries, and Characters* (*Scrierile și știința de carte. Cum se citește și cum se învață cititul alfabetelor, al silabarelor și al caracterelor*), 1995.

Postfață: Intrarea scrisului într-un nou mileniu

Agostiniani, Luciano și Francesco Nicosia, *Tabula Cortonensis* (*Tăblița de la Cortona* – în limba italiană), 2000.

Bagley, Robert W., „*Anyang* writing and the origin of the Chinese writing system" („Scrierea *anyang* și originea sistemului de scriere chinezesc" – 2004), în Stephen D. Houston (editor), *The First Writing* (v. Introducere).

Baines, John, „The earliest Egyptian writing: Development, context, purpose" („Cea mai veche scriere egipteană"), *ibidem*.

Bottéro, Françoise, „Writing on shell and bone in Shang China" („Scrisul pe carapace și os în China dinastiei Shang"), *ibidem*.

Englund, Robert K., „The state of decipherment of proto-Elamite" („Stadiul descifrării proto-elamitei"), *ibidem*.

Hiebert, Fredrik T., „The context of the Anau seal" („Contextul sigiliului de la Anau"), în *Sino-Platonic Papers* (*Studii sino-platonice* – editate de Universitatea statului Pennsylvania).

Li Xueqin, Garman Harbottle, Juzhong Zhang și Changsui Wang, „The earliest writing? Sign use in the 7th millenium BC at Jiahu, Henan Province, China" („Cea mai veche scriere? Utilizarea semnelor în mileniul VII î.C. la Jiahu, provincia Henan, China"), în *Antiquity*, 77, 2003.

Parpola, Asko, „Study of the Indus script" („Studiul scrierea de pe Ind"), în *Transactions of the International Conference of Eastern Studies* (*Analele Conferinței Internaționale de Studii Orientale*), 50, 2005 (lucrările unei conferințe desfășurate la Tokio).

Subramanian, T.S., „Significance of Mayiladuthurai find" („Semnificația descoperirii de la Mayiladuthurai"), în ziarul *The Hindu* (*Hindușii*), 1 mai 2006.

BUCUREȘTI/CETATEA UNIVERSITARĂ/BIBLIOTECA

Lista ilustrațiilor

În lipsa vreunei alte precizări, ilustrațiile de la paginile următoare îi aparțin lui Tracy Wellman: 22, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 40, 48, 64, 65, 75, 79, 86, 87, 96, 97, 100, 101, 104, 105, 110, 111, 114, 115, 116, 127 (adaptare după Schele și Freidel, *A Forest of Kings* [*O pădure de regi*], 1990), 147, 148, 149, 161, 163, 178.

Ilustrațiile de la paginile următoare sunt reproduse prin amabilitatea lui Michael Coe: 124–125, 126, 128–129, 130–131, 134–135, 136 (*jos*), 137, 143 (*jos*).

Ilustrațiile de la paginile următoare sunt reproduse prin amabilitatea lui H. Nissen: 62–67, 87, 89. Toate hărțile sunt realizate de Annick Petersen.

Introducere

6 Desen mural de la Karașahr (China, sec. X) [© Muzeul Britanic] / **8** Ramses II plănuind bătălia de la Kadeș (1285 î.C.) – reproducere a unui basorelief de la Karnak [după I. Rosellini, *Monumenti* (1832–1844)] / **9** Os-oracol (China, cca 1500 î.C.) [© Muzeul Britanic] • Sigiliu de piatră (Mohenjo-daro, cca 2000 î.C.) [foto Enja Lahdenperă, pentru Universitatea din Helsinki – © Muzeul Național al Indiei] / **10** Basorelief asirian cu scribi ținând socoteala morților (sec. VIII î.C.) [© Muzeul Britanic] / **11** Secțiune din Codexul din Dresda [după E. Förstemann, *Die Maya-Handschrift der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Dresden* (*Scrierea maiașă la Biblioteca Publică Regală din Dresda*, 1892)] / **12** Îngeri consemnând faptele oamenilor – ilustrație din Al-Qazwini, *Minunile Creației* (Irak, 1280) [Biblioteca de Stat a Bavariei, München] / **13** Kemal Atatürk învățându-i pe turci scrierea cu litere latine [foto Ministerul Informației, Istanbul] / **15** Revoluția Culturală din China de la mijlocul anilor 1960 [foto *China Pictorial*] / **17** Trei semne (cele de jos) concepute special pentru aeroportul londonez Stansted (1990–1991).

Partea I

18 Vas înfățișând imagini din viața zeului-Soare (Yaloch, Guatemala) [pictură de Annie C. Hunter, reprodusă prin amabilitatea Muzeului Universității din Philadelphia] • Cutie din mormântul lui Tutankhamon (Teba, sec. XIV î.C.) [Muzeul Egiptean, Cairo – foto Margarete Büsing].

Capitolul 1

20 Piatra de la Rosetta (Egipt, cca 196 î.C.) [© Muzeul Britanic] / **21** Gravură în lemn reprodusă după C. Giehlow, *Die Hieroglyphenkunde* (*știința hieroglifelor*), 1915 • Gravură în lemn din *De Sacris Ægyptiorum notis* (*Despre notațiile sacre ale egiptenilor*), 1574 • Gravură în lemn din *Hori Apollinis Selecta hieroglyphica* (*Hieroglifele alese ale lui Horus Apollo*), 1599 • Vultur – basorelief egiptean pictat [foto Jean Vertut] / **22** Obelisc din Piazza della Minerva din Roma (Egipt, sec. VI î.C.) [© foto Peter Clayton] • Obeliscul Minervei – gravură din A. Kircher, *Obeliscus Ægyptiacus* (*Obeliscul egiptean*), 1666 • Semn pentru sceptru – desen după sarcofagul lui Sebko (Egipt, Regatul de Mijloc) • Semn pentru sceptru interpretat ca o barză – gravură în lemn din P. Valerianus, *Hieroglyphica*, 1556 / **23** Scrisoare pastorală pe un ostracon (ciob de ceramică – Teba, sec. VI d.C.) [© Muzeul Britanic] / **24** Dominique Vivant Denon în efigie pe un medalion de bronz, 1808 [col. Peter Clayton – © foto Peter Clayton] / **24–25** Teba – gravură după *Description de l'Égypte* (*Descrierea Egiptului*), III, 1823 / **26** Thomas Young – gravură după Thomas Lawrence [© foto Peter Clayton] / **27** Pagină din jurnalul lui Thomas Young [cu permisiunea Bibliotecii Britanice] / **28** Obeliscul de la Philae, azi la Kingston Lacey [foto Emily Lane] • Patru cartușe – gravuri din J.-F. Champollion, *Précis du Système Hiéroglyphique des Anciens Égyptiens* (*Prezentare a sistemului hieroglific al egiptenilor antici*), 1828 / **29** Portretul lui J.-F. Champollion din *Académie des Inscriptions* (*Academia Inscripțiilor*), vol. 25, 1921–22 / **30** Cleopatra și fiul ei Cezarion – basorelief de pe peretele templului zeiței Hathor de la Dendera (sec. I d.C.) [© foto Peter Clayton] • Numele lui Champollion în demotică, reprodus după J.-F. Champollion, *Lettre à M. Dacier* (*Scrisoare către dl. Dacier*), în *Académie des Inscriptions*, vol. 25, 1921–22 / **31** „Tableau des Signes Phonétiques" („Tabelul semnelor fonetice"), în *Académie des Inscriptions*, vol. 25, 1921–22 / **32** Templul de la Abu Simbel, inaugurat în anul 1256 î.C. [© foto Peter Clayton] / **33** șase cartușe cu numele lui Ramses II – gravură din J.-F. Champollion, *Précis du Système...*, 1828 / **34** Capacul unei cutii de alabastru din mormântul lui Tutankhamon (Teba, sec. XIV î.C.) [Muzeul Egiptean, Cairo] • Sicriu în miniatură pentru intestinele lui Tutankhamon (Teba, sec. XIV î.C.) [Muzeul Egiptean, Cairo – foto Institutul Griffith, Muzeul Ashmolean, Oxford] / **35** Capacul unei cutii cu numele lui Tutankhamon (Teba, sec. XIV î.C.) [Muzeul Egiptean, Cairo – foto Institutul Griffith, Muzeul Ashmolean, Oxford].

Capitolul 2

36 Tabelul scrierilor, după DeFrancis, *Visible Speech* (*Vorbirea vizibilă*), 1989 / **37** Frontispiciul publicației *Le Maître phonétique* (*Maestrul fonetic*), 1914 / **38** Limbajul prin semne american, după Scott K. Liddell, *American Sign Language Syntax* (*Sintaxa limbajului prin semne american*), 1980 / **40** G.B. Shaw (foto Agenția Irlandeză de Turism) / **41** Firmă din cartierul londonez Soho [foto Rob Campbell] • Extras dintr-un manual de fizică [prin amabilitatea lui F.N.H. Robinson] / **42** Rebus, după G. Palatino, *Libro Nuovo* (*Cartea nouă* – cca 1540) • Scrisoare tip rebus a lui Lewis Carroll (cca 1869), reprodusă după Evelyn M. Hatch, *A Selection from the Letters of Lewis Carroll to His Child-Friends* (*O selecție din scrisorile lui Lewis Carroll către prietenii săi copii*), 1933 • Tăbliță sumeriană (cca 3000 î.C.) – după A.A. Vaiman, *Über die protosumerische Schrift* (*Despre proto-scrierea sumeriană*), în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hunagaricae*, 22, 1974 / **43** Samuel Pepys – după S. Pepys, *Memoires Relating to the State of the Royal Navy* (*Memorii cu privire la starea Marinei Regale*), 1690 • Ultima pagină a jurnalului lui Samuel Pepys (1669) / **45** Reclamă reprodusă după *l-orizzont*, It-Tlietla, 20 sept. 1994 • Alfabet osmanic, după David Diringer, *The Alphabet* (*Alfabetul*), Londra, 1968 / **46** Inscripție de pe statuia lui Darius (Susa, sec. VI–V î.C.) [Muzeul de Arheologie, Teheran] / **47** Tăbliță sumero-akkadiană (cca 1750 î.C.) – după M. Civil și R. Biggs, « Notes sur des textes sumériens archaïques » („Note asupra unor texte sumeriene străvechi"), în *Revue d'Assyriologie* (*Revista de asiriologie*), 60, 1966 • Mulțime cu stindarde pe Muntele Măslinilor din Ierusalim (1918) [foto Muzeul Imperial al Războiului] • Inscripție comemorativă scrisă de Mao Zedong (cca 1953) – după DeFrancis, *The Chinese Language* (*Limba chineză*), 1984 / **48** Plantație de orez din China [foto de Gerhard Kiesling și Bernt von Kügelgen, în *China*, Ed. Neues Leben, 1957] / **49** Femeie rugându-se în fața caracterului chinezesc *fu* [© Wang Miao/ANA, Paris] / **50** 12 semne (sus), după DeFrancis, *Limba chineză*, 1984 • 18 semne, după *Reading the Past* (*Citirea trecutului*), Muzeul Britanic, 1990 [© Muzeul Britanic] / **51** M.C. Escher, *Metamorphosis III* (*Metamorfoză III* – detaliu), gravură în lemn (1967–68) [© 1995 M.C. Escher/Cordon Art-Baarn-Holland – toate drepturile rezervate].

Capitolul 3

52 Urmă de palmă și puncte într-o peșteră de la Pech Merle [foto Jean Vertut] / **53** Bizon cu semne (Marsoulas, Franța) – desen de H. Breuil, din *Quatre cent siècles d'art pariétal* (*Patru sute de secole de artă rupestră*), Montignac, 1952 • Reprezentarea unui cal (Les Trois Frères, Franța) – desen după H. Breuil / **54** Perceptori medievali – gravură după o fereastră a catedralei din Tournai (Franța, sec. XV) [Colecția Mansell] • Oase de vultur (Le Placard, Franța – cca 13500 î.C.) [© Alexander Marshack, *The Roots of Civilization* (*Rădăcinile civilizației*), Moyer Bell Ltd, 1991] • Răboj din 1739 – gravură [colecția Mansell] • Răboj al Fiscului Britanic [prin amabilitatea Guvernatorului și a Societății Băncii Angliei] / **55** Răboj *kupe* (Insulele din Strâmtoarea Torres) [© Muzeul Britanic] • Funcționar incaș cu un *quipu* – după G. Porna, *Nueva Crónica* (*Cronica nouă* – 1613) • *Quipu* (Peru) [© Muzeul Britanic] / **56** Registru pictografic conținând 84 de familii din clanul de indieni *sioux oglala* al lui Big Road („Drumul Mare") din Dakota – desen dinainte de 1883 [Arhivele Antropologice Naționale, Institutul Smithsonian, Washington] • Scrisoare a unui tată indian *cheyenne* – după G. Mallery, *Picture Writing of the American Indians* (*Scrierea pictografică a indienilor americani*), 1893 / **57** Scrisoarea de dragoste Yukaghir – ilustrație după Șargorodski, 1895 / **59** „Jetoane" de lut (Susa, cca 3300 î.C.) [prin amabilitatea Muzeului Luvru, Paris] • Leonard Woolley făcând excavații la Ur, în anii 1920 [foto Muzeul Britanic] / **60** O *bulla* cu șase jetoane (perioada Uruk târzie) [Muzeul Luvru, Paris – © foto R.M.N.] / **61** O *bulla* cu șapte jetoane (perioada Uruk târzie) [Muzeul Luvru, Paris – © foto R.M.N.] • O *bulla* cu inscripții cuneiforme (Nuzi, cca 1500 î.C.) [prin amabilitatea lui Ernst Lacheman] • O *bulla* și radiografia ei (Susa, perioada Uruk târzie) [prin amabilitatea Muzeului Luvru, Paris] / **62** Tăbliță de lut (perioada Uruk târzie) [Muzeul de Antichități Asiatice al Tezaurului Cultural Prusac, Berlin] / **63** Tăbliță referitoare la prelucrarea orzului (Uruk) [prin amabilitatea firmei Christie's, Londra] / **64** Obelisc negru asirian (sec. IX î.C.) [© Muzeul Britanic] / **65** Basorelief cu scenă de cântărire (Kalhu, sec. IX î.C.) [© Muzeul Britanic] / **66** Tăbliță administrativă – scriere arhaică faza III (din colecția de stat Erlenmeyer din Berlin) [foto M. Nissen].

Partea a II-a

68 Piatră de hotar babiloniană (cca 1120 î.C.) [© Muzeul Britanic] • Text din Cartea Morților inscripționat pe o amuletă-scarabeu din Dinastia XVIII (1570–1293 î.C.) [prin amabilitatea Muzeului Regal Scoțian] • Cap de sceptru babilonian (cca 2250 î.C.) [© Muzeul Britanic].

Capitolul 4

70 Cilindru-sigiliu de la Ur-Nammu (2112–2095 î.C.) [© Muzeul Britanic] • Darius vânând lei – impresiune a unui cilindru-sigiliu (Irak, cca 500 î.C.) [© Muzeul Britanic] / **72** Rampa în trepte a palatului lui Darius de la Persepolis [prin amabilitatea Institutului Oriental al Universității din Chicago] • Ceremonie religioasă la Persepolis – după T. Hyde, *Historia religionis* (1700) / **73** Carsten Niebuhr – gravură [foto Det Kongelige Bibliotek, Copenhaga] • Inscripție de la Persepolis – după C. Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien* (*Descrierea unei călătorii în Arabia* – 1774) / **74** Descifrările lui Georg Grotefend – după A.H.L. Leeren, *Ideen über die Politik* (*Idei despre politică* – 1815) / **75** Portret al lui Georg Grotefend, după E.A. Wallis Budge, *The Rise and Progress of Assyriology* (*Apariția și evoluția asiriologiei* – 1925) / **76** Stânca de la Behistun – după E. Frandrin și P. Coste, *Voyage en Perse* (*Călătorie în Persia* – 1851) / **77** Portretul lui Henry Rawlinson – gravură în cupru după Henry Wyndham Philips (1850) • Inscripțiile și basoreliefurile de la Behistun – litografie după Rawlinson, din *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun* (*Inscripția cuneiformă persană de la Behistun* – 1846) / **78** Cilindru de lut asirian din perioada lui Tiglat-Pileser I (1120–1074 î.C.) [© Muzeul Britanic] / **80** Statuia lui Gudea (Sumer, cca 2100 î.C.) [Muzeul Luvru, Paris] • Inscripție sumeriană pe o cărămidă (perioada domniei lui Ur-Nammu, 2112–2095 î.C.) [© Muzeul Britanic] • Impresiune a unui cilindru-sigiliu inscripționat cu numele lui Ibni-Amurru (Babilon, sec. XVIII î.C.) [© Muzeul Britanic] • Impresiune a unui cilindru-sigiliu al reginei Pu-abi (Ur, cca 2600 î.C.) [© Muzeul Britanic] / **81** Placă de aur a lui Darius (Persepolis, sec. VI î.C.) [Muzeul de Arheologie, Teheran] • Inscripție conică a lui Ur-Bau (Lagaș, 2155–2142 î.C.) [© Muzeul Britanic] / **82–83** Tăbliță de școală (perioada babiloniană veche) [© Muzeul Britanic] / **83** Scrierea cuneiformă [prin amabilitatea lui Marvin A. Powell] / **84** Două tăblițe (cca 3000, respectiv 2100 î.C.) [© Muzeul Britanic] / **85** Tăbliță (cca 600 î.C.) [© Muzeul Britanic] • Stela lui Hammurabi (Susa, cca 1760 î.C.) [Muzeul Luvru, Paris – © foto R.M.N.] / **86** Tăbliță cu tabla înmulțirii (perioada babiloniană veche) [© Muzeul Britanic] / **87** Tăbliță conținând distribuția de cereale pentru sămânță (perioada sumeriană veche) [prin amabilitatea Muzeului Luvru, Paris] / **88** Tăbliță privitoare la proprietatea funciară (șurupak, cca 2600 î.C.) [Muzeul de Antichități Asiatice al Tezaurului Cultural Prusac, Berlin – foto G. Stenzel] / **90** Tăblițe din biblioteca de la Ebla (cca 2300 î.C.) [foto Paolo Matthiae] / **91** Sigiliul lui Tarkondemos [© Muzeul Britanic] • Detaliu dintr-o inscripție hitită de la Carchemiș, după D.G. Hogarth, *Carchemish*, 1914.

Capitolul 5

92 Paletă a regelui Narmer (Egipt, cca 3200 î.C.) [Muzeul Egiptean, Cairo] / **93** Fragment dintr-o scrisoare în scriere hieratică, având alăturate hieroglifele pentru comparație [Toate drepturile rezervate – Muzeul Metropolitan de Artă, New York] / **94–95** Ușă falsă a lui Khut-en-Ptah (Egipt, cca 2000 î.C.) [Muzeul de Antichități Egiptene al Tezaurului Cultural Prusac, Berlin] / **98** Casetă din lemn pentru oglindă din mormântul lui Tutankhamon (Teba, sec. XIV î.C.) [Muzeul Egiptean, Cairo – Biblioteca de Imagini Boltin] / **99** Basorelief din templul lui Amon-Ra (Karnak, 1965–1920 î.C.) [© foto P. Clayton] / **100** Zeul Thoth de pe papirusul funerar al lui Seti I (Memfis, cca 1310 î.C.) [© Muzeul Britanic] / **102–103** Fragment din papirusul funerar al lui Pawiaenadja (1000–800 î.C.) [Muzeul de Antichități Egiptene al Tezaurului Cultural Prusac și Colecția de Papirusuri, Berlin – foto Dr. G. Murza] / **105** Placă de ceramică smălțuită cu numele lui Ramses II (cca 1250 î.C.) [Colecția de Stat de Artă Egipteană, München] / **106** Scrib egiptean (Saqqara, sec. V î.C.) [Muzeul Luvru, Paris] • Semnele cu sensul de „scrib" – după G. Möller, în *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Buchwesen und Schrifttum* (*Revista Asociației Germane de Bibliologie și Literatură*), II, 1919 / **107** Hesire – basorelief de la Saqqara (cca 2700–2650 î.C.) [Muzeul Egiptean, Cairo – Arhiva foto Hirmer] • Uneltele de scris ale lui Tutankhamon (Teba, sec. XIV î.C.) [Muzeul Egiptean, Cairo – foto Institutul Griffith, Muzeul Ashmolean, Oxford] • Uneltele de scris [Muzeul de Antichități Egiptene al Tezaurului Cultural Prusac și Colecția de Papirusuri, Berlin]

Capitolul 6

108 Arthur Evans – pictură de W.B. Richmond (1907) [© Muzeul Ashmolean, Oxford] / **109** „Camera Tronului", după A. Evans, *The Palace of Minos* (*Palatul lui Minos*), vol. IV, 1935 • Tăbliță cu scriere Lineară B, publicată de A. Evans în *American British School in Athens* (*școala Americano-Britanică din Atena*), VII, 1900 / **111** Secure minoică de aur cu tăiș dublu (cca 1500 î.C.) [Muzeul Arheologic din Iraklion – Arhiva foto Hirmer] / **112** Inscripție cipriotă [© Muzeul Britanic] / **113** Tăbliță cu cai, după Chadwick, *The Decipherment of Linear B* (*Descifrarea scrierii Lineare B*), 1958 • Sanctuarul Afroditei (Pafos, Cipru) [prin amabilitatea prof. Franz Georg Maier] / **115** Michael Ventris în 1937 [foto R. & H. Chapman, Buckingham] • Tabel reprodus după M. Ventris, *Work Notes on Minoan Language Research and Other Unedited Papers* (*Note de lucru asupra cercetării limbii minoice și alte scrieri inedite* – editor Anna Sacconi, 1988) / **117** Tabel reprodus după M. Ventris, *Note de lucru...* / **118** Tăbliță cu scriere Lineară B (Pilos, sec XIII î.C.) / **119** Reproduceri de semne realizate de Ventris, după *Archaeology* (*Arheologie*), Primăvara 1954 • Ventris la lucru [foto de Tom Blau – Camera Press, Londra].

Capitolul 7

120 Pagină din Codexul de la Dresda, după E. Förstemann, *Die Maya-Handschrift der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Dresden* (*Scrierea maiașă la Biblioteca Publică Regală din Dresda* – 1892) / **121** Eric Thompson [prin amabilitatea lui George Stuart și a Societății Naționale de Geografie – foto Otis Imboden] / **123** Orașul Copán la sfârșitul secolului VIII d.C., pictură de T. Proskouriakoff [prin amabilitatea Muzeului Peabody de la Universitatea Harvard] • Desen de Barbara Fash, după William Fash, *Scribes, Warriors, and Kings* (*Scribi, războinici și regi* – 1991) / **124** Desenul din dreapta jos, după David Kelley, *Deciphering the Maya Script* (*Descifrarea scrierii maiașe*), University of Texas Press, 1976 / **125** Iepure desenând un codex – desen de Diana Griffiths Peck / **128** Fragment al Codexului de la Dresda, după E. Förstemann, *Scrierea maiașă la Biblioteca Publică Regală din Dresda*, 1892 / **129** Statuetă reprezentându-l pe tânărul zeu al porumbului (Copán) [prin amabilitatea Muzeului American de Istorie Naturală, New York] / **131** „Biserica" de la Chichén Itzá [foto Irmgard Groth] • Portret al lui Fray Diego de Landa, din *Relación de las cosas de Yucatán* (*Relatare a celor petrecute în Yucatán* – 1941) / **132** Iuri Valentinovici Knorosov [foto Michael Coe] / **133** Fragment al Codexului de la Dresda, după E. Förstemann, *Scrierea maiașă la Biblioteca Publică Regală din Dresda*, 1892 / **134** Prag de sus cu o scenă de lăsare de sânge (Yaxchilán, 770 d.C.) [© Muzeul Britanic] • Trei desene (sus) din Stephen D. Houston, *Maya Glyphs* (*Glifele maiașe*), British Museum Press, 1989 / **136–137** Vas cilindric (regiunea Nakbé, Guatemala, cca 672–830 d.C.) [© Justin Kerr] / **138** Mască mozaicată din Templul Inscripțiilor de la Palenque (683 d.C.) [© Merle Greene Robertson, 1976] / **139** Capacul sarcofagului lui Pacal din Templul Inscripțiilor de la Palenque (683 d.C.) [© Merle Greene Robertson, 1976] / **140–141** Glife de pe marginea sarcofagului lui Pacal din Templul Inscripțiilor de la Palenque (683 d.C.) [desene și fotografii de Merle Greene Robertson, © 1976; numele lui Pacal este redat în glife desenate de John Montgomery] / **142** Picturi murale din Camera 2 a templului de la Bonampak (sfârșitul sec. VIII d.C.) [desen de Antonio Tejeda, reprodus prin amabilitatea Muzeului Peabody de la Universitatea Harvard din Mary Miller, *The Murals of Bonampak* (*Picturile murale de la Bonampak*), Princeton University Press, 1986] / **143** Vas de cacao (Rio Azul) [prin amabilitatea lui George Stuart – foto George Molley] • Glife desenate de David Stuart.

Capitolul 8

144 Sigiliu zebu (Mohenjo-daro, 2500–2000 î.C.) [foto Erja Lahdenperă pentru Universitatea din Helsinki – © Muzeul Național din India] / **146** Rege-preot (Mohenjo-daro, 2000–1750 î.C.) [Muzeul Pakistanului de la Karachi] / **147** Sigilii de la Mohenjo-daro [foto Erja Lahdenperă pentru Universitatea din Helsinki – © Programul Arheologic al Indiei] / **148** Desen (dreapta) din *World Archaeology* (*Arheologia mondială*), febr. 1986 / **149** Sigilii cretane, după A. Evans, *Palatul lui Minos*, vol. IV, 1935 / **150** Discul de la Phaistos (Creta, anterior anului 1700 î.C.) [Muzeul Arheologic din Iraklion] / **151** Tăbliță proto-elamită [Muzeul Luvru, Paris] • Tăbliță cu dedicație în două scrieri (Susa, cca 2200 î.C.) [Muzeul Luvru, Paris] / **153** Foi de aur (Pyrgi, cca 500 î.C.) [Museo di Villa Giulia, Roma – foto Scala] / **154** Oglindă etruscă (sec. III î.C.) • Pietre gravate etrusce (Hercle, cca 400 î.C.; Achle, 500–400 î.C.) [desene după *Citirea trecutului*, 1990 – © Muzeul Britanic] • Sarcofagul lui Seianti Hanunia Tlesnasa (Chiusi, cca 150 î.C.) [© Muzeul Britanic] / **155** Tăblie cu scriere *rongorongo* (Insula Paștelui) [© Muzeul Britanic].

Partea a III-a

156 Baza Columnei lui Traian (Roma) [foto J.C.N. Coulston].

Capitolul 9

158 *Suk* la Alep [foto Michael Jenner] / **159** Ilustrații din Rudyard Kipling, *Just So Stories* (*Povestiri așa cum sunt* – 1902) / **160** Sfinx de gresie (Serabit el-Khadim, Sinai, sec. XV î.C.) [© Muzeul Britanic] • Inscripții din cartea lui William Foxwell Albright *The Proto-Sinaitic Inscriptions and Their Decipherment* (*Inscripțiile proto-sinaite și descifrarea lor*), *Harvard Theological Studies* (*Studii teologice de la Harvard*, vol. 22, 1966) [© 1966, reprodus prin amabilitatea Rectorului și a Consiliului Colegiului Harvard] / **162** Tăbliță cu text literar (Ugarit, cca sec. XIV î.C.)

[© Muzeul Britanic] • Sigiliu bilingv al lui Mursilis III (Ugarit) [Arhiva foto Hirmer] / **163** Statuetă de bronz a unui zeu (Ugarit) [© Muzeul Britanic] • Statuetă de argint (Ugarit, sec. XV–XIII î.C.) [Muzeul din Alep] • Tăbliţă şcolară – desen de C. Virolleaud, după *Le Palais Royal d'Ugarit* (*Palatul regal de la Ugarit*), vol. II, 1957 / **164** Corabie feniciană de pe un basorelief din palatul lui Senaherib (705–681 î.C.) de la Ninive – gravură din A.H. Layard, *Monuments of Niniveh* (*Monumentele de la Ninive*), 1849 • Ostracon de la Izbet Sartah – desen după F.M. Cross, din *Bulletin of the American School of Oriental Research* (*Buletinul şcolii Americane de Cercetări Orientale*), nr. 238, 1980 • Inscripţie de la Byblos – ilustraţie din M. Dunand, *Byblia Grammata*, 1945 / **165** Inscripţie feniciană în piatră (sus – Idalion, 391 î.C.) [© Muzeul Britanic] • Inscripţie (mijloc) din Donner şi Röllig, *Kanaanische und Aramäische Inschriften III* (*Inscripţii canaanite şi aramaice III* – 1969) • Inscripţie (jos) din M. Lidzbarski, *Ephemeris für semitische Epigraphik III* (*Calendar pentru epigrafia semită III* – 1915) / **167** Inscripţie grecească pe o bază de coloană (sec. VI î.C.) [Toate drepturile rezervate – Muzeul Metropolitan de Artă, Fondul Rogers, 1916 (16.174.6)] • Urcior atic cu inscripţie (sec. VIII î.C.) [Muzeul Naţional din Atena – foto DAI, Atena].

Capitolul 10

168 Urcior de argilă neagră în formă de cocoş (Viterbo, sec. VII–VI î.C.) [Muzeul Metropolitan de Artă, Fondul Fletcher, 1924] / **171** Pagină din Cartea de la Kells (anterior anului 807 d.C.) [prin amabilitatea Consiliului Colegiului Trinity, Dublin] • Pagină din Evanghelia Ţarului Ivan Alexandru (Bulgaria, 1355–1356) [cu permisiunea Bibliotecii Britanice] / **172** Manuscris de la Marea Moartă: Pagina de titlu a Manualului de Disciplină (mijlocul sec. I d.C.) [Muzeul de Arheologie al Palestinei] / **173** Unelte ale scribului (sec. XIX) [prin amabilitatea Muzeului Isaac Kaplan din Ierusalim] / **174** Detaliu din Coran (Irak, 1304) • Rugăciune şiită – caligrafie de Mohamed Fatiyab (începutul sec. XIX) [Muzeul de Istorie Naturală, Paris] • Bol de vin selgiucid cu scriere kufică (începutul sec. XI) [© Muzeul Britanic] / **175** Afiş de film de Satyajit Ray (1960) [prin amabilitatea lui Satyajit Ray] • Fragment de edict al lui Aşoka (centrul Indiei, sec. III î.C.) [© Muzeul Britanic, parte a bursei Velvikudi] • Placă de cupru (Madakulam, 769–770 d.C.) [cu permisiunea Bibliotecii Britanice] / **176** Explicaţie a scrierii *hangul* dată de regele Sejong – facsimil modern [cu permisiunea Bibliotecii Britanice] / **178** Etichete negustoreşti din lemn, cu inscripţii runice (Bergen, sec. XII d.C.) [Muzeul Universitar de Antichităţi Naţionale, Oslo] / **179** Cataramă Hunterston (începutul sec. VIII d.C.) [© Custozii Muzeelor Naţionale ale Scoţiei, 1995] • Inel (Lancashire, sec. IX) [© Muzeul Britanic] • Faţă a Lăzii a lui Franks (cutie de fildeş, cca 700 d.C.) [© Muzeul Britanic] / **180** Portret al lui Sequoya de Charles Bird King (începutul sec. XIX) [Biblioteca Congresului, Washington] • Alfabetul *cherokee* conceput în 1821 [prin amabilitatea Agenţiei Americane de Turism] / **181** Litere din Geoffroy Tory, *Champ-fleury auquel est contenu l'art et la science de la vraie proportion des lettres* (*Caleidoscop în care sunt conţinute artă şi ştiinţa adevăratei proporţii a literelor* – 1529).

Capitolul 11

182 Elevă la ora de caligrafie la o şcoală gimnazială din Canton [foto Rupert Harrison – Camera Press, Londra] / **183** Reproducere a unui os-oracol din perioada domniei lui Wu Ting (cca 1200–1180 î.C.) / **184** Ilustraţii din J.F. Billeter, *L'art chinois de l'écriture* (*Arta chineză a scrisului*), Skira, Geneva, 1990 / **185** Reproducere a unui vas de bronz inscripţionat chinezesc (perioada dinastiei Zhou apusene, 1050–771 î.C.) [© Muzeul Britanic] • Caractere din DeFrancis, *Limba chineză*, 1984 / **187** Pagini ale dicţionarului Xinhua, 1990 / **188** Fotografie din W.E. Soothill, *A Mission in China*, 1907 / **192** Piuă de cerneală (provincia Hopei) [col. privată] • Pensule de caligrafie chinezeşti [col. privată – din J.F. Billeter, *Arta chineză a scrisului*, 1990] • Chen Hongshou, *Cele patru plăceri ale lui Nan-Sheng-iu* (1649) [foto Wettstein & Kauf – Muzeul Rietberg, Zürich] / **194** Din cartea lui J.F. Billeter, *Arta chineză a scrisului*, 1990 / **195** Caracterul *shou* de Wu Changshuo (1923) – din J.F. Billeter, *Arta chineză a scrisului*, 1990 / **196** Clasă de şcoală primară în China [© Sally şi Richard Greenhill, Londra] / **197** Maşină de scris chinezească [foto B. Lang] • Detaliu dintr-o hartă a Beijingului [© RV Reise- und Verkehrsverlag; © cartografie: Geo Data].

Capitolul 12

198 Pagină din *Kojiki*, *Istoria veche a Japoniei*, încheiată în anul 712 d.C. Exemplar tipărit în 1803 [cu permisiunea Bibliotecii Britanice] / **200** Lecţie de scriere într-o şcoală publică japoneză [foto Jung Kwan Chi – Camera Press, Londra] / **204** *Scrisoarea luată de vânt* – desen după matriţă de lemn de Torii Kiyohiro (1751/1763–1786) [© Muzeul Britanic] / **205** Vânzătoare de cărţi – desen după matriţă de lemn de Torii Kiyonobu (sec. XVIII) [© Muzeul Britanic] / **207** Cutie de fulgi de porumb japoneză, 1985 [Compania Kellogg's of Great Britain Ltd] / **208** Afiş stradal [Organizaţia Naţională de Turism a Japoniei] • Semne *kanji* din J. Marshall Unger, *The Fifth Generation Fallacy* (*Eroarea generaţiei a cincea*), Oxford U.P., New York, 1987.

Capitolul 13

210 Semne concepute de Institutul de Arte Grafice pentru Departamentul de Transport american / **212** Mărci ale firmei Coca-Cola [prin amabilitatea companiei Coca-Cola Marea Britanie şi Irlanda; Coca Cola şi Coke sunt mărci înregistrate care desemnează aceleaşi produse ale companiei Coca-Cola] • Simboluri concepute de Otl Aicher pentru Olimpiada din 1972 / **213** Semne ale nomazilor şi vagabonzilor, din Albertine Gaur, *A History of Writing* (*O istorie a scrisului*), Biblioteca Britanică, ed.rev., 1993 / **214** Afiş pentru filmul *Lista lui Schindler* [© 1993 Universal City Studios, Inc. & Amblin Entertainment, Inc.] / **215** Inscripţie de Ralph Beyer (anii 1980) [prin amabilitatea lui Ralph Beyer] / **216** Diagramă gravată pe o placă de aur trimisă în spaţiu odată cu nava Pioneer-10 (1972) [foto NASA] • Pictură rupestră reprezentând un taur (Font de Gaume) [desen de H. Breuil din *Patru sute de secole de artă rupestră*, 1952.

Postfaţă: Intrarea scrisului într-un nou mileniu

218 Etichete de os egiptene, din mormântul U-j de la Abydos (cca 3200 î.C.) [prin amabilitatea Institutului Arheologic German; Cairo] / **220** „Codul rutier al lui Da Vinci" (2004) [reprodus cu amabila permisiune a firmei Private Eye/Mike Barfield] / **221** *Tabula Cortonensis* (sec. III sau II î.C.) [Muzeul de Arheologie din Florenţa] / **222** *Tabula Cortonensis* – desen după faţa A de Luciano Agostiniani şi Francesco Nicosia / **224** Inscripţie egipteană de la Wadi el-Hol (Egipt, cca 1900–1800 î.C.) [imagine digitală după o fotografie de Bruce Zuckerman şi Marilyn Lundberg, Cercetarea fondului semit apusean – prin amabilitatea Departamentului de Antichităţi din Egipt] / **225** Semne de pe vase chinezeşti din cultura Yangshao (cca 5000–4000 î.C.) [după *Antiquity*, 1995] • Sigiliu din Turkmenistan (sfârşitul mileniului III î.C.) [Fred Hiebert].

BCU IAŞI/CENTRU DE RESURSE IBN

Indice

Numerele paginilor scrise cu caractere *italice* se referă la ilustrații.

abreviată (scrierea), *43*
Abu Simbel, 32 / *32*
Abydos, 219, 223
Agostiniani, Luciano, 222
ahemenidă (dinastia), 72, 75
Ahiram, 165
Ahura Mazda, 72, 77, 81 / *72, 77*
Alexandria (Egipt), 24, 26
Alexandru VII (papa), 23
Alexandru Macedon, 26, 30, 33, 146
Alfabetul Fonetic Internațional, 36, 37
amerindiene (pictograme), 44, 56, 211 / *56*
Amon-Ra, 98, 103 / *99*
Amun, 35
Anau (sigiliul de la), 225 / *225*
arabă (scrierea), 13, 23, 40, 44, 45, 72, 157, 169, 173, 174, 192 / *12, 36, 173, 174*
aramaică (scrierea), 10, 16, 46, 71, 169, 172–173, 174, 175 / *172*
arieni, 148
Aristotel, 17
Aşoka, 16, 175
Aşurnasirpal II, 65
Atatürk, Mustafa Kemal 13, 45 / *13*
Atum, 98 / *99*
Avesta, 75
avestă (limba), 72, 75, 78, 79
aztecă (civilizația) 55, 121, 138

Baalat, 161
Babilon, 8, 16, 70, 80
Bagley, Robert, 225
Baines, John, 223
Bankes, William, 28, 29
Barfield, Mike, 220
Barthélemy (abatele), 23
Behistun (inscripția de la), 76–77, 78, 79, 151 / *76–77*
bengali (scrierea), 175 / *36, 175*
Berenice, 30
Berlin, Heinrich, 135
Beyer, Ralph, 215
Blegen, Carl, 118
Bonampak (picturile murale de la), 142 / *142*
Bottéro, Françoise, 225
boustrophedon (scrierea), 94
brahmi (scrierea), 16, 175 / *175*
budiste (inscripții), 7, 48, 175, 176 / *49*
Byblos (Liban), 164, 165; scrierea „pseudo-hieroglifică de la ~, 145, 164 / *164, 169*

caligrafie, 174, 192–195 / *12, 47, 174, 192–195*
Cartea de la Kells, 171 / *171*
Cartea Morților, 102–103, 143, 192 / *102–103*
Carroll, Lewis, 42
Cezar, Iuliu, 30
Chaan-muan, 142 / *142*
Chadwick, John, 113, 118, 150
Champfleury (alfabetul), 181 / *181*
Champollion, Jean-François, 16, 28–33, 34, 77, 97, 109, 115, 122, 220 / *29*
cherokee („alfabetul"), 16, 44, 169, 180 / *180*
Chichén Itzá (Mexic), 122, 131 / *131*
chinezești (caractere), 7, 13, 14–15, 16, 17, 27, 33, 37, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 69, 134, 157, 169, 176, 181, 182–197, 198–200, 211, 213–217 / *36, 48, 49, 50, 182–197*
Chiril (sf.), 171
chirilic (alfabetul), 16, 169, 171 / *171*
Cholan (dialectul maiaș), 122, 123, 143
cipriotă (scrierea), 112–113, 114, 116, 147 / *112*
Ciu En-Lai, 217
Cleopatra, 28, 29, 30, 34
Cnossos (Creta), 16, 108–109, 110–111, 113, 114, 116, 119, 149 / *108–109*
Coe, Michael, 121, 143
Copán (Honduras), 122, 123, 129, 135 / *123*
coptă (scrierea), 23, 28, 32–33, 35, 93, 96, 122, 169 / *23*
Cortona, 221–222
Cristos, Isus, 172, 179
cuneiforme: akkadiene, 46, 71, 151, 162–163 / *46, 47, 151, 163*; asiriene, 10, 96, 219 / *10*; babiloniene, 9, 43, 47, 76, 77, 79, 91, 96, 159, 163, 181, 219 / *68, 81*; elamite, 76, 79, 151 / *46, 81*; hitite, 91, 145 / *91*; vechi persane, 46, 74–75, 76, 77, 78–79, 81, 219; ugaritice, 16, 162–163, 164, 169 / *162–163*

Darius, 16, 46, 47, 54, 71, 72, 74, 75, 78, 81, 151, 163, 219 / *46, 70, 75*
Darnell, John Coleman și Deborah, 223–224
DeFrancis, John, 16, 196–197
demotică (scrierea), 16, 26–27, 93 / *106*
Denon, Dominique Vivant, 24 / *24*
Description de l'Égypte (*La – Descrierea Egiptului*), 24 / *24–25*
devanagari (scrierea), 47
dravidiene (limbile), 148, 175, 220
Dresda (Codexul de la), 120–121, 123, 125, 128–129, 132, 133 / *11, 120, 128, 133*
Dreyer, Günther, 223
Dürer, Albrecht, 21, 181

ebraică (scrierea), 16, 40, 44, 46, 47, 72, 75, 161, 163, 164, 169, 172–173 / *46, 68, 173*
elamită (scrierea), 151
Englund, Robert, 220
Escher, M.C., 51
etiopică (scrierea), 45, 169
etruscă (scrierea), 9, 13, 16, 145, 152–154, 168, 169, 221–223 / *153–154, 168, 221, 222*
Eubeea (alfabetul din), 170
Evans, Sir Arthur, 16, 108–113, 114–116, 119, 121, 149 / *108*

feniciană (scrierea), 13, 16, 44, 45, 152, 164–165, 167, 169, 172, 173 / *164–165, 173*
Figueroa, Garcia Silva, 72
finlandeză (scrierea), 15, 44
Fourier, Jean-Baptiste, 28
franceză (scrierea), 41, 44, 166, 203
futhark, 178 / *178*

Gardiner, Sir Alan, 161, 224
Ghilgameș (*Epopeea lui*), 90, 219
glagolitic (alfabetul), 171
grantha (scrierea), 175 / *175*
grecesc (alfabetul), 9, 13, 16, 23, 26, 29, 44, 45, 69, 96, 109, 112–113, 118–119, 147, 152, 164, 169, 170, 216, 222 / *166–167, 170*
Grotefend, Georg, 74–75, 78 / *75*
Gudea din Lagaș, 71 / *80*

Hammurabi, 8–9, 16, 71, 85, 90, 219 / *85*
Han (dinastia), 185
hangul (alfabetul), 16, 44, 169, 176 / *36, 176*
Haș-hamer, *70*
Hathor, 160, 161
Hattusas (Boghazchioi), 9, 91
Herodot, 54, 166
Hesire, 107 / *107*
Hiebert, Fredrik, 225
hieratică (scrierea), 93 / *93, 103*
hieroglife: egiptene, 7, 9, 10, 12, 16, 17, 19, 20–23, 26–35, 37, 44, 46, 48, 69, 72, 74, 78, 80, 91, 92–107, 109, 110, 111, 121, 134, 145, 157, 159, 160–161, 164, 169, 181, 215–217, 219, 223 / *18, 20–23, 27–36, 92–107, 160–161*; hitite, 91, 145 / *91*
Hincks, Edward, 16, 77–79
hiragana (silabarul), 201
Histaspes, 74, 75, 78, 79
Homer, 28, 109, 118, 159, 165, 167, 181
Horapollo, 21, 22, 26, 27, 211
Hunter, Patrick, 115, 119
Hussein, Saddam, 219
Hyde, Thomas, 72–73

incașă (civilizația), 55
indiene (scrieri), 175 / *175*
Insula Paștelui (scrierea de pe) *v. rongorongo* (scrierea)
ionic (alfabetul), 16, 170
istmică (scrierea), 145, 220
Ivan Alexandru (țarul), 171

japoneze (scrieri), 7, 10, 13, 14–15, 17, 44, 45, 46, 47, 157, 169, 176, 187, 198–209, 211, 215–217 / *36, 198–209*
Jaussen (episcopul), 155

Kadeș (bătălia de la), 8, 9, 16, 24 / *8, 24–25*
Kaempfer, F., 73
kana (semne) *v.* scrieri japoneze
kanji (semne) *v.* scrieri japoneze
Karnak (Egipt), 9, 98
katakana (silabarul), 201; *v.* și scrieri japoneze
kharosthi (scrierea), 16, 175
khmeră (scrierea), 169
Knut-en-Ptah, 94 / *95*
Kipling, Rudyard, 159
Kircher, Athanasius, 22–23, 211
Knorosov, Iuri Valentinovici, 16, 132–133, 134, 155 / *132*
Kober, Alice, 114, 147
Kojiki, 16, 198, 199 / *198*
Kubilai-han, 176
kun (citirea), 200; *v.* și scrieri japoneze

Landa, Diego de, 16, 130–131, 143, 155 / *131*
Lassen, Christian, 78
Leibniz, Gottfried Wilhelm, 17, 211, 219
limbajul semnelor, 38 / *38*
Lineară A (scrierea), 16, 110, 145, 149, 164 / *149*
Lineară B (scrierea), 11, 13, 16, 44, 77, 108–119, 121, 134, 136, 145, 147, 148, 149, 157, 167 / *108–119*
logograme, 13
lut („jetoane" de) 12, 16, 58–61 / *58–61*; („plicuri" de) 60–61, 62 / *60–61*
Luxor (Egipt), 24, 35, 105

Maat, 105
Maître phonétique (*Le*), 37 / *37*
malteză (scrierea), 45 / *45*
Madrid (Codexul de la), 132 / *132*
Maiașe (glife), 9, 13, 16, 19, 44, 55, 69, 120–143, 145, 215–217, 220 / *18, 120–143*
mandarină (limba chineză), 183, 190–191
Manetho, 32
Mao Zedong, 15, 46, 196–197, 217
Marea Moartă (manuscrisele de la), 16, 172
mașină de scris, 16, 197 / *197*
matematice (simboluri), 41, 44, 211 / *41*
matres lectionis, 173
meroitică (scrierea), 145
Minos, 109, 111, 113, 150
Mohenjo-daro (Pakistan), 146, 147
Murasaki Shikibu, 203, 204, 205

Napoleon Bonaparte, 24, 28, 122
Narmer, 92 / *92*
Nebkheperure *v.* Tutankhamon
Niebuhr, Carsten, 73 / *73*
numerale: asiriene, 87; babiloniene, 86, 87, 124 / *86*; maiașe, 124 / *124*; romane, 46, 124 / *46* sumeriene, 62–67, 87–88 / *62–67, 87–88*

on (citirea), 200; *v.* și scrieri japoneze
os-oracol, 9–10, 16, 183–184, 225 / *9, 183–184*
Osiris, 23, 34, 100, 102
Osmanic (alfabet), 45 / *45*
Oxus (civilizația), 225
Ozymandias, 105

Pacal, 16, 138–141 / *139–141*
Pahlavi (dinastia), 74
Palatino, Giovanbattista, 42
Palenque (Mexic), 16, 122, 123, 135, 138–141 / *138–141*

BUCHAREST ALUMNI LIBRARY

Parpola, Asko, 148, 220
pătrată (scrierea ebraică), 172 / *173*
Pech Merle (Franța), 53
Pepys, Samuel, 43 / *43*
Persepolis (Iran), 72–73, 74, 75, 76, 79, 81 / *72, 73*
Petrie, Sir Flinders, 16, 160
phags-pa (scrierea), 176
Phaistos (Creta), 116, 150; discul de la ~, 145, 150, 220 / *150*
Philae (obeliscul de la), 28, 29, 33 / *28*
Pierius Valerianus, 22
Pinker, Steven, 37
pinjin, 16, 45, 196–197, 208, 217 / *36, 186–197*
Pioneer–10, 216–217
Pitman, Sir Isaac, 40, 43
Povestea lui Genji, 203, 205
Proskouriakoff, Tatiana, 123
proto-canaanite (inscripții), 161, 163, 164 / *161*
proto-elamită (scrierea), 145, 151, 220 / *151*
proto-scriere, 16, 17, 44, 50–67, 210–217 / *210, 213, 216, 217*
proto-sinaite (inscripții), 16, 160–161, 162, 169, 224 / *160–161*
Ptah, 33, 94, 96
Ptolemeu, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35
Pu-abi, 81 / *80*
punică (scriere), 164 / *165*
Pylos (Grecia), 110, 111, 118
Pyrgi (Italia), 152

Qin (dinastia), 16, 185
quipu, 55 / *55*

Ramses II, 8, 9, 16, 24, 32–33, 42, 96, 105 / *8, 32, 105*
Rawlinson, Sir Henry Creswicke, 16, 76–79 / *77*
Ray, Satyajit, 175
răbojuri, 54–55 / *54–55*
Read, Kingsley, 40
rebus, 42 / *42*
regulată (scriere chineză), 185 / *185*
Renoir, Jean, 214
Revoluția Culturală din China, 196 / *15*
romaji (scrierea), 202; *v.* și scrieri japoneze
rongorongo (scrierea), 145, 147, 155, 220 / *147, 155*
Rosetta (piatra de la), 16, 21, 24–29, 32, 33, 93, 96 / *20*
Rosny, Léon de, 132, 133
rotokas (alfabetul), 169
rune, 16, 171, 177–179 / *178–179*
Ruz, Alberto, 138

Sagan, Carl, 216–217
sanscrită, 47, 78, 79, 148, 175
Sansom, Sir George, 205
Saqqara (Egipt), 106, 107
Saussure, Ferdinand de, 17
Schmandt-Besserat, Denise, 60
scribală (scriere chinezească), 185 / *185*
Sejong, 16, 176
semne, 17, 44, 211 / *210, 212*
Senusret. 98, 99
Sequoya, 16, 180 / *180*
Serabit el-Khadim (Sinai), 16, 160
Shang (dinastia), 9, 183–185, 186, 225
Shaw, George Bernard, 40, 217 / *40*; alfabetul lui ~, *40*
Shelton, Thomas, 43
Sigilară (Marea Scriere), 184, 185 / *185*
Sigilară Mică (scrierea chineză), 185 / *185, 195*
sigilară (scriere chineză), 184–185 / *184–185*
simboluri științifice, 44, 51, 211, 216–217 / *51, 216*
simplificată (scrierea chineză), 185, 187, 197 / *185, 197*
sioux (indienii), 56
Socrate, 8
somaleză (scrierea), 45
Soothill (silabarul lui), 188–189 / *188–189*
stenografie, 40 / *43*
Stephens, John Lloyd, 122
sumeriană (scrierea), 11–12, 16, 42, 44, 45, 47, 50, 51, 109, 121, 151, 214, 219 / *42, 50, 81*
Susa (Iran), 151

Tabula Cortonensis, 221–223 / *221, 222*
Tagore, Rabindranath, 215
tamilă (scrierea), 148, 175
Tarkondemos, 91 / *91*
Tărtăria (România), 145
Teba (Egipt), 24, 35
Thompson, Sir Eric, 121, 132, 133 / *121*
Thoth, 8, 32 / *32, 100*
Thothmes, 32
Tiglat-Pileser, 78, 79 / *78*
Tory, Geoffroy, 181
Tutankhamon, 10, 16, 19, 34–35, 96, 98, 100, 106, 138 / *18, 34–35, 98*

Ugarit (Siria), 162–163, 164 / *162–163*
uigură (scrierea), 176
uncială (sau romană – scrierea), 171 / *171*
Unger, J. Marshall, 205, 209
Ur (Irak), 70, 71 / *59*
Ur-nammu, 80 / *70*
Uruk (Irak), 12, 16, 62, 71, 85, 151, 214

Valea Indului (civilizația de pe), 10, 16, 144, 146, 155, 175 / *146*; scrierea, 9, 10–11, 13, 16, 145, 147–148, 225 / *9, 144, 147–148*
vatteluttu (scrierea), 175 / *175*
Ventris, Michael, 16, 77, 109, 114, 115–119, 134, 145, 147, 148, 150 / *115, 119*
Vikingi, 177

Wadi el-Hol, 223–224
Wahibre, 23
Warburton, William, 23
Wells, Herbert George, 9
Woolley, Sir Leonard, 59

Xerxes, 74, 75, 78

Yaxchilán (Mexic), 122, 135, 142
Yaxun Balam, 135 / *135*
Young, Thomas, 26–27, 28, 29, 30 / *26*
Yucatec (dialectul maiaș din), 122, 123, 125, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 136
Yukaghir (scrisoarea de dragoste din), *57* / *57*
Yusuf, Osman, 45

zapotecă (scrierea), 145
Zhou (dinastia), 184, 185
Zoëga (Georg Zoeg), 23
Zoroastru (Zarathustra), 72

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

2009/1844/
98.90

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

„Cartea cea mai accesibilă şi mai bogată în informaţii despre cele mai importante sisteme de scriere ale lumii."

History Today

„Bogată în imagini... bine informată şi precisă."

Scientific American

„Minunată de citit... greu de lăsat din mână odată ce ai început-o."

Communication Arts

Fără scris, istoria şi civilizaţia n-ar exista aşa cum le ştim. Dar unde, când şi cum a apărut scrisul?

Într-un text succint şi captivant, Andrew Robinson explică interconexiunile dintre sunet, simbol şi scris. Sunt analizate în carte fiecare dintre sistemele importante de scriere, de la cuneiforme şi hieroglifele egiptene şi maiaşe până la alfabete şi sistemele de scriere din China şi Japonia, precum şi altele, ca runele sau „alfabetul" indienilor *cherokee*. Este prezentată în detaliu istoria descifrării fiecărei scrieri, iar un capitol incitant, dedicat scrierilor încă nedescifrate, îl provoacă pe cititor: oare aceste coduri vor putea fi sparte vreodată?

În această ediţie, autorul dezvăluie cele mai noi descoperiri, care nuanţează cunoştinţele de până acum referitoare la istoria scrisului, de exemplu *Tabula Cortonensis*, inscripţionată cu simboluri etrusce, şi un sigiliu din mileniul III î.C., provenit din Turkmenistan, care ar putea rezolva misterul apariţiei caracterelor chinezeşti. Autorul discută şi despre textul digital, care, deşi reprezintă o revoluţie, nu a înlocuit cu totul textul tipărit, în ciuda predicţiilor sumbre. De asemenea, capitolul dedicat glifelor maiaşe cuprinde şi rezultatele celor mai noi cercetări.

Andrew Robinson a fost redactor la secţiunea literară a *The Times Higher Education Supplement*. Printre cărţile lui anterioare, se află şi *Earthshock: Hurricanes, Volcanoes, Earthquakes, Tornadoes and Other Forces of Nature* (*Şocurile Pământului: uragane, vulcani, cutremure, tornade şi alte forţe ale naturii*).

Conţine peste 355 de ilustraţii, dintre care 50 color.

Pe coperta I: Tăbliţă descoperită la Şurupak, privitoare la posesiunea asupra câmpurilor (cca 2600 î.C. – detaliu), Muzeul de Antichităţi Asiatice al Tezaurului Cultural Prusac din Berlin – foto G. Stenzel

ISBN 978-973-124-390-0

BCU ASIA CENTRALA UNIVERSITY LIBRARY